

33/1/2025
paginaehistoriae
SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU

Testamenty a pozůstalostní spisy
(Formy a přeměny diplomatické produkce
v novověku VI)

obsah / contents

editorial

studie / studies

Měšťanské testamenty a pozůstalostní spisy

- 11/ **Knihy kšaftů královských měst ze středních a východních Čech**
(aktuální metodika diplomatického výzkumu raně novověké pramenné materie)
The registers of testaments of royal towns from central and eastern Bohemia
(current methodology of diplomapics research of early modern source material)
Jana Vojtíšková
- 22/ **Diplomaticky, právně i obsahově unikátní testament jedné brněnské měšťanky z roku 1595**
Diplomatically, legally and in content-unique testament of a Brno townswoman from 1595
Hana Jordánková; Ludmila Sulitková
- 43/ **Testamentární praxe v královském městě Litoměřicích na přelomu 16. a 17. století aneb domnělý a nepořádný kšaft Mikuláše Hlávky**
A testamentary practice in the royal city of Litoměřice at the turn of the 16th and 17th century or the imagined and messy testament of Mikuláš Hlávka
Kristína Sedláčková

Měšťanské testamenty – slovenský pohled

- 63/ **„Wiewohl ihr jeziger Mann sie nicht gebührlich verhalten, nichtsdesto weniger will sie solches alles vergessen, und verläst ihm alles und jedes...“**
Manželia a deti v testamentoch prešovských mešťanov v 2. polovici 17. storočia
Marriage couples and children in testaments of Prešov's townsmen in the second half of 17th century
Zuzana Dzivá

Testamenty duchovních

- 91/ **Testamenty a pozůstalostní spisy nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze z let 1694–1734 – jejich struktura a vyřizování**
Testament and probate files of the lower clergy of the archdiocese of Prague from 1694 to 1734 – their structure and processing
Marie Ryantová
- 116/ **„Post cuius obitum et testamentum confectum inventum est.“**
Testamenty kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783
Testaments of the clerics of the Olomouc Diocese from 1746 to 1783
Pavel Pumpr

Pozůstalostní agenda v patrimoniální správě a v nejnovější době

- 133/** Struktura pozůstalostní agendy ve schwarzenberských archívech
The structure of the inheritance agenda in the Schwarzenberg archives
Aleš František Plávek
- 149/** Reforma vedení pozemkových knih a její společenské dopady: proměny praxe při převodu nemovitostí v letech 1780–1870
Land register management reform and its societal impacts: transformation of real estate transfer practices 1780–1870
Lenka Martínková
- 173/** „Mit oder ohne Testament.“
Testament a pozůstalostní agenda patrimoniální správy první pol. 19. století
Testament and probate agenda of patrimony administration of the first half of the 19th century
Marie Macková
- 181/** Podoby pozůstalostních spisů podnikatelů éry Františka Josefa I. Příklady pozůstalostí Davida Gutmanna, Friedricha Ulricha a Franze Langer
Forms of estate files of entrepreneurs of the era of Franz Joseph I. Examples of estates of David Gutmann, Friedrich Ulrich and Franz Langer
Petr Popelka, Pavla Dubská

materiály / materials

- 209/** Městské elity Skalice vo svetle testamentov a príbuzných písomností zo 17. storočia
Urban elites of Skalica in the light of the testaments and related papers from 17th century
Richard Drška
- 243/** Majetkové pomery popradských mešťanov v 18. storočí
Property rates of Poprad's townsmen in the 18th century
Ľuboš Janaček

recenze / reviews

- 264/** Iva Horová a kol.: Archiv, který nebyl. Sto let pokusů o národní zvukový archiv.
Richard Mabel
- 271/** Martin Vašš: Inšpirovaní Talianskom: slovenskí umelci a Taliansko v 20. storočí.
Miroslav Šepták

277/ shrnutí / summary

301/ autoři / authors

editorial

Již od roku 2016 se konají na univerzitních pracovištích v České republice (ale i na Slovensku, kde proběhlo první z nich) kolokvia „Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku“, která zatím byla věnována různým typům pramenů. Za téma kolokvia, které uspořádal 3. listopadu 2022 Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích v prostorách své fakulty, byly zvoleny Testamenty a pozůstalostní spisy. Jedná se přitom o písemnosti, které stojí na pomezí úředních pramenů a pramenů označovaných jako ego-dokumenty – a to vzhledem k tomu, že jejich autorem je určitý jedinec, jenž chce stanovit přání a rozhodnutí, která vejdou v platnost až po jeho smrti, ale za tím účelem musí respektovat formální pravidla týkající se i podoby těchto dokumentů. V českých zemích se testamenty objevují od 14. století, a to v církevním prostředí, v 15. století přicházejí i nejstarší testamenty měšťanské.

Zatímco pozdně středověkým testamentům byl věnován sborník vydaný v roce 2006,¹ písemnosti z pozdější doby, a zvláště z období osvětského a pozdějšího zůstaly zatím mimo souhrnnou pozornost – a to přesto, že na toto téma stačila od konce osmdesátých let 20. století vzniknout celá řada prací, zejména dílčích studií, ale i knižních monografií, k nimž daly impuls různé práce zahraniční. I pro tyto dokumenty přitom platí, že prošly různými proměnami, ať už byly dány právními normami, či dalšími okolnostmi, zejména byrokratizací úřední činnosti. Původní individuální písemnosti v podobě testamentů tak byly doplňovány dalšími dokumenty, především v podobě pozůstalostních inventářů, které se staly rovněž předmětem rozsáhlého studia. Největší pozornost byla zpočátku věnována měšťanským pozůstalostním písemnostem, které podnítily zájem o studium měšťanské kultury i vzdělanosti.² Stranou nezůstaly ani pozůstalost-

1 Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití. Praha 2006.

2 Výběrově Kubák, Jaroslav: Závěti budějovických měšťanů v druhé polovině XVI. století. Jihočeský sborník historický 34, 1965, s. 96–103; Pešek, Jiří: Pražské knihy kšaftů a inventářů. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63–92; Týž: Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života. Opera historica 1, 1991, s. 30–42; Týž: Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života). Praha 1993; Týž: Testamenty a pozůstalostní inventáře jako aktuální téma obecné a právní historie. Právně historické studie 53/3 (Současnost a perspektivy právní historie. Materiály z právněhistorického kolokvia ze dne 26. října 2005), 2007, s. 25–31; Hojda, Zdeněk: Výtvarná díla

ní spisy duchovních, dochované v centrálních církevních archivech,³ s určitým zpožděním byly podrobeny zkoumání také testamenty šlechtické,⁴ zatímco testamenty selského obyvatelstva v českých zemích na rozdíl od Polska příliš rozšířeny nebyly.⁵ Všechny tyto práce ale nepřekročily časový horizont konce 18. století (šlechtické ani poloviny 17. století) – a mimo sféru zájmu zůstávaly pozůstalostní spisy z konce patrimoniální doby či dokonce z doby moderní.

Předkládaný svazek si klade za cíl jednak přispět k dosavadnímu studiu testamentů a pozůstalostních spisů měštanských a duchovenských, jednak zaplnit zmíněnou mezeru a zaměřit se také na materiály další. První část příspěvků je věnována opět měštanským testamentům, a to jednak pro oblast měst středních a východních Čech (J. Vojtíšková), jednak na příkladu konkrétních případů

v domech staroměstských měšťanů v letech 1627–1740 (Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy I.). Pražský sborník historický 26, 1993, s. 38–102; Týž: Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627–1740 (Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy II.). Pražský sborník historický 27, 1994, s. 47–104; Rak, Petr: Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století. Sborník archivních prací 48, 1998, s. 3–106; Ratajová, Jana: Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur. In: Pražský sborník historický 30, 1998, s. 90–125; Hrubá, Michaela: Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalosti v královských městech severozápadních Čech. In: Hrubá, Michaela (red.): Města severozápadních Čech v raném novověku. Ústí nad Labem 2000, s. 7–34; Týž: Pozůstalostní písemnosti v rámci městských pramenů nesporné soudní agendy a jejich právní zakotvení. Ústecký sborník historický 2001, s. 211–232; Týž: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době. Ústí nad Labem 2002; Jirková, Pavla: Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578–1590 (testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii). Časopis Národního muzea. Řada historická. 176, č. 1–2, Praha 2007, s. 21–58; Fejtová, Olga: Kniha v testamentární praxi měšťanů v 17. století. In: Radimská, Jitka (ed.): K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven „Vita morsque et librorum historia“. České Budějovice 2006, s. 377–396; Fejtová, Olga – Jišová, Kateřina: Měštanské testamenty jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze. In: Pozdně středověké testamenty v českých městech, s. 15–27; Fejtová, Olga: Die Inventare des bürgerlichen Besitzes als Quelle der Geschichte zur Erforschung der bürgerlichen Kultur in den Frühen Neuzeit. Mitteleuropäische Forschung in den letzten drei Jahrzehnten. Vana Tallin 19 (23), 2008, s. 45–77.

3 Viz dále příspěvky M. Ryantové a P. Pumpřa.

4 Král, Pavel: Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650. České Budějovice 2002 (Monographia historica 2); Týž: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku. České Budějovice 2004; Swiderová, Kristina: Testamenty urozených žen doby baroka. Několik poznámek k tématu. Theatrum historiae 5, 2009, s. 63–84. Dále např. Müller, Karel: Závět Karla staršího ze Žerotína. In: Sborník Státního okresního archivu Píseň 1996, s. 9–15; Helclová, Eliška (ed.): Testament Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Porta Bohemica. Sborník historických prací 2, 2003, s. 95–99; Kubíková, Anna: Závěti Petra Voka z Rožmberka. In: Archivum Trebonense 12, Třeboň 2011, s. 127–148.

5 Łosowski, Janusz: Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku. Lublin 2015.

z prostředí raně novověkého Brna (H. Jordánková – L. Sulitková) a Litoměřic (K. Sedláčková). (Souhrnný referát O. Fejtové a M. Hrubé představující aktuální stav a perspektivy výzkumu raně novověké pozůstalostní agendy městské provenience bude publikován v Českém časopise historickém.) Hned tři příspěvky dovolují nahlédnout do testamentární problematiky na Slovensku, a to pro města Skalica (R. Drška), Prešov (Z. Dzivá) a Poprad (L. Janaček). Zatímco v oblasti systematického výzkumu šlechtických testamentů zůstává nadále klíčovou prací kniha P. Krále,⁶ studium pozůstalostních spisů duchovních je možno doplnit jak pro české (M. Ryantová), tak moravské prostředí (P. Pumpr), rezervy zatím zůstávají v oblasti pozůstalostních písemností a testamentární praxe v rámci židovského prostředí. Poslední skupina příspěvků naopak překračuje hranici roku 1780 a zaměřuje se jednak na pozůstalostní agendu v patrimoniálním prostředí (A. F. Plávek, M. Macková) či změny v převodech nemovitostí v době do roku 1870 (L. Martínková), jednak inovativně představuje pozůstalostní spisy podnikatelů po roce 1854 jakožto nové společenské vrstvy (P. Popelka – P. Dubská).

Marie Ryantová

6 Král, P.: Mezi životem a smrtí.

studie / studies

Měšťanské testamenty a pozůstalostní spisy

Knihy kšaftů královských měst ze středních a východních Čech (aktuální metodika diplomatického výzkumu raně novověké pramenné materie)

The registers of testaments of royal towns from central and eastern Bohemia (current methodology of diplomatics research of early modern source material)

Jana Vojtíšková (<https://orcid.org/0000-0003-1674-7873>)

ABSTRAKT

Předkládaný příspěvek se zaměřuje na představení aktuální metodiky diplomatického výzkumu raně novověkých knih kšaftů z období 16.–18. století, přičemž mj. upozorní na úskalí studia nejstarších dochovaných knih z doby před vydáním Koldínových Práv, tedy nutně i s přesahem do období pozdního středověku. Teritoriálně se studie sice soustředí na oblast středních a východních Čech, kde v posledních letech proběhlo několik systematických pramenných sond, nicméně metodický přístup je aplikovatelný i na prameny dochované v dalších oblastech Čech.

ABSTRACT

Presented contribution focuses on an introduction of the current methodology of diplomatics research of the early modern registers of testaments from the period of 16th to 18th centuries, drawing attention, among other things, to the obstacles of studying the oldest surviving registers from before the publication of Koldín's Rights, thus necessarily extending into the Late Middle Ages. Although the study focuses territorially on Central and Eastern Bohemia, where several systematic source probes have taken place in recent years, the methodical approach is also applicable to historical sources preserved in other areas of Bohemia.

KLÍČOVÁ SLOVA

Čechy; městská diplomatika; městské kanceláře; knihy kšaftů; městské právo

KEYWORDS

Bohemia; municipal diplomatics; town offices; registers of testaments; municipal law

Knihy kšaftů patří k pramenům, které se pro raný novověk nejednou v Čechách dochovaly i ve velmi torzovitých archivních fondech bývalých královských měst. Není to náhoda. Dědické záležitosti totiž tvořily podstatnou část řešených soudních záležitostí, a to nejen u prvoinstančních městských soudů, ale též v rámci agendy apelačního soudu, zřízeného po stavovském odboji v roce 1548 v duchu centralizačních snah Ferdinanda I. a prosadivšího se zprvu zejména jako odvolací instance pro města na území Čech.¹ Důležitost testamentární problematiky pro tehdejší městské obyvatelstvo je zřejmá i ze znění Koldínových *Práv městských Království českého* z roku 1579, kde je věnováno nejvíce artiklů právě dědické praxi, zvláště v rámci rozsáhlých oddílů E a F.² Toto místy až detailní rozpracování právní problematiky způsobilo, že se poslední vůle sepisovaly zejména v případech, kdy chtěl zůstavitel něco změnit či chtěl předejít sporům v rodině. Předkládaný příspěvek se zaměří na představení aktuální metodiky diplomatického výzkumu raně novověkých knih kšaftů z období 16.–18. století, přičemž mj. upozorní na úskalí studia nejstarších dochovaných knih z doby před vydáním Koldínových *Práv*, tedy nutně i s přesahem do období pozdního středověku. Teritoriálně se studie soustředí na oblast středních a východních Čech, kde v posledních letech proběhlo několik systematických pramenných sond.

Na úvod je možno položit si otázku, zda mohou knihy kšaftů, které se stávají oblíbeným badatelským tématem řady historiků i zadávaných absolventských prací,³ přinést z pohledu diplomatiky ještě něco nového, a to především po vydání

- 1 Příkladem dokládá vysoké zastoupení dědických záležitostí v agendě apelačního soudu Kyndl, Josef: *Královéhradecké soudní pře z let 1548–1564* postoupené k apelačnímu soudu. *Východočeský sborník historický* 31, 2017, s. 105–132; Týž: *Novobydžovské soudní pře z let 1548–1564* postoupené k apelačnímu soudu. *Královéhradecko* 10, 2019, s. 189–207.
- 2 Souvislý výklad kšaftovní problematiky je zachycen od artikulu D. XLII do artikulu F. LIX, v souvislostech je však o kšaftech pojednáno i v jiných oddílech (srov. např. artikl C. LV). Kodifikaci naposledy edičně zpřístupnili Malý, Karel a kol. (edd.): *Práva městská Království českého*. Edice s komentářem. Praha 2013.
- 3 V polistopadové éře byla kšaftovní problematice věnována pozornost řady badatelů. Výběrově jmenujme: Bůžek, Václav – Bůžková, Hana – Stejskalová, Jana: *Měšťanské domácnosti v předbellohorských jižních Čechách* (Prameny, metody, stratifikace). *Jihočeský sborník historický* 59,

již vzpomínaných Koldínových *Práv*. Na základě mého dlouhodobého výzkumu v oblasti městské diplomatiky a též s ohledem na mnou vedené bakalářské a diplomové práce zaměřující se na komplexní a kontextuální analýzu knih kšaftů si dovolím odpověď kladně. Tento typ pramenů má totiž při uvědomění si jeho specifik vysokou vypovídající hodnotu o každodennosti městské společnosti a její kultuře v nejširším slova smyslu. Pod takto široce pojímané kulturní dějiny je třeba zahrnout i městskou úřední činnost soustředěnou do působnosti městských kanceláří. Tato městská kancelářská zařízení, jak jsem již prokázala v řadě publikačních výstupů,⁴ se v průběhu středověku a raného novověku vyvíjela do značné míry spontánně, kdy pod vlivem obecnějších trendů dosahovala úrovně, jež zrcadlila nejen hospodářskou a demografickou situaci ve městě, ale i stupeň lokální kulturní vyspělosti v nejširším slova smyslu. Každou městskou kancelář je proto třeba vnímat jako výraznou individualitu, jejíž počet písařského personálu odpovídá potřebám města jako celku i potřebám jeho obyvatel. Středověk ani raný novověk nezná nařízení, která by královským městům předepisovala složení kancelářského personálu.⁵ Změny přináší méně či více úspěšně až 18. století, důsledněji pak jeho 80. léta v souvislosti s regulací magistrátů.⁶ Obdobně je možno

1990, s. 65–80; Pešek, Jiří: Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života). Praha 1993. I poté se kšafty stávaly pravidelně tématem řady výzkumů, jak dokládají např. práce Olgy Fejtové či Michaely Hrubé.

- 4 Výběrově jmenujme Vojtišková, Jana – Šebesta, Vít: (Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620. Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013; Táž: Městské kanceláře a jejich význam pro studium středověkých a raně novověkých urbánních dějin (na příkladu Čech a Moravy). Mesto a dejiny 5, 2016, s. 28–50; Táž: Středověké a raně novověké městské kanceláře: široké téma pro široké využití. Sborník archivních prací 68, 2018, 1, s. 85–93; Táž: Královské věnné město Jaroměř a jeho panství v době předbělohorské. Historickogeografické aspekty problematiky. Historická geografie 45, 2019, 2, s. 239–261; Táž: K počtu obětí morových epidemií zachycených předbělohorskými narativními historiografickými prameny. Případová studie z královského věnného města Jaroměře. In: Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu, Praha 2021, s. 198–207.
- 5 Specifický případ nastal po stavovském odboji 1547 v potrestaných královských městech s ustanovením královských rychtářů. Tito zeměpanští úředníci – viděno na Hradci Králové – úřadovali ve svých domácnostech a podle potřeby komunikovali zejména s českou komorou. Misivý si obvykle i sami psali. Nebyli tedy součástí městské kanceláře. S přidělením odúmrtní agendy se rychtáři neznali dobře městského práva dostávali do problémů, a proto je doloženo, že panovník vyzýval po sobě jdoucí přední radní písaře, aby byli rychtáři v komplikovaných kauzách nápomocní. Proto se v takovýchto písemnostech objevuje písmo předního radního písaře. Podpis a pečeť je ovšem rychtářova, a je tedy třeba tyto písemnosti chápat jako vlastní rychtářovu agendu. Vojtišková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecké městské kanceláře, s. 301–308.
- 6 Z regionu východních Čech připomeňme pionýrskou a stále velmi cennou práci Ludmily Dědkové o regulaci litomyšlského magistrátu: Dědková, Ludmila: Organizace a písemnost regulovaného magistrátu v Litomyšli. Sborník archivních prací 13, 1963, 2, s. 205–240. K výzkumu kanceláří 18. století Vojtišková, Jana: Z dosavadního výzkumu městských kanceláří v Čechách v době 18. století (zejména na příkladu vybraných východočeských královských věnných měst). Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století 10, 2020, 1, s. 71–83,

nazírat i na vydávání a vedení městských úředních písemností. Ve společnosti se postupně prosazují určité trendy, jež jsou konkrétní městskou komunitou přijímány podle jejich potřeb i možností. Do tohoto procesu vstupují rozmanité externí i interní faktory a události, mezi nimiž je nezbytné vytipovat ty, které lokální úřední písemnou produkci zásadnějším způsobem ovlivňují. Rekonstrukce tohoto dobového kontextu, při níž hrají důležitou roli i dějiny správy, je tak prvotním předpokladem k rozvinutí výzkumu dochované úřední materie, a to i v námi sledovaném raném novověku.

V našem zorném poli jsou knihy kšaftů a metodika jejich výzkumu. Abychom překročili formální vnější a vnitřní diplomatický rozbor, lépe prameni porozuměli a maximálně vytěžili informace mezi řádky, je třeba znát kořeny procesu formování kšaftovních knih v Čechách. Písemné zachycování kšaftů je doloženo už od 14. století v tzv. pamětních knihách, tedy v knihách nejčastěji smíšeného charakteru, a to za účelem zřehlednění odkazů určených záduším či špitálům.⁷ Vyspělejší města pražského právního okruhu dospěla k potřebě vytvořit si knihy kšaftů jako samostatný typ úředních knih, jejichž zápisy dosahují již autenticity, hodnověrnosti, v 15. století. Na Starém Městě pražském k tomuto procesu došlo nejpozději v roce 1448, přičemž předstupněm bylo vedení smíšené úřední knihy zachycující vedle kšaftů i udělování měšťanského práva.⁸ V souvislosti s výraznou proměnou městského obyvatelstva za husitských nepokojů to byl zcela pragmatický krok, jehož význam nelze podceňovat. V jiných vyspělejších městských kancelářích se kniha kšaftů vyhraňuje o něco později. Mohla k tomu přispívat i znalost *Praxis cancellariae* Prokopa písaře z doby okolo roku 1456, která příkladně dokládá popis kancelářské praxe na Novém Městě pražském a mj. již vzpomíná určitou systematiku městských knih. Náležitou pozornost věnuje i testamentární praxi.⁹ Purkmistr měl na požádání testátora vyslat dva radní s písařem, který měl na list papíru nebo do svého manuálu zapsat testament formou regestu. Po uplynutí měsíční lhůty, stanovené kvůli možným protestům, mohl být testament přepsán do městské knihy, nebo do podoby listiny zpečetěné rychtářem a dvěma

kde je mj. upozorněno na velký badatelský potenciál této problematiky, kdy se nabízí aplikace normativně-komparativní metody sledující připravenost či nepřipravenost městského prostředí na přicházející reformní nařízení.

- 7 Příkladně vzpomeňme hradeckého písaře Fridricha, který k roku 1411 založil specializovanou knihu testamentů, obsahující měšťanské odkazy chudým, špitálu sv. Antonína, kostelu sv. Duha a jeho oltáři sv. Vavřince a též špitálu sv. Anny. Významnou část pramene, který měl taktéž pamětní charakter, opsal do svých hradeckých dějin K. J. Biener. Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecké městské kanceláře, s. 87–88.
- 8 Pátková, Hana – Smolová, Věra – Pořízka, Aleš (edd.): *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*. Praha 2011, s. 52.
- 9 Mareš, František (ed.): *Prokopa písaře Nového Města pražského Praxis cancellariae*. Praha 1908, zvl. s. 5–6. K testamentární praxi a podobě testamentů srov. tamtéž, s. 19–25.

konšely.¹⁰ Jak jsme již naznačili, Koldínova *Práva*, těžící velkým dílem ze staroměstské právní a soudní praxe, tuto problematiku zachycují významně rozpracovanou a zrcadlí stav s posílenou autoritou městské rady a městských knih, jež jsou výlučnou platformou pro zaznamenání úředně schváleného kšaftu. I tyto faktory jsou při výzkumu velmi dobře sledovatelné a vybízejí k rozmanitým pramenným sondám, včetně obecných úvah o chápání našich raně novověkých městských knih jako specifické diplomatické kategorie, jež se vyvinula vlivem určitých kulturních podmínek a nabyta vydáním Koldínových *Práv městských* definitivně autoritativní povahy, kdy právě zápis do městské knihy završoval celý právní proces, dotýkající se v námi sledovaném kontextu testamentární praxe.¹¹

Prozatím jsme věnovali pozornost předním pražským městům, jejichž vliv na vývoj městských knih je nezpochybnitelný. Příkladně proto uvedme z oblasti středních a východních Čech, kdy se ve vybraných královských městech objevují vyhraněné knihy kšaftů. V případě Kutné Hory, tradičně druhého města království, pochází nejstarší kniha kšaftů z let 1489–1544.¹² Jak doložila má diplomantka Michaela Holubová, jejím předchůdcem byly knihy memorabilií, dochované od roku 1462,¹³ tedy ještě smíšené knihy, obsahující i kšaftovní agendu.¹⁴ Nejstarší dochovaný kutnohorský kšaft zachycený v tamních městských knihách lze s ohledem na torzovitost tamní středověké materie vzácně doložit k roku 1428 v *Liber hereditarium antiquus* z let 1424–1501.¹⁵ Protože je tato trhová kniha již vyhraněná, je třeba uvažovat o možnosti evidence kšaftů v nějaké další knize, jistě ještě smíšeného charakteru. Z metodického hlediska je třeba připomenout i vazby na Jihlavu, kam se po husitském převratu uchýlila část kutnohorského obyvatelstva vyznávajícího pod jednou způsobou. Nacházíme proto už v první polovině 20. let 15. století v jihlavské pamětní knize z let 1408–1473 kšafy kutnohorského obyvatelstva, které v duchu jihlavských zvyklostí odkazuje nemovitý i movitý majetek zanechaný v Hoře.¹⁶ Zachycené souvislosti dokládají, jak je rekonstrukce dobového kontextu základem i k realizaci diplomatického výzkumu komplikovaného

10 K tématu podrobněji Jiřová, Kateřina: Novoměstský písař Prokop. *Historia Slavorum Occidentalis* 1, 2012, 2, s. 143–150.

11 K tomu srov. chápání městských knih v novověku badateli z německy mluvících zemí. Naposledy se k problematice systematictěji vyslovil M. Hochedlinger. Hochedlinger, Michael: *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – München 2009, s. 33–37.

12 Státní okresní archiv Kutná Hora (dále SOKa Kutná Hora), Archiv města Kutná Hora, Kniha kšaftů 1489–1544, kn. č. 403.

13 Tamtéž, *Registrum rubeum parvum* 1462–1478, kn. č. 7.

14 Holubová, Michaela: Kutnohorské knihy testamentů a inventáře do roku 1620 (Diplomatická analýza pramenné základny). Diplomová práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2017, s. 221.

15 SOKa Kutná Hora, Archiv města Kutná Hora, *Liber hereditarium antiquus* 1424–1501, kn. č. 361, fol. 1r.

16 Srov. Státní okresní archiv Jihlava (dále SOKa Jihlava), Archiv města Jihlava, odd. Úřední knihy a rukopisy, Městská kniha III radní 1408–1473, inv. č. 3, např. fol. 78v–79r.

torzovitostí pramenné základny. Aktuálně to dokládá i výzkum mé doktorandky Evy Trnkové,¹⁷ která v torzovitě dochované materii zkoumala v rámci bakalářské a diplomové práce práce dvě nejstarší knihy kšaftů z let 1511–1547 a nyní realizuje komplexní diplomatickou analýzu tamní nejstarší vedené knihy kšaftů z let 1488–1514.¹⁸ Autorka mj. doložila, že v 1. polovině 16. století mohly být kšafy vedeny v listinné formě, nebo v podobě zápisu v městské knize, tedy stav vzpomínaný v polovině 15. století Prokopem písařem. Tento fakt je proto třeba ověřovat a zohledňovat při vnitřním diplomatickém rozboru knih kšaftů dochovaných z doby před vydáním Koldínových *Práv*, neboť nelze automaticky považovat dochované zápisy (i při kompletnosti úřední knihy) za celistvý obraz kšaftovní činnosti v našich městech.

Ze středních Čech se přesuňme do východočeské Chrudimi, jejíž dochované testamentární knihy analyzoval můj diplomant Martin Dušánek.¹⁹ Dochovaný *Liber contractuum* vedený v letech 1439–1505 jako smíšená úřední kniha mj. obsahuje 230 testamentů. Její následovnice s počátkem v roce 1483 se již více vyhraňuje a obsahuje jen tři závěti. Na první kontraktní knihu tak plynule navázala již samostatná kniha kšaftů z let 1505–1614.²⁰ Další příklad kontextuálního výzkumu, kdy nelze pouze zkoumat vybranou městskou knihu, ale je třeba věnovat pozornost i knihám starším, popř. následně dochovaným. Obdobně je třeba při výzkumu raně novověkých kšaftovních knih sledovat i jejich místo v knižním úředním systému, který se rozrůstá o další typy knih agendou příbuzných. Vzpomeňme např. knihy dědických přípovědí, jež obsahují zápisy přípovědí zákonných dědiců k nemovitostem v pozůstalosti zesnulého, badateli oblíbené knihy inventářů, zachycující soupisy a popisy movitého i nemovitého majetku, který náležel jedinci v době jeho smrti, nebo sirotčí registra, tedy knihy pro správu sirotčího jmění a ustanovení poručníků.²¹

Vedle výše vzpomenutých důvodů, jež přispěly v 15. století k systematictější evidenci kšaftů, sehrálo v Čechách svou roli v dědické praxi jistě již v roce 1372 privilegium Karla IV. určené obyvatelům královských měst a následně potvrzené

17 Trnková, Eva: Kouřimská kniha testamentů z let 1511–1547. Bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2021; též: *Liber testamentorum civitatis Gurimensis* (1488–1514), diplomová práce na HÚ FF UHK, Hradec Králové.

18 Státní okresní archiv Kolín (dále SOkA Kolín), Archiv města Kouřim, Kniha testamentů Kouřim 1511–1547, inv. č. 180, kn. č. 175; Národní knihovna ČR, *Liber testamentorum Gurimensis* 1488–1514, XI. C. 11.

19 Dušánek, Martin: Knihy testamentů východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620. Bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2015, s. 55–56.

20 Státní okresní archiv Chrudim (dále SOkA Chrudim), *Liber contractuum ab anno 1439*, inv. č. 360, kn. č. 154; *Liber contractuum ab anno 1483*, inv. č. 362, kn. č. 155; *Liber testamentorum 1505–1614*, inv. č. 367, kn. č. 159.

21 K rekonstrukci tohoto typu pramenů v hradecké městské kanceláři srov. Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecká městská kancelář, s. 241, 248–251.

i Václavem IV. Díky jeho zisku mohli měšťané 26 tehdejších královských měst, mezi nimiž bychom našli i města litoměřického právního okruhu, svobodně disponovat s majetkem, a to podle ustanovení staroměstského práva.²² Právě příslušnost k právnímu okruhu považují při výzkumu kšaftovních knih a jejich předchůdců za klíčovou k pochopení řady specifíků v době před vydáním a přijetím Koldínových *Práv*. Skvělý vhled do problematiky poskytla analýza dvou nejstarších dochovaných královédvorských knih – tzv. *Knihy papírové* a *Knihy pergamenové* – smíšených úředních knih s počátkem v 15. století, které v rámci své diplomové práce zpracovala pod mým vedením Barbora Bönschová, provdaná Herčíková. Ještě na přelomu 15. a 16. století písař rozlišuje mezi registry, za která považuje i *Knihu papírovou*, v podstatě radní manuál, a knihami městskými, které reprezentuje *Knihu pergamenovou*, s tehdejší autoritou zápisu. Pro naše téma je zásadní její zjištění, že od poloviny 15. století se začínají nejprve po jednotlivcích objevovat kšafty sepsané podle staroměstského práva, kolem přelomu 15. a 16. století se jejich počet již výrazněji zvyšuje a začíná úměrně klesat počet tzv. vzdání majetku, tedy postoupení majetku před zahájeným soudem; v podstatě jde o společný kšaft, jenž oběma partnerům umožňuje vzájemné dědění.²³ Tento způsob ještě vzpomíná Brikcí z Licska, který rozpracovává vzdání pro případ smrti.²⁴ Koldín už vzpomíná zápisy, „jimiž manželé společně vzdání statkův sobě činí k živému obdržení“, tedy z práva dědického se institut přesunul do práva manželského.²⁵ Dvůr je tak příkladem města, které s nástupem 16. století začíná upřednostňovat kšaft před uplatňováním původního významu vzdání majetku, pocházejícího z magdeburského práva. Nejstarší kniha kšaftů tu s ohledem na tuto proměnu byla vedena od roku 1506, v současné době je však deperditem. Na ni navazuje dochovaná kniha kšaftů z let 1571–1720.²⁶

Příkladem dokládá proměnu významu institutu vzdání majetku královéhradecká kniha svatebních smluv z let 1562–1622, která obsahuje vedle dominantně zastoupených svatebních smluv i zadání majetku, tedy ona vzdání.²⁷ Hranici spatřujeme k podzimu roku 1571: zatímco zápis z 26. října je ještě zadáním pro

22 Čelakovský, Jaromír (ed.): CIM II, Praha 1895, č. 455–490, s. 649–664.

23 Bönschová (= Herčíková), Barbora: Tzv. Pergamenová kniha a Papírová kniha (Diplomatický rozbor dvou nejstarších dochovaných královédvorských městských knih). Diplomová práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2018. Autorka výzkum dále prohloubila ve studii Táž: Tzv. Pergamenová a Papírová kniha (Diplomatický rozbor nejstarších dochovaných královédvorských knih). Sborník archivních prací 69, 2019, 2, s. 309–343.

24 Hrubá, Michaela: Zvonění na sv. Alžbětu. Praha 2011, s. 111.

25 Malý, K. a kol. (edd.): Práva městská Královský českého, s. 462.

26 Státní okresní archiv Trutnov (dále SOKA Trutnov), Archiv města Dvora Králové nad Labem, Kniha kšaftovní 1571–1720, inv. č. 70, kn. č. 60. K tématu podrobněji Dušánek, M.: Knihy testamentů východočeských věnných měst, s. 59–61.

27 Základní diplomatickou analýzu pramene poskytuje Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecké městské kanceláře, s. 211–216.

případ smrti, k 23. listopadu je zachyceno zadání v duchu později vydaných Koldínových *Práv*.²⁸ Dodejme, že podle *Práv* a článku C. LV bylo možné uzavřít buď svatební smlouvu, nebo tzv. vzdání majetku, „jimiž manželé sobě statky tak společně zavazují, a odevzdávají.“ Existence jedné z těchto smluv však způsobovala, že „již jiných zápisův ani kšaftův na ty statky činiti ani žádným jiným způsobem od sebe statkův těch odcizovati nemohou. [...] Leč by se též manželé, nepojavše ze jména dětí svých do téhož zápisu, aneb že by děti jejich zemřely, sami dobrovolně z něho propustiti a jinak se v tom opatřiti chtěli.“²⁹ Znalost tohoto právního zázemí je pro interpretaci dochovaných kšaftovních knih nesmírně důležitá. Potvrzuje se tak opět nutnost zkoumat písemnosti v dobovém kontextu, který dotvářejí i další dochované úřední knihy s příbuznou agendou a též dobrá znalost dobového práva. Vidíme, že i knihy svatebních smluv a jejich zápisy mohou vysvětlovat důvod, proč někteří měšťané kšafty nezhotovili: potřebné při optimálních rodinných poměrech řešila uzpůsobená svatební smlouva, nebo vzdání majetku. Současně si na příkladu právního institutu vzdání majetku a míry jeho užívání v prostředí našich měst můžeme povšimnout, jak jen pozvolna ustupovala zažitá dobová praxe dalším, progresivnějším způsobům řešení majetkových a dědických záležitostí uvnitř rodiny, nebyla-li k dispozici oficiální kodifikace městského práva.

Ani kšaftovní knihy neunikly někdy zkáze, a proto je třeba uvažovat i nad otázkou deperdit, jak jsme již naznačili výše.³⁰ I z náhodně dochovaných zpráv lze s velkou opatrností skládat informace o pramenné materii nenávratně zaniklé. Připomeňme znovu příkladně Hradec Králové, kde je nejstarší dochovaná kniha kšaftů až z let 1612–1745 a je v pořadí pátou kancelářskou zřízenou, přičemž nejstarší byla vedena jistě k počátku 16. století, kdy hradecký historiograf F. de P. Švenda vzpomíná knihu kšaftů s pořadovým číslem jedna, z níž čerpal informace pro své analisticky vedené dějiny Hradce Králové.³¹ Ze Švendových odkazů lze též odvodit, že v pořadí čtvrtá kniha byla vedena v letech 1562/1563–1612. Zachycuje tak mj. i období jedné z největších katastrof v dějinách města, kdy v důsledku morové epidemie zemřelo kolem 4.500 lidí. Údaj byl v rámci dílčího výzkumu verifikován a lze ho považovat za důvěryhodný.³² Vrátime-li se k dochované knize kšaftů, z její pořadové číslovky je patrné, že knihy testamentů

28 Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOKA Hradec Králové), Archiv města Hradec Králové, Kniha svatebních smluv 1562–1622, inv. č. 330, kn. č. 41.

29 Malý, K. a kol.: *Práva městská Království českého*, s. 137.

30 K výzkumu deperdit srov. zvláště rekonstrukci hradecké úřední materie: Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecká městská kancelář. K tématu též Vojtíšková, J.: Torzovitost pramenů v kmenovém archivním fondu: Lze v takovém případě psát syntézu městských dějin? In: *Jak psát dějiny velkých měst*. Brno 2016, s. 322–328.

31 Švenda, František de Paula: Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II. Hradec Králové 1802, s. 38 a 44.

32 Vojtíšková, Jana: Morová epidemie v Hradci Králové roku 1599. Případová studie k raně novověkým morovým ranám v českých zemích. *Královéhradecko* 12, 2021, s. 163–172. Studie

už měly ve městě dlouhodobou tradici. I když je třeba jejich počet posuzovat s opatrností, lze potvrdit, že koresponduje i s lidnatostí města, jehož populace se v předbělohorské době odhaduje kolem 7 000–8 000 obyvatel.³³ Dodejme, že v pořadí šestá hradecká kniha kšaftů se s pátou částečně překrývá a je z let 1743–1780.³⁴ Právem se vynořuje otázka, proč bylo v počátcích vedení kšaftovních knih tolik jejich exemplářů a proč se přibližně od počátku 17. století, viděno hradeckou materií, tento vývoj zpomalil?

Nejen dočasný výrazný pokles obyvatelstva, který přinesly události třicetileté války, ale zejména ukotvení právní praxe ve společnosti v podobě Koldínových *Práv* i jejich stručnější verze – *Summy* – snížilo zřejmě nejen v Hradci větší potřebu pořizování kšaftů.³⁵ Setkáváme se tak s nimi zejména v případech zbožných odkazů či při řešení nějakých komplikovaných rodinných vztahů a snaze změnit posloupnost dědiců. Motívem mohlo být i zachycení zadluženosti kšaftujícího, jehož závazky přecházely na dědice. Např. jaroměřská kšaftovní kniha z let 1688–1717,³⁶ které věnovala v rámci bakalářské práce pozornost má studentka Ivana Vejvodová, dokládá pro jednotlivé roky již jen jednotky zápisů v rozmezí žádného až tří, výjimečně čtyř zachycených kšaftů. Studentka, která si zvolila pramen z nevelkého královského města, údaje porovnávala s informacemi zapsanými v dochované matrice. Za uvedené období kšaftovalo z 835 zemřelých, kteří mohli kšaftovat, pouze 60 z nich, tedy zhruba každý čtrnáctý. Studentka však ve své práci zachytila i další velmi cenné postřehy. Za pozornost tak zejména stojí její zjištění, že ve světle právněhistorické analýzy zachycených zápisů Jaroměřští dodržovali ustanovení Koldínových *Práv*. Její paleografická analýza potvrdila přítomnost jednoho radního písaře a napomohla k rekonstrukci městské kanceláře na přelomu 17. a 18. století, jež nedosahovala příliš valné kvality. Dokládá to posléze k roku 1719 výtka vizitační komise, která označila radního písaře za lenocha, který nevede ani radní manuál. Poznatky o jaroměřské městské společnosti dokreslilo i zjištění týkající se proměn v intulacích, objevujících se v úvodu kšaftu. Jejich text dokládá pěstování kultu některých světců v době další fáze utvářené barokní zbožnosti, do níž též spadá sledovaná kniha. Studentka tak příkladně doložila, že i prameny z pokročilého raného novověku má smysl podrobovat komplexní diplomatické analýze, neboť mohou opět přinést řadu velmi zajímavých informací o městském prostředí a jeho kulturní úrovni v nejširším

mj. prokázala velmi obdivuhodnou obrodnou sílu, kdy se rychle dařilo město osídlit novým obyvatelstvem.

33 Míkulka, Jaromír: Dějiny Hradce Králové I/2, Hradec Králové 1997, s. 217.

34 SOkA Hradec Králové, Archiv města Hradce Králové, Kniha závětí V 1612–1745, inv. č. 418, kn. č. 129; Kniha závětí VI 1743–1780, inv. č. 419, kn. č. 130.

35 Jinou situaci zachycuje např. pražský výzkum, jak dokládá ve svých výzkumech Nového Města pražského Olga Fejtová.

36 Státní okresní archiv Náchod (dále SOkA Náchod), Archiv města Jaroměř, Kniha kšaftů a pozůstalostních inventářů 1688–1716, inv. č. 59, kn. č. 57.

slova smyslu. V případě Jaroměře je to též poznatek, že i přes velkou a vleklou právní kauzu, v níž se Jaroměřští snažili trvale změnit právní status obyvatel svých šosovních vesnic, byly kšafty těchto vesničanů tradičně zaznamenávány společně s kšafty městského obyvatelstva.³⁷

Badatelsky podnětné je i sledování dobového pojmenovávání písemností. Jak již bylo uvedeno, ještě na přelomu 15. a 16. století Dvorští rozlišovali mezi „*registry*“ a „*městskými knihami*“. Koldínova *Práva* z roku 1579 předepisují základní podobu zápisů, konkrétní typologii městských knih však prozíravě neuvádějí, čímž předchází problémům v menších městech, kde tak bylo i nadále možné vést smíšené soudní knihy.³⁸ U agendy, kterou bychom dnes chápali jako písemnosti vzešlé z oblasti soudnictví nesporného, tak Koldín používá pouze pojem „*městské knihy*“, do nichž má být zápis, jehož podoba je na příkladech předepisována, zachycen. Za pozornost stojí, že staročestina zpravidla používala plurál, nikoli singulár „*městská kniha*“. Z našeho pohledu šlo tedy o podstatné jméno pomnožné. Jestliže se kšaftovní agenda vyhranila do podoby samostatné městské knihy, pojmenovával ji kancelářský personál podle svého uvážení. Např. z předbělohorského Hradce Králové je doloženo zrušení a nahrazení kšaftu z roku 1610, který byl zachycen „*knihami městskými tébož města Hradce nad Labem, jenž čtvrté kšaftovní slovou*“.³⁹

ZÁVĚR

Knihy kšaftů náleží k pramenům, které jsou badatelské obci velmi dobře známy. Předkládaná studie představila tento typ pramenů pohledem diplomatiky, přičemž se soustředila na prezentaci aktuální metodiky výzkumu, kterou autorka příspěvku rozvíjí ve vlastních pramenných sondách a do níž zasvěcuje při vedení absolventských prací i studenty Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. I když článek teritoriálně shrnuje nejvýznamnější výsledky výzkumu vybraných testamentárních knih z oblasti středních a východních Čech, může být východiskem pro studium tohoto typu pramenů i v dalších oblastech Čech. S velkou opatrností je třeba zkoumat zejména knihy kšaftů z doby před vydáním Koldínových *Práv městských* (1579). Při překročení formálního diplomatického rozboru

37 Podrobněji Vejvodová, Ivana: *Diplomatický rozbor jaroměřské knihy kšaftů a pozůstalostních inventárů z let 1688–1716*. Bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2022.

38 Jedinou výjimkou, tedy samostatným typem knih, jsou u Koldína knihy černé pro zapisování útrpných výslechů, tedy agendy, již bylo pro její dobové chápání nutno vydělit. Malý, K. a kol.: *Práva městská Království českého*, s. 335. K problematice podrobněji Vojtíšková, Jana: *Vliv kodifikace Koldínových Práv městských z roku 1579 na vedení městských knih úředních knih v Čechách*. In: *Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku I*, Bratislava 2019, s. 136–148.

39 SOKA Hradec Králové, Archiv města Hradec Králové, Kniha závětí 1612–1775, fol. A1r.

je možno velmi úspěšně rozvinout kontextuálně pojatý výzkum, jehož výsledky mohou významně přispět k poznání kulturního vývoje sledované lokality v nejširším slova smyslu. Pod takto široce chápané kulturní dějiny je vedle výzkumu měšťanských domácností a zbožných odkazů možno mj. zahrnout i rekonstrukci dobové městské kanceláře a před přijetím Koldínových *Práv* i transformaci okruhů městského práva. Předpokladem je aplikace interdisciplinárního výzkumu v účelně vymezeném dobovém kontextu. I když s vydáním Koldínových *Práv* klesá ve sledované oblasti Čech počet zakládaných knih kšaftů, neboť kšafy byly s ohledem na ustálení dobové praxe uzavírány spíše jen v případě nějaké komplikované rodinné situace či v případě zbožných odkazů, zůstávají tyto prameny velmi cenným zdrojem rozmanitých informací, a je proto na místě věnovat i jim náležitou badatelskou pozornost. Také u těchto knih testamentů by však měla být nejprve provedena komplexní diplomatická analýza pramene, stanovující jeho historickou hodnotu a výpovědní potenciál.

Měšťanské testamenty a pozůstalostní spisy

Diplomaticky, právně i obsahově unikátní testament jedné brněnské měšťanky z roku 1595

Diplomatically, legally and in content-unique testament of a Brno townswoman from 1595

Hana Jordánková

Ludmila Sulitková (<https://orcid.org/0000-0002-7887-7457>)

ABSTRAKT

Autorky se zaměřují na komplexní diplomatický i obsahový rozbor neobvyklého testamentu brněnské měšťanky Barbory Střelické z roku 1595, a to v širším kontextu brněnské testamentární praxe od středověku po raný novověk. Vyjimečné v místních poměrech je už to, že testament byl sepsán v češtině a že si testátorka výslovně určila jeho písaře. Ten navíc pocházel z venkovského města Hustopeče, s čímž samozřejmě souvisejí další zvláštnosti, na něž autorky poukazují. Pozornost si zaslouží i sama Barbora jako žena v podstatě neznámého původu (snad ze Slezska), disponující ovšem zjevně velkým majetkem, o čemž svědčí její četné a finančně „zajímavé“ legáty. Některé indicie i naznačují, že jisté finanční benefity mohly pocházet z úvěrových operací.

ABSTRACT

The authors focus on a comprehensive diplomatic and content analysis of the unusual testament of the City of Brno townswoman Barbora Střelická from 1595, in the wider context of the early testamentary practice from the Middle Ages to the Early Modern Age. What is exceptional in local circumstances is that the testament was written in Czech and that the testator specifically identified his scribe. Moreover, the latter came from the rural town of Hustopeče, which of course has other peculiarities to which the authors point. Barbora herself deserves attention as a woman of essentially unknown origin (perhaps from Silesia), but clearly possessing a large property, as evidenced by her numerous and financially “interesting” legates. Some indications even suggest that certain financial benefits may have come from credit operations.

KLÍČOVÁ SLOVA

Morava; Brno; královské město; předbělohorská doba; ženské testamenty; městské právo; diplomatika

KEYWORDS

Moravia; Brno; royal city; period preceeding the Battle of White Mountain; women's testaments; city law; diplomatics

Hlavním naším výzkumným zájmem bude, jak název příspěvku naznačuje, osvětlit výjimečnost jednoho z brněnských ženských testamentů z konce 16. století, což ovšem nutně předpokládá jeho kontextuální posouzení v rámci soudobé testamentární praxe v královském městě Brně. Testamenty je nutné objektivně posuzovat jako dispozitivní listiny svěbytného typu z oblasti dědického práva,¹ kodifikovaného v Brně již v polovině 14. století v proslulé právní knize a pak i v jejích mladších, přepracovaných verzích pro každodenní potřeby zdejšího městského soudu² (který však měl zároveň jako vrchní právní stolice rozsáhlou oblastní působnost). Jelikož jsme se zásadami brněnského dědického práva zabývaly již v minulosti,³ zdůrazňujeme nyní jen to podstatné. Už v proslulém

- 1 O testamentech jako specifických právních dokumentech Spáčilová, Libuše: *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416–1566. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft. Bd. 9*, 2000; Ratajová, Jana: *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*. *Pražský sborník historický* 30, 1998, s. 90–92. K výzkumům německé právní historie v tomto směru viz Hrubá, Michaela: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle.“ Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době. *Ústí nad Labem* 2002, s. 27–28.
- 2 K porozumění zásadám brněnského práva přispěly zásadní měrou edice právní knihy i přepracovaných výtahů, z nichž první ještě ze 14. století se nazýval *Manipulus* vel *directorium iuris civilis*. Právní kniha i *Manipulus* jsou současnému badateli přístupny v pečlivých edicích Miroslava Flodra, který se také podrobně zabýval kritickému zhodnocení významu brněnského městského práva. Flodr, Miroslav (ed.): *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Brno 1990; *Týž: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. II. Komentář*. Brno 1992; *Týž: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*. Brno 1993. K filiaci brněnských právních rukopisů též Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: K důležitosti zkoumání filiace právních rukopisů na příkladu Brna. *Studie o rukopisech* 44, 2014, s. 271–287 a Sulitková, Ludmila: *Právní normy a soudní praxe trestně právního charakteru ve vybraných královských a vrchnostenských městech (Příspěvek k disciplinaci městského obyvatelstva v předbělohorské době)*. *Sborník archivních prací* 67, 2017, 1, s. 156–161.
- 3 Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Zásady testamentární praxe královského města na jihoněmeckém právu (na příkladu Brna)*. In: Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*. Praha 2006, s. 39–53.

svodu brněnských práv obsažených v privilegii Václava I. z ledna roku 1243⁴ byla totiž zakotvena možnost „svobodného kšaftování“. Výslovně je zde řečeno, že zemře-li někdo, aniž stačil učinit o svém majetku náležité pořízení, může se o jeho majetky ucházet nejbližší dědic (a to i v případě, nezanechal-li testátor ženu či děti). Brněnští tak nemuseli čekat na výslovné panovníkovo vzdání se odúmrti vůči měšťanům z roku 1372,⁵ tak jako tomu bylo v českých městech. Na rozdíl od měst na severoněmeckém právu byly také zdejší regulativy pro sféru dědického práva progresivnější v tom smyslu, že rozhodujícími dědici byla manželka a děti a nikoli dědicové z rodiny zůstavitelovy.⁶ Ačkoli jednotný městský zákoník Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579⁷ přejímal až na pětinu ustanovení právě z oblasti brněnského práva,⁸ za hlavního dědice stanovil podle římského práva přímé

- 4 Šebánek, Jindřich – Dušková, Šáša (edd.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*. Praha 1962, č. 17, s. 79–87; Flodr, Miroslav: *Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Brno 1993; Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 39–40.
- 5 Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 40 a pozn. 3 tamtéž, kde jsou citovány předmětné edice a starší literatura.
- 6 Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 50 a pozn. 51 tamtéž, kde je shrnuta jak relevantní literatura, tak citovány i příslušné články Koldínova zákoníku. Jireček, Josef (ed.): *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s Krátkou jich Summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*. Praha 1876; Malý, Karel a kolektiv (edd.): *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*. Praha 2013; Komárek, Filip: *Brněnské městské právo ve světle právních naučení městského soudu z let 1599–1616 (dědické právo)*. Diplomová práce obhájena na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2010, s. 49, 61; Mareš, Jan: *Ženská výbava v litoměřickém městském právu v předhusitské době*. *Porta Bohemica* 4, 2007, s. 62–63; Týž: *Magdeburské právo ve městech severozápadních Čech v předhusitské době*. Disertační práce obhájena na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Praha 2008, zvl. s. 117–118, 139–142. Dostupné z <<https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/16512>> [24. 4. 2023].
- 7 Srov. pozn. 5. Hledíková, Zdeňka – Janák, Jan – Dobeš, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 218; Malý, Tomáš: *Koldínův zákoník a Morava: výzva ke studiu dějin práva namísto právních dějin*. In: *Alis volat propriis*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. K vydání připravila Hana Jordánková. Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 392–393. V této souvislosti je přímo symptomatické, že ještě k prosinci roku 1680 radní pověřili svého syndika překladem originální brněnské právní knihy do němčiny. Sulitková, Ludmila: *Obnova městské rady v královském městě Brně na přelomu 17. a 18. století – dozrívání tradice*. In: *Archivum amicus historici est*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. K vydání připravila Radana Červená. Brno 2015, s. 347 a pozn. 66 tamtéž. V otázkách apelace k pražskému apelačnímu soudu bylo Brno v intencích Koldínova zákoníku poněkud pružnější už koncem 16. století. Srov. Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Několik poznámek ke správě a soudnictví pobělohorského Brna do 20. let 18. století*. Brno v minulosti a dnes 32, 2019, s. 172–173.
- 8 Jordánková, H. – Sulitková, L.: *K důležitosti zkoumání*, s. 278 a pozn. 34 na s. 278–279; Sulitková, L.: *Právní normy*, s. 159 a pozn. 36 tamtéž; Komárek, F.: *Brněnské městské právo*, s. 72 dospívá k zjištění, že rozdíly mezi ustanoveními brněnské právní knihy a jednotným městským zákoníkem z 16. století nebyly nijak podstatné, že však je obtížné zjistit, ve kterých článcích se Pavel Kristián z Koldína brněnským právem přímo inspiroval.

pokrevní potomky, následované příbuznými z manželovy strany, a to i z poboční linie. Tím tedy byly nároky manželčiny značně upozaděny.⁹ Možnosti odvolání z rozsudků městského soudu k apelačnímu soudu „za hranice markrabství“ v intencích Koldínových ustanovení se kupodivu Brněnští v odůvodněných případech nebránili,¹⁰ jiné články – a to samozřejmě též v oblasti dědického práva – zpochybňovali ještě koncem 17. století.¹¹ Bezvýhradně byl pak v Brně i na celé Moravě jednotný zákoník městského práva přijat, jak známo, až roku 1697.¹²

Porovnání zásad testamentární praxe na brněnském právu se zněním příslušných oddílů městského zákoníku jsme se podrobněji věnovaly už dříve,¹³ proto zde jen vytykáme stávající historiografii dosud neobecně reflektované postřehy jak k jejím vlastním počátkům, tak následnému rozvoji testamentů jako specifického druhu právního dokumentu.¹⁴ Ne zcela jednoznačnou informací o nejstarším testamentu v listinné podobě disponujeme už k polovině 40. let 14. století (zní na jméno jednoho z velmi bohatých měšťanů Matěje Mauricia, který jej měl zpečetit vlastní pečeti),¹⁵ zatímco z dubna roku 1362 pochází už nezpochybnitelný originál poslední vůle, vyjádřené opět jedním z nejbohatších měšťanů Jindřichem Fuchsem, dodnes uchovaný v brněnském městském archivu. Sepsán byl v latině na pergamentu a opatřen jak pečeti zůstavitele, tak dvou svědků.¹⁶ Pro následné období je zachováno jen několik málo testamentů v originální podobě,¹⁷ ale už před polovinou 15. století začaly být poslední vůle přepisovány do tzv.

9 Jordánková, H. – Sulitková, L.: Zásady testamentární praxe, s. 50. Srov. pozn. 5, 7.

10 Jordánková, H. – Sulitková, L.: Několik poznámek, s. 173.

11 Malý, T.: Koldínův zákoník a Morava, s. 398–399.

12 Hledíková, Z. – Janák, J. – Dobeš, J.: Dějiny správy, s. 223; Malý, T.: Koldínův zákoník a Morava, s. 392–393.

13 Jordánková, H. – Sulitková, L.: Zásady testamentární praxe.

14 Srov. pozn. 1. Srov. též Pešek, Jiří: Testamenty a pozůstalostní inventáře jako aktuální téma obecné a právní historie. Pražský sborník historický 39, 2007, s. 27.

15 Bretholz, Bertold: Geschichte der Stadt Brünn. Brünn 1911, s. 342. Ten ovšem neuvádí, kde je testament uložen či přepsán a ani nepřipomíná edici CDM. K Mauriciovi též Mezník, Jaroslav: Členové brněnských městských rad z let 1343–1373. Přílohy k práci Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století. Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s. 104. Rukopis uložen v Archivu města Brna. Jaroslav Mezník upozorňuje, že Mauricius byl v červnu 1345 nemocen a koncem roku nebo začátkem roku 1346 zemřel. Flodr, M.: Právní kniha III, s. 233 též naznačuje, že Matěj/Matyáš? Mauricius musel zemřít někdy koncem roku 1345 nebo začátkem roku 1346. Podle našich zjištění se nenachází tento testament v Archivu města Brna (dále AMB), A 1/1 – Sbírka listin, mandátů a listů (dále A 1/1).

16 AMB, A 1/1, inv. č. 114 (24. IV. 1362); Brandl, Vincenz (ed.), Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IX. Brünn 1875, s. 203–205, č. 277; Bretholz, B.: Geschichte, s. 345. K Jindřichu Fuchsovi Mezník, Jaroslav: Jindřich Fuchs (Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století). Brno v minulosti a dnes 1, 1959, s. 151–158; srov. též Flodr, M.: Právní kniha III, s. 227.

17 Srov. pozn. 16. Z ledna roku 1344 pochází záznam o zápůjčce peněz zanesený do první městské pamětní knihy (AMB, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih (dále A 1/3), rkp. č. 39, fol.

druhé pamětní knihy, vedené pro léta 1391–1515,¹⁸ kam byl nejstarší testament, kupodivu ženský, přepsán již k listopadu roku 1444.¹⁹ V meziobdobí do roku 1452 šlo evidentně jen o jakési výtahy toho nejdůležitějšího z právní podstaty posledního porřízení, od tohoto roku jsou však už do předmětné knihy přepisovány celé originální listiny (sepisované zpočátku ještě v latině, ale brzy také v němčině, která začíná převažovat už od počátku 60. let 15. století, a ojediněle také v češtině).²⁰ Bývalá pamětní kniha se tak mění (až na ojedinělé záznamy jiného druhu) na víceméně specializovanou knihu testamentů,²¹ do níž bylo pro rozpětí let 1452–1515 přepsáno na 120 testamentů měšťanů a výjimečně i obyvatel předměstí.²² Mezitím byla v roce 1510 založena už jedinečná kniha posledních vůlí, sahající pak svými zápisy až k roku 1571.²³ Na ni pro předbělohorské období navázala ještě kniha druhá pro léta 1571–1598²⁴ a třetí pro léta 1599–1619.²⁵ Přepisy listinných posledních porřízení v těchto knihách, do nichž bylo pro celé předbělohorské období (pro léta 1510–1619) zapsáno 708 mužských i ženských testamentů – opět šlo v ojedinělých případech i o obyvatele/obyvatelky předměstí –, obsahují vždy už i tzv. stvrzovací doložku po projednání v městské radě, podle níž jsou pak také testamenty v příslušných knihách chronologicky řazeny.

Pokud se pokusíme zjistit počet posledních vůlí zapsaných v průměru pro jeden kalendářní rok, pak v první knize je to 4,3 testamentů, ve druhé už sedm, ve třetí téměř 12 testamentů, což je jistě nutné připsat na vrub postupující byrokratizaci, a tedy snahám po písemné evidenci různých soukromoprávních záležitostí, majících ovšem úzký vztah k městské společnosti jako celku (v dědickém právu vystupovalo město jako jakýsi nejvyšší „tutor“).²⁶ Tyto průměry se zdají být v korelaci se situací zjištěnou předchozími výzkumy v jiných našich královských

210r; Flodr, Miroslav (ed.): Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379). Brno 2005, s. 402, č. 1119). V něm je zmíněn odkaz dvou kop grošů „v případě smrti“ na pouti do svatě země Jindřicha z Měnína a jeho ženy Kateřiny. Bretholz, B.: Geschichte, 342–347.

18 AMB, A 1/3, rkp. č. 48; Flodr, Miroslav (ed.): Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515. Brno 2010.

19 AMB, A 1/3, rkp. č. 48, fol. 354r; Flodr, M. (ed.): Pamětní kniha, 2010, s. 218, č. 560.

20 Jde o testament sladovníka Petrziika z roku 1469. AMB, A 1/3, rkp. č. 48, fol. 398v–399r; Flodr, M. (ed.): Pamětní kniha, 2010, s. 320–322.

21 AMB, A 1/3, rkp. č. 48, fol. 368r–587v; Flodr, M. (ed.): Pamětní kniha, 2010, s. 244–567.

22 Viz testament sladovníka Petrziika, zmíněný v pozn. 20.

23 AMB, A 1/3, rkp. č. 49 (1510–1571).

24 Tamtéž, rkp. č. 50 (1569–1598).

25 Tamtéž, rkp. č. 51 (1599–1619).

26 K praxi dobové městské kanceláře obecně viz Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie). Sborník archivních prací 45, 1995, s. 291–510. K variabilitě městských úředních písemností viz Sulitková, Ludmila: Úřední písemná kultura ve městě. Výsledky systémové analýzy pro středověk a raný novověk na příkladu královského města Brna. Documenta Pragensia, suppl. 9, 2018, s. 9–78.

městech na teritoriu vlastních Čech²⁷ a z Moravy v Jihlavě²⁸ a Olomouci,²⁹ potažmo i ve vrchnostenském Náchodě,³⁰ v nichž byla testamentární praxe podrobena hlubšímu zkoumání pro delší časové období. Žatímco vyšší průměry v pražských městech (přesněji ve Starém Městě pražském a Novém Městě pražském a na Malé Straně činící v souhrnu ročně nejméně 30 testamentů)³¹ jsou objektivně dobře pochopitelné,³² překvapivý je jistě počet až 36 posledních vůlí zapsaných ročně do městských knih v Litoměřicích.³³ Průměrné počty testamentů zapsaných ročně v Brně se tak nejvíce přibližují dobové situaci v Plzni a Olomouci. Komparace zjištěných průměrů však může být badatelsky poněkud zavádějící – jednak se ne vždy zcela shodují časová období, pro která jsou data z jednotlivých měst k dispozici, a jednak v onom průměru mohou být zahrnuty i roky, v nichž případně počet testamentů i v jedné lokalitě značně vybočoval z „normálu“. Zjistitelné jsou tedy jen očividné trendy, a to zejména, jak badatelé pro jiná města naznačují, obecný úbytek počtu testamentů v 17. století, což by však bylo pro Brno zapotřebí ověřit samostatným výzkumem. Na tomto místě jen podotýkáme, že pro toto královské město nejsou bohužel zachovány speciální knihy inventářů

- 27 V širší srovnávací perspektivě viz Hrubá, M.: *Nedávej statku žádnému*, s. 104 (zde bere v potaz i výzkumy pro královskou Kadaň – Rak, Petr: *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. století do počátku 17. století*. Sborník archivních prací 48, 1998, s. 71–73); Pešek, Jiří: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské. *Pražský sborník historický* 15, 1982, s. 77; Ratajová, J.: *Pražské testamenty*, s. 90–125. Z novějších prací např. Malý, Tomáš: *Kterak „Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali*, *Testamentární praxe v raně novověké Chrudimi*. Památce Čeňka Floriána. Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 28; Fišerová, Barbora: *Nejstarší dochované testamenty vysokomýtských měšťanů z let 1574–1696*. K některým aspektům měšťánského života v raném novověku. *Východočeský sborník historický* 34, 2017, s. 46 (s pozn. i pro věnné město Dvůr Králové).
- 28 Jirková, Pavla: *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578–1590* (Testament jako pramen pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii). Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Praha 2006, s. 89 uvádí pro poslední dvě desetiletí 16. století průměrný počet až 22 testamentů zapsaných ročně do specializované městské knihy. Dostupné z <<https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/7278>> [24. 4. 2023].
- 29 Spáčilová, L.: *Deutsche Testamente*, s. 14, 19–20. Práce je zaměřena na pozdní středověk a počáteční desetiletí raného novověku.
- 30 Matyska, Jan: *Náchodské testamenty v 17. století*. *Stopami dějin Náchodska* 16, 2018, s. 199.
- 31 Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 76–77; Hrubá, M.: *Nedávej statku žádnému*, s. 104; Matyska, J.: *Náchodské testamenty*, s. 199. Mluví celkem o 32 testamentech rovněž v Praze. Ratajová, J.: *Pražské testamenty*, s. 94 uvádí, že testamenty písemně zaznamenané do městských knih představují jen zlomek původní agendy. Současně naznačuje, že do knih byly zaznamenávány především poslední vůle odkazující větší majetek. V případě morových epidemií lze důvodně předpokládat, že velká část testamentů byla sepsána a stvrzena až dodatečně. Tamtéž, s. 93.
- 32 Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 71.
- 33 Hrubá, M.: *Nedávej statku žádnému*, s. 105.

pozůstalostí,³⁴ které by umožňovaly posoudit, jaký byl poměr zaknihovaných testamentů vůči zjištěným pozůstalostním převodům městských domů.³⁵

Uvedená strohá číselná konstatování se však pokusíme ještě uvést do patřičného širšího kontextu. Zcela – a pochopitelně – chybějí podklady k tomu, abychom mohly posoudit, jaké množství posledních vůlí bylo v Brně zaknihováno vůči původním listinným podkladům. Co se však můžeme pokusit alespoň rámcově ověřit, je počet v městských knihách zanesených testamentárních pořízení ve vztahu k počtu brněnských obyvatel (což jsou pro protostatické období stejně jen „kvalifikované odhady“).³⁶ Je zřejmé, že musíme počítat jen s mohovitými měšťany, potažmo obyvateli, které také evidují brněnské berní prameny, v nichž ojediněle bývají zapsány jako poplatnice městské berně i ženy-vdovy). Nezvažujeme tedy v žádném případě dětskou populaci, jejíž úmrtnost byla jistě velká, ale v době neexistence matričních zápisů nepodchytilelná.³⁷ Stabilně bylo od středověku po předbělohorskou dobu v intravilánu Brna 480 až 500 domů,³⁸ tento počet však neodpovídá stavu měšťanských domácností. Ten se snižoval už tím, že někteří měšťané vlastnili ve městě zároveň dva i více domů, a hlavně tím, že v jedné časové vrstvě bylo přinejmenším od poloviny 16. století stabilně na 70 purkrechtních domů v držení šlechty. Budeme-li tak brát v úvahu (při započítání i jen odhadního průměrného zastoupení testamentů pořízených předměstskými obyvateli) souhrnně cirká 420 poplatníků/movitých jednotlivců, pak v období od roku 1510 do 20. let 17. století se budou počty zaknihovaných posledních vůlí vůči počtu obyvatel pohybovat od počátečního 1 % do cirká 3 %. Při posouzení, zda je toto procento jen mizivé, jak

34 Sulitková, Ludmila: *Diplomatická produkce v raně novověkém královském městě Brně*. Brno v minulosti a dnes 18, 2005, s. 110 a pozn. 54 tamtéž.

35 Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventárů*, s. 71 uvádí pro pražská města (Staré Město pražské, Nové Město pražské a Malou Stranu), že zápisy posledních vůlí v městských knihách představovaly jen cirká čtvrtinu následně provedených majetkových převodů.

36 Matyska, J.: *Náchodské testamenty*, s. 199 se snaží porovnávat počty zaknihovaných testamentů vůči počtu náchodských domů.

37 Nejstarší dochovaná svatojakubská matrika pokřtěných a oddaných z let 1587–1599 je uložena v Moravském zemském archivu v Brně. Od 19. století jsou nezvěstné další matriky: jedna matrika pokřtěných z let 1607–1618 a dvě matriky oddaných z let 1600–1616 a 1616–1634. Podle brněnského práva byl za dospělého považován chlapec ve věku 14 let a dívka ve věku 12 let (Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 48), v námi zkoumané materii jsme však žádný testament takto mladého člověka nepodchytily. Naproti tomu Koldínův zákoník zvyšoval věk dospělosti pro chlapce na 18 a pro dívky na 15 let. Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, s. 160, oddíl E. III/I.

38 Nejnověji Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Předbělohorské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel*. Brno 2020, s. 67. Jinak Nodl, Martin: *Středověký testament jako abnormalita*. In: Jišová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*. Praha 2006, s. 78. Jím uváděný počet 1 000 poplatníků v centru Brna snad mohl platit jen v období, kdy Brno bylo sídlením městem lucemburské sekundogenitury, tedy do prvního desetiletí 15. století, nikoli v pozdějším vývoji.

se mnohdy uvádí v odborné literatuře,³⁹ musíme ovšem stále mít na paměti, že největší byla objektivně nepostizitelná úmrtnost dětská. I tak je však nutné předpokládat, že jistá část pozůstalostí se vyřizovala „automaticky“ podle stanovených zásad dědického práva, a to i v případě úmrtí jedince „*ab intestato*“, respektive že před městským právem byly jen vysvědčeny hodnověrnými svědky ústně vyřčené testátorovy legáty.⁴⁰ Studium brněnských testamentů předbělohorské doby jsme však nedospěli k jednoznačnému závěru, že by se byla písemná poslední pořízení vyhotovovala především v mimořádných situacích (jako bylo například ohrožení života v době morových epidemií)⁴¹ anebo tehdy, obával-li se zůstavitel, aby po jeho smrti nenastaly o majetek nějaké různice mezi pokrevními, případně i nepokrevními dědici.⁴² Běžnější bylo, ale také ne pravidelné, že testující snižovali (anebo zcela rušili) své legáty vůči svým životním partnerům se zdůvodněním, že jejich chování vůči nim se neřídilo základními zásadami manželského svazku, a dokonce že se o ně nestarali ani v jejich nemoci. Převažující množství testamentů však postrádá jakékoliv takovéto akcenty.

39 Nodl, M.: *Středověký testament*, s. 78. Rezervovaně se k tomuto názoru vyjádřil Mareš, J.: *Ženská výbava*, s. 60 (se souhrnem stávající literatury). Srov. pozn. 31.

40 Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 48; Borovský, Tomáš: *Čas středověkých měšťanských testamentů (příklad Brna v pozdním středověku)*. In: Jíšová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Praměny, metodologie a formy využití*. Praha 2006, s. 57. V případě osvědčení ústního testamentu mohlo jít také o svědectví městského rychtáře – viz např. AMB, A 1/3, rkp. č. 50, fol. 286r–287r k roku 1585. Podle Koldínova zákoníku nemusel být vysvědčován kšaft, který zůstavitel ještě za svého života osobně předal do úschovy městské radě. Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, s. 156, oddíl D. LIV.

41 Zvýšený počet testamentů jsme zachytily pouze v roce 1584 a zčásti v roce 1585 (AMB, A 1/3, rkp. č. 50), kdy stoupl počet zaknihovaných testamentů až na 9 %, ne však už v další knize testamentů (tamtéž, rkp. č. 51), která zachycuje časové období, kdy probíhaly další morové epidemie – předně velká morová rána v letech 1597–1599 a menší v letech 1600, 1603–1604, 1606–1607 a 1614. Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: *Nepředvídatelné fenomény v životě raně novověkého města (Na příkladu Brna předbělohorského období)*. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 1-2/2002. Z pomocných věd historických XVI. *Inter laurum et olivam*. Praha 2007, s. 707–720; Tytéz: *Přírodní katastrofy a epidemie v předbělohorském Brně*. In: Bada, Michal – Duchoňová, Diana a kol. (edd.), *Pohromy, katastrofy a neštěstia v dejinách našich miest*. Bratislava 2019, s. 53–70; Hrubá, M.: *Nedávaj statku zádnému*, s. 133 vyjádřila na základě svého geograficky široce rozprostřeného výzkumu testamentů měšťanů a obyvatel severozápadních Čech názor, že zvýšenou četnost testamentů v době morových epidemií nelze primárně chápat jako odraz vyšší mortality, ale přednostně jako výpověď o aktuálním pocitu nebezpečí a strachu ze smrti. Tyto pocity však mohly být na základě zkušeností z Brna v některých dobách rovnocenné skutečné mortalitě, o níž v brněnských poměrech, jak naznačeno, přesvědčivě vypovídají konfirmační formule, připojené k zaknihovaným testamentům a stvrzující tedy následné úmrtí konkrétního zůstavitele. Na druhé straně je s podivem, že zvýšený počet testamentů v Brně nebyl shledán při jiných vlnách epidemií. Srov. též pozn. 31.

42 V některých testamentech je sice uvedena formulace, která má vyloučit takové případné nesrovnalosti, a testátor většinou pak určuje, že pokud by někdo nějaký legát zpochybnil, má se odkaz původně mu určený postoupit v prospěch chudých v městském špitále.

Z nastíněného přehledu je tedy zřejmé, že už od poloviny 15. století byl při prepisech testamentů do městských knih zachováván od „a“ do „z“ původní listinný formulář a že tedy pro komplexní diplomatické zkoumání badateli chybějí pouze tzv. vnější znaky konkrétní listiny. Totéž tedy platí i pro předmětný testament Barbory Střelické ze Střelice, sepsaný v Brně „v pondělí po Smrtné neděli“ neboli 13. března a stvrzený městskou radou 28. září téhož roku, který budeme posuzovat především v kontextu dalších posledních vůlí, zanesených do soudobé, tedy tzv. druhé brněnské knihy testamentů. Do té bylo v rozpětí 30 let vepsáno 212 „kšaftů“, z nichž plných 49 (tedy necelá čtvrtina) znělo na jména ženských testátorek (výjimečně i z řad předměstských obyvatel).⁴³ Unikátnost vybraného listinného dokumentu je do jisté míry patrná už na první pohled – jednak je v brněnských poměrech dosti nezvykle sepsán v češtině a jednak je to jedna z nejrozsáhlejších závětí, i ve srovnání s mužskými,⁴⁴ jaké z Brna za celé předbělohorské období známe, neboť v knize velkého čtverkového formátu zaujímá celkem 9 stran. Brzy však seznáme, že těch z normy vybočujících skutečností je v jejím případě daleko více.

Nejprve se musíme pozastavit nad osobou samotné testátorky Barbory Střelické ze Střelice. Ta se v titulaci testamentu uvádí výslovně jako „měštěnínka“, rozhodně však nejde o příslušnici nějaké brněnské erbovní rodiny, protože při jejich výzkumu jsme se s podobným predikátem nesetkali. Jelikož, jak ještě rozvedeme níže, disponovala i vlastním znakem, jsou zmíněné Střelice zřejmě opravdu predikátem, ale nejspíše nějaké nižší šlechtické rodiny⁴⁵ původem možná z Polska, jak naznačil Josef Pilnáček.⁴⁶ Domníváme se, že případně také mohlo jít o Střelice (Strzelicz) v opolském vévodství, jež tehdy bylo součástí zemí Koruny české.⁴⁷ J. Pilnáček také uvádí, že Barbora byla vdaná za Floriána Pravětického z Radvanova, jehož doslova závratná životní kariéra stojí také za připomenutí. Pocházel

43 AMB, A 1/3, rkp. č. 50. Podobný poměr jsme zachytily i v knize testamentů (tamtéž, rkp. č. 49) z let 1510–1571 (z 263 testamentů sem vložených bylo 62 ženských), jen o něco menší (na 18 %), pak v poslední předbělohorské knize testamentů z let 1599–1619 (tamtéž, rkp. č. 51). Srovnání s jinými městy – Jirková, P.: Testamentární praxe, s. 68–70 (zatímco obvyklý je poměr 1/4–1/3 ženských testamentů vůči mužským, v Litoměřicích jsou ženské testamenty zastoupeny až polovinou počtu).

44 AMB, A 1/3, rkp. 50, fol. 474r–478r. K porovnání viz např. obsáhlý testament radního písaře Jiřího Hovorky z Vyskova. AMB, A 1/3, rkp. č. 51, fol. 552r–566r; Jordánková, H. – Sulitková, L.: Brněnská městská kancelář, s. 330.

45 Podotýkáme, že český testament znějící na jméno šlechtice usazeného v Brně, který by byl zanesen do městských knih, jsme zjistili jen v jednom jediném případě k roku 1540 (ratifikován byl roku 1541). Šlo o Alberta Dubenského z Dubének. AMB, A 1/3, rkp. č. 49, fol. 58r–60v; Pilnáček, Josef: Staromoravští rodové. Vídeň 1930, s. 323, č. 1141. Z Dubének se psalo více různorodých vladýk, žijících na Moravě.

46 Pilnáček, J.: Staromoravští rodové, s. 370, č. 349.

47 Vollständiges topographisches deutsch-böhmisches Orts-Lexikon der Markgrafschaft Mähren und der Herzogthumes Ober und Nieder-Schlesien. Brünn, s. 188; dostupné z <https://de.wikipedia.org/wiki/Strzelce_Opolskie> [24. 4. 2023].

snad z Chorvatska,⁴⁸ v našich zemích je ovšem znám původně jako rybníkář⁴⁹ (snad už v 60. letech 16. století) a posléze i telčský hejtman (v letech 1571–1578) na panství Zachariáše z Hradce.⁵⁰ Ačkoli i o Floriánovi jsou historické zprávy kusé, zřejmě zde vybudoval několik dodnes existujících rybníků⁵¹ a někdy koncem 70. let 16. století přesídlil z českomoravského pomezí do Brna, pravděpodobně z podnětu samotného Zachariáše z Hradce, který v letech 1573–1587 vykonával podruhé úřad komorníka moravských zemských desek.⁵² Už k roku 1578 je totiž Pravětický doložen v úřadu písaře menšího zemského práva,⁵³ pro jehož výkon musel splňovat podmínky příslušnosti k nižšímu zemskému stavu,⁵⁴

48 Pilnáček, J.: *Staromoravští rodové*, s. 475, č. 2059; *Ottův slovník naučný*, sv. XX. Praha 1903, s. 555; Sedláček, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého*, Díl patnáctý. Praha 1927, s. 281; Sedláček, August: *Místopisný slovník historický království českého*, 2. vyd. Praha 1998, s. 725, 753. Sedláček uvádí, že rod pocházel z Radvanova u Mladé Vožice a nějaký čas držel část Pravětíc u Načeradce. Ani k jedné z těchto lokalit už ale v 16. století neměli Pravětičti z Radvanova majetkový vztah. Srov. pozn. 54.

49 Za vlády Zachariáše z Hradce na Telči nastal rozkvět města a okolního panství. Byly zakládány četné rybníky (hlavně úředníkem Floriánem Pravětickým), takže k roku 1581 bylo na panství 41 rybníků plodových a 65 rybníků. Hosák, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 17. Webové stránky regionu Česká Kanada uvádějí jmenovitě 4 rybníky vybudované Floriánem v rozpětí let 1567–1574; dostupné z <www.ceska-kanada.cz> [24. 4. 2023].

50 Rampula, Josef: *Domy v Telči*. Telč 1999, s. 175–176.

51 Srov. pozn. 49.

52 Boček, Antonín: *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství moravském*. Brno 1850, nestr.

53 Janišová, Jana – Janiš, Dalibor: *Komentář k moravským zemským zřízením z let 1516–1604*. Svazek I. Články 1–74. Praha 2017, s. 310–313. Za laskavé ověření prameny děkujeme autorce (MZA, A 3, inv. č. 755, fol. 6v–18v – k roku 1578–1583).

54 Do rytířského stavu na Moravě byl zřejmě přijat roku 1574 (Sedláček, August: *Českomoravská heraldika II*. Praha 1925, s. 578). August Sedláček ovšem na značuje, že mu byl potvrzen jeho starodávny rytířský stav (erb popisuje následně: štít modrý, uprostřed hlava s vlasy, černou bradou a s kusem utatého ramene, kolčí helm, přikrývadla modrá a bílá, točenice a nad ní tři kohoutí péra, modré, bílé, černé, a z každé strany stříbrem obložený buzikán). Za tři roky poté byl Florián Pravětický přijat mezi rytíře i v Čechách (Klecanda, Vladimír: *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku (příspěvek k dějinám nižší šlechty)*. *Časopis archivní školy* 6, 1928, s. 112). Jako vладыka je uváděn i na náhrobku ve farním kostele sv. Jakuba v Brně. Pilnáček, J.: *Staromoravští rodové*, s. 475, č. 2059, popisuje erb dle náhrobníku: na štítě utatá hlava Turka, klenot uprostřed tři vztyčená (kohoutí) péra a po stranách po jednom válečném palčátu či řemdichu. Vlastnil ovšem jen jeden zemskodeskovní statek, a to v letech 1582–1587 Žerůtky (na lysickém panství u Boskovic) – Hosák, L.: *Historický místopis*, s. 277, 328. V letech 1587–1590 spravovala statek Žerůtky – tvrz, dvůr, ves Žerůtky a ves Lačnov – po zemřelém muži Barbora Střelická s Floriánovým synem Bedřichem z předcházejícího manželského svazku (Tenora, Jan: *Kunštátský okres. Vlastivěda moravská. II. Místopis*. Brno 1903, s. 195). Srov. též pozn. 53. Jako léno držel Pravětický zřejmě od roku 1578, kdy se ujal úřadu písaře menšího zemského práva, statek Nechvalín (na ždánickém panství u Kyjova). Ten sice od předchozího držitele v roce 1582 odkoupil, ale doslova obratem je

aby se pak na Moravě stal v letech 1583–1587 zemským purkrabím,⁵⁵ což byla rovněž funkce na menším zemském právu.⁵⁶ Už k roku 1582 jsme ho v berních pramenech podchytily na jednom z brněnských purkrechtních domů v dnešní Veselé ulici, který je sice přesněji nelokalizovatelný,⁵⁷ ale který zřejmě držel až do své smrti roku 1587, dokumentovatelné z jeho náhrobníku i dobové kroniky jednoho z brněnských měšťanů.⁵⁸ V letech 1583–1587 pak byl berními prameny doložen i na domě v Běhounské ulici (dnes č. 4–6)⁵⁹ a k roku 1585 na opět blíže nelokalizovatelném městském domě na dnešním náměstí Svobody (tehdy Dolní trh).⁶⁰ Jeho poslední pořízení není bohužel známo, rozhodně se nedochovalo v brněnských městských knihách.⁶¹ Pokud tedy Florián Pravětický byl příslušníkem nižší šlechty, měla by logicky tohoto stavu užívat i jeho žena. Jednou jedinkrát ji nacházíme v této společenské pozici, konkrétně jako „vladyky“ a „manželky Floriána Pravětického“, a to právě na zmíněném společném náhrobníku

zase prodal. Dvořák, Jan: Vrchnostenské město v zasazení do širších struktur. Studie s edicí pramenů. Olomouc 2015, s. 48. Srov. též pozn. 48.

55 Boček, A.: Přehled, nestr.

56 Funkce zemského purkrabího byla na Moravě po jistý čas nevyhraněná (Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období. In: Kokojanová, Michaela (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku* (16.–18. století). Prostějov 1997, s. 166 a pozn. 11 na s. 173–174, kde je uvedena všechna předchozí literatura). V roce 1583 však olomoucký zemský sněm pevněji stanovil povinnosti zemského purkrabího, k nimž patřilo především stíhání zemských škůdců a dodržování pořádku při zemských sněmech a soudech. Kameníček, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejich složení, obor působnosti a význam. Díl I. Brno 1900*, s. 155–158; Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 109; Dřímál, Jaroslav: *Zemský dům v Brně*. Brno 1947, s. 37–38, 51–53.

57 Jordánková, H. – Sulitková, L.: Šlechta, s. 180; srov. pozn. 45 a 48, 69. Srov. též AMB, A 1/3, rkp. č. 1771, fol. 117v, č. 1772, fol. 178r, č. 1775, fol. 164r.

58 Srov. pozn. 61. Náhrobník je dodnes umístěn ve stěně presbytáře městského farního kostela sv. Jakuba. Janišová, J. – Janiš, D.: *Komentář*, s. 303–309. Za laskavé ověření informací o Pravětickém z pramene jsme díky zavázány autorce (MZA, A 3, inv. č. 755, fol. 22r, 28v). Havránková, Vilemína: *Epigraphica Brunensia I. Katalog brněnských nápisů do roku 1800* (sv. I). Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě University Jana Evangelisty Purkyně. Brno 1970, nepaginováno (moderní paginace s. 128–131).

59 Jordánková, H. – Sulitková, L.: Šlechta, s. 180. Srov. též AMB, A 1/3, rkp. č. 1771, fol. 128r, č. 1773, f. 186r. Srov. pozn. 69.

60 Tamtéž, rkp. č. 1774, fol. 174r (k roku 1585 podchyten již prodej domu). Zdůrazňujeme, že vlastnictví domů pod purkrechtem bylo pro šlechtu v Brně zcela obvyklé, naopak svobodné domy zapsané do zemských desek byl výjimečné.

61 Denní datum skonu urozeného a ctihodného pána Floriana Pravětického – 26. září 1587 – si zaznamenal do své kroniky brněnský lékárník a radní Jiří Ludwig. AMB, A 1/3, rkp. č. 7245, fol. 13v; Sulitková, Ludmila – Škopová, Jana: Dosud needované záznamy z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574–1603). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, C 40, 1993, s. 149. Neopomenul ani úmrtí Florianovy ženy Barbory Střelické. Srov. pozn. 92. Pravětický z Radvanova byl zřejmě už jednou ženat. Barbora Střelická byla prokazatelně jeho druhou (?) manželkou od roku 1581 (Hosák, L.: *Historický místopis*, s. 277).

Floriánově, který byl určen „výhledově“ i pro jeho ženu (u jejího jména zůstalo datum roku nevytesáno). Barbora sama se ovšem hrdě hlásila ke svému měšťanství, jak ilustrativně dosvědčuje její poslední pořízení. Symptomatické například je, že dva z předních brněnských radních (Benedikta Umblaufa a Jiřího Šolce z Bohunína) také určila za vykonavatele svých pozůstalostních odkazů. Z našeho výzkumu ale bohužel vyplývá, že tito konšelé nepatřili právě k těm, kteří by oplývali zvláštními morálními ctnostmi (jeden byl prokazatelně hrubec a opilec, ubližující i své ženě, druhý platil ve své době za „brněnského modrovousa“).⁶² Zajímavé také je, že navíc oproti obvyklým dvěma svědkům, pečeticím svými sekrety sepsanou poslední vůli, povolala Barbora ještě „na svědomí“ ... dalšího radního, totiž „moudrého a opatrného pana Martina Stejbice“,⁶³ měštěná a spoluradního města Brna.

V poslední vůli vyjádřené Barborou Střelickou se také jako v jediném nám známém testamentu setkáváme s výslovným určením jeho písaře – stal se jím Jindřich Pokart z Hustopečí,⁶⁴ který se za tímto účelem dostavil do Brna. Není to však zřejmě výraz nějaké přezíravosti ke zvyklostem brněnského práva, protože se i Barbora, podobně jako jiní testátoři, obrací závěrem na purkmistra a radu města Brna jakožto „pány mé laskavé“, aby tento kšaft a poslední vůli „podle svobod jejich potvrdili... a nad tím ruku držeti ráčili“.

Jelikož evidentně Barbora neměla s Floriánem děti,⁶⁵ převážnou část odkazů určila svým strýcům a tetám. V případě ovšem, že by se jejího brněnského domu (neuvádí jej však nijak blíže) neujal strýc a nestal se v něm hospodářem, měl připadnout prodejem z pozůstalosti právě písaři Jindřichu Pokartovi, jehož ženě také odkázala nějaké šperky a oblečení. Odkazem nemovitosti, totiž domem „i s zahradou“ v předměstské ulici blíže Veselé brány,⁶⁶ pamatovala také na

62 Jordánková, H. – Sulitková, L.: Předbělohorské Brno, s. 147, 155; Tytéz: Příběh jednoho brněnského nobilitovaného měšťana (aneb není malíř jako malíř). In: Ambrožová, Hana – Chocholáč, Bronislav – Jan, Libor – Pumpr, Pavel (edd.): Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 833–851; Tytéz: K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby (na příkladu královského města Brna). Opera historica 11, 2006, s. 608.

63 Jde nepochybně o Martina Scheiblitze, který vstoupil do městské rady v úředním roce 1588/1589. Jordánková, H. – Sulitková, L.: Brněnská městská kancelář, s. 498.

64 Písař tohoto jména není z vlastního města Hustopečí zatím znám. Srov. Svoboda, Miroslav: Osudy města v raném novověku. In: Jan, Libor – Nezhodová, Soňa a kol. (edd.): Hustopeče, město uprostřed jihomoravských vinic. Hustopeče 2010, s. 171–224. Pro celé 16. století je jmenovitě uveden jen městský písař Wenzl Mathesius (tamtéž, s. 178).

65 Srov. pozn. 61 a 54.

66 Nazývá ji pro nás zcela nezvykle Kloboučnickou – k městským branám viz Sulitková, Ludmila – Jordánková, Hana: Prostor vnitřního města a jeho předměstí na příkladu středověkého a raně novověkého Brna (Prameny a vývoj názvosloví). Documenta Pragensia, suppl. 10, 2022, ze jména s. 124–125.

jíž zmiňovaného Jiřího Šolce, kterého v souvislosti s legátem nazývá rovněž svým kmotrem.

Všechny legáty nemůžeme na tomto místě jmenovat, ale musíme je alespoň souhrnně charakterizovat, neboť právě jejich četnost je základem onoho nezvykle „narativního“ formuláře Barbořiny poslední vůle. Je zajímavé, že jako příjemci testamentárních odkazů figurují kromě připomenutých příbuzných a dále brněnských měšťanů a obyvatel Hustopečí rovněž obyvatelé dalších jihomoravských lokalit (městečka Ždánic jako sídla ždánického panství, městečka Dambořic jako jeho součásti i městečka Boleradic coby samostatného statku blíže Břeclavi),⁶⁷ což by si v zatím neznámých souvislostech Barbořina původu a působení vyžadovalo další soustředěnou badatelskou pozornost. Upozorňujeme pak především na skutečnost, že v této ženské závěti nacházíme vůbec nejvíce a hodnotově vysokých odkazů (až 700 zl. mor.) nejrůznějším církevním institucím⁶⁸ a také odkazů humanitární povahy – například dvěma sirotkům do Boleradic určila Střelická celkově 50 zl. mor. „na učení školní“, peníze zbylé po zaplacení pohřbu směřovala k chudým spoluobyvatelům, kterým měly připadnout i legáty, vůči nimž by se přijímající vymezil výhradami ad.

Přitom je pozoruhodné, že Barbora v testamentu vůbec neuvádí, že je vdovou po Floriánu Pravětickém, zmiňuje pouze svůj „svobodný stateček“. Z jiných souvislostí ale víme, že jí před smrtí manžel odkázal ke svobodnému užívání dva své brněnské domy v intravilánu, totiž dům (nelokalizovaný) v Zadní Veselé ulici (dnes ulice Veselá) a dům v tehdejší Tišnovské ulici (dnes Běhounská ulice č. 4–6),⁶⁹ a obdařil ji současně velkou sumou 3 000 zl. mor. v hotovosti, jakož i mnohými klenoty a vybavením domácnosti („*klynoty, stříbra, zlata, svršky i nábytky*“...). Legáty určené jednotlivcům i institucím, vybočující z „normálu“, svědčí tedy o velkém rozsahu Barbořina nemovitého i movitého majetku, jímž evidentně přesahovala i mnohé své mužské soupeřníky. Blížší studium testamentu dále napovídá, že doplňujícím zdrojem mohly být i Barbořiny peněžní obchody. Až neuvěřitelnou sumu 5 000 zl. mor. (prodejní cena jednoho měšťanského domu ve středu města činila v průměru 1 000 zl. mor.)⁷⁰ měla totiž podle znění testamentu „*uručenu*“ na statku Jana ml. ze Žerotína a na Břeclavi, 500 zl. mor. měla „*na zápisy*“ u moravského podkomořího Mikuláše z Hrádku a na Novém zámku a dalších 100 zl. mor. půjčila nobilitovanému měšťanu Jiřímu Šolcovi.

67 Hosák, L.: Historický místopis, s. 271, 273, 269.

68 Viz příloha. Za zdůraznění stojí zejména odkaz na kapli sv. Mořice u farního kostela sv. Jakuba, (bez určené částky, „kdež se česky káže“).

69 Srov. též. pozn. 57, 59. Dům v Běhounské ulici byl již prost veruňků, na domě ve Veselé zbývalo doplatit 150 zl. mor. AMB, A 1/3, rkp. č. 1776, fol. 98r). Domy však asi nebyly příliš výstavné, protože dům v Běhounské koupil za 430 zl. mor. (Tamtéž, rkp. č. 1771, fol. 128r) a dům ve Veselé za pouhých 245 zl. mor. Srov. též pozn. 54.

70 Samozřejmě šlo nejčastěji o sumy ve splátkovém režimu. Srov. Jordánková, H. – Sulitková, L.: Předbělohorské Brno, s. 132–141.

Zůstává bohužel otázka, zda si takto samostatně počínala až jako vdova, anebo už i za života manželova.⁷¹

V případě Barbory Střelické tak před sebou máme nepochybně na svou dobu velmi emancipovanou ženu, která se dokázala v brněnském prostředí nejen dobře etablovat, ale zřejmě i „vhodnými známostmi“ v měšťanských, ale i šlechtických kruzích a jimi pravděpodobně zprostředkovanými finančními transakcemi průběžně navyšovat svůj už tak značný majetek.⁷² Jako jediná z nám známých brněnských testátorek si také sama určila, že vykonavatelé testamentu mají nejen zajistit její „*pochivej pohřeb*“ v brněnském farním kostele sv. Jakuba, ale současně dát udělat „*tabuli na památku nad hrobem*“. Měla to pravděpodobně být ještě nějaká přídatná informace k již vytesanému nápisu na společném náhrobníku s manželem Floriánem, kde datum jejího úmrtí bylo jen „předznačeno“ stoletím, tedy dvěma prvními číslicemi (a kde zpřesnění roku jejího úmrtí zůstalo nedoplněno). V každém případě se na zachovaném náhrobníku nachází i její osobní znak, což je pozoruhodné.⁷³ Určení místa pohřbu a žádost o zřízení „pamětního místa“ je v brněnských poměrech unikátní, ve zkoumaném období jsme zachytily už jen jeden mužský testament s podobným přáním kšaftujícího.⁷⁴ K jejímu dobru jen zopakujeme, že jí učiněné odkazy v prospěch církevních institucí nebyly jen formální, ale vycházely zřejmě z její vnitřní zbožnosti (zajímavé je i její zdůvodnění v odkazu ke kapli sv. Mořice, že se tam kázání odbývají v češtině).⁷⁵

A nyní k formuláři – těžko je jej rozebírat dopodrobna, je-li sepsán na rozdíl od většiny dalších dobových písemných posledních vůlí v češtině. Jeho základní stavební prvky samozřejmě lze se současnými německými testamentsy porovnávat. V případě poslední vůle Barbory Střelické jde tedy o typ v brněnských poměrech méně častý, kdy po invokaci („*Vě jménu svatě a nerozdílné Trojice, Otce, Syna*

71 Větší finanční odkazy po 400 zl. mor. jakýmsi „befreundeten frau Prawietitzkin Testament“ nacházíme dokonce v rejstřících radních počtů z úředního roku 1595/1596 (AMB, A 1/3, rkp. č. 463, fol. 74r) a podruhé po deseti letech, v úředním roce 1607/1608 (Tamtéž, rkp. č. 485, fol. 69r), tentokrát pouze ve výši 200 zl. mor.

72 V tomto směru by mohla připomínat Sušickou měšťankou „podnikatelku“ 18. století. Lhoták, Jan: „Urozená paní, poníženě žádám...“ Měšťanka Lidmila Löschová jako výjimečná žena-podnikatelka ve venkovském královském městě na prahu novověku. In: Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu. K vydání připravili Zdeněk Hojda, Jan Kahuda, Zdeňka Kokošková. Praha 2021, s. 117–151; Týž: Women Credit Activities in a Rural Town in Bohemia in the 18th Century. The Case of Lidmila Löschová. The Journal of European Economic History 2, 2022, s. 109–148.

73 Pilnáček, J.: Staromoravští rodové, s. 370, č. 1349 – „Na štítě pětistilá heraldická růže, při štítě písmena B.S.Z.S.“; Havránková, V.: Epigraphica, nepaginováno (moderní paginace s. 129) – „Na soklu náhrobníku erbovní štítek s pětistilou růží a iniciálkami“. Srov. Drobná, Zoroslava: Farní chrám sv. Jakuba v Brně. Praha 1940; Hállová-Jahodová, Cecilie: Brno. Stavební a umělecký vývoj města. Praha 1947, s. 111. Ke znaku Floriána Pravětického srov. pozn. 54.

74 Jde o testament měšťana Pavla Nepla z května roku 1587. AMB, A 1/3, rkp. č. 50, fol. 326r–329r.

75 Srov. pozn. 68.

i Ducha svatého)⁷⁶ je uvedena intitulace, následovaná arengou, kterou jinak bývá uvozena větší část brněnských testamentů. Ta je v tomto případě značně stručná⁷⁷ – jde pouze o konstatování, že na tomto světě není nic jistějšího nežli smrt, a naopak nic méně jistého nežli její hodina, zatímco v německy znějících posledních vůlích bývají vzletnější vyjádření o pomíjelnosti lidského života. V naraci vzpomíná Střelická, že její tělo je sice navštíveno nemocí, jinak ale má „*zdravou paměť a dobrý rozmysl*“ (je zajímavé, že v některých dobových brněnských testamentech tato formule, dokládající právní způsobilost testujícího, nebývá výslovně uváděna).⁷⁸ V těchto souvislostech také Barbora zároveň vytýká, že se písemným vyjádřením své vůle ohledně rozdělení svého majetku chce vyhnout případným nesrovnalostem,⁷⁹ které by mohly nastat po její smrti. Současně Barbora Střelická neopomíná i jindy obvyklou formulaci, že totiž tak činí „podle svobod a privilegií města Brna“, a stanovuje poručníky⁸⁰ (v německých testamentech jsou tyto osoby zásadně zvány jako „*testamentar*“).

Vlastní odkazy zahajuje Barbora Střelická, tak jak bylo pro dobovou mentalitu běžné, nejprve odevzdáním duše Bohu a „hříšného“ těla zemi, zcela výjimečné však je, že přidává speciální přání, aby poručníci zajistili nejen její pohřeb ve farním kostele, ale rovněž pořídili náhrobní kámen. Je skutečně jedinou brněnskou ženou (měšťankou), jejíž náhrobník, společný s jejím mužem Floriánem Pravětickým (a pořízený tedy plných 8 let před Barbořinou smrtí),⁸¹ se dosud nachází v presbytáři farního kostela sv. Jakuba.

76 Ta je zcela obvyklá i v německy stylizovaných testamentech, jen v některých případech bývá zkrácena na pouhé „ve jménu sv. Trojice“. Různé varianty invokace, variabilnější nežli v Brně, shledává M. Hrubá na základě komplexního rozboru písemných testamentárních pořízení v královských městech severozápadních Čech. Hrubá, M.: Nedávej statku žádnému, s. 120–124. Autorka založila svůj výzkum na komplexním rozboru posledních vůlí zachovaných pro města Litoměřice, Louny, Most, Ústí nad Labem a Žatec a okrajově i při rozboru jednotlivých formulací (viz pozn. 27) zahrnuje i poznání Petra Raka pro Kadaň, Rak, P.: Kadaňské knihy trhů, s. 71–73. Z hlediska stylistické stavby jsou podrobně pojednány i jihlavské testamenty z posledních dvou desetiletí 16. století (Jirková, P.: Testamentární praxe, s. 27–41). Jednotlivé formule jsou „ideově“ obligatorní, a tedy stejné, ale ve své stylizaci od brněnských odlišné. Totéž platí i pro německé testamenty z Olomouce pozdního středověku a počátku novověku (Spáčilová, L.: Deutsche Testamente, s. 37–79).

77 Formulačně různé složitě typy areng v testamentech shledává i Hrubá, M.: Nedávej statku žádnému, s. 124–127. Srov. pozn. 76.

78 V latinském znění jde tedy o zdůraznění „*sana mente*“. Srov. Hrubá, M.: Nedávej statku žádnému, s. 123–124. Srov. pozn. 76.

79 Podobně pro města severozápadních Čech Hrubá, M.: Nedávej statku žádnému, s. 133.

80 I podle Koldínových práv bylo jejich ustanovení zcela v pravomoci testátora. Malý, K. a kol. (edd.): Práva městská, s. 141, oddíl D. VIII; Matyska, J.: Náchodské testamenty, s. 203. K povinnostem různých poručníků (krevních, právem určených, testamentárních ad.) podle brněnských městských práv i podle Koldínova zákoníku Komárek, F.: Brněnské městské právo, s. 54–56.

81 Srov. pozn. 54, 73. Pro pražská města bylo pořízení náhrobku – alespoň u bohatších měšťanů – obvyklé již na počátku 17. století. Ratajová, J.: Pražské testamenty, s. 122.

Poté následují už dříve vzpomenuté bohaté legáty určené „pozemským“ osobám a institucím. Mezi nimi, jak jsme zmínily, zcela nezvykle figuruje jmenovitě uvedený písař testamentu, totiž již připomenutý Jindřich Pokart z Hustopečí, jemuž Barbora chtěla svěřit v případě, že by se jej ujal, jeden svůj městský dům a jemuž také za jeho službu odkázala pozlacenou konvičku (*„item písari Jindřichovi Pekertovi z Hustopeč, který toto mé poručenství a poslední vůoli mou psal, za práci jeho poručím konvičku stříbrnou pozlacenou“*).⁸² Překvapují důrazné sankční formule, směřované jak k univerzálním dědicům, jimiž jsou v tomto výjimečném případě Barbořini „strýcové a tetky“, tak potom i k ostatním. Pokud by strýcové a tetky „*neřádně a nenáležitě s tím, co sem jim tímto poručenstvím poručila, zacházeli, poručníci ... to seznali a od hodnověrných lidí toho pravdu spraveni a ujištění byli, že to nenáležitě mrhají a utrácejí... na kterémžtokoli z nich by se to našlo, tomu aby nic z toho, což sem jemu poručila, vydáno nebylo...*“.⁸³ S takovou až výhrůžnou podobou sankce jsme se v jiných dobových testamentech nesetkaly, zatímco její další, níže následující verze, je obecnější a v podobné verzi se objevuje i v jiných brněnských posledních pořízeních – „*jestliže by pak kdo z těchto osob ... na tom, což komu ode mne z dobré vůle a lásky křesťanské učiněno a poručeno jest, přestati nechtěl a proti této poslední vůli mé byl, tomu prosím aby nic dáno nebylo, nýbrž díl jeho odkázaný a polovici chudým lidem do špitálu zdejšího a druhá polovice na kostel svatého Jakuba a Matky Boží dána byla...*“.⁸⁴ Součástí sankčních ustanovení je na druhé straně obvyklé přání, aby vůli zůstavitele svou autoritou podpořila a zaštitila městská rada jako nejvyšší instance.⁸⁴

Zcela na závěr určuje zůstavitelka svědky svého právního pořízení. Jak už bylo také zmíněno, jindy běžnou dvojici svědků rozšířila ještě zaštitěním se i autoritou jednoho z konšelů,⁸⁵ zatímco další dva jmenovaní přitiskli k originálu testamentu „*sekrety své vlastní*“ (neboli prstenové pečeti). Uvedená skutečnost, která byla v brněnských poměrech zcela pravidelná už od 60. let 14. století,⁸⁶ je nepochybně současně důkazem vysoké úrovně právního vědomí a písemné kultury v Brně.⁸⁷ Jelikož zpečetění testamentu samotným zůstavitelem je v brněnských

82 Podle dikce Koldínova zákoníku (Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, s. 169, oddíl E. XXXIV) mohl testátor do své poslední vůle zahrnout i osobu, která ji sepsala, ale v takovém případě musel být kšaft před svědky, kteří jej vysvědčili, hlasitě přečten. O tom samozřejmě nejsme v případě Střelické nikterak informováni.

83 Určený majetek má potom, jak jsme podotkly výše, přijít k budování kaple sv. Mořice u farního kostela. Srov. pozn. 68.

84 Podobně viz Hrubá, M.: *Nedávej statku žádnému*, s. 166–167. Srov. pozn. 26.

85 Srov. pozn. 62. K svědkům viz Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 46. Komárek, F.: *Brněnské městské právo*, s. 48–49; Malý, T.: *Koldínův zákoník a Morava*, s. 399, uvádí, že podle brněnského městského práva stačil jako svědek i jeden měšťan (na rozdíl od zásady, kodifikované Koldínem, o alespoň dvou vysvědčujících osobách). V námi rozebíraných testamentech jsme se však běžně setkávaly se dvěma svědky.

86 Srov. pozn. 16 a Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 47.

87 Sulitková, L.: *Úřední písemná kultura*.

poměrech zcela neobvyklé,⁸⁸ je uvedení pečeti svědků jakousi „nepravou“ koroborací. V těchto souvislostech je také vhodné připomenout, že se nám nepodařilo dosud najít nejmenší zmínku o tom, že by se byla v Brně dodržovala zásada, petrifikovaná Koldínovým zákoníkem, že by svědci museli ve lhůtě čtyř týdnů po smrti testátora vysvědčit testament při zasedání městské rady⁸⁹ (právě jediná Barbořina závěť zcela na závěr uvádí formulku, že svědci „...*poručenství ... tu kdež náleží, časem svým přednésti mají*“) a že námitky proti ustanovením testátora bylo pak možné podávat po dalších šest týdnů.⁹⁰ Brněnská právní kniha, z níž se stále v testamentární praxi, jak jsme naznačily, vycházelo, totiž žádnou podobnou lhůtu neobsahovala a poslední vůle obecně nabývala platnosti okamžikem smrti kšaftujícího.⁹¹ Naopak víme zcela přesně, jaká doba uběhla od datace posledního pořízení k jeho schválení městskou radou po smrti testátora, což dokládají, jak naznačeno, ratifikační formule. Městská rada (někdy se výslovně uvádí celá) pracovala mnohdy značně operativně, takže testament mohl být schválen i do několika dní, ale jistě především záleželo na tom, v jaké době po sepsání testamentu se zůstavitel rozžehnal se životem. Ve většině těchto potvrzovacích „doložek“, vepsaných do příslušných městských knih testamentů, je podotknuto – a tak i v případě Barbory Střelické –, že se potvrzení vyšší autoritou stalo na žádost stran („*partium*“). Barbora, jak víme, nechala svůj testament sepsat 13. března roku 1595 a stvrzen byl radou 28. září téhož roku. Navíc z dobové brněnské měšťanské kroniky víme zcela přesně, že zemřela 21. září téhož roku, takže schválení proběhlo za pouhý týden, přičemž ale pohřbena byla už 23. září, tedy ještě pět dní před ratifikací své poslední vůle radou.⁹²

Jak z předchozích řádků vyplynulo, písař Babořina posledního pořízení, byť ne brněnský, se svého úkolu zhostil s náležitou zběhlostí jak v právních, tak stylistických záležitostech. Jelikož však nejsou zachovány dobové testamenty z Hus-

88 Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Zásady testamentární praxe*, s. 47. Srov. též pozn. 15.

89 Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, s. 158, oddíl D. LIX; Matyska, J.: *Náchodské testamenty*, s. 204. K brněnské praxi též Malý, T.: *Koldínův zákoník*, s. 394–395. Některé německé testamenty bývají uvozeny při přepisu do příslušné městské knihy formulací „*verhörte Zeugniß bei denen hochlöblichen gerichten der stad Brunn...*“, ale většinou šlo o samotné radní. Např. AMB, A 1/3, rkp. č. 52, fol. 238r–240r. Např. testament Kašpara Buka z července roku 1624.

90 Tento fakt stvrzuje svými rozborů Komárek, F.: *Brněnské městské právo*, s. 58–59. Vysvědčování (tamtéž, s. 45) však nemusel být kšaft, který zůstavitel ještě za svého života osobně předal do úschovy městské radě, což jistě představovalo jednu z nejbezpečnějších a nejdůvěryhodnějších možností. Ke lhůtám v jiných městech obvyklým viz Koldínův zákoník (Malý, K. a kol. (edd.): *Práva městská*, s. 168, oddíl E. XXXII) a též Matyska, J.: *Náchodské testamenty*, s. 204. Srov. též pozn. 88.

91 AMB, A 1/3, rkp. č. 2, fol. 373v; Komárek, F.: *Brněnské městské právo*, s. 63; Flodr, Miroslav: *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*. Brno 2001. s. 291.

92 AMB, A 1/3, rkp. č. 7245, fol. 20v; Sulitková, L. – Škopová, J.: *Dosud needované záznamy*, s. 151. Srov. pozn. 58 a 73.

topečí, odkud pocházel,⁹³ není možné říci, zda využil tam obvyklého formuláře. Pokud bychom závazné formule, totiž intitulaci, invokaci a naraci s „formulkou“ o způsobilosti zůstavitelky jsoucí při „zdravém rozumu“, jakož i expresivní sankční vyjádření převedli do němčiny, pak je zřejmé, že svou stylistikou jen vzdáleně odpovídají jejich německé podobě v jiných brněnských testamentech, a to obojího typu – začínajících intitulací i uvozených arengou. Za zcela svébytnou považujeme nezvykle obsáhlou dispozici Barbořina testamentu, zatímco koroborace, podobně jako v jiných brněnských testamentech, nevyjadřuje pečetení samotnou testátorkou, ale pouze zodpovědnými svědky. Ve výše vytčených formulích jsme nezjistily žádné podobnosti ani porovnáním se vzorovými texty uvedenými v dobových tištěných formulářových sbírkách.⁹⁴ Jednotlivé listinné formule se také jen v některých obrazech shodují s těmi, které jsou uváděny v soudobých městech na teritoriu Čech a z moravských v Jihlavě a v Olomouci.⁹⁵ Je nepochybné, že si každá městská kancelář a její písaři utvářeli na jakémsi neznámém obecném formulářovém základě vlastní variace,⁹⁶ které ovšem vždy musely obsahovat všechny právně závazné obraty.

93 Za zjištění děkujeme kolegovi Miroslavu Svobodovi ze Státního okresního archivu v Břeclavi se sídlem v Mikulově.

94 Z vlastního prostředí Čech je dochována formulářová sbírka Mikuláše Suda ze Semanína (Formy a notule Listuow wsseliyakych, gichž gedem každý w potřebách swých..., Praha 1567), která obsahuje více vzorů písemností jednoho typu, vydávaných různými subjekty. K testamentům pro městské prostředí jsme zde žádnou paralelu nenašli. Z moravského prostředí se nabízejí dvě formulářové sbírky. První z nich, sestavená Bartolomějem Furmanem, brněnským soudním písařem někdy v roce 1605 (a vydaná tiskem roku 1611 – *Formy Listů rozličných*, podle Notule Kanceláře Margkrabstwj Morawského – Jordánková, H. – Sulitková, L.: Brněnská městská kancelář, s. 370–374), se ovšem týká markrabství jako celku a nikoli města samého, navíc je sbírka dochována jen po literu K, kde začínaly kšafty, z nichž tedy už ani druhý není uveden celý. Podobnosti jsme nezjistily ani ve druhé sbírce, hlásící se osobou autora k moravskému prostředí, totiž sbírce opisů různých písemností Jana Retla Brněnského. Tato sbírka však, navzdory tomu, že autor pocházel z Brna (Jordánková, Hana – Sulitková, Ludmila: Možnosti vzdělání v předbělohorském Brně. In: Chocholáč, Bronislav – Jan, Libor – Knoz, Tomáš (edd.), *Nový Mars Moravicus*, aneb Sborník příspěvků, jež věnovali prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 325), kupodivu brněnské písemnosti neneviduje, obsahuje přepisy různých písemností (listy zachovací, zhostné ad., i několik testamentů, ale také písemnosti určené do městského prostředí jinými vydavateli) ze Starého a Nového Města pražského a dále několika dalších českých měst, v nichž Jan Retl působil jako učitel. Srov. též Fejtová, Olga – Pešek, Jiří: Jan Retl(er). Nad knihovnou brněnského učitele v městech pražských počátku 17. století. In: *Archivum amicus historici est*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. K vydání připravila Radana Červená. Brno 2015, s. 225–243.

95 Srov. pozn. 76–78. Spáčilová, L.: *Deutsche Testamente*, klade důraz na textovou analýzu z jazykového hlediska jako specifického typu právního dokumentu.

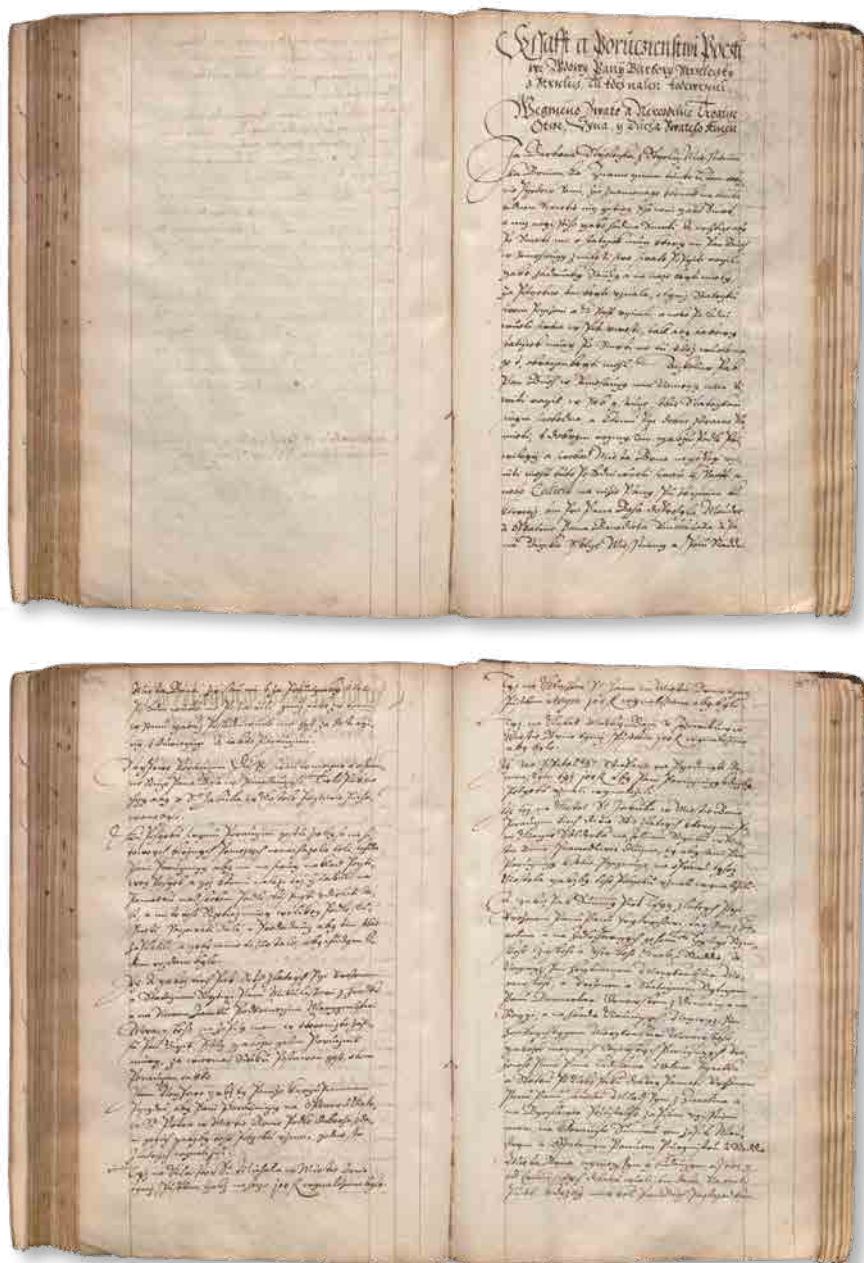
96 K různým možnostem zprostředkování poslední vůle umírajícího viz Hrubá, M.: *Nedávej statku žádnému*, s. 173–181.

ZÁVĚR

Závěrem lze shrnout, že Barbora Střelická ze Střelic byla jedinou mezi brněnskými testátory (čímž je myšlena nejen ženská, ale i mužská populace), která si přímo určila písaře, přičemž jeho původ z Hustopečí zůstává zahalen tajemstvím. Detailní rozbor jejího posledního pořízení po stránce diplomatické, obsahové i právní v kontextu dochovaných brněnských testamentů předmětné doby odhalil mnohé zvláštnosti. Ačkoli její poslední vůle evidentně svědčí o doslova hrdé příslušnosti k měšťanskému stavu, byla po 6 let (1581–1587) provdána za příslušníka nižší šlechty Floriána Pravětického (toho ale byla až druhou (?) ženou). Neuvádí sice žádný svůj pozemkový majetek na venkově,⁹⁷ ale sumy uvedené v jejích pozůstalostních odkazech překvapují svou výší i zaměřením – zcela mimořádné jsou odkazy mnoha brněnským církevním institucím, jimiž pamatovala na spásu své duše. Zřejmě nešlo o pózu, ale o skutečně bohabožnou ženu, která například také pamatovala na českou kapli u farního kostela sv. Jakuba i na „učení“ jednoho z mimobrněnských sirotků. Na druhé straně překvapuje její nepochybná orientace v brněnských poměrech (a známosti s předními konšely, neoplývajícími však právě příkladnou morální pověstí) a také ve vyšších společenských kruzích, která jí zřejmě dovoľovala pouštět se do úvěrového podnikání. Je také jedinou brněnskou ženou předbělohorského období, která si v testamentu vymínila pochování ve farním kostele a pořízení „tabule“ k hrobovému místu na náklady vykonavatelů závěti. Nepochybně tedy šlo o cílevědomou a velmi zajímavou měšťanku, navíc cizího (nejspíše slezského) původu, jejíž památka zůstává mezi gotickými klenbami brněnského farního kostela dodnes tiše přítomna.

97 Srov. pozn. 54.

PŘÍLOHA

Testament Barbory Střelické ze Střelice z 15. března 1595.

(Archiv města Brna, A 1/3 – Sbírka rukopisů a úředních knih, rkp. č 50, fol. 474r–478r)

Měšťanské testamenty a pozůstalostní spisy

Testamentární praxe v královském městě Litoměřicích na přelomu 16. a 17. století aneb domnělý a nepořádný kšaft Mikuláše Hlávky

A testamentary practice in the royal city of Litoměřice at the turn of the 16th and 17th century or the imagined and messy testament of Mikuláš Hlávka

Kristína Sedláčková

ABSTRAKT

Ve Státním okresním archivu v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích je deponován dosud nepublikovaný soubor originálů kšaftů z přelomu 16. a 17. století. Jedná se o jedinečný materiál pro lepší pochopení fungování testamentární praxe v královském městě Litoměřicích. Zajímavé je rovněž sledovat layout písemnosti se všemi jejími náležitostmi. Neocenitelným přínosem je dochování měšťanských pečeti, kterých se obecně zachovalo poskrovnu. Zdánlivou právní jistotu, kterou vzbuzuje formální vzhled kšaftů, však narušuje pohled do soudních akt, jež ukazují, že ani zapečetěný kšaft nezajišťoval dědicům jistotu získání svého dědického podílu.

ABSTRACT

In the State District Archives Litomerice in Lovosice, is deposited a previously unpublished set of original testaments from the turn of the 16th and 17th centuries. This is a unique material for a better understanding of the working of testamentary practice in the royal city of Litoměřice. It is also interesting to see the layout of the document with all its requirements. An invaluable asset is the preservation of townsmen seals, which have generally been scant. However, the apparent legal certainty engendered by the formal appearance of the testaments is undermined by the sight of the judicial files, which show that even a sealed testament did not provide heirs with security to acquire their inheritance.

KLÍČOVÁ SLOVA:

kšaft/testament; pečeť; vlastnoruční podpis; testamentární praxe; vysvědčení kšaftu; podání odporu; soudní proces

KEYWORDS:

testament; seal; handwritten signature; testamentary practice; certification of testament; filing of opposition; judicial proces

Královské město „*Litoměřice nad Labem*“, jak je tehdy nazývali místní měšťané, patřilo k významnějším městům Českého království s bohatou právní minulostí. Již od 13. století udržovali místní představitelé samosprávy vztahy s Magdeburkem, centrem magdeburského práva, a postupně od nich jejich právní systém přejímali. Litoměřice se ve 14. století staly odvolací instancí magdeburské právní oblasti pro severní Čechy. Kmeti v čele s městským rychtářem velmi lpěli na svém „*vejsadním*“ postavení a úporně se bránili jakýmkoli panovnickým snahám o sjednocení práva v Českém království. Svůj boj dobojovali v roce 1610, kdy jejich stolice byla zrušena, stejně jako možnost soudit podle magdeburského práva. Pro všechna královská města se stalo závazné právo staroměstské kodifikované v Koldínově zákoníku.¹

Pro zkoumání testamentární praxe v Litoměřicích je období přelomu 16. a 17. století zajímavé nejen pro střet dvou městských práv, ale také pro poměrně velké množství dochovaných pramenů. Kromě knih kšaftů, Knihy vzdání a dalších městských knih² se dochovaly mezi aktovým materiálem městského

- 1 Základní prací k dějinám města Litoměřice zůstává Kotyza, Oldřich – Smetana, Jan – Tomas, Jindřich (edd.): *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice 1997; pro srovnání obou práv Jireček, Hermenegild (ed.): *Extrakt hlavnějších a přednějších artikuluov z práv Saských aneb magdeburských a Srovnání Práv Pražských s Právy magdeburskými*, *Spisy právnické o právu českém v XVI. století*. Praha 1883, s. 98–147. Výčet prací k testamentární praxi např.: Jirková, Pavla: *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578–1624* (Testamenty jako prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii), Praha 2011. Disertační práce, Ústav českých dějin, FF UK Praha; Vrtálková, Anna: *Zbožné odkazy v testamentech olomouckých měšťanů v pozdním středověku*, Olomouc 2015. Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta; Holubová, Michaela: *Kutnohorské knihy testamentů do roku 1620*. (Diplomatická analýza pramenů základny), Hradec Králové, 2017. Diplomová práce. Katedra PVH a archivnictví, FF Univerzita Hradec Králové; Trnková, Eva: *Kouřimská kniha testamentů z let 1488–1514*, Hradec Králové 2024. Diplomová práce. Historický ústav. FF Univerzita Hradec Králové.
- 2 Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích (dále SOKa Litoměřice), Archiv města Litoměřice (dále AM Litoměřice), sign. Iaf 2, Kniha posledních vůlí (1576–1621); sign. IBw 1, Kniha vzdání (1579–1724). Z dalších městských knih např. sign. IAh 1, Knihy sirotčí a inventářů (1599–1657), sign. IAg 1, Kniha smluv a porovnání dědičských (1591–1729) aj.

archivu i originály testamentů obyvatel města Litoměřice i jeho předměstí,³ které doposud unikaly pozornosti badatelů. Jejich dochování je pro nás o to důležitější, že existují paralelně vedle knih testamentů. Vnitřní struktura testamentů byla věnována již velká pozornost a litoměřické kšafy se v tomto ohledu nijak neliší, proto bych chtěla svoji pozornost zacílit spíše na krátké představení jejich vnější podoby, kterou nám dochované knihy testamentů nezprostředkují, a následně prostřednictvím konkrétního příkladu upozornit na další možnosti vzájemné komparace s různými městskými knihami. Zatímco při četbě knihy kšaftů můžeme snadno získat pocit, že vše probíhalo poměrně hladce a bez problémů, při nahlédnutí do jiných pramenů se nám pocit právní jistoty začne pomalu vytrácet. Ale více nám k tomu za chvíli prozradí příběh Mikuláše Hlávky.

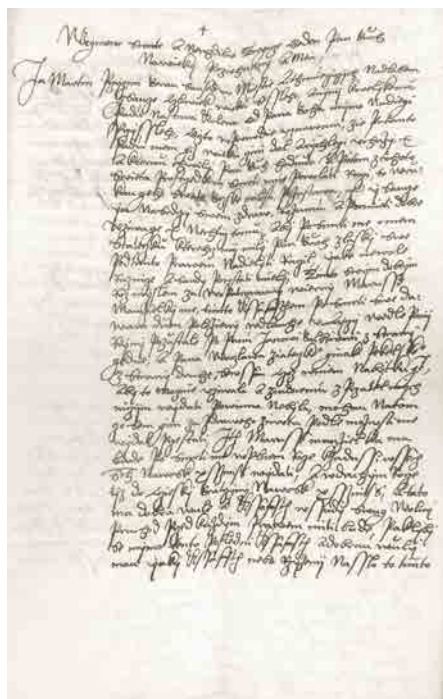
Ve Státním okresním archivu Litoměřice se nachází soubor čítající kolem 230 originálů testamentů z let 1559–1775. Jádrem tvoří kšafy z poslední čtvrtiny 16. století až z první poloviny 17. století, ze století následujícího se dochovalo pouze sedm originálů a pro období před rokem 1576 jen tři. Protože se jedná o poměrně dlouhé období a relativně velký soubor pro komparaci, rozhodla jsem se vybrat skupinu testamentů, která dobou vzniku koresponduje se zápisy v druhé Knize posledních vůlí (1576–1621). Celkově se jedná o 82 originálů, resp. 92, pokud budeme počítat i opisy (5), dodatky (4) nebo kšafy sepsané na jiném právě (1).⁴

Originál kšaftu byl nejčastěji psán na dvojlist papíru (viz obr. 1), ojedinele vytvářel složku čtyř listů, která mohla být sešita. Dochované originály jsou čistopisy, kde tu a tam nalezneme drobné opravy chyb, jež mohly vzniknout nepozorností při přepisu předpokládaného konceptu. Úhledné české novogotické kurzivní písmo prozrazuje školené písaře, jen výjimečně si kšaft sepsal sám kšaftující (Jiřík Slezák, 1587; Melchior Baumgartner, 1599; M. Tomáš Kochan z Prachové, 1614; Václav Adamovic, 1621).

Testament často začíná invokační formulí, která někdy bývá zvýrazněna (písmo je větší, kreslené) a oddělena vynecháním jednoho řádku od následující intulace, jejíž první řádek, bez ohledu na dokončení slova, může být rovněž zvýraz-

Z knih testamentů se dochovala i kniha předcházející sign. IAF 1, Kniha posledních vůlí (1527–1576), stejně jako následující sign. IBx 1, Kniha posledních vůlí (1622–1726), ad. K testamentární praxi vzniklo velké množství studií, proto odkazují pouze na základní práci Hrubá, Michaela: „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době. Ústí nad Labem 2002; Jiřová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití. 2006. Zde uvedena další literatura.

- 3 SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, Seznam kšaftů (nezpracované). Originály testamentů jsou uspořádány abecedně, proto při jejich citaci budu uvádět jméno kšaftujícího a rok pořízení testamentu. Při citování úryvků budu osobní jména transliterovat.
- 4 Opisy: Mariana Hlávková (1609), Valentin Nysl (1614), Zikmund Michalovský (1614), Anna Rambousková (1614), Matyáš Šiška jinak Šimeček z Cejnova (1619); dodatky: Ondřej Podškolský (1606), Kryštof Tybl (1613), Bartoloměj Mudrak (1615), Salomena Leofartka (1618); na jiném právě: Salomena Leofartka (na litoměřickém a na geblickém, oba z r. 1618).

Obr. 1 Originál testamentu Martina Berana z roku 1599. (Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

Obr. 2 Jednoduchá písarská iniciála v invokaci a titulaci testamentu Anny Trejtlarové. (Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

něn. Někteří písaři dali literám „W“ („*We gmeno swate...*“) a „J“ („*Ja, XY*“) podobu jednoduchých iniciál (viz obr. 2 a 3), zpravidla se však spokojili pouze s mírně zvětšeným písmenem. Text je obsahově vystaven podle vzoru středověkých listin (arenga, promulgace, narace, dispozice atd.) a tvoří jednotný sloupec s větším levým okrajem připraveným pro případné marginální vsuvky a korekce. Jen někdy se projeví snaha o určité členění textu na odstavce, především v dílčích odkazech. Ani závěrečná datační formule není vyčleněna mimo plynulý tok sloupce. Podpis kšaftujícího se vyskytuje jen výjimečně.

Důležité bylo, aby obsah kšaftu zůstal utajen až do okamžiku publikování (veřejného přečtení před dědici), proto byl arch po sepsání testamentu složen. Z toho důvodu zůstala zadní strana nebo alespoň její dvě třetiny prázdné. Pokud byl dvojlist popsán i na zadní straně připojoval se k testamentu další prázdný list

Obr. 3 Jednoduchá písařská iniciála v invokaci a intitulaci testamentu Adama Jiskry. (Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

nebo dvojlist. Složením testamentu vznikla obálka,⁵ kterou kšaftující zapečetil. (viz obr. 4)

Z dochovaných 82 testamentů jich pouze pět nenese jakékoli stopy po zapečetění a na použití pečeti neodkazuje ani absentující koroborace na konci testamentu. I přes vysoký počet dokladů o původním zapečetění nalezneme dnes přitisktené pečeti pouze u 28 kšaftů.⁶ U zbývajících došlo v minulosti k jejich ztrátě. Vzhledem k tomu, že při otvírání kšaftů docházelo k odstřihování či odtrhávání pečeti, které ale i nadále zůstávaly pevnou součástí kšaftu (viz obr. 5), mohlo časem snadno dojít k jejich uvolnění a odpadnutí.

Litoměřičtí měšťané používali pečeti pod papírovým krytem, přičemž funkci papírového krytu vykonával vlastní list kšaftu podložený pečením voskem, a to červeným, zeleným nebo černým. Typáře měly různé tvary, nejčastěji osmiboké nebo oválné (11–18 × 10–16 mm), erbovní měšťané naopak používali typáře kruhové (o průměru kolem 25–27 mm).

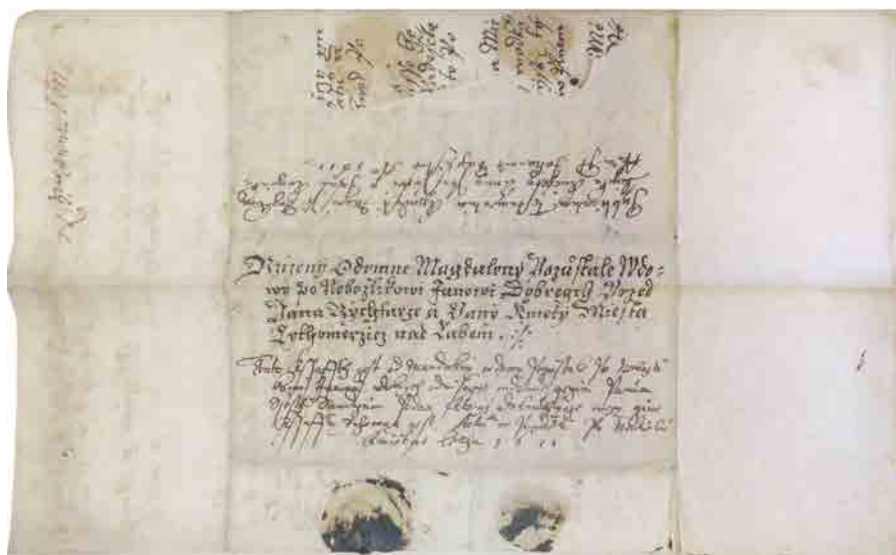
Malé sekrety nesly v pečetním poli štít s merkou, jednoduchými figurativními obrazci (vinný hrozen, orlice, jednorožec) nebo cechovním znakem. Nad štítem bývaly umístěny iniciály majitele sekretu, které nám umožňují ztotožnit pečeť s testátorem. V souboru se dochovala například pečeť kožešníka Jiříka Slezáka (GS), pekaře či koláčníka Havla Bílka (HB), ševce Jana Strnada (IS) nebo pečeti řezníků Adama Jiskry (AG) a Donáta řezníka (DR). (viz obr. 6) Pečeti erbovních měšťanů se dochovaly zřídka. Mezi nimi zaujme pečeť Veroniky Henychové Kamejkové z Pokratic, Jana a Adama Nosidlů z Geblic nebo Jiříka Houšky z Adlerperku. (viz obr. 7)

Na testamentech nacházíme nejčastěji přitisknutou jednu pečeť a to ve 40 případech, dvě nalezneme na 21 kšaftech a tři v 19 případech. I přes velké ztráty pečeti můžeme díky koroboraci zjistit, kdo pečeť k testamentu připojil.⁷ Pokud

5 Existovalo vícero způsobu skládání, ale převažuje jeden: jak horní, tak i spodní okraj archu přeložili směrem na střed a pak levou stranu, kde byl pevný okraj, doprava tak, aby na pravé straně zůstaly zhruba 4 cm, takto vzniklý pás se následně přeložil směrem doleva a zasunul dovnitř.

6 Z toho sedmnáct nese jednu pečeť, deset dvě a pouze u jednoho kšaftu se dochovaly tři pečeti.

7 Bohužel nemůžeme provést korekci s dochovanými otisky. Zdá se však, že u většiny případů koroborace odpovídala provedení, jen výjimečně narazíme na situaci, kdy se v koroboraci zmiňují tři pečetitelé, ale kšaft nese stopy pouze po jedné pečetě nebo naopak, kdy koroborace

Obr. 4 Zadní strana testamentu Magdaleny Dobré ukazuje, jak byl kšaft původně složen.
(Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

byl testátorem muž, přitiskl zpravidla svůj osobní sekret, případně požádal jednu, častěji dvě důvěryhodné osoby o připojení jejich pečeti. Pokud pečetila žena, je situace složitější. Ačkoliv zkoumaný soubor kšaftů nepředstavuje reprezentativní vzorek, ukazuje vcelku přesvědčivě, že ženy vlastnily osobní pečetidla poměrně zřídka. Aby svým kšaftům dodaly na důvěryhodnosti, požádaly nejčastěji rovnou dva muže o přitisknutí svých pečeti, a to i v případě, když byly majitelkami osobního sekretu.⁸ Kdo byly ony osoby „dožádané“, resp. v jakém byly vztahu k testátorovi, není vždy snadné určit. Pravděpodobně se jednalo o osoby, ke kterým měl kšaftující důvěru, ať už byly jeho příbuznými nebo jen osobami těšícími se ve městě vážnosti či prostými sousedy.

Přitisknutí vícero pečeti dodávalo kšaftu větší důvěryhodnost. Ze stejného důvodu se na počátku 17. století začínají rozšiřovat kšafy s vlastnoručním podpi-

uvádí jen testátora, ale kšaft byl očividně zpečetěn dvěma pečeti. V tomto případě by se mohlo jednat o dvě shodné pečeti testátora, jak to dokládá kšaft Adama Jiskry.

- 8 Nedokážeme vždy rozeznat, zda šlo skutečně o vlastní pečetidlo nebo jej žena získala až po smrti svého manžela. Dochovaly se pouze tři kšafy s jednou pečeti testátorky. Naopak ve čtrnácti případech žena nedisponovala vlastním pečetidlem a požádala dva muže o přitisknutí jejich pečeti, u devíti kšaftů koroborace dokládá, že vedle testátorky pečeti (ať už její osobní nebo zděděné po manželovi) byly přitisknuty pečeti dvou mužů.

Obr. 5 Zadní strana testamentu Donáta řezníka ukazuje, jak docházelo k otvírání, při kterém došlo k odstřížení papírového krytu tak, aby pečeti zůstaly i nadále pevnou součástí kšaftu. (Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

sem kšaftujícího. Prvním dochovaným kšaftem je testament Ezechiaše Labušky z roku 1600. Pro zkoumané období, resp. léta 1600–1621 se dochovalo 17 kšaftů s vlastnoručním podpisem testátora, z toho ve třech případech šlo o kšaft ženy.⁹ Vlastnoruční podpis zvyšoval věrohodnost kšaftu, i když stále zatím jen ve spojení se sekretem.¹⁰ (viz obr. 8)

V souvislosti s kancelářskou praxí a právní legislativou bývaly na originály testamentů připojovány poznámky. Dostatek místa pro ně poskytovala prázdná plocha obálky. Standardně se jednalo o tři zápisy. První pravděpodobně pořizoval ještě písař kšaftu, který po složení obálky zapsal, o jaký dokument se jedná („kšaft, řízení, kšaft a poslední vůle“) a doplnil jméno kšaftujícího a několik dalších

- 9 Kšaft podepsala Anna Rambousková, Salomena Leofartová a Anna Trejtlarová. Obě poslední jmenované se podepsaly na dvou kšaftech, Salomena na právě litoměřickém a kebllickém, a Anna v kšaftu z roku 1613 a 1625. Pouze ve třech případech je podpis testátora následován i dvěma spolupečetiteli a jednou je kšaft podepsán pouze dvěma dožádanými osobami, nikoli samotnou testátkou.
- 10 „Pro hojnější pak toho ku právu, aneb kdež by koliv toho potřeba ukazovala, důvěření a jistotu tuto mou vůli anebo kšaft segritem mým sem upěčetil a v něm se vlastní rukou podepsal.“ (Václav Adamovic, 1621).

Obr. 6 Pečetí litoměřických měšťanů: Adam Jiskra (řezník), Donát (řezník), Fabian Per (konvář), Havel Bílek (pekař, koláčník). (*Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.*)

Obr. 7 Pečetí litoměřických erbovních měšťanů: Jan Nosidlo z Keblic, Jiřík Houška z Adlersberka, Veronika Kamýková z Pokratic (*Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.*)

informací.¹¹ Druhý zápis odkazuje na akt předání kšaftu úřední instituci, tedy kmetům a městskému rychtáři. K tomu mohlo dojít několika způsoby. Kšaftující se mohl osobně dostavit k soudu na radnici a kšaft předat, nebo, pokud byl již vážně nemocen, mohl poslat pro zástupce kmetské stolice, aby k němu přišli a předat jim kšaft doma. Úrození kšaftující, kteří nežili v Litoměřicích, ale měli zde své majetky, posílali své služebníky.¹² Písař pak na kšaft dopsal od koho, komu a kdy k podání došlo,¹³ příp. doplnil další informace.¹⁴ Předaný kšaft byl ulo-

11 V rámci tohoto článku, kdy se nevěnuji obsahovému rozboru testamentů, se nebudu hlouběji zabývat ani těmito poznámkami, které jsou známy z přepisů do městských knih.

12 „*Tento kšaft odeslán jest ku právu panu rychtáři a pánům kmetům města Litomierzicz nad Labem od urozené paní Anyžky Kaplirzowoy ze Zdiaru, po Janowi Masstalkowi z Czizkowicz, Girzikowi Petrowi z Czižkowicz, Matiegowi Ssusterle, služebniku pana Waczlawu Kaplirze z Sulewicz ve čtvrtek po svatodušních svátcích anno 1603.*“ (Anna Kaplířová ze Žďáru, 1603).

13 Např. „*Tento kšaft spečetěný jest od Donata řezníka panu rychtáři a pánům kmetům podán (nad kterýmžto sobě moci pozůstavuje, dle oznámení jeho) v středu po neděli Exaudi léta 1606.*“

14 K poměrně častým patří žádost kšaftujícího o zneplatnění předchozího kšaftu a ponechání si možnosti zrušit tento, pokud bude chtít svou závěť změnit. Někdy si kšaftující vzpomněl, že by rád něco doplnil, např. Matěj Dvořáček žádal, „*aby manželka jeho po smrti v roce bratřině české*

žen na radnici do speciální truhlice, kam se ukládaly zpečetěné kšafy. Teprve po smrti testátora mohl být kšaft otevřen a publikován.¹⁵ Veřejné čtení se odehrávalo na radnici a bylo určeno dědicům. Zprávu o tom nalezneme opět poznamenanou na obálce. Tento třetí zápis, tzv. publikační formule, bývá velmi prostý, zpravidla obsahuje pouze datum, kdy k přečtení došlo. Někdy písař doplnil i osobu, která publikování iniciovala, nejčastěji jí byla manželka/manžel či děti zesnulého, případně další dědicové.¹⁶ Originály testamentů zůstávaly i po publikování uchovávány ve složené podobě, jak naznačuje snaha písařů vtěsnat všechny tři zápisy na plochu obálky, příp. na její zadní stranu.

Pravost a důvěryhodnost kšaftů zaručovalo i jejich přepsání do městské knihy, v případě Litoměřic do Knihy posledních vůlí. Z celého souboru 82 originálů je v knize kšaftů přepsáno pouze osm, 52 je v knize uvedeno v souvislosti s podáním a uložením do truhlice a 22 kšaftů se vůbec nezmiňuje. Samotná Kniha posledních vůlí obsahuje pro stejné období kolem 1 000 zápisů.¹⁷

S tím souvisí i otázka, kdy a za jakých okolností docházelo k vkladu testamentů do městské knihy. Na ni není lehké odpovědět. V případě, že by vše probíhalo řádně, bychom mohli očekávat, že po smrti testátora bylo požádáno o přečtení kšaftu, poté následovala doba šesti týdnů k podání odporu, a když nikdo odpor nepodal, byl kšaft stvrzen a mohl být vložen do městské knihy. Vzhledem k tomu, že se v knize kšaftů nacházejí i mřežované testamenty, které byly na žádost testátora překancelovány (zrušeny), nebyl naznačený postup striktně dodržován. Naopak ani výslovné přání testátora, aby jeho kšaft byl přepsán do příslušné městské knihy, jak v mnoha případech dokládají originály testamentů, nebylo vždy respektováno. Zdá se, že rozhodující roli hrálo, zda byl kšaft napadnut nebo stvrzen.

Jedním z kšaftů, který vyvolává otázky, je kšaft Mikuláše Hlávky. Je napsán pouze na jediném listě papíru. I když je text velmi stručný, nijak nevybočuje z běžného standardu. Na rubové straně však obsahuje jen jeden záznam, z kterého se dovídáme, že jistá Maruše Poláková na základě nařízení apelačního soudu podala Mikulášův kšaft k městskému soudu, kde byl ještě téhož dne publikován.¹⁸ Také jednotlivé sklady papíru ukazují, že kšaft byl složen jinak, než bylo

pět kop mš. vydala.“ (Matěj Dvořáček, 1609). Zajímavé jsou informace procesního rázu, ty se však vyskytují zcela ojediněle, stejně jako dodatky informující nás o testamentární praxi, např. doklad o nošení pečetního prstenu, neboť když Jan Adamovic nechal přečíst svůj kšaft, *snáv sám z ruky své cekryt, jej spečetiti žádal.* (Jan Adamovic, 1616)

15 V případě, že kšaftující přinesl nový kšaft, byl mu předchozí vrácen.

16 Např. „*Publikován k žádosti Anny, N. Donata řezníka pozůstalé manželky, a Lydimily, Kasspara Kocha manželky, v pondělí po památce Mistra Jana Husy léta 1606.*“ (Donát řezník, 1606).

17 Rozboru této Knihy posledních vůlí se věnuji ve své disertační práci.

18 „*Marusse Polakowa vedle resoluci J. M. C. zřízených pánů a rad nad apelacími složila jest k právu kšaft tento N. Mikulasse Hlawky feria 4 post Misericordias Domini anno 1610*“ [28. dubna 1610], „*kterýž i téhož dne přečten jest*“.

pro Litoměřice obvyklé. Byl přeložen v půli a pak z každé strany přehnut na střed, nevytvořil tak pevnou obálku. Nenalezneme zde ani žádné stopy po zpečetění, ačkoliv, jak dále uvidíme, Mikuláš Hlávka pečetidlo vlastnil. (viz obr. 9) V Knize posledních vůlí tento kšaft nedohledáme, nachází se zde však záznam o podání kšaftu jeho manželky Maruše Hlávkové. Ani on nebyl do knihy přepsán, ale dochoval se v originálu.

Zdánlivě dlouhá doba, která uplynula mezi sepsáním kšaftu (21. ledna 1609) a jeho podáním, resp. publikováním (28. dubna 1610) ještě nemusí nic znamenat, neboť k předání kšaftu nemuselo docházet bezprostředně po jeho sepsání. Ale zápis, že kšaft byl soudem přijat až po nařízení apelačního soudu, jasně prozrazuje, že již samotné podání kšaftu provázely komplikace.

Mikuláš Hlávka nepatřil mezi městskou elitu. Bydlel na předměstí na Králově Hase a provozoval krejčovské řemeslo.¹⁹ Se svojí ženou Marianou neměl žádné děti, resp. žádné ho nepřežily, a proto veškerý majetek odkázal jí. Co se tedy stalo a kdo byla Maruše Poláková, která se soudila o dědictví po Mikulášovi Hlávkově? Částečnou odpověď nalezneme již v kšaftu Mariany, která zde prozrazuje, že vede u místního soudu spor o dědictví po svém manželovi, který jí „*na smrtné posteli leže před dobrými a poctivými lidmi*“ všechno odkázal. Protože je nemocná jmenuje svým plnomocníkem Jana Poláka, svého švagra, a hlavní dědičkou svého i manželova majetku jeho ženu Maruši a jejich děti. Maruši nazývá svou tetou, mohlo by se tedy spíše jednat o její neteř, jak naznačují jiné litoměřické kšafy.²⁰ S kým se ale soudí a kdo vnesl právní nárok na dědictví po jejím manželovi, nám ani její kšaft neprozradí.

Právě tady se ukazuje význam a informační bohatství dalších městských knih, zejména knih soudních sentencí.²¹ Tyto knihy byly vedeny u kmetského soudu a zapisovaly se do nich právní spory mezi jednotlivými obyvateli (o nářek cti, o nepovolenou stavbu) nebo s představiteli města, nejčastěji s královským rychtářem o odúmrtí.

K případu Mikuláše Hlávky nacházíme první záznam z 3. února roku 1609, kdy se císařský rychtář Matyáš Šiška z Cejnova, dva úředníci nad obecními důchody, Matěj Věšťanský a Martin Lukasů, spolu s městským rychtářem a kmeti vypravili do domu zemřelého Mikuláše. Zde před vdovou Marianou ohlásili „*právní přípověď*“ (nárok) na jeho majetek. Protože podle nich Hlávka zemřel bez kšaftovního pořízení, měla připadnout jako odúmrtí polovina majetku císaři, kterého zde zastupoval císařský rychtář, a druhá polovina městu, jež zde reprezentovali úředníci nad obecními důchody. Zároveň byla zpečetěna světnička

19 SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. I Af 2, Kniha posledních vůlí (1576–1621), fol. 133r.

20 V litoměřických kšaftech se setkáváme s používáním termínu „teta“ nejen v dnešním smyslu, ale mnohem častěji ve významu „neteř“.

21 Pro léta 1609–1611, kdy probíhal spor o kšaft Mikuláše Hlávky, srov. SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. I Ac 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612).

a v protilehlé komoře, kde Mariana spala, „tři trubky veliký na nohách, item dva sudy piva hořkýho..., item dole ve spilce osm sudů bílýho vína“.

Ačkoliv představitelé města neuznali nárok Mariany na dědictví po jejím muži, vyzvali jakousi Kateřinu Procházkovou z Nového Města pražského, aby se přihlásila o dědictví.²² Kateřina této možnosti velmi rychle využila a již 9. února pohnala před soud jak císařského rychtáře a úředníky nad důchody obecními, tak i Marianu. Zároveň se přihlásila k veškerému dědictví po Mikuláši Hlávkovi, neboť má „jakožto krevní přítelkyně po strejci svém vlastním lepší právo“.

Salomena Laufartka

M. Zikmund Michalovský Heniochus

Jan Nosidlo z Keblic

Matyáš Šiška z Cejnova

Ezechiáš Labuška

Václav Adamovic z Adlerperku

Obr. 8 Vlastnoruční podpisy litoměřických měšťanů: Salomena Laufartka, M. Zikmund Michalovský Heniochus, Jan Nosidlo z Keblic, Matyáš Šiška z Cejnova, Ezechiáš Labuška, Václav Adamovic z Adlerperku. (Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

22 6. února 1609. SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAc 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612), fol. 50r.

sestře Kateřině Lechové.²⁷ Následujícího dne došlo k sepsání inventáře. Ten byl velmi chudičský, obsahoval jen soupis několika kusů cínového nádobí.²⁸

Spor mezi Marianou Hlávkovou, císařským rychtářem a úředníky nad důchody obecními poměrně rychle skončil, neboť Mariana během osmitýdenní doby, kdy měly obě strany vypracovat důkazy proti sobě navzájem,²⁹ zemřela. Poučena, jak složité je uhájit majetek pro své blízké, když není učiněna a řádně podána závěť, sama před svou smrtí podala kšaft podle litoměřického „starobylého“ obyčeje. Protože již byla vážně nemocná, poslala pro městského rychtáře a kmety, aby k ní přišli do jejího domu, kde jim podala zpečetěný kšaft. Zároveň jmenovala svého plnomocníka, Jana Poláka suknakrojčiče, aby ji ve všech sporech zastupoval, tedy nejen ve sporu s císařským rychtářem a úředníky nad obecními důchody, ale i se sestrami z Prahy a Dorotou Francovou, a po její smrti aby spor vedl ve prospěch své manželky a jejich dětí. K sepsání a podání kšaftu Mariany Hlávkové došlo 6. května 1609.³⁰ Originál kšaftu nese všechny náležitosti. Původně byl zpečetěn třemi sekrety: Mariana použila pečeť svého muže Mikuláše a nadto požádala „dvouch dobrých lidí“, Vavřince Světského a Šebestiana Purkyně, aby její kšaft podepsali a zpečetili.³¹ Dne 11. května byl kšaft publikován³² (viz obr. 10).

Po smrti Mariany se žalující strany ohradily proti plnomocenství Jana Poláka, kterého nepovažovaly za pokračovatele ve sporu o majetek po Mikulášovi. Smrtí Mariany pro ně tento spor skončil. Rychtář i úředníci požádali, aby se mohli ujmout Mikulášova majetku. Kateřina Procházková, Dorota Rokytová i Dorota Francová zároveň napadly kšaft Mariany Hlávkové a obeslaly Maruši Polákovou k soudu.³³ Ta jmenovala svého muže svým plnomocníkem ve všech sporech, tedy o statek po Mikulášovi Hlávkovi a o kšaft nebožky Mariany Hlávkové a to

27 Tamtéž, fol. 60v. Zde můžeme rozeznat, že se prosazuje hluboce zakořeněná představa o dědění ženské výbavy (grod) po ženské linii, ačkoli sami litoměřičtí měšťané se snažili tuto tradici zrušit již prostřednictvím privilegia Vladislava Jagellonského. Srov. SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. L 30 (12. března 1506)

28 21. března 1609 „*k snažné žádosti*“ Mariany došlo k odpočetění světničky a k inventování „*některých surskův*“ po Mikulášovi. Bohužel nebyl pořázen soupis celého majetku, ale jen několika kusů nádobí, které byly poté vloženy do bílé truhly a odneseny do komory, kde Mariana spí. Než byla truhla zapečetěna, vyndali jedno umyvadlo s jednou měděnicí, tři malé misky a jednu hranatou polopínetní konvičku a dali to Marianě k užívání. Srov. SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAh 1, Knihy sirotčí a inventářů, fol. 77v–78r. Jednalo se pravděpodobně o osobní věci Mariany.

29 SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAc 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612), fol. 76v.

30 Tamtéž, fol. 83r–83v.

31 Do dnešního dne se dochovaly dva otisky sekretních pečeti, obou spolupečetitelů.

32 SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAc 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612), fol. 84r. Jan Polák okamžitě požádal o převzetí statku, ale z hlediska práva musel počkat, zda někdo nevloží odpor. To se také později stalo.

33 Tamtéž, zápis z 20. května 1609, fol. 87r.

s císařským rychtářem, úředníky nad důchody obecními,³⁴ s Kateřinou Procházkovou, Dorotou Rokytovou a Dorotou Francovou.

Teprve 29. května 1609 se poprvé setkáváme s přímým dokladem existence kšaftu Mikuláše Hlávky,³⁵ tehdy se chtěl Jan Polák odvolat k apelačnímu soudu, neboť císařský rychtář s úředníky nad důchody obecními bránili předvolání svědků, kteří měli kšaft vysvědčit, a lhůta k tomu určená již uplynula. Naopak litoměřičtí soudci vnímali Polákovu snahu jako neoprávněné prodlužování soudu a žádali po něm zaplacení pokuty.³⁶

Spor se rozvětvil do několika vedlejších kauz, ke kterým je poměrně málo zpráv a ty, co jsou, jsou velmi stručné. Proto je velmi zajímavé, když se v soudní knize občas objeví přepis nějakého dokumentu. Dochoval se nám například list apelačnímu soudu, který byl odeslán 11. září 1609 kmetskou stolicí³⁷ a který reagoval na dotazy soudu ve věci supliky Jana Poláka. Kmeti odpověď koncipovali jako obhajobu nejen svého postupu, ale především magdeburského práva. Nesmíme zapomínat, že soud se odehrával právě v době, kdy na Pražském hradě již od 25. května probíhal sněm, který chtěl s konečnou platností sjednotit městské právo v Českém království, a tudíž zrušit magdeburskou právní oblast, pro niž byly Litoměřice v rámci Čech nejvyšší odvolací instancí. Proto se také v tomto listě klade takový důraz na vyzdvížení starobylosti kmetské stolice a jejích pravomocí.

Kmeti v něm nejprve shrnuli průběh událostí: podle nich Mikuláš Hlávka zemřel „bez učinění pořádného porřízení kšaftovního“, a proto zcela oprávněně („*dle Instructi a povinnosti své*“) císařský rychtář na místě císaře a úředníci nad obecními důchody na místě obce učinili právní příповěď na pozůstalý, nekšaftovaný statek, každý na jednu polovici podle „*Privilegium a obdarování císaře Karla IV. vo odoumrtech*“, a některé truhly zpečetili a zinventarizovali. Poté do toho vstoupila vdova Mariana, „*chtějíc náky spis domnělý a nepořádný pod jménem kšaftu přednáseti a proti nim ho užít*“.

Je zajímavé, že ačkoliv byla soudcům dobře známa listina Karla IV. z roku 1372,³⁸ neboť se s touto argumentací setkáváme i v jiných sporech či přímo v testamentech a její přepis nalezneme i v kopiáři privilegií³⁹ z této doby, používají privilegium k nesprávné argumentaci.

Privilegium Karla IV. bylo Litoměřickým uděleno 19. září 1372, stejně jako dalším královským městům. Obsahuje v sobě dvě důležité výsady. Jednak právo

34 S nimi jen ve věci statku po Mikulášovi Hlávkově, neboť Maruše se jich 25. května 1609 zeptala, zda i oni zpochybňují kšaft Mariany a dostalo se jí záporné odpovědi, stejně jako od rychtáře a kmetů. Tamtéž, fol. 88v–89r.

35 Tamtéž, fol. 90r–90v.

36 Tamtéž, zápis z 26. června 1609, fol. 98r.

37 Tamtéž, fol. 118v–120v.

38 SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. L 10 (19. září 1372).

39 SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, Kopiář - kniha opisů privilegií a smluv z let 1235–1591, inv. č. 62/254, fol. 95r–96v (český překlad), 96v–97v (přepsán latinský originál).

kšaftovat, které do té doby bylo zcela individuální a nyní mělo platit pro všechny měšťany a obyvatele města, ale v souladu s právem daného města, v Litoměřicích tedy v souladu s magdeburským právem. Druhou výsadou bylo, že pokud by měšťan zemřel bez uzavření kšaftu, pak má majetek připadnout na nejbližší příbuzné zemřelého obojího pohlaví trpící s městem, a to podle práva staroměstského.

Pokud kšaft Mikuláše Hlávky kmeti neuznali, musela platit druhá výsada a podle staroměstského práva měl majetek připadnout manželce, resp. jeho jedna třetina.⁴⁰ Zdá se však, že si Litoměřičtí i druhou výsadu Karlova privilegia vykládali podle litoměřického práva a manželku nepovažovali za blízkou (pokrevní) příbuznou. Ustanovení, že jedna polovina majetku připadá císaři a druhá obci, souvisí až s privilegiem císaře Rudolfa II. z roku 1577, který královským městům navrátil alespoň polovinu odúmrti poté, co jim císař Ferdinand I. v důsledku stavovského povstání (1547) odebral právo na odúmrtí.

Kmeti v další části listu vysvětlují, proč vnímají Mikulášův kšaft jako nepořádný, a při té příležitosti opět upozorňují na privilegované postavení kmetické stolice: „Protože při této obci a právě, též při starožitné a vejsadní JMC stolice kmetské se takovej řád a způsob chválitebnej, jistejmi privilegijmi od slavných pamětí císařův a králův nad pamět lidskou i od nynějšího císaře a krále, pána našeho nejmilostivějšího, zstvrzený zachovává, že jeden každý, kdož by koliv jaké řízení neb kšaft o statku svém učiniti chtěl, že to může ve dne i vopůlnoci posílce sobě pro nás, rychtáře a kmetův, učiniti, také do tyhodne držíváme třikráte soudy na rathauze a tu jeden každý též může předstoupiti a o svém statku buď oustně, neb listovně řídit i kšaftovati dle své svobodné vůle, takže v tom žádného skrácení lidé nemají.“

Vidíme, že zásadním problémem pro kmety bylo porušení tohoto pravidla vysvědčení kšaftu úředními osobami. Podle Jana Poláka vysvědčily kšaft dvě důvěryhodné osoby, jak to bylo možné podle staroměstského práva, ale kmeti se tomuto způsobu tvrdě bránili: „jak by týž suplikant [Jan Polák] chtěl, aby někdo z sousedův aneb kdokoliv jinej, nemaje k tomu obzvláštní povinnosti a přísahy jako my, rychtář a kmeti, kteříž těžkejší povinnostmi JMC zavázáni jsme, vysvědčovali kšaft“. Zdůraznili, že Mikuláš, který byl dlouho nemocen, měl dostatek času, aby se tak zachoval. Kdyby dovolili tyto novoty, nastaly by velké zmatky. Navíc každý, když je přijímán k měšťanství, za měšťana, musí slibovat poslušnost purkmistru i konšelům. Ale „Jan Polák, maje pamatovati na svou přípoověď měšťanskou, toho jest neucínil, nýbrž raději cizími zvyklostmi a městy se řídit (kdež ten statek N. Mikuláše nepřináležít) chce a náš litoměřický řád, způsob a obyčej, nímž my všeckni se řídíme a chováme, opomínati a novejš způsob proti privilegijm a obdarováním našim uvéstí usiluje“.

40 Druhá výsada přesně zněla, že pokud by měšťan zemřel bez uzavření kšaftu, pak má majetek připadnout na nejbližší pokrevní příbuzné zemřelého, tedy i v případě staroměstského práva tehdy platilo, že manželka nemá nárok na manželovu pozůstalost, pokud muž nekšaftoval.

Dále se zde vysvětluje, proč Kateřina s Dorotou i Dorota Francová učinily odpor kšaftu Mariany: neboť ta odkazovala i statek po Mikulášovi, ač jí nebyl dosud přiznán, a tedy kšaftovala s cizím majetkem. Na druhou stranu upozorňují, že co se týče vlastního majetku Mariany, ten již Jan Polák se svou ženou užívají bez překážek. Na závěr kmeti prosí, aby vrchní soud respektoval jejich práva a nepodlamoval jejich autoritu.

Přesto ani takto naléhavá slova neovlivnila představitele apelačního soudu a ti rozhodli, že kšaft Mikuláše má být publikován.⁴¹ Kmeti se s tím však stále nechtěli smířit („*poněvadž se tu některého způsobu prve nebejvalého dotýče*“)⁴² a napsali další list, apelující na místní zvyky a právo a nebezpečí zmatku.⁴³ Pro litoměřické kmety byl případ jasný a chtěli pokračovat dál v soudním procesu. Ale ani Jan Polák se nehodlal vzdát, opět se odvolal. Když 22. února 1610 byly čteny jeho argumenty k apelačnímu soudu, rozzlobily soudce natolik, že dali Maruši zavřít do šatlavy pro tupení soudu.⁴⁴

Dne 12. března opět dorazilo nařízení z apelačního soudu, aby soudcové umožnili kšaft publikovat. Když se Maruše dotazovala, kdy bude možné kšaft vysvědčit a publikovat, kmeti ji opravili, že v nařízení se o vysvědčení nic neříká, pouze o přečtení.⁴⁵ K tomu nakonec došlo až 28. dubna.⁴⁶ Dorota Francová jej obstavila 12. května, tedy v nejzazším možném termínu,⁴⁷ a během dalších čtrnácti dnů měla podat spis s příčinami svého odporu. Když ani poslední den lhůty spis nepřinesla, byla soudně vyzvána, aby spis doložila do západu slunce. Teprve 16. června chtěla Kateřina Procházková spolu se svou sestrou napadnout kšaft Mikuláše Hlávky. Svoji pozdní reakci zdůvodňovaly, že nevěděly o publikování kšaftu. Přesto jim soudcové museli odpovědět, že jejich právo bylo již promlčeno.⁴⁸

Jedním z vedlejších soudních procesů byl spor o kšaft Mariany Hlávkové. Maruše Poláková bránila soudnímu procesu, dokud nedojde k publikování kšaftu Mikuláše Hlávky. Když konečně proběhlo čtení kšaftu a protistrana chtěla v procesu pokračovat, střetly se ve výkladu, co publikování Mikulášova kšaftu znamená.

41 18. listopadu 1609. SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAc 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612), fol. 125r.

42 Tamtéž, fol. 135r.

43 Tamtéž, zápis z 29. ledna 1610, fol. 139r–140r.

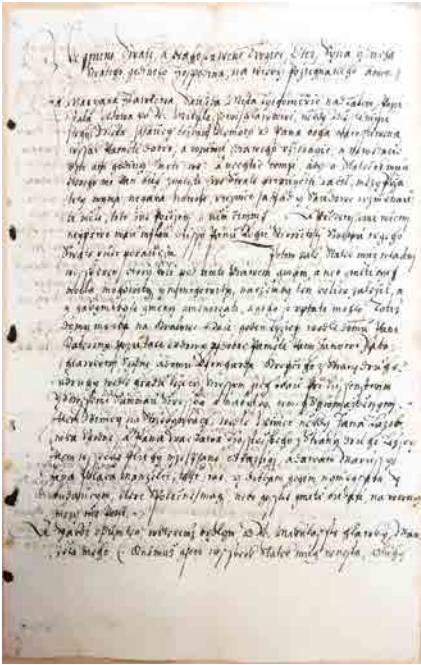
44 Tamtéž, fol. 146r–146v.

45 Nařízení apelačního soudu bylo sepsáno 5. března. Tamtéž, fol. 150r a 156r.

46 Tamtéž, fol. 156r. Jedním ze svědků byl Vavřinec Světský, který měl mít kšaft doma. Tamtéž, fol. 154v–155r.

47 Tamtéž, fol. 156r. Další reformované nařízení apelačního soudu ohledně publikování Mikulášova kšaftu dorazilo 26. května. (tamtéž, fol. 162r) K tomu srov. Národní archiv (dále NA), fond Apelační soud v Praze (dále AS), inv. č. 129, Knihy ortelů (česká řada), rok 1610, fol. 43v–44r.

48 SOkA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAc 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612), fol. 165v–166r.

Obr. 10 Ukázka z testamentu Mariany Hlávkové z roku 1609. (Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Litoměřice, Seznam kšaftů, bez sign.)

Zatímco Maruše považovala publikování kšaftu za jeho vysvědčení a podle ní tedy zanikal odpor proti kšaftu Mariany, která tak měla oprávnění nakládat s majetkem svého muže, protistrana považovala i nadále kšaft Mikuláše za *nepořádný* a kšaftování s jeho majetkem za neoprávněné. Požadavky Maruše vnímala jako zbytečné protahování soudu.⁴⁹ 16. června proto vynesli soudci rozsudek ve prospěch Doroty. A tak se Maruše opět odvolala do Prahy a o měsíc později přišlo „*reformatum*“.⁵⁰

Během doby, kdy Dorota Francová obstavila kšaft Mikuláše Hlávky, došlo k zániku litoměřické kmetské stolice a na její místo byl zřízen úřad šestisoudců,

49 Tamtéž, fol. 162r–162v. S tím souvisela i další další kauza o *pokutu zmatku pro prázdne pře vedení*. Tamtéž, fol. 201r, 208v, 212r–212v, 214v, 215r, 216v, 217v, 225r. 16. května 1611 vydán rozsudek, že Dorota Francová není Janu Polákovi povinna žádnou pokutou; tento ortel konfirmován 24. ledna 1612, srov. tamtéž, 235v–236r, 237r, 238r, 239r, 242v.

50 25. června byla zpečetěna akta do Prahy (tamtéž, fol. 167v), reformatum sepsáno 12. července (tamtéž, fol. 164v–165r), čteno 16. července (tamtéž, fol. 173v); srov. NA, AS, inv. č. 129, rok 1610, fol. 56r.

který měl soudit již podle práva staroměstského. Ačkoliv to znamenalo zánik magdeburské právní oblasti na území Čech, ve skutečnosti se prvních pár let nic podstatného nezměnilo: místo šesti kmetů soudilo šest soudců, kteří se mnohdy neproměnili ani personálně, a tak soudní řízení probíhala podle stejných pravidel. Dobře to dokresluje i probíhající kauza s kšaftem Mikuláše Hlávky. Když si Dorota Francová 30. června 1610 vyžádala tzv. „*vynesení paměti*“, odvolávali se šestisoudcové na své předchůdce a soudní proces shrnuli: Mikuláš nepodal žádný (řádný) kšaft rychtáři ani kmetům a nenachází se ani v městských knihách; naopak Dorota podala odpor proti (nepořádnému) kšaftu Mikuláše i kšaftu jeho ženy Mariany; za to, že soudní spor stále není ukončen, může Maruše Poláková, která brání dalšímu procesu; navíc kšaft Mikuláše Hlávky byl podán teprve nedávno a nedošlo k tomu za jeho života. Proti oprávněnosti právního nároku Mariany na pozůstalost po svém manželu staví skutečnost, že se nic neví o tom, že by Mikuláš, když si bral Marianu, tehdy Rouskovou, jí dal zapsat nějaké věno.⁵¹ Vše je tedy stále nahlíženo z pohledu magdeburského práva.

Dalším zajímavým dokumentem je přepis argumentů Maruše Polákové a Doroty Francové. Žena, která bývala kdysi Mikulášovou švagrovou a která na počátku sporu požadovala pouze stříbrný pás, se nyní, kdy zbyla jako jediná sporná strana, dožaduje veškerého majetku po Mikuláši Hlávkově a tvrdí, že je jeho *krevní přítelkyně* a v duchu magdeburského práva požaduje grod po svých sestřích, Anně a Kateřině, hájíc se, že ji Kateřina zahrnula do svého kšaftu, ale Mikuláš jí nic nedal. Naopak Maruše využila skutečnosti, že se nyní již zcela legálně musí i Litoměřice řídit právem staroměstským, a argumentuje, že pokud Dorota neuznává Mikulášův kšaft, „*tehdy že by všickni ty artikulovalé práv městských JMC od pánův Pražan do rukou presentovaných a od JM schválených D. 42., D. 43., D. 44. za nic státi a v nic obráceny býti musily*“. Dále rozporuje, že nemůže být s Mikulášem pokrevně příbuzná jen proto, že si jej vzala její sestra. Také co se týče šatů a stříbrného pásu s jablkem po její sestře Kateřině, zdůrazňuje, že neví nic o existenci takového kšaftu, a podivuje se, že se Dorota ozývá teprve nyní, když její sestra je mrtvá již mnoho let a mohla to tedy řešit přímo s Mikulášem. Přesto zněl závěrečný verdikt domácího práva opět v neprospěch Maruše.⁵² Takový rozsudek nemohla Maruše přijmout a opět se odvolala. Teprve v srpnu

51 Tamtéž, fol. 133v–134r (14. prosince 1609), fol. 170v–171r (30. června 1610).

52 Tamtéž, fol. 203r–203v: „*Poněvadž se to z Actum a Allegat této pře patrně vyhledalo a našlo, že předešle rychtář a kmeti dle práv a zvyklostí obyčejův města tohoto nad paměť lidskou užívajících k jednomy každému, kdož toho žádostiv byl, na kšafy jsou buď ve dne, neb v noci chodívají, je přijímali, vysvědčovali a rozsuzovali, jakož pak nařizování ouřadu šestipanského všemi třmi stavy království tohoto českého tímto sněmem jminulým též o kšaftích všim tím způsobem, jakž předešle kmeti užívali, dosti obšírně a vejslovně na časy budoucí a věčné nařizeno jest...*“

roku 1611 přišel reformovaný ortel:⁵³ kšaft nebožtíka Mikuláše Hlávky se potvrzuje. Proces se nezadržitelně blížil ke konci. Dorota požádala sice ještě odvolací soud o vysvětlení (23. září), ale k žádným změnám již nedošlo, a tak Jan Polák mohl vyžadovat vykonání rozsudku. I zde se patrně musel odvolat k apelačnímu soudu, ale nakonec dosáhl svého. Na základě soudního nařízení vešli soudcové 16. listopadu do domu nebožtíka Mikuláše a „*ty svršky, kteréž tak upečetěné byly, jsou odpečetili, a jeho, Jana Polaka, v dům i v svršky jsou uvedli*“.

Dne 15. prosince 1611 byla pak uzavřena mezi oběma stranami přátelská smlouva.⁵⁴ Její iniciátorkou byla Dorota Francová. Jan Polák vyčísil svoje náklady za vedení soudu na čtyři sta kop míšeňských, čehož se Dorota zalekla, neboť „*za příčinou toho soudu téměř k schuzení přivedena jest*“. Nakonec se jejím zastáncům podařilo domluvit na pouhých 60 kopách míšeňských, které měla zaplatit až příští rok ve dvou splátkách, a dokonce Jan Polák měl sám zaplatit svého zástupce. Protože u odvolacího soudu dosud ležela apelace o pokutu pro zbytečné vedení sporu, bylo domluveno, že ať dopadne jakkoli, nebude se již řešit.⁵⁵

Během tří let probíhajícího sporu se situace výrazně proměnila a zánikem magdeburské právní oblasti a přechodem na jednotné pražské městské právo se právní situace v Litoměřicích ještě zkomplikovala. Zatímco šestisoudcové, nástupci kmetské stolice, pokračovali v duchu svých předchůdců, právní zástupci jednotlivých měšťanů již poměrně brzy (od konce 16. století) přinášeli znalost Koldínových práv, která nabízela lepší pozici pro dědice (především ženy-manželky) a jasnější a přehlednější právní systém, který však představitelé kmetské stolice (šestisoudců) nechtěli přijmout a (konzervativně) trvali na svém privilegiovaném postavení jako jediných oprávněných přijímat a vysvědčovat kšafty.

Komparací originálů testamentů, knih testamentů a knih soudních sentencí můžeme lépe pochopit závěrečnou fázi testamentární praxe, která při studiu samotných knih kšaftů není zachytitelná. Zatímco plynulý sled prepisovaných kšaftů, doplněný o datum publikování, navozuje dojem, že víceméně vše probíhalo harmonicky, četnost soudních procesů o „*nápady*“ kšaftů v knihách soudních sentencí nám prozrazuje, že situace byla daleko složitější a že císařský rychtář spolu s úředníky nad městskými důchody na přelomu 16. a 17. století hojně využíval svého práva přihlásit se o odúmrtí a zpochybnit jakýkoli kšaft, který nebyl „*řádně*“ podán, tedy do rukou představitelů kmetské stolice, později šestisoudců.

53 Napsán 9. srpna, publikován 26. srpna 1611. Již 11. června 1611 apelační soud potvrdil, že kšaft Mikuláše se při sepsání svého kšaftu „*vedle vyměření práva Království českého zachoval*“ a proto jej uznali za pořádný. NA, AS, inv. č. 129, rok 1611, fol. 10v–11r.

54 SOKA Litoměřice, AM Litoměřice, sign. IAg 1, Kniha smluv a porovnání dědických (1591–1729), fol. 134r–135r.

55 Tamtéž, sign. IAc 6, Knihy sentencí soudní (1608–1612), fol. 134r–135r.

ZÁVĚR

Pro královské město Litoměřice se z přelomu 16. a 17. století dochovalo poměrně velké množství písemných pramenů, které lze využít pro bližší pochopení testamentární praxe. Kromě městských knih se dochovaly i originály testamentů, které až dosud unikaly pozornosti badatelů. Jedná se o poměrně velký soubor čítající kolem 230 kusů z období 1559–1775. V rámci tohoto článku je představena pouze jejich část (82), která svým vznikem odpovídá Knize posledních vůlí (1576–1621) a nabízí tak možnost komparace. I když samotná kniha obsahuje kolem tisíce kšaftů, z dochovaných originálů do ní bylo přepsáno jen osm, 52 jich bylo zmíněno v souvislosti s jejich přijetím a uložením do truhlice na radnici, zbylé kšafy nejsou v knize nijak reflektovány. Jedná se o zajímavý pramen i pro studium měšťanské sfragistiky či jiných vnějších znaků (iniciály, způsob skládání testamentů do obálky, podpisy).

Kromě vnějšího popisu originálů testamentů se studie věnuje otázce, proč většina kšaftů nebyla do knihy přepsána, a na konkrétním příkladu, „nepořádném“ kšaftu Mikuláše Hlávky, se snaží nastínit jednu z možných odpovědí. Příběh je o to zajímavější, že se odehrává na pozadí pro Litoměřice historicky zlomové události – sjednocení městských práv v Českém království, kdy v roce 1610 došlo ke zrušení litoměřické kmetské stolice, která soudila podle magdeburského práva a zároveň byla vrchní odvolací instancí pro oblast severních Čech. Namísto ní vznikl úřad šestisoudců, který měl již soudit podle městského práva pražského, kodifikovaného v Koldínově zákoníku. Docházelo tak ke střetu ve výkladu práva (mj. odúmrtě). Studie poukazuje na význam dalších městských knih, především soudních, v nichž lze sledovat některé konkrétní soudní procesy a hlouběji pronikat do právní struktury testamentární praxe.

Měšťanské testamenty – slovenský pohled

*„Wiewohl ihr jeziger Mann sie nicht gebührlich
verhalten, nichtsdesto weniger will sie solches alles
vergessen, und verläst ihm alles und jedes...“*

Manželia a deti v testamentoch prešovských mešťanov v 2. polovici 17. storočia

Marriage couples and children in testaments of Prešov's townsmen in the second half of 17th century

Zuzana Dzivá (<https://orcid.org/0000-0002-5853-1790>)

ABSTRAKT

Výskum rodinných vzťahov prostredníctvom testamentov je na Slovensku pomerne zriedkavou záležitosťou. Práve testamenty však patria k písomnostiam, ktoré majú veľmi osobný charakter. V rámci nášho aktuálneho výskumu prešovských ranonovovekých meštianskych testamentov, sa bližšie zameriame na obdobie rokov 1661–1700. Pri koncipovaní poslednej vôle manželia zhodnotili svoje manželstvo, vzťahy s dospelými deťmi a opatrovníctvo nedospelých alebo nevlastných detí. Cieľom nášho príspevku je tak prostredníctvom testamentov nahliaďnuť do súkromia obyvateľov Prešova v 2. polovici 17. storočia.

ABSTRACT

Research into family relations through testaments is a relatively rare matter in Slovakia. However, they are the testaments, that belong to the very personal documents. As part of our current research into Prešov's Early Modern testaments, we concentrate more closely on the period 1661–1700. In composing the last will of the married couples, they evaluated their marriage life, their relations with adult children and the guardianship of immature children or stepchildren. The aim of our contribution is thus to look at the privacy of Prešov's inhabitants in the second half of the 17th century through their testaments.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Prešov; testament; manželia; deti; rodinné vzťahy; 17. storočie

KEYWORDS

Prešov; testament; marriage couples; child; family relationships; 17th century

■ Fungujúca rodina predstavuje v živote každého človeka základný oporný bod. Ak je človek aj zdravý a má zabezpečené základné životné potreby, je predpoklad, že by mal prežiť spokojný život. Vzťahy v rodinách sú však neobyčajne krehká vec a mať doma rodinnú pohodu si vyžaduje veľa rešpektu, porozumenia a vzájomných kompromisov. To všetko musí byť doplnené veľkou dávkou rodičovskej, manželskej alebo súrodeneckej lásky. Je až zarážajúce, že obyvatelia Prešova v období raného novoveku a novoveku museli, rovnako ako my dnes, budovať svoje vzťahy na vyššie spomenutých princípoch a často riešili podobné rodinné situácie.

V rámci nášho prebiehajúceho výskumu odpisov testamentov prešovských mešťanov v období novoveku¹ sme sa tentoraz zamerali práve na to, ako sa v týchto zápisoch odrazili ich rodinné vzťahy. Posledná vôľa je totiž zrejme jediný druh archívneho prameňa, v ktorom sa podľa kvality rodinného spolunažívania rozdeľuje majetok. Prioritnými sa tak pre nás stali zmienky o manželskej vernosti, starostlivosti a pomoci v chorobe a iných náročných životných obdobiach. V predkladanej štúdiu uvedieme aj viacero príkladov lásky a pomoci zo strany detí k rodičom. Aj pred tromi storočiami ale platilo tvrdenie, že rodinu si človek nevyberá (snáď s výnimkou manžela/manželky). Všimneme si preto aj zmienky,

- 1 Dživá, Zuzana: Prešovské meštianske testamenty ako prameň k dejinám mestského špitála v Prešove v 2. polovici 17. storočia. *Spoločnosť a dejiny III. (pramene – pamiatky – kultúra)*, 2020 [online], s. 7–28. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova10>> [23. 3. 2023]; Dživá, Zuzana: Špitály v Prešove v 18. storočí v zrkadle testamentov. *Od prameňov viery k dejinám cirkvi III.*, 2021 [online], s. 27–53. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova13>> [23. 3. 2023]; Dživá, Zuzana: Zbožné odkazy v prešovských meštianskych testamentoch v 2. polovici 17. storočia. *Od prameňov viery k dejinám cirkvi II.*, 2021 [online], s. 18–48. Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova11>> [23. 3. 2023]; Dživá, Zuzana: *Funerálna kultúra v meste Prešov v 18. storočí: Pochovávanie v zrkadle testamentov. Liber – Verbum – Monumentumque III (pramene konfesionality a kultúry v dejinách)*, 2020, s. 209–217; Dživá, Zuzana: *Die Bestattungskultur in Prešov im 18. Jahrhundert. Die Bestattung in Quellen*. In: *W kręgu rodziny epok dawnych – Śmierć*. Krakov 2022, s. 289–304; Dživá, Zuzana: „Domum Suam in Platea Majori civitatis hujus Eperiesiensis...“. *Cestou – necestou I. (krajina – priester – kultúra – osobnosti)*, 2022, s. 26–67.

ktoré svedčia doslova o rozvrátených príbuzenských vzťahoch. Zmienky o rodinných medziľudských vzťahoch sme pochopiteľne nachádzali v častiach dispozícií, v ktorých manželia/manželky odkazovali majetok svojim životným partnerom (často s podmienkou vyplatenia dlhov manžela/manželky z odkázaného majetku), deťom (vlastným, nevlastným, adoptovaným, poručníctvo nad majetkom detí). Z časových dôvodov a z dôvodu vysokého počtu zápisov v testamentárnom protokole (testamentárny protokol obsahuje 340 zápisov v období rokov 1661–1700) sme si nevšimli osobitne ženské/mužské testamenty, testamenty vdov, vydatých žien, ženatých mužov alebo slobodných ľudí. Rovnako tak tento príspevok nemá byť sondou do novovekého dedičského práva (právnej stránky a majetkových pomerov sa dotkneme len v nevyhnutnej miere). Dedičské právo a prax, ktoré sa používali v Prešove v období 2. polovice 17. storočia až do začiatku 19. storočia, rozdiely medzi ženskými alebo mužskými testamentami ako aj osobitný výskum testamentov podľa pohlavia/rodinného stavu poručiťľa však pokladáme za vynikajúce námety pre budúce partiálne výskumy.

Ako názorný príklad uvedených pozitívnych, ale aj veľmi negatívnych vzťahových situácií sme sa rozhodli venovať osobitnú pozornosť poslednej vôli Leonarda Hieronymidesa z roku 1666, ktorá je napísaná v slovakizovanej češtine s prvkami šarišského nárečia.² Sú v nej veľmi sugestívne predstavené vzťahy s vlastnými deťmi a manželkou. Myslíme si, že Leonard Hieronymides sa vo svojej poslednej vôli o svojej najbližšej rodine vyjadril veľmi otvorene a jasne a nie je k nej viac čo dodať.

STAV VÝSKUMU DEJÍN RODINNÝCH VZŤAHOV NA SLOVENSKU A V PREŠOVE

Na tému rodiny sa v rámci historického výskumu môžeme pozeráť z rôznych hľadísk. V poznámkovom aparáte uvádzame príklady aspoň niekoľkých slovenských a českých publikovaných interdisciplinárnych výskumov z archontológie, historickej demografie, etymológie a etnológie.³ Z historicko-právneho hľadiska

2 Šariš je región na východnom Slovensku a jeho centrom je práve mesto Prešov.

3 Duchoň, Michal: Rodinné väzby v prostredí mestských elit na príklade Modry, Pezinka a Svätého Jura v rokoch 1600–1720. *Forum Historiae*, roč. 6, 2012, s. 35–47, dostupné z <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2012/texty_1_2012/duchon.pdf> [10. 2. 2023]; Duchoň, Michal: „Maličký statek, který mi Pan Buh propustil“. Dom a domácnosť malokarpatských mešťanov v 17. storočí vo svetle testamentov a pozostalostných inventárov. *Historické rozhľady Zborník príspevkov katedry histórie FF UCM v Trnave*, 2015, s. 51–77. Kianička Haas, Daniel: Výpovedná hodnota kremnických testamentov zo 16. storočia. *Mesto a dejiny* 2015, s. 6–14; Csukovits, Enikő: Rodinné pomery v Uhorsku na konci stredoveku. *Forum Historiae* 6, 2012, s. 21–34 – dostupné z <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2012/texty_1_2012/csukovits.pdf> [10. 2. 2023]; Žigo, Pavol: Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine. *Forum Historiae* 6, 2021, s. 1–13; Zuberová Mintalová, Zora:

považujeme za zásadné a kľúčové početné výskumy právnych historičiek Miriam Laclavíkovej a Adriany Švecovej, ktoré pôsobia na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. V rámci svojich výstupov podrobne analyzovali vývoj právneho postavenia ženy od stredoveku (*Tripartitum* – zbierka obyčajového šľachtického práva, tavernikálne právo) až do 20. storočia. Pochopiteľne nevynechali ani manželské a vdovské dedičské právo s jeho obmenami.⁴ V poznámkovom aparáte uvádzame iba niekoľko z ich publikovaných početných historicko-právnych výskumov.⁵ Z pohľadu výskumu regionálnych dejín zaujme dvojzväzkový edičný projekt Adriany Švecovej – Trnavské meštianske závetý (1700–1871) z roku 2014, ktorý má vo svojej podstate podobu registára a taktiež obsahuje monografickú časť týkajúcu sa novovekých právnych zbierok a ich používania v Uhorsku a v samotnom meste Trnava.⁶

Pozitívom je, že podobné analýzy venované dedičskému právu boli spracované aj pre mesto Prešov. Prvá z nich má názov *Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov: Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526*. Autorka Marcela Domenová podrobne uvádza stav zachovania testamentov (Prešov, Bardejov a Sabinov od 15.–17. storočia), formálne a obsahové náležitosti, podmienky spísania a právnu prax pri uzatváraní testamentov v stredoveku v Prešove ako jednom z tavernikálnych miest. V Prešove sa ako právny základ pre uzatváranie posledných vôľ používali tavernikálne právo (*ius tavernicale*), právna zbierka talianskeho práva *Summa legum Raimundi* a *Tripartitum*. Podobný charakter má aj príspevok Katalin Szende s názvom: *Deti, súrodenci, manželia: Rodinné pomery a dedičské zvyklosti v Prešove v zrkadle stredovekých testamentov*.⁷

Ako sme kedysi žili. Obrazy každodenného života našich predkov. Bratislava 2017; Velková, Alice: *Krutá vrchnosť, Ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha 2009; Dvořáčková-Malá Dana – Sterneck Tomáš – Zelenka Jan a kol.: *Děti a dětství. Od středověku na práh osvěcenství*. Praha 2019.

- 4 Laclavíková, Miriam – Švecová, Adriana: *Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch*. Historický časopis 66, 2018, s. 599–628.
- 5 Švecová, Adriana: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava 2010; Laclavíková, Miriam – Švecová, Adriana: *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku. I. Zväzok (Od najstarších čias do roku 1848)*. Trnava 2015; Týtéž: *Pramene práva na území Slovenska II. 1790–1918*. Trnava 2012.
- 6 Švecová, Adriana: *Trnavské meštianske závetý (1700–1871) I. Zväzok*. Trnava 2014.
- 7 Domenová, Marcela: *Dedičské právo a stredoveké testamenty prešovských mešťanov: Sonda k uplatneniu dedičského práva v praxi na základe analýzy testamentov a dobových právnych zbierok do roku 1526*. *Acta historica Neosoliensia*, Katedra histórie FHV Univerzity Mateja Bela 10, 2007, s. 85–107; Táž: *Pentapolitana a testamenty (Stav, charakter a využitie stredovekých prameňov pri výskume každodenného života mešťanov)*. In: Jišová, Kateřina – Doležalová, Eva (edd.): *Pozdně středověké testamenty v Českých městech: Prameny, metodologie a formy využití*. Praha 2006, s. 253–263; Táž: *Majetkové pomery Prešovčanov na prelome stredoveku a novoveku: Sonda do majetkoprávných písomností*. *Annales historici Presovienses* 19, 2019, s. 7–29;

MANŽELIA AKO DĚDIČIA

Naším primárnym prameňom, s ktorým sme počas nášho výskumu pracovali sa stala Kniha odpisov prešovských testamentov z obdobia rokov 1661–1759 (*Prothocollum insertorum Testamentorum Mutuarumque inter Conjugatos Celebratarum Transactionum*), ktorá patrí do fondu Magistrát mesta Prešov a je uložená v Štátnom archíve v Prešove.⁸ Spolu môžeme v tomto protokole nájsť 430 odpisov testamentov, pričom pre obdobie rokov 1661–1700 je to 340 odpisov testamentov. Aj keď doslovný preklad názvu naznačuje, že by malo ísť o testamentárny protokol, v ktorom sú zaznamenané dohody medzi manželmi, s výnimkou niekoľkých prípadov spoločných manželských testamentov, ide prevažne o odpisy testamentov jednotlivcov pamätajúcich na svojich životných partnerov.

Absolútny základ pre meštianske dedičské právo (pri zákonnom dedení) predstavoval od 1. polovice 15. storočia Kódex tavernikálneho práva (*Iura civilia*). Týmto právom si v 1. polovici 15. storočia sedem slobodných kráľovských miest (Budín, Pešť, Košice, Prešov, Trnava, Šoproň a Bardejov) unifikovalo mestské tavernikálne právo. Je však nutné podotknúť, že popri tejto unifikovanej právnej úprave sa používalo naďalej obyčajové právo, privilégia, mestské štatúty a kráľovské/snemové články. Pri tavernikálnom práve išlo vo svojej podstate o hmotné právo, ktoré pozostávalo z niektorých ustanovení dedičského, vecného, záväzkového práva a čiastočne trestného práva. Testamentom bola venovaná štvrtá kniha (spolu 21 článkov). Vo všeobecnosti môžeme povedať, že týchto 21 článkov platilo pre dedenie zo zákona a aj pre spôsob dedenia zo závetu. Takto bola garantovaná slobodná dispozícia so samostatne nadobudnutým majetkom muža/manžela. Rovnako platila dispozičná sloboda pre ženu/manželku, avšak len so samostatne nadobudnutým majetkom, ktorý získala dedením po rodičoch. Zároveň však manžel musel určiť zákonný podiel pre manželku a deti zo starootcovej a otcovej čiastky. Manželia museli pre svoj samostatne nadobudnutý majetok (s výnimkou zariadenia domácnosti) určiť zákonných dedičov v prospech pozostaleho manžela/manželky a spoločných detí. Slobodná dispozícia majetku sa týkala len určeného a oddeleného majetkového podielu. Manžel mohol odkázať spoločne nadobudnutý majetok len so súhlasom manželky a pritom musel určiť jednu polovicu tohto spoločného majetku ako zákonný nárok manželky. Manželka, v prípade ak žila nemravným spôsobom života mohla byť manželom

Táž: Prešov v zrkadle testamentov. Príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527–1547. *Historica Carpatica* 35, 2005, s. 31–42; Táž: K problematike finančných odkazov a tzv. zbožných úmyslov Prešovčanov v Knihe testamentov z rokov 1447 (1474!) – 1513. *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky, ANNO 2013* [elektronický zdroj], 2013, s. 131–143.

8 Štátny archív Prešov (ďalej ŠAPO), Magistrát mesta Prešov (ďalej MMP), knihy, inv. č. 483, por. č. 2120.

vyňatá zo spoluvlastníckeho podielu na spoločnom majetku a tento podiel následne prepadol manželovi.⁹

Na niekoľkých nasledujúcich príkladoch predstavíme dodržiavanie spomenutých nariadení v praxi. Citované ukážky majú takmer doslovne rovnaké znenie. Svojim rozsahom môžu mať podobu jednovetnej stručnej formulácie alebo obširnejšieho textu ak poručiteľ uviedol aj nejaké podmienky dedenia. Najčastejšie poručiteľia v týchto všeobecných a stereotypných textoch odkazovali všetko, čo po nich zostane (*alles was nach meinem Todt überbleiben möchte*), čo sa nájde po ich smrti (*alles was finden möchte*), čo bude k dispozícii (*was vorhanden wird*), dom a všetko pohyblivé a nepohyblivé (*es sey beweglich oder unbeweglich*), nech to malo akékoľvek meno (*es habe nahmen, wie es immer wolle/habe*). Z hľadiska umiestnenia týchto formulácií išlo takmer vždy o nečíslovaný záverečný text alebo posledný bod dispozície. Často tu figurovala aj zmienka o povinnosti obdarovaného manželského partnera, ktorý mal zo zdedeného majetku vyplatiť dlhy (*Schulden bezahlen*). Niektoré publikované pasáže však poukazujú aj na neľahkú životnú situáciu poručiteľov.

V roku 1661 spomenula Alžbeta Schindlerová (*Schindler*) svojho manžela Krištofa Schindlera vo svojej poslednej vôli. Zanechala mu dom so všetkým, čo by malo zostať po jej smrti, nech by to malo akékoľvek meno, pohyblivé alebo nepohyblivé, nič nevynímajúc. To všetko mu malo bez prekážok zostať.¹⁰ Do roku 1662 datujeme poslednú vôľu Zuzany Schadovej (*Schadin*), ktorá podobne ako vyššie spomenutá poručiiteľka, manželovi (mešťan, zlatník) Jurajovi Schade v spoločnom manželskom testamente odkázala všetko čo vlastnila – dom, obchod (*Kram[?]*), iné veci, nech mali akékoľvek meno, pretože jej až doteraz pomáhal splácať jej malé dlhy a ešte ich aj musel splácať.¹¹ V rovnakom roku spísala svoj závet aj Barbara Stirbitz, sestra významného prešovského lekárnik a dlhoročného prešovského richtára Jána Webera.¹² Práve jeho uviedla Barbara Stirbitz ako náhradného dediča. Po jej smrti a smrti jej manžela mal získať ich

9 Švecová, A.: Trnavské meštianske závety (1700–1871) I. Zväzok. s. 49–53.

10 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 17v, „*das Haus, sambt allen dem, was überbleiben möchte nach meinem Todt, es habe nahmen, wie es immer wolle, beweglich oder aber unbeweglich, nichts ausgenommen soll alles meinem lieben Eheherrn Christophoro Schindler unverhindert verbleiben.*“

11 Tamže, fol. 27v, „*Das ander alles was ich vermag ein Haus und Kram, und ander, wie es nahmen haben möchte, Verlasse ich meinem Haus würth George Schade, weil er mir bis dato meine wenige schulden hat helffen Zahlen, und noch Zahlen mues.*“

12 Bartunek, Anton: Historický vývoj farmaceutického vzdelávania vo vzťahu k územiu dnešného Slovenska od 14. storočia do roku 1918 (Prvá časť). Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, 2017, s. 49–76; Lichnerová, Lucia: Prínos prešovského lekára a lekárnik Jána Webera do tlačenej produkcie 17. storočia na Slovensku. *Studia Bibliographica Posoniensia*, 2008, s. 129–140; Bubryák Orsolya: Ein bürgerlicher Mäzen in dem 17. Jahrhundert: Johannes Weber (1612–1684), Stadtrichter von Prešov. *Ars – časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied*, 2006, s. 185–198.

majetok. Dôvodom tohto rozhodnutia bolo to, že Ján Weber platil dlhy (zrejme testátorky) mestu.¹³ S dlhmi je kuriózne spojená aj posledná vôľa člena prešovskej mestskej rady (*Rathsgeschworene*) Daniela Banyaya z roku 1663. V 13.(predposlednom) bode svojho testamentu odkázal svojej manželke Kataríne Schemmorkerovej (*Schemmorkerin*) obligátnou formuláciou dom a zvyšné majetky, avšak s tým, že mala zaplatiť dlhy, ktoré jej boli známe. Nasledujú spísané dlhy u dvoch veriteľov, ktoré manželke známe neboli (spolu 105 zlatých).¹⁴ Súpis aktívnych a pasívnych dlhov, ktoré mal vyplatiť/zinkasovať manželský partner, je pomerne stabilnou súčasťou posledných vôlí a tak sa v ňom niekedy vyskytnú pozoruhodné formulácie. Juraj Remisko alias Baderčik (*Badercsik*) takýto súpis dlhov zanechal svojej manželke spolu so všetkými vecami, povinnosťou vyplatiť všetkých veriteľov a pochovať ho s katolíckym pohrebným obradom. Z dlhov mala manželka ako poslednú položku vyplatiť dlh 36 zlatých sem a tam za pivo.¹⁵

Zaujímavo vyzerá záver dispozície aj u Zuzany Groffovej (*Groff*), ktorá v roku 1662 odkázala súčasnému manželovi Andrejovi Groffovi zdedený majetok po zosnulom prvom manželovi.¹⁶ Niekedy narazí bádateľ okrem rovnakých formulácií aj na rovnaké priezviská testátorov. Po prečítaní textu závetu sa však nepotvrdí príbuzenský vzťah. Testament súkenníka Gašpara Groffa pochádza z roku 1662 a poukazuje na to, že poručiteľ mohol vyslovene uviesť, že majetok nadobudol počas trvania manželstva spolu so svojou manželkou (Katarína Groff).¹⁷ Opačný prípad je testament meštana a tkáča Mateja Fröhlichu v roku 1663. Svojej manželke Barbare v 6. bode dispozície (poslednom) zanechal majetok, ktorý nadobudol on sám.¹⁸ Podobnú dikciu má aj posledná vôľa kolára Vavrinca (*Laurentius*) Németa, ktorý svojej manželke Zuzane v roku 1663 zanechal dom s inými ma-

13 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 28v, „*Das übrige verlasse ich alles meinem Herrn, es sey beweglich oder unbeweglich, Gott gebe ich gedänk dafür. Wegen des Hauses verlasse ich (nach meinem und meines Herrn Todt) die proprietet Herrn Johanni Weber, und seinen Erben, weille Herr Weber die schulden gem: Stadt bezahlen thuet.*“

14 Tamže, fol. 52r–53v, „13. *Das Haus, undt alles das übrige, es sey beweglich oder unbeweglich, undt habe nahmen wie es wolle, lasse ich meiner lieben Hausfrauen Catharinae Schemmorkerin eigenthumblich, doch also das sie alle und iede schulden bezahle, die ihr bekhandt sindt; Unter welchen sindt so ihr nicht bekhandt möge sein diese (...).*“

15 Tamže, fol. 317r–318v, „*Item nics Meneg tito wseczki Predmenowane dobra a weczki me s takim spusobem a Conditiami Zanechawam Manzelcze meg, abi ona Wsetkich Dlusnikuw Wyplatila i Po Smerti meg Telo me Pocztiwie i s Katoliczkimi Ceremoniami Pochowati dala. Dlustwa Su Pak tito. Dluzen Sem PonagPerweg (...), Item Sem y Tam Za Pyrwo. fol. 36.*“

16 Tamže, fol. 29v, „*In dem übrigen Mein Haus, sembt allen dem, was ich nach Meinem Ersten Herr seel: bekommen habe, es sey beweglich oder unbeweglich, undt habe nahmen wie es immer wolle, verlasse ich alles und iedes meinem lieben Eheherrn Andreas Groff.*“

17 Tamtiež, fol. 31v, „*Das Haus aber sembt allen dem, was nach meinem Todt überbleiben möchte, es habe nahmen, wie es immer wolle, weill wir solches in wehrender Ehe miteinander erworben, Verlasse ich meiner lieben Hausfrauen Catharina.*“

18 Tamže, fol. 37r, „6. *Das Haus sembt allen mobilien verlasse ich meiner Weibe Barbarae, als mein eigenes erworbenes guet.*“

jetkami, pretože ich nadobudol počas ich manželstva. Manželka Zuzana mala tieto majetky užívať počas svojho života a po manželovej si na ne nemal nikto iný nárokovať. Vavrinec Német však myslel aj na to, že po smrti manželky mali majetky pripadnúť ich spoločným priateľom.¹⁹ Nepriaznivá životná situácia manžela sa podpísala pod ustanovenie náhradných dedičov v testamente Anny Szegényi z roku 1665. Jej manžel, Štefan Szegény, bol v čase spísania jej poslednej vôle vo väzení a tak sa Anna Szegényi rozhodla, že v prípade, ak nebude oslobodený z väzenia, mal majetok pripadnúť manželovej matke a priateľom.²⁰ Náhradných dedičov uviedla vo svojej poslednej vôli z roku 1664 aj Kristína Schönleinová (*Schönlein*). Jej manželom bol Ján Filip Schönlein, doktor filozofie a medicíny. V druhom bode svojho testamentu mu zanechala biele šaty, vybavenie domu, všetko spolu a nič nevynímajúc. Kristína Schönleinová (*Schönlein*) si však stanovila jednu podmienku. Ak by jej manžel zomrel bez dedičov, mali jej biele šaty a šperky zdediť jej dve pokrvné (*leibliche*) sestry Anna Rosina a Mária Alžbeta.²¹ Testament Magdalény Rothovej (*Roth*) z roku 1665 však až v záverečnej časti dispozície obsahuje zmienku o deťoch. Poručiiteľka zanechala všetko pohyblivé a nepohyblivé, čo po nej zostane svojmu manželovi. So zanechaným majetkom sa podľa mestskej zvyklosti mal podeliť s deťmi.²² V úplne rovnakom zmysle sa taktiež v roku 1665 vyjadril mešťan a medikováč Pavol (*Paul*) Burchardt. Manželke Kataríne zanechal celý zvyšný majetok s ktorým sa mala rozdeliť s deťmi. Pavol (*Paul*) Burchardt však na rozdiel od predchádzajúcich spomenutých poručiiteľov, veľmi podrobne rozdelil majetok svojej rodine už v celom texte dispozície.²³ V odpisoch prešovských testamentov z obdobia rokov 1661–1700 sme sa len v dvoch prípadoch stretli so zmienkou o nenarodenom dieťati. Jedno nenarodené dieťa sa spomína v odpise testamentu Galla (*Gallus*) Gregoridesa z roku

19 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 43v, „*Das Heusel sembt allen anderen vermögen, was nach meinem Todte überbleiben möchten, es habe nahmen, wie es immer wolle, weile ich solches mit meiner Hausfrauen nahmens Susanna erworben, in wehrender Ehe, verlasse ich alles und iedes gemeldter meiner Hausfrauen, bis Zur ihren lebenszeiten undt soll sie nach meinem Todte deswegen niemand ansprechen, was aber nach ihrem Todte Verbleiben möchte, als soll solches, auf Unser beyderseitst freunde [...] Fallen.*“

20 Tamže, fol. 87v, „*Das Haus aber undt alles das übrige so da mag genannet werde beweg – oder unbeweglich lasse ich Meinem lieben Manne Stephano Szegény eigenthumblich. Solte er aber nicht befreyet werden der gefängnus, darinnen er verhaftet ist soll solches auf seine Muetter undt freünde fallen.*“

21 Tamže, fol. 60v, „*Gleichergestalt das weyse gewandt alles miteinander, sowohl auch den Hausrath überall nichts ausgenommen, vermacht sie ihrem Herrn Doctorn Schönlein; doch mit diesem beding, das wehern er ohne Erben Todtes verfabren möchte, solchen weyse Kleyder schmück, niemand anders, als Frauen Fatentin leibliche Zwo Schwester, nehmlich Anna Rosina und Maria Elisabeth erben sollen.*“

22 Tamže, fol. 79r, „*Das übrige alles mit einander, es sey beweglich oder unbeweglich, was nach meinem Todt Möchte bleiben verlasse ich, das es Zwischen Meinen Manne undt Khinder nach Stadt brauch möchte getheylet werden.*“

23 Tamže, fol. 84r, „*4. Alles das übrige, so nach Meinem Todte möchte überbleiben soll Zwischen Meine Khinder undt Haus Würthin nach brauch undt gewohnheit Zertheilet werden.*“

1665, ktorý zanechal dom a zvyšný majetok svojej manželke a dedičovi, ktorého nosila pod srdcom. Stanovil však podmienku, že jeho synovi Andrejovi z prvého manželstva, má jeho súčasná manželka vyplatiť z hodnoty domu 600 zlatých.²⁴ Za zložitý a zamotaný môžeme považovať prípad brata Apolónie Seyfertovej (*Szeffertin*), ktorý uvedená poručiťka podrobne opísala vo svojej poslednej vôli z roku 1662. Apolónia Seyfertová (*Szeffertin*) mala brata meštana a zlatníka v Bratislave menom Cinpreuzt [?] Günther, ktorý sa oženil s istou Barbarou. Cinpreuzt [?] Günther však zomrel a nezanechal potomkov. Pozostalá manželka Barbara sa znova vydala za istého Parchera. Neskôr však zomrela aj Barbara. Apolónia Seyfertová (*Szeffertin*) vo svojej poslednej vôli preventívne uviedla, že ak by sa Parcher prihlásil v Prešove s úmyslom dediť po nej (A. Seyfertovej), má byť podľa spravodlivosti a zvyklosti mesta Prešova odmietnutý.²⁵

Kým v predchádzajúcich citovaných ukázkach sme nachádzali iba všeobecné zmienky o odkázanom majetku, nasledujúce príklady dokazujú, že manželia vedeli byť v tomto smere až pozoruhodne konkrétni. Anna Frenzellová (*Frenzell*) v roku 1668 v posledných dvoch vetách dispozície uviedla, že ak sa nájdú dlhy vo výške 14 zlatých, tak ich mal zaplatiť manžel. Ďalej uviedla, že má dva vankúše (veľký a malý). Veľký vankúš zanechala dcére a malý manželovi.²⁶ Jakub Schwartz (odpis nedatovaný, 1673 [?]) zanechal svojej manželke a sestre svoje náradie s tým, že si ho majú rozdeliť na polovicu.²⁷ Ján Laurentius v roku 1679 odkázal manželke v treťom (predposlednom) bode svojej poslednej vôle striebro s piatimi lyžicami od istého Gašpara Nircha za 13 zlatých ako aj všetky šaty spolu s knižnicou, všetkým posteľným prádlom spolu s posteľami [?], cínovým a medeným riadom.²⁸ Inštitút svadobného daru manžela manželke ako jej odme-

24 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 87r, „Das Haus undt alles das übrige es sey beweglich oder unbeweglich, verlässt er seiner lieben Hauswüthlin, und ihrem von Gott verliehnen noch unter ihrem Herzen tragenden Erben, eigentlich. Doch mit dieser Condition, das Sie Meinem von der ersten Ehe erzeugten Sohnlein Andreae schuldig sey aus Zuzahlen aus dem Hause fol. 600:-.“

25 Tamže, fol. 38r, „Ehr ich aber Zur meinem Vorhaben schreite, achte ich für nöthige Zur berichten, wie das ich von keiner freundschaft weiß, auser einen brüeder habe ich gehabt, gewesener bürger und Goldtschmiedt Zur Presburg, namens Cinpreuzt [?] Günther, welcher sich desselbes verheyrahtet gehabt mit einer Frauen Barbara genanndt, welche er nach seinem Todte ohne Erben hinterlassen, gemeldte Frau Barbara hatte sich wiederumb verheyrahtet mit einem des Zurnabmens Parcher; nun aber gemeldte Frau Barbara auch Todtes verfahren, und gemeldter Parcher noch am leben, möchte er sich Vielleicht alhier angeben, in meinung etwas von mir Zuerben, da es dann nun von ihme beschreiben solte, soll er nach hiesiger Stadt Eperries gerechtigkeit und gewohnheit abgeneiget werden.“

26 Tamže, fol. 129v, „Schulden so sich möchten finden auff. 14 soll der Mann Zahlen, auserhalb dessen, sindt 2 Kissen vorhanden, den grossen [...] Lässt sie der Tochter, den kleinen dem Manne.“

27 Tamže, fol. 171r, „In dem übrigen Was aus Handtwerck vermögt, soll in Zwey Theil getheilet werden, eines meiner Hausfrauen Maria, undt die andere Halbe Theil meiner Schwester.“

28 Tamže, fol. 254r, „3. Seiner Hausfrauen das Silbergeschmiedt, mith fünf Verzetzten Silbern löfl Von Caspar Nirsch Per f. 13, wie auch alle Kleider Sambt der bibliothek undt alles betgewanth, sambt der böthern, Zingeschir undt Kupfergeschir.“

ny za nevinnosť nezvykne byť spomenutý v každom odpise testamentu, no pre ilustráciu sme vybrali ukážku z druhého testamentu známeho prešovského lekárnik Martina Haasa. Jeho prvý testament (ešte ako vdovca a otca malého syna a dcéry) datujeme na deň 27. júla 1679. Druhú poslednú vôľu spísal dňa 19. mája 1680 (po druhom sobáší), pričom ňou anuloval svoj prvý testament. Ako svadobný dar svojej druhej manželke sľúbil priamo na svadbe pred ctihodnými ľuďmi, že ak by zomrel pred lehotou jedného roka, mala dostať jednu tretinu jeho majetku podľa špecifikácie ($\frac{1}{3}$ z domu na Priekope, polí, záhrady, lúk, vinohradov, tovaru a liečiv). Martin Haas však podrobne špecifikoval aj manželkine povinnosti ohľadne rešpektovania finančných odkazov pre správcov lekárne, a iných osôb.²⁹

SPOLOČNÉ MANŽELSKÉ TESTAMENTY

Spoločné manželské testamenty/zmluvy medzi manželmi pre prípad smrti (*fassio mortis causa inter...*) znamenali v podstate vzájomné odkazovanie majetkov medzi manželmi. Z celkového počtu 340 odpisov testamentov obyvateľov Prešova zaznamenaných v skúmanom testamentárnom protokole sme takýchto spoločných manželských testamentov identifikovali 14. Niekedy je v názve uvedené meno iba jedného z manželov, ale text pozostáva z dvoch osobitných častí napísaných v 1. osobe singuláru. Manželia však mohli text poslednej vôle skoncipovať aj spoločne a teda v 1. osobe plurálu. Pri nasledujúcom výpočte týchto spoločných testamentov uvedieme mená obidvoch manželov a zároveň originálny názov: Žofia Balhanová – Josa Eötves Balass, r. 1661 (*Testamentum Sophiae Balhanin*),³⁰ Martin Micorda – Alžbeta Mozyoross [?], r. 1661 (*Testamentum Martini Micorda et Consortis ejus mortis causa conditum*),³¹ tridsiatnik Daniel Nebest – Eva Nyvaarossy, r. 1661 (*Testamentaria dispositio Egregii Domini Danielis Nebest, & Consortis Suae*),³² mešťan Benedikt Schvarz – Alžbeta Stiberová, r. 1664 (*Testamentum Benedicti Schvarz & Consortis Suae Elisabethae Stiberin*),³³ mešťan a zlatník Juraj Schade – Zuzana Turcziková, r. 1664 (*Fassio mortis causa, seu Testa-*

29 ŠAPO. MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 259v, „3. Habe ich meiner jetzigen Hausfrauen, auf der Hochzeit in beysein Ehrlicher leüte, wofern ich vor Jahres frist mith Tode abgehen solte, das dridter Theil meines Vermögens Zur morgen gabe Versprochen, Welches bestehen soll nach folgender Specificirter Weise und art. 1. aus dem Haus auf dem Graben das dridte Theil. 2. aus dem äckern gärten undt Wiesen, wie denn auch aus denn Weingärten, das 3te theil, [...] 3. das dritbe theil aus denn Wahren Wie Immer nahmen haben auch aus denenn Artzneyen, ohne berührung denn Michalkischen Hauses wo die Apotheke stehet.“ Životu a podrobnej analýze testamentu lekárnik Martina Haasa st. sa podrobne venoval lekárnik Anton Bartunek: Bartunek, Anton: Martin Haas. In: Osobnosti slovenského lekárnictva. Martin 2001, s. 73–76. K lekárnikovi Martinovi Haasovi ml.: Týž: Martin Haas. In: Osobnosti slovenského lekárnictva. Martin 2001, s. 76.

30 Tamže, fol. 9r–11v.

31 Tamtiež, fol. 11r–13v.

32 Tamtiež, fol. 45r–46v.

33 Tamtiež, fol. 57v–59v.

mentriam dispositio, Super reciprota devolutione Bonorum, inter Georgium Schade, & Consortem Suam Susannam Turczik, celebrata),³⁴ Gašpar Mihalko – Rebeka Dürnerová, r.1665 (*Fassio reciprota caussa inter Casparem Mihalko, et Consortem Suam Rebecam Dürnerin*),³⁵ Juraj Schade – Zuzana Moysz, r. 1666 (*Testamentum reciprotum Georgii Schade & Susannae Moysz Conjugis Suae*),³⁶ Ján Czuder – Helena Rokitani, r. 1669 (*Testamentum reciprotum Joannis Czuder & Consortis Suae Helenae Rokitani*),³⁷ Daniel Gutth – Anna Karatová, r. 1670 (*Testamentum reciprotum inter dilectam Generosem Danielelem Gutth, et Conjugem ejusdem dilectissimam Dominam Annam Karatin*),³⁸ Jakub Hiacynth Kamienobrodsky – Katarína Lavrová, r. 1675 (*Testamentaria Dispositio super reciprota Devolutione Bonorum inter Jacobum Hiacynthum Kamienobrodsky et Consortem Suam Catharinam Laurin celebrata*),³⁹ mešťan, sedlár Jakub Stein – Zuzana Christianová, r. 1676 (*Testamentum Mutuum inter Consultissimum et Amplissimum Dominum Jacobum Stein, Sussanam Christianin Conjzges factum*)⁴⁰ mešťan, sedlár Jakub Stein, r. 1682 (*Testamentum Jacobi Stein*),⁴¹ Martin Bocska – Anna Kohany, r. 1688 (*Testamanetum Martini Bocska et Annae Kohany reciprotum*),⁴² Samuel Schiling – Judita Kuriani, 1693 (*Anno 1693. den 24. Junii. Sam: Schiling Testamentum*).⁴³

Pri bližšom pohľade na spomenuté vzájomné odkazovanie majetkov medzi manželmi si môžeme všimnúť niekoľko zaujímavých formulácií. Pre mešťana Benedikta Schvarza bolo v roku 1664 dôležité to, ako sa po jeho smrti bude disponovať s jeho majetkom. Svojej manželke Alžbete a jej dcére Alžbete obligátne odkázal dom so všetkými majetkami hnutelnými, nehnuteľnými, tunajšími alebo kdekoľvek inde, nič nevynímajúc. Ustanovil však aj isté obmedzenia pre prípad, že by sa manželka chcela znovu vydať, nedbanlivým spôsobom by poškodila majetok (premrhala) alebo ak by mala dlhy a chcela ich vyplatiť z tohto majetku. Týmto všetkým konaniam mala vrchnosť (zrejme richtár a mestská rada) zabrániť a majetok vyhradiť dcére Alžbete. Benedikt Schvarz k tomu dodal, že ešte žije a má tak slobodu a moc so svojim majetkom zaobchádzať podľa svojej ľubovôle.⁴⁴

34 ŠAPO, MMP. knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 65v.

35 Tamtiež, fol. 70v–80r.

36 Tamtiež, fol. 101r–102v.

37 Tamtiež, fol. 136v–138v.

38 Tamtiež, fol. 158v–159r.

39 Tamtiež, fol. 183r–185v.

40 Tamtiež, fol. 204v–205r.

41 Tamtiež, fol. 279r–280r.

42 Tamtiež, fol. 306v–306r.

43 Tamtiež, fol. 310v–311r.

44 Tamtiež, fol. 58v, „7. *Das Haus sambt allen meinen Haab undt Güettern, es sey Hier oder anderswo, beweglich oder unbeweglich, und Hab es nahmen, wie es immer wolle, Verlasse ich alles und jedes nach meinem Todte nichts ausgenommen, es sey gleich hier oder anderswo, meiner lieben Hausfrauen Elisabethae, sambt ihrer lieben Tochter; doch mit beding, so sie hernach möchte heyrathen, der das guet möchte verderben wollen nachlässiger weyse, oder hette Zuvor schulden gehabt und solte von diesen*

Podobne ako Benedikt Schvarz, sa nad budúcnosťou zamýšľal aj Gašpar Mihal-ko v roku 1665. Vo svojej poslednej vôli uviedol, že ešte predtým, než ich Boh skrz svoje požehnanie obdarí deťmi zanecháva všetky svoje hnuteľné, nehnuteľné, vonkajšie a vnútorné majetky z kresťanskej lásky, dobrovoľne a po zrelej úvahe svojej manželke. Po jeho smrti ich mala bez prekážok vlastníť. Ak by ich však Boh požehnal deťmi, mali tieto zdediť jeho majetok.⁴⁵

MANŽELSTVÁ NAPLNENÉ LÁSKOU

Manželská láska je jeden z najsilnejších ľudských citov. Pre svoje zachovanie si však vyžaduje veľa trpezlivosti, sily a rešpektu. Aj napriek tomu, že testament bol vždy pokladaný za výsostne právny dokument bez potreby citových vyjadrení, aj tu sa vo viacerých prípadoch stretáme s peknými poďakovaniami a vzájomnými manželskými vyznaniami. Práve tieto pasáže dodávajú tomuto typu prameňa ľudskosť a samotných poručiteľov približujú ako ľudí, ktorí dokážu precítiť lásku, vernosť a pomoc manžela alebo manželky.

V roku 1662 Magdaléna Zebnerová (*Zebner*) v záverečnej časti dispozície zanechala svojmu manželovi všetko, čo bolo k dispozícii kvôli jeho vernosti a usilovnej opatere počas jej dlhotrvajúcej choroby.⁴⁶ Podobne v roku 1662 poďakoval za vernosť a lásku svojej manželke aj Joachim Krištof (*Christophoros*) Münch. Samozrejmosťou bolo odkázanie všetkého, hnuteľného a nehnuteľného, čo mali.⁴⁷ Obširnejšie sa v roku 1667 vyjadrila Zuzana Reschová (*Reschin*), Svojho manžela vo svojej poslednej vôli vykreslila ako človeka, ktorý preukázal vernosť, lásku, trpezlivosť a starostlivosť tak pri svadbe, ako aj v chorobe. Zanechala mu preto do vlastníctva dom a ďalšie veci.⁴⁸ Všetko spolu, pohyblivé a nepohyblivé zane-

Güettern Zahlen, soll solches ein obrigkeit ihme nicht Zurlassen, sondern der Tochter Elisabeth vorbehalten; aber weill ich lebe, so soll ich frey undt macht mit dem meinem Haben Zurthuen nach meinem belieben“.

- 45 Tamtiež, fol. 70v–70r, „*Ich Casparus Mihalko, ehe dann durch Gottes segen unser heylicher Ehestandt mit Khindern begaabet wird, meiner herzlieben Hausfrauen Rebecca Miblakins gebobrene Dürnerin alle und iede meine eyghene liegende und fahrende, albier Habende Innerliche und aüserliche Güetter, aus Christlicher Ehelicher liebe freywillig undt wohlbedacht testiere damit sie nach meinem absterben alle dieselbige Erbschaften od güetter alsobaldt ohn all Verhinderung beherrsche ererbe und ihr bestendiglich Zureigne, doch Wofern unter dessen der liebe Gott uns in diesem Ehestandt, mit Khindern aus Gnade segnen wolte: als dann Inter Successorio billich solten dieselbige, meine Güetter erben.*“
- 46 Tamtiež, fol. 29r, „*Das übrige ales, so vorhanden ist, es habe nahmen Wie es wolle, verlasse ich Meinem lieben Eheherrn wegen seiner treü undt fleisiger auswertung in meiner langwierigen Kranckheit*“.
- 47 Tamtiež, fol. 32v, „*Das übrige was da ist, es sey beweglich oder unbeweglich verlasse ich meiner lieben Hausfrauen, wegen dero Mir gewiser treüe und liebe.*“
- 48 Tamtiež, fol. 112v, „*2. Weylle mein lieber Ehemann, in dieser Meiner Krankheit seine treüe undt liebe, mit dessen geduldt, undt Vorsorge, dann auch vielfältig [...], sowohl bey der Hochzeit, als in diser meiner Krankheit genugsam bezeigt, als Verlasse Ich ihm Mein Haus eigenthumblich, item [...].*“

chal svojej manželke aj Andrej Platschko v roku 1679. Vo svojom testamente ocenil vernú lásku, priateľstvo svojej manželky Anny Plačkovej (*Platschkin*, rod. *Zschilscherin*) a to, že si ho ctíla.⁴⁹ Mešťan a kolár Friedrich Saaroscher zanechal svojej manželke v roku 1669 presne lokalizovanú horskú záhradu. Podobne ako predchádzajúci testátori, spomenul jej priateľstvo, že si ho verne ctíla a ľúbila a trpezlivo niesla jeho biedu, do ktorej ho Všemohúci Boh uvrhol.⁵⁰ Mimoriadne štedrá bola v roku 1697 Anna Mária Melissiousová (*Melissius*) k svojmu manželovi Petrovi Szolkowičovi (*Szolkowics*). V texte svojej poslednej vôle mu venovala osobitnú časť pozostávajúcu z desiatich bodov, v ktorých mu odkázala polia, posteľ, časti šatstva a prstene. Celý tento výpočet majetku však uviedla slovami o manželovej vernosti, starostlivosti o ňu v ťažkej chorobe a starostiach, ktoré musel znášať. Na to nechcela zabudnúť.⁵¹ Na ťažký život svojho manžela, murára Juraja Reiša, nezabudla ani jeho manželka Anna. Vo svojej poslednej vôli v roku 1678 vyhlásila, že mu zanecháva všetko spolu pretože ťažko pracoval a odovzdal dobré hospodárstvo.⁵² Dojemne vyznieva tvrdenie Kataríny Glosiusovej, ktorá spísala svoju poslednú vôľu 28. júna 1666. V tomto čase čakala svoje prvé dieťa a v narácii vysvetlila, že svoj testament uzatvára s prihliadnutím na stav tehotných matrón, ktorý zakúša pri prvom pôrode. To všetko prežívala so svojim prvým manželom očakávajúc Božie požehnanie.⁵³

Podobne ako Katarína Glosiusová, sa aj Juraj Gärtner v roku 1679 zamýšľal nad tým, ako sa zmenil vstupom do manželstva jeho život. V záverečnej časti svojho testamentu obligátne zanechal svojej manželke všetko malé a veľké, s menom alebo bez mena a všetko zo svojho podielu. K tomu pridal aj tri zlaté prstene, vybavenie domácnosti a náradie. To všetko za jej vernosť, že si ho ctíla a preto, že skrze ženu sa stal mužom.⁵⁴ Podobne romantické vyznanie nájdeme aj v prvom testamente prešovského lekárnik Martina Haasa z roku 1679. Pri úvahe o nutnosti spísania testamentu uviedol, že tak činí potom, čo Boh od neho

49 ŠAPO, MMO, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 229v, „[...] *Verlaß ich meiner lieben Weib Maria Platschkin gebobrener Zschilscherin umb ihre an mir gepflegenen treüer lieb, Ehr undt freündtschaft dann sie mich geliebet undt geehrt, und alles gehorsam erzeigt [...]*.“

50 Tamtiež, fol. 132v, „[...] *Verlässet er seiner iezigen Weibe, Welche alle treü undt Vorsorge redlich erweyset, und geduldt trägt mit seinen [...] Undt elend, darrin ihne Gott der allmächtige gesezet hat.*“

51 Tamtiež, fol. 224v, „*Na Posledi i na Pred Pisaneho Pana i werneho Manžela swebho, kteri w geg Teskeg a dluheb chorosto na ni Pilne a bedliwe Pilnowal a starost znasel Zapomenuti nechteגיעze Zanechawa gemu [...]*.“

52 Tamtiež, fol. 224r, „*Das übrige alles miteinander es mage den nahmen haben wie es wolle verlässet sie ihrem Ehwirth Georg Reiß, weil er sich geplagt undt einen gueten Wirth abgeben habe.*“

53 Tamtiež, fol. 93v, „*Pamatugicze na Smertelnost, Prohlidagicze na Stav teragssi Matron tehotnych, Kterak to same y ga z mym Mylim Manzelem, Pozehnany Boske w Manzelstvyi oczakawagicze [...]*.“

54 Tamtiež, fol. 230v, „*Das Übrige Was nun seyn möchte, es sey klein oder gros, nahmens oder unnahmens alles und jedes, was auff seine Portion kombt, darunter drey güldene Ring, sambt den Hausrath undt [...] gereth, Verläst Er seiner Hausfrauen, wegen ihrer Treü undt Ehre, dierweile Er durch die Frau ist Zu einem Mann worden.*“

vzal jeho vernú priateľku a manželský poklad a zostali dve neplnoleté siroty.⁵⁵ K najvrúcnejším vyznaniám však rozhodne patrí to, ktoré taktiež v roku 1679 uviedla vo svojej poslednej vôli Dorota Burchardová (*Burchardin*). V stave ťažkej choroby s ktorou ju Všemohúci Boh navštívil, vedel len on, či k nemu mala prísť. Nezanechala síce dedičov, avšak už viac ako polroka viedla pekné kresťanské manželstvo so svojim manželom Jurajom Steckelom. Takéto manželstvo mohlo podľa testátorky slúžiť Bohu na česť a ako dobrý príklad pre ľudí.⁵⁶

Pozostalým deťom v testamentoch sa budeme venovať v inej časti nášho príspevku. Teraz sa krátko pristavíme pri ochrane pozostalých manželiek. Manželia totiž zvykli požiadať magistrát o ochranu majetkových práv svojich budúcich pozostalých manželiek. Pozostalá vdova totiž mohla čeliť napadnutiu a spochybneniu testamentu svojho zosnulého manžela a prísť tak o svoj podiel na dedičstve. Takejto situácie sa zrejme obával aj Michael Felner v roku 1679, keď v závere dispozície prosil ctihodnú mestskú radu, aby stála prostredníctvom dobrej rady a skutku pri jeho manželke. On sám podľa vlastných slov verne slúžil mestu bez vlastného úžitku.⁵⁷

MANŽELSTVÁ NAPLNENÉ BOLEŠŤOU A TRÁPENÍM

V predchádzajúcich pasážach sme uviedli viacero príkladov, kedy bol manželský partner výlučným dedičom majetku, ktorý jeho manžel/manželka zanechal. Podľa vyššie publikovaných úryvkov z odpisov posledných vôlí obyvateľov Prešova z druhej polovice 17. storočia, môžeme hodnotiť vzťahy medzi manželmi ako pokojné a naplnené láskou. Nasledujúce riadky sme sa však rozhodli venovať manželstvám, ktoré neboli šťastné a spokojné. V rozsiahlom testamentárnom protokole sa nám podarilo nájsť niekoľko zmienok, ktoré sú vo svojej podstate vlastne sťažnosťami (väčšinou manželiek na manželov). Je obdivuhodné, že manželky, ktoré skôr alebo neskôr očakávali svoj odchod z tohto sveta, sa pred dvomi vyslanými testamentármi (členmi mestskej rady) neostýchali vyjadriť svoj negatívny názor na svojich manželov.

55 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 230r, „*Im betrachtung dessen habe ich Martin Haas, nach deme mir der liebe Goth, meine treue freündin und EheSchatz Von meiner Seite hinweg genommen, undt Zwey unmündige Weysein Verblieben.*“

56 Tamtiež, fol. 250v, „*Ich Elisabeth Burchardin, Weil mich Goth der Allmächtige mith einer schweren Kranckheit bath heimgesucht, als – Welcher Goth Weis ob ich kann auffkomen, Weil das ich nun keinen Erben, nach mir lasse, undt ich Goth sey lob, über anderhalb Jahr mith meinem lieben Mahn Georgio Stecke, eine schöne Christliche Ehe geführt habe Welche Goth Zu Ehre undt andern Leüthen Zu guthen Exempel ist, dahero [...].*“

57 Tamtiež, fol. 240v, „*[...] bitte ich [...] einen Ehrsamen Rath, sie wolle meiner Weib mit allen guthen Rath undt that bey stehen, weile ich auch Habe gemeiner Stadt ohne Meinen nutzen treülich gedienet.*“

K takýmto seabedomým ženám patrila v roku 1661 aj Katarína, manželka Jána Schebu. Svojim dvom dcéram Barbare a Kataríne zanechala celý svoj majetok, všetko pohyblivé a nepohyblivé. Vyslovene uviedla, že svojmu manželovi nezanecháva nič, lebo ju chce opustiť. Dcéry zverila do starostlivosti svojho brata Andreja Czesneka.⁵⁸ Krátko a jasne sa o svojom manželovi vyjadrila v roku 1671 Anna Strasová (*Stras*). V šiestom bode svojej poslednej vôle jednoducho uviedla, že svojmu zlému mužovi Michalovi Strasovi zanecháva 10 zlatých.⁵⁹ Na rozdiel od Anny Strasovej (*Stras*), šľachtická Katarína Mesteriová (*Mesterin*) v roku 1676 uviedla aj isté podrobnosti z manželského spolužitia. Zo svojim manželom Jánom Mesterom prežila len málo dobrých dní, musela trpieť jeho nevôľu a neúctu. Z týchto dôvodov mu zanechala všetky dlhy, ktoré nájde a uzavrie.⁶⁰ Zrejme veľmi podobne ako manželstvo Kataríny Mesterovej (*Mesterin*), vyzeralo v roku 1688 aj manželstvo Rosiny Schürovej (*Schürin*). Podľa jej vlastných slov sa k nej manžel nesprával primerane a skôr ju pripravil o zdravie. Z jej [peňazí?] nedbanlivo premrhal 400 zlatých. Aby však svojmu manželovi dokázala svoju vernosť, zanechala mu 50 zlatých, smútočné šaty a záhradu pod Kráľovou horou (lokalita v meste Prešov), ktorú kúpil za jej peniaze.⁶¹ V roku 1685 sa v poslednom siedmom bode svojej poslednej vôle o svojom manželovi veľmi podobne ako predchádzajúce poručiťky, vyjadrila aj Katarína Skocsovská (*Skocsovskin*). Jej manželom bol strážnik Ján Skocsovský (*Skocsovsky*). Aj napriek tomu, že k svojej manželke sa nesprával primerane, Katarína Skocsovská (*Skocsovskin*) chcela na všetko zabudnúť a všetko zvyšné mu zanechať. Chcela však aby jej manžel konečne riadne vyplatil peniaze každému človeku, ktorý mu počas trvania ich manželstva požičal finančné prostriedky.⁶² Ako je jasné aj z predchádzajúcich citovaných ukážok, testátorky – manželky, často vo svojich posledných vôľach spomínali primeranosť a vhodnosť správania svojich manželov. Testament Barbary Haszlingerovej (*Haszlinger*) z roku 1684 však naznačuje aj to, že okrem manžel-

58 ŠAPO, MMP. knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 13r, „Im übrigen allen ihr hab und guet, es sey unbeweglich oder beweglich, wie es immer nahmen habe wolle, verschaffet sie ihren beiden Khindern, als Barbarae und Catharina, ibrem Mann aber, der sie verlassen wolle sie nichts davon gewissen lasse: Die gemeldten Khinder aber beuefehlet sie nach ihrem Todt ihrem brueder Andreas Czesnek [...]“

59 Tamtiež, fol. 167r, „Meinem bösen Mann Stras Mihal f. 10.“

60 Tamtiež, fol. 202r–203v, „[...] Wie wohl Sie bey Ihrem Mann Johann Mesteri wenig gueter tage genosen, sondern allen Unwillen von Ihm leyden muste dennoch ungeacht desen, Vermacht Sie Ihme alle und jede schülden, welche Er wissen Zu suchen, und einzumachen.“

61 Tamtiež, fol. 286r, „Ibrem Obgedachten Manne, obschon Er Sie nicht gebührender masen Verhalten, Vielmehr umb ihre gesundheit gebracht, ja gegen 400 f. von den Ibriegen liederlich Verthan, Ungeacht desen ihre treu gegen ihme Zu erweisen, Verläst sie ihm gleich Wohl f. 50 Ittem ein trauer Kleidt aus dem Völligen Guth machen Zu lasen Wie auch, den Garten, unterm Königlichen Waldt Er mit ibrem geldt erkaufft hatte.“

62 Tamtiež, fol. 296r, „Siebentens, Wie Wohl Ihr jetziger Mann Sie nicht gebührlich Verhalten, nichtsodesto Weniger, Will sie solches alles Vergesen, und Verläst ihm das übrige alles und jedes, solcher gestalt, das Er die jenigen Leüth, so ihm in wehrenden Ehe geborgt, aufrichtig, und endlich bezahlt also.“

ských vzťahov mohli byť v rodine narušené aj rodičovské vzťahy. Manžel Jakub Haszlinger sa podľa slov manželky, k nej nesprával dobre a preto mu zanechala bližšie nešpecifikovanú časť domu, plátno a viac nič. Všetko ostatné zanechala Barbara Haszlinger (*Haszlinger*) svojim deťom so zaujímavým upozornením, že najmladšia (dcéra) musí mať viac ohľadu, pretože väčšinu nadobudla s otcom.⁶³

DIEŤA AKO DEDIČ

Na legitímne dieťa sa podľa tavernikálneho práva vzťahovala zásada neopomenuiteľného dediča a platil aj zákaz vydedenia potomkov. Zároveň sa ustanovila právná nerovnosť medzi manželskými a nemanželskými deťmi, pričom nemanželské deti nemali nárok na rovnaký podiel z dedičstva ako deti, ktoré sa narodili v legítimnom manželstve. Platil vyslovený zákaz odkazovať majetok deťom neusporiadané žijúcim potomkom, ak by tým utrpeli ujmu ostatné deti. Otcovská čiastka nemohla byť odkázaná synovi, ktorý bol heretikom, odpadlíkom od viery alebo príslušníkom osmanského (tureckého) náboženstva. Potomkovia však mohli stratiť nárok na dedičstvo v prípade, ak svojich rodičov urážali alebo napádali. Vtedy mali rodičia možnosť odkázať svoj majetok aj tretím osobám.⁶⁴

Z citovaných pasáží tavernikálneho práva je jasné, že ich podstatou bolo znemožniť alebo aspoň sťažiť prístup k majetku deťom, ktoré nepochádzali z legítimných manželstiev, nemali dobré vzťahy s rodičmi alebo vyznávali moslimskú vieru. Náš výskum však priniesol o niečo rôznorodejšie závery, ako tie ktoré sa svojimi nariadeniami snažilo postihnúť tavernikálne právo. Obyvatelia Prešova v 2. polovici 17. storočia vo svojich posledných vôľach v súvislosti so svojimi deťmi riešili otázky tuteurstva/ kurátorstva neplnoletých detí, potencionálnu smrť vlastného dieťaťa, rôzne spôsoby majetkového zabezpečenia dieťaťa, ale aj vďačnosť za pomoc a starostlivosť, ktorú prijali od svojich detí. Pochopiteľne tu však boli aj spomenuté útoky a urážky, ktoré museli od svojich detí znášať. Situácia nevlastných detí, ktoré sa boli súčasťou takmer každej rodiny je rovnako súčasťou dobového obrazu rodiny. Všetky tieto vzniknuté situácie sa pokúsime predstaviť na konkrétnych ukázkach.

Rodičia žijúci v neistom 17. storočí a teda v období protireformácie, protihabsburských povstaní a rôznych epidémií, museli nanešťastie často počítvať so smrťou vlastného dieťaťa. Takémuto zmýšľaniu zodpovedajú aj texty odpisov testamentov obyvateľov Prešova. Pre potreby publikovania sme sa preto snažili vyberať najmä ukážky spojené s rôznymi zaujímavými spôsobmi a okolnosťami

63 ŠAPO, MMO, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 291v, „*Zum drithen. Ibrem MannVerläst Sie ein Stück Haus Leinet, weiter nichts, Weil Er Sie nicht Wohl Verhalten. Das übrige soll alles und jedes auf ihre Kinder Verbleibendoch mus die Jüngste mit mehreren bedacht Werden als Weil Sie mit dero Vthern das meiste erworben.*“

64 Švecová, A.: Trnavské meštianske závetý (1700–1871) I. Zväzok. s. 51–53.

odkazovania majetku vlastným deťom. Eva Medorová (*Medorin*) v roku 1662 v šiestom bode svojej poslednej vôle zanechala svojmu synovi Melicharovi Krišakovi (*Krissak*) svoj dom. Podľa vlastných slov poručiťky sa však jej syn práve nachádzal v bližšie neurčenej cudzine. Dom mal teda Melicharovi Krišakovi pripadnúť v prípade, ak by sa vrátil domov. Ak by však zomrel, malo dom získať mesto.⁶⁵ Podobne ako Eva Medorová (*Medorin*) uvažovala v roku 1662 aj Dorota Stoltziusová (*Stoltziusin*), ktorá v úplnom závere svojej poslednej vôle uviedla, že svojim trom synom zanecháva všetko ostatné, ak sú ešte nažive.⁶⁶

Zložitejším spôsobom odkázala svojej dcére finančný odkaz Anna Farkašová (*Farkass*) v roku 1663. Zosnulý zať poručiťky, Pál Baly investoval do prestavby jej domu vlastné peniaze – 30 zl. Tieto peniaze mali byť po smrti Anny Farkašovej (*Farkass*) odovzdané jej dcére. So zvyšným majetkom sa podľa mestskej zvyklosti mali navzájom rovnako rozdeliť ďalšie deti poručiťky.⁶⁷ Deti ako spoludeičia figurujú aj v poslednej vôli už spomenutého Pavla (*Paul*) Burchardta z roku 1665. Pri analýze dedičskej praxe medzi manželmi sme ho spomenuli v súvislosti s pomerne všeobecným záverom dispozičnej časti jeho poslednej vôle, kedy sa so zvyšným majetkom mala rozdeliť jeho manželka a deti podľa mestskej zvyklosti. Samotný majetok však Pavol (*Paul*) Burchardt rozdelil medzi svoje deti z prvého manželstva – Juraj, Alžbeta a Dorota. Ako finančný podiel z domu im zanechal 200 zlatých pretože ich dedičské nároky už boli uspokojené vyplatením materského podielu. Zaujímavé je, že svoj dom odkázal mestu, ktoré malo vyplatiť jeho dlh.⁶⁸ Na svojho syna z prvého manželstva, Tobiáša Scholtza pamätala aj Helena Schmidtová (*Schmidtin*) v roku 1676, keď mu zanechala záhradu, striebornú pozlátenú šálku a 40 zlatých.⁶⁹ Niekoľko informácií o svojich deťoch z prvého manželstva uviedla vo svojej poslednej vôli v roku 1678 aj Marta Welopolská (*Welopolskin*). Zadnú časť domu a polovicu záhrady odkázala svojmu synovi Martinovi a svojej dcére Anne, ktorá bola vydatá v Košiciach. Prednú časť domu, dve komory a polovicu záhrady zanechala dvom dcéram, Maríne a Zuzane, ktoré boli

65 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 15v, „*Ihrem Sohn Melchior Krissak, der schon eine gerade Zeit in der frembde ist, so ferne er nach hause möchte gelangen, ihr haus, und alle fabrungs [...] und gueter, sie haben nahmen wie sie wollen. Da er aber nicht sollte khommen, aber, aber mit Todt abgeben möchte legiert sie sowohl oberwehntes haus als die gantze verlassenschaft Gemeiner Stadt.*“

66 Tamtiež, fol. 27r, „*Das übrige alles, wie es nahmen haben möchte verlasse ich meinen 3. Söhnen, [...] Sie noch im leben sindt.*“

67 Tamtiež, fol. 35r, „[...] *das ihr Eydam seeliger Baly Pál an ihrem Hause sein eigen geldt f. 30, Verbauert habe, sollen demnoch diese f. 30. nach ihrem Todt ihrer Tochter bevor Herausgegeben werden, mit dem übrigen aber sollen sich ihre Khinder laut Stadtbrauch und gewohnheit Zurgleich miteinander theillen.*“

68 Tamtiež, fol. 84r, „2. *Meinen Khindern von der ersten Ehe gezeuget als Georgio, Elisabethae, undt Dorothea legire ich aus dem Hause aus Zuzahlen, f. 20: weyll sie wegen ihres Mütterlichen Erbtheils völlig contentieret sein worden.*“

69 Tamtiež, fol. 201r, „4. *Ihrem Sohn Von ersten Herren seeligen gezeuget Thobiae Scholtz ein Garten undt eine Silberne Schale übergoldt, Wie auch 40 f. in geldt.*“

ešte slobodné a bývali doma. Dcére Žofii, ktorá už predtým od nej prijala 40 zlatých, zanechala 100 laktov plátna. Žofia sa mala navyše stať náhradným dedičom ak by si syn Tobiáš neprevzal dedičstvo.

Spomenutých 100 laktov plátna sa zároveň stalo predmetom vydedenia manželky. To si mal manžel zapamätať, pričom zvyšné plátno sa malo rozdeliť slobodným dcéram.⁷⁰ Mešťan a krajčír Ján Püspök na rozdiel od predchádzajúceho poručiteľa rozdelil finančný podiel medzi svoju manželku a deti. Môžeme však konštatovať, že to bol aj dobrý obchodník s nehnuteľnosťami. V druhom bode svojej poslednej vôle uvádza, že manželka a dcéry Dorota a Katarína sa majú s domom rozdeliť polovičným dielom. Ján Püspök potom, čo si vzal svoju manželku Alžbetu, predal jej dom za 300 zlatých. Za tieto peniaze následne postavil dom na Hornom predmestí, ktorý sa nachádzal medzi domami Andreja Jána Bicza a Jakuba Kloczka. Predmetom dedenia sa tak stala až táto druhá nehnuteľnosť. Ján Püspök spomenul vo svojej poslednej vôli aj niekoľko pozemkových odkazov, ktoré zanechal manželke a dcéram a v budúcnosti môžu byť dôležité pre historicko-topografický výskum.⁷¹

Kým v predchádzajúcej časti sme bližšie analyzovali majetkové zabezpečenie detí, v nasledujúcej časti sa pristavíme pri otázke zabezpečenia starostlivosti, opatrovníctva a výchovy budúcich sirôt. Poručitelia túto z pohľadu detí životne dôležitú záležitosť riešili najčastejšie tak, že určili kurátora/tútora, ktorý mal deti po smrti rodiča vychovávať a do ich dospelosti spravovať ich majetok.⁷² Presne v týchto intenciách postupoval aj niekoľkokrát spomenutý prešovský lekárnik Martin Haas. Ak sa znova pristavíme pri jeho prvom testamente (27. júl 1697), zistíme, že veľká časť dispozičnej časti je venovaná ustanoveniu troch kurátorov, ktorí mali bdiieť nad výchovou a dedičným majetkom jeho syna Martina (neskorší lekárnik) a dcéry Reginy (zomrela v roku 1697). Je nutné podotknúť, že v tom čase bol Martin Haas chorý a vdovec. Kurátormi jeho detí sa mali stať: Ján Kraus

70 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 223v, „*Dan Verläst sie das Hinterhaus sambt den halbeten garten ihrem Sohn Merten, welchen sie mit ihrem ersten Man erzeiget, sambt ihrer Tochter Anna welche auf Caschau geheirathet. Mehr Verläst sie die Voder stuben ambt Zwo Cammern undt das halben gartens dem Zwey Töchtern welche annoch in dem Jungfraustandt Zur Haus Verbleiben als Marina undt Susanna. Item der Tochter Sofia, welche schon Vor diesen Von ihr f. 40 empfangen Verläset sie 100 Elen Leinet, iedoch wo forder obenmelte Sohn ausbleiben solle, so wirdt diese Sofia desen Erbschaft antreten.*“; „[...] sie destowegen heftig geschlagen als enterbet sie ihn auf alle und iede 100 Elen Leinet aufgenomben, diese soll er Zum Gedeächtnis empfangen. Die übrige Leinet soll den frey Ledigen töchtern verbleiben.“

71 Tamtiež, fol. 110r, „*2. zwei Helfte seines Hauses, welches in der obervorstadt Zwischen Bicz Andras Janoss, undt Kloczko Jakob heüsen lieget, verschafet er seiner Eheweibe frauen Elisabethae, aus der Uhrsach, das nach dem er sie geelichet, hat er dieses seines Eheweibes eigenes Haus Verkbaufit umb f. 300: – undt umb solches geldt sein Haus gebauet. Die andere helfte aber des iezterwehnten Hauses legiert er seinen 2 Töchtern Dorothea und Catharinae.*“

72 Pri výskume testamentárneho protokolu z obdobia rokov 1661–1759 sme prvé zmienky o úrade sirotskej pokladnice našli až v odpisoch z 80. rokov 17. storočia.

– svokor Martina Haasa a Kristián Scholtz – lekárnik. Z textu, ktorý je pomerne náročný na preklad však vyplýva aj to, že spomenutí kurátori mali spolu s Jánom Raymanom (prešovský lekárnik známy predovšetkým vakcináciu proti kiahňam) dozerat aj na hospodárenie lekárne Martina Haasa po jeho smrti. Celkový príjem z lekárne a obchodu sa mal deliť na tri časti, pričom dve časti mali byť dané na výživu detí a tretia časť príjmu mala patriť práve Jánovi Raymanovi ako kompenzácia (nie plat). Jemu mali ostatní dvaja kurátori odovzdať aj inventúru príjmov lekárne.⁷³ Oveľa stručnejšie a vecnejšie sa vyjadril vo svojej poslednej vôli Žigmund Furar (testament nedatovaný). Istému bližšie neurčenému Michalovi Rompartovi zveril svoje dieťa, aby ho ako svoje vlastné opatroval až do smrti.⁷⁴ Dvoch tútorov pre svoje dve deti určila v roku 1679 Dorota Witichová (*Witichin*). Boli nimi jej otec Žigmund Zimerman a istý Michal Schirer.⁷⁵ Meno Michala Schirera nachádzame aj medzi dvoma tútormi, ktorých ustanovila taktiež v roku 1679 vdova Magdaléna Weimanová (*Weimanin*) nad svojimi štyrmi deťmi. Najskôr však rozdelila majetkové podiely v obchode. Dve tretiny z podielu v obchode mali pripadnúť jej dvom synom a jedna tretina jej dvom dcéram. Keďže však jej deti boli ešte v útlohu veku a nemohli teda prevziať riadenie obchodu, určila im Magdaléna Weimanová (*Weimanin*) tútorov Juraja Fleischhackera a už spomenutého Michala Schirera.⁷⁶ Na to, že majetkové práva dcéry Doroty obháji otcovská ochrana sirotskej pokladnice prostredníctvom dobrého tútora, sa v roku 1683 spoliehala už spomenutá Rosina Schürová (*Schürin*). Ako sme už uviedli vyššie, jej manžel bol známy nezodpovedným nakladaním s majetkom.⁷⁷ Viac dôvery do svojho manžela vkladala Magdaléna Breczová (*Breczin*) v roku 1680. Práve jej manžel Matej Medveczky mal byť tútorom jej jediného syna. Pomáhať

73 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 231r, „[...] *damith sie Ihme alles was der Apotheke undt Handlung Zum besten dienet, durch eine richtige Inventur übergeben, undt als dan soller beydes der Kinder undt sein bestes darbey suchen, Vor seine Mühe aber undt an statt eines Salario soll er Zum recompens haben Von den nützen, das dritte Theil, aus alles was einkommet Von den zwey Theilen aber sollen die Weysen Vor alimentiret, undt erhalten werden.*“; Tamtiež, fol. 232v, „[...] *stelle undt Confirmiere dato Zu Curatore die Ehervesten Herrn als nehmlich Herrn Johann Krauß meine Schwieger Vather, undt dann Herrn Christian Scholtzes Apotheker [...]*“

74 Tamtiež, fol. 238r, „*Zum drithen Verlasse ihm mein leibigen Kindt, den er dasselbe wahrte wie sein eigenes bis in den Todt.*“

75 Tamtiež, fol. 241v, „*Ernendt Herrn Sigmundt Zimerman als leiblichen Herrn Vather Undt Herrn Michel Schirer Zu Tutore Ihrer 2. Kinder.*“

76 Tamtiež, fol. 244v, „*In übrigen so will sie, das in der Handlung Zwey drihtel die Zwey Söhne, Undt das dritte drihtel die Zwey Töchter haben sollen. [...] Undt weile Ihre Kinder wegen Ihrer Zarten Jahren den Handlung Undt Wirtschaft selbst nicht Vorstehen können als bestellet sie, und setzet Ihnen Tutores, Herrn Georg Fleischhacker Undt Michael Schirer.*“

77 Tamtiež, fol. 286r, „*Das übrige alles, Wie es immer Nahmen haben mag Vermacht Sie ihrer Tochter Nahmens Dorothea gebobrener Zeuschen [?]. Diese ihre Tochter aber Verläst Sie, nebst Goth in des Löblichen Weisenambtes Vatherlichen Schutz da Sie selbige mit einem Guthen Tutors auf ihre Güterrechte acht gebe, Versorgen sollte.*“

v tejto úlohe mu podľa poručiťky mala mestská rada prostredníctvom sirotských otcov (úrad sirotskej pokladnice).⁷⁸ Manželovi dôverovala v roku 1697 aj vyššie spomenutá Anna Mária Melissiousová (*Melissius*). Ako sme už uviedli, svojmu manželovi Petrovi Szolkowicsovi (*Szolkowics*) vo svojej poslednej vôli ďakovala za starostlivosť a vernosť. Ako nevlastného otca ho ustanovila za tútora nad svojím nedospelým synom Michalom Witkom s tým, že funkciu tútora mu nikto nemohol odňať. Veci, ktoré mu manželka zanechala mal užívať a zabezpečiť jej synovi školské a remeselnícke vzdelanie.⁷⁹ Aj v prípade testamentu Anny Czutkovej môžeme hovoriť o veľkej dôvere, ktorú prechovávala voči svojmu manželovi Michalovi Czutkovi v súvislosti s tútorstvom. Ako opatrovník jej syna mohol slobodne zostať v dome dovtedy, dokiaľ jej syn nedospeje. Z celého majetku mal manžel dostať tretiu časť. V prípade synovej smrti mala byť jeho časť rozdelená na polovicu, pričom jedna polovica sa mala odovzdať bratovi testátorky, Samuelovi Selingovi.⁸⁰ Vo všeobecnosti je zaujímavé, že častejšie zmienky o výchovných odporúčaniach pre opatrovníkov budúcich sirôt nachádzame väčšinou pri zmienkach týkajúcich sa nevlastných detí. Tejto skupine detí a ich postaveniu v rodine v rámci testamentov sa ešte budeme podrobnejšie venovať.

DIEŤA AKO RADOSŤ RODIČOV

Mať a vychovávať dieťa si dnes a aj v 17. storočí vyžadovalo veľa úsilia a trpezlivosti. Ak je však výsledkom výchovy láska a úcta k rodičom, môže sa to odraziť aj v texte poslednej vôle. Táto kapitola má byť venovaná predovšetkým pozitívnym vzťahom medzi rodičmi a deťmi. Úzko však súvisí aj s otázkou tútorstva, opatrovníctva a majetkového zabezpečenia dieťaťa po smrti rodiča. V neposlednom rade si viac všimneme aj výchovné rady, ktoré rodičia adresovali budúcim opatrovníkom svojich detí.

O dobrú výchovu a opateru svojej dcéry sa v roku 1664 zaujímal aj zámočnícky tovariš Juraj Galli. V druhom bode svojej poslednej vôle zanechal 29 kusov

78 Tamtiež, fol. 265v, „Zum fünften. Ihrem einzigen Sohn, stellet Sie Zum Tutore Vor, Ihren Eheherrn Namens Matthiam Medveczky, doch solle E. E. Rath, durch die Waysen Vätter Ihm in seinem Schuetz befohlen sein lassen.“

79 Tamtiež, fol. 323r–324v, „Ponewacs Predmenowani SiSteg Pricsini Zanecharwa gak Pod mocz i Ochranu y take Tutorstwi Predmenowaneho Pana i werneho Manžela swého Szolkowics Petera; A to takim spusobem abi žadni Z Pod moczi a Tutorstwi geho Žadnim spusobem winat nemohol, Tak take y weczy w tomto Testamente gemu zanechane, Žebi, užirwal PredPisani Pan geg Szolkowics Peter i Z užitku tich Samich, gak na Skolsku tak take y Remeselniczku Nawku a Umeni toho Sameho Sina Witko Mihalya žebi keltowal i nakladal dokalcas cslowecsenstwi nedosahne a nedocsige.“

80 Tamtiež, fol. 255v, „Na Pana a Manzela mojeho Michaela Czutka legujem ze woscekeho Statečku meho, jakobi kolwekjmenowany mohlo bit, tretu částku, a aby w dome zustawal dotarwad slebodne, dokarwad muj Sin dorosne, a geho jako Otec opatrowal: Paklibiho Pan Buch Prostredkem Smrti stoho-to Sweta Porwolal, Poručam, aby mojho Sina část rozdelená a Polowica Pak Brata memu Samuelowui Selingowi oddána bila.“

bieleného plátna (z toho 22 kusov žehleného a 7 kusov nežehleného), ktoré sa mali predať. Ak by on sám zomrel, mala si tieto peniaze vziať jeho matka Katarína Gallová (*Gallin*), ktorá žila v Kežmarku. Spolu s peniazmi si matka Juraja Galli mala k sebe vziať aj jeho dcéru Annu a vychovať ju k úcte k Bohu. Pre prípad, že by matka poručiteľa už v čase jeho smrti nežila, mal všetky odkázané veci a jeho dcéru Annu prijať jeho brat Tobiáš Galli – súkenník pri hrubej bráne.⁸¹

Kým v predchádzajúcich citovaných ukážkach sme nachádzali príklady starostlivosti rodičov o deti, tak prípad meštana Andreja Fialku svedčí o tom, že aj rodič mohol vyžadovať istú službu od dieťaťa. V roku 1671 vo svojom testamente uviedol, že dcére Alžbete daroval prednú časť domu pri príležitosti jej sobáša s Jánom Mathea. Dcéra sa však o otca mala postarať tak dlho ako bude žiť a dôstojne ho pochovať. Zadnú časť domu síce Andrej Filako odkázal synovi, no aj tak mala navždy zostať dcérou.⁸² V rovnakom roku sa vo svojej poslednej vôli zmienil o vzťahu s dcérou aj Michal Kadas. Potom, čo podrobne rozdelil svoj majetok, v záverečnej časti dispozície uviedol, že všetko zvyšné, čo po ňom zostane, nech to má akékoľvek meno, zanecháva svojej dcére Anne. Dôvodom takéhoto rozhodnutia bolo to, že dcéra sa o neho starala v chorobe.⁸³ Mária Soltzová (*Soltzin*) v roku 1675 uvažovala o svojom úbohom stave, v ktorom sa ako vdova nachádzala. Cítila sa opovrhnutá, opustená a zneuctená. Pri presnom určení príbuzenských vzťahov je v však v tomto prípade nutné prečítať celý text odpisu testamentu. Chlapec (vnuk Ján Wittich) mal zakázané sa s ňou stretnúť. Pán Wittich (zrejme zať testátorky) ju „dobrými slovami a falošným srdcom“ obral o jej dedičstvo po matke. Pretože si však Mária Soltzová (*Soltzin*) nemohla zatažovať svedomie, uznala vernú a detskú lásku svojej dcéry, ktorá sa o ňu starala. Po zrelej úvahe sa rozhodla dobrovoľne a bez nátlaku zanechať jej svoj dom. Svojmu vnukovi Jánovi Wittichovi odkázala 100 zlatých, ktoré mu jej dcéra mala (jeho matka) vyplatiť z domu.⁸⁴

81 ŠAPO, MMP, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 63r, „2. Verlasse ich 29 Stücke: [...] Gebleichte Leinwandt, unter welchen 22 Stücke: gemangelte und 7. Stücke: Ungemangelte, dis soll Zur geldt gemacht werden, und wenn mich Gott abfordern solte, soll dieses geldt meiner Leiblichen Muetter in Kaysmarkh genende Catharina Gallin Zur sich nehmen, sambt meinem armen Kinde Anna, und solche auferziehen Zur Gottes Ehre.“; „[...] Im fall aber Meine leibliche Muetter, in dieser Zeith, weill die Pest regirt, nicht solte bey leben sein, so soll Mein leiblicher brueder Thobias Galli ein Tuchmacher bey der dikben Thure diese benendte sachen, sambt meiner Töchter empfangen.“

82 Tamtiež, fol. 164r, „Endtlich Verlasse Ich die halbe haus nehmlich den Vorderen Theil, welches Ich Vor diesen meiner Tochter Elisabetha Johannis Mathea Eheweib, Zur Zeit der Hochzeit gegetet abermal meiner Tochter Elisabetha, doch also dass sie mich Ihren Vatter, so lang ich lebe Versorge undt mich auch ehrlich lasse begraben, den Hintertheil des Hauses lasse Ich dem Sohn, doch [...] die aestimation dessen die perpetuiet bleibet der Tochter.“

83 Tamtiež, fol. 171v, „Das übrige was nach meinem Todt überbleiben wirdt, es Habe nahmen wie es immer wolle, Verlasse meiner anderen Tochter Anna, weil sie mich in meiner Kranckheit Gepfleget zndt Versorget.“

84 Tamtiež, fol. 190v, „Hierweil Ich den meinem elenden Zustandt bedencke Wie Ich arme Muther Von Meinem (neuvedené slovo a vyneschané miesto vo vete) Veracht Verlassen undt geschändet Welche in meiner schwachheit auch dem Knaben Verbothen Zu Mir Zu Kommen und Herrn Wittich des

DIEŤA AKO STAROSŤ RODIČOV

Starosť o opatrovníctvo a tútorstvo budúcej nedospelej polosiroty/úplnej siroty a spomienka na starostlivosť detí o svojich chorých rodičov, naznačovali dobré rodičovské vzťahy. Zriedkavo sa však v odpisoch posledných vôľ obyvateľov Prešova v druhej polovici 17. storočia nájdú aj zmienky o hlboko narušených a problematických vzájomných vzťahoch rodičov a detí.

V roku 1667 mal spomenuté vzťahové problémy so svojim synom aj mešťan Valentin Witko, ktorý v závere svojho testamentu ustanovil to, že testament mal zostať zachovaný pod hrozbou finančného trestu 100 rýnskych guldenov. Táto penitencia sa mala vzťahovať predovšetkým na jeho syna v prípade, ak by sa pokúsil napadnúť otcovu poslednú vôľu. Syn bol totiž voči svojmu otcovi neposlušný, tvrdošíjný a nepoddajný a mal by byť úplne vydedený.⁸⁵ Problémy so synom mala v roku 1680 aj Mária Schilingerová (*Schilingerin*), ku ktorej sa jej syn nesprával slušne a „zlými slovami ju napadol“. Aj keď by sa spomenutý syn voči svojej matke previnil aj ináč, zanechala mu Mária Schilingerová (*Schilingerin*) pôdu o rozlohe 8 Erdtachov v bližšie neurčenej lokalite „Bildt“ v blízkosti Prešova a záhradu s vypálenými miestami.⁸⁶

TESTAMENT LEONARDA HIERONYMIDESA (R. 1666)⁸⁷

Osobitnú pozornosť pri zmienke o zložitých vzťahoch medzi rodičmi a deťmi zaslúži testament Leonarda Hieronymidesa. Tento otec dvoch synov a dvoch dcér venoval opisu vzťahov vo svojej najbližšej rodine väčšinu textu svojej poslednej vôle. To je aj dôvod, prečo tentokrát uvádzame v rámci citovania len krátke úryvky a nie doslovné znenia celých konkrétnych pasáží. Môžeme však uviesť, že svojmu synovi Dávidovi, pokiaľ ešte študoval, posielal otec vždy 12 alebo 14 toliarov. Nikdy preto v školách netrpel hladom ani zimou. Syn Dávid sa však neprával podľa otcovej vôle, pričom nepomáhali otcove žiadosti, napomínanie a hrozby. Leonard Hieronymides doslovne uviedol, že syn „moge Pytani, napomi-

Mutherteil alles entrichtet auch mit guten Worten und falschen Hertzen an sich gebracht.“; „[...] Hierweil nun Ich arme Mütter, mein gewissen nicht beschweren kan, sondern mus die treue undt kindliche liebe, so Mein arme elende Tochter tag undt Nacht mit Mir aussteget, Mich ausstehet, Mich labet undt [...] Wachet sonsten mus ich längst [...] sein, als habe Ich es Wohl bedacht nicht gezwungen noch gedrunge, sondern freywillig. Als vermache Ich Ihr mein Haus Zum anderen Meinem Enkel dem jungen Johannes Wittich vermache Ich ungrische f. 100 welches Mein arme Tochter ihm soll von Haus auszahlen.“

85 Tamtiež, fol. 111r, „Und dieses Testament soll bey straffe 100 Reichsgulden, so es der Sohn wollte umbestrafen, unverbrücklich gehalten werden; weylle er sich gegen seinem Vatter ungehorsam undt widersperstig ist undt allezeit erwiesen hat, undt wohl werth gewesen wehre gänzlich Zurenterben.“

86 Tamtiež, fol. 261r, „Zum drithen Ihrem Sohn, welcher sie nicht verhalten, mit übeln Worthen dieselbe angegriffen, verläst Sie ob Zwar Er anderst verschuldet hätte, 8 Ertach Landt bey den bildt, Item einen garten, sambt den abgebrannten Flecken.“

87 Tamtiež, fol. 102v–104r.

nani, a brozby po mymo swich ussy pustaľ. Viackrát otcovi tvrdil, že ukončí štúdium a nastúpi do služby. Otec uveril týmto jeho prísľubom a nechal svojho syna vybrať si farbu súkna na šaty, v ktorých sa mal prihlásiť do služby. Prísľub týkajúci sa nástupu do služby však syn Dávid nedodržiaval a veci, ktoré mu otec zakúpil „on gduce na hornie strany, hnedky Popredal wsseczko, Prolokal, Premrhal, a ga Za dluhy čas, sotwa sem se Z dlustwa, wplatiťi mohol.“. Podobné problémy spôsobil Dávid aj svojej matke: „obessel Krasnymi slowy swogu Matku wilhal na neg deset Zlaticħ“. Okrem peňazí si z domu odniesol aj kravu, ktorú si medzi ostatnými vybral, dva vankúše, perinu, dve šatky, dve košeľe, dva ručníky a dve plachty. Odišiel s prísľubom, že každého potomka, ktorého bude mať spomenutá krava, bude chovať pre mladšiu sestru a odnesené veci do roka nahradí. Z textu nie jasné, kedy sa všetky tieto udalosti stali, no Leonard Hieronymides tvrdil nasledovné: „on az Posawad nics nedarwa, ale se gesste osmeluge mluwice, wssak sem ga tez was Syn“. Na toto vyhlásenie reagoval Leonard Hieronymides tvrdými a jasnými slovami: „Za takowe lotrstwo negsy hoden mym Synem naziwati se, Preto excludugem te a wymazawam z Poctu mych dytek gako takowego lotra.“

Podobný negatívny vzťah mal poručiť aj so svojim druhým synom Samuelom: „Co se Samuele doticze, dal by Pan Buch, aby se radeg y ten byl nenarodyl, neuznawam any teho Za Syna, y nechcem te Znat, Preto, Ze sy ruku swogu wizdwihmul na mne“. Tu narážal poručiť na situáciu, keď syn Samuel napísal list svojmu švagrovi Jurajovi Gombkőto. V liste ho žiadal, aby otcovi odkázal, nech mu pošle 12 toliarov, že to nie je veľa peňazí. Ak by mu otec peniaze neposlal, chcel prísť osobne za ním a vziať si svoju čiastku (zrejme z dedičstva). Podľa Leonarda Hieronymida boli svedkami tohto konania Pán Boh, manželka, syn Dávid, dcéra a spomenutý Juraj Gombkőto. Pred nimi všetkými otec rodiny tento list čítal. Syn písal z okolia Budína a otec to vo svojom testamete opätovne podrobne prerozprával: „Item pisal tam od Budína, abych mu Poslal na Konia Penezy, Ze ginacze nemuze wen wigiti, Z Tureczkeg Zemy; Ga wericze tomu, Poslal sem mu ducaticħ osmnact zlatych; i on teraz tam Zstarwa, y tie Penize Prozral a Prolokal, O nezdariły Synowe, Gakuwuzę odpowied date Panu Bohu?“.

Diametrálne odlišný vzťah mal Leonard Hieronymides so svojimi dvomi dcérami Alžbetou a Zuzanou: „Wy moge dcery utessene Elisabetha y Susanna, Ze ste byli mne Poslussne, mne Otce swego nezarmucowali ste, wam dwema mug dům y wsseczko, co my Pan Bůch Pozebnal Zanechawam, a to tymto sposobem:“. Keďže momentálne sa zameriavame na výskum rodinných vzťahov, len krátko uvedieme, že otec medzi svoje milované dcéry rozdelil miestnosti v dome, časti riadu a dobytok.

Jediný, koho doposiaľ Leonard Hieronymides nespomenul je jeho manželka (krstné meno neuviedol). Pravdepodobne zlá rodinná situácia ju privedla k nasledujúcim problémom: *Co se wasseg matky doticze Znassagte gu medzi sebu, w Pocztiwosti gu magte, wssak y gegi Żivot netak dluhy gest; Pakliby rozpustili Żivot wiedla a Piganstwa se nezanechala, Pobozna wrchnost bude wedet co by csinity mala.*

Wy moge dytky ste Swedkowe, Ze ne len Krasnymi slowy, ustawicznym napominanym ale tez y [?] chcel sem gi od Piganstwa [?] A tak nebyla my Pomocznicza, w nadobiwany, ale utratnicza, dobrym swedomym mluwym.“

Vo svojej podstate je testament Leonarda Hieronymida jedinečný. Žiadny iný testátor nevenoval taký priestor analýze svojich rodinných vzťahov. Poskytnuté informácie týkajúce sa jeho detí sú však len čiastočné. Leonard Hieronymides nijako neinformuje o ďalšom živote svojich najbližších. Od čitateľa si však čítanie takéhoto textu vyžaduje (aj napriek dátumu zaznamenania) istú dávku empatie a pochopenia pre všetkých zúčastnených. Zároveň sa tomuto poručiteľovi musíme podakovať za otvorenosť a to, že ako svedkov spisania testamentu, tak aj dnešných čitateľov vpustil do svojho súkromia.

NEVLASTNÉ DETI

Nevlastné dieťa malo v rodine istým spôsobom zvláštnu pozíciu. Len jeden z rodičov bol jeho vlastný a tak mu nezostávala iná možnosť, ako vytvárať si čo najpokojnejší vzťah s novým životným partnerom svojho rodiča. K nevlastnému rodičovi sa pridávali aj deti nevlastného rodiča a novonarodení súrodenci. V dôsledku vysokej úmrtnosti (morové a iné epidémie, úmrtia pri pôrodoch u žien, iné zdravotné problémy, zlá hygienická situácia) nastávali uvedené rodinné situácie pomerne často a vo väčšine odpisov posledných vôľ preto nájdeme zmienky o prvých/ druhých manželoch a manželstvách a deťoch, ktoré z nich vzišli. Pri ženských poručiťkách zvyknú byť veľmi často mená súčasných a zosnulých manželov uvádzané už v nadpise testamentu. Ako sme už spomínali, práve v týchto pasážach nájdeme najviac zmienok o budúcom vzdelaní a výchove detí, ktoré boli biologicky príbuzné len s jedným rodičom. Ukážkovým príkladom takéhoto rodinného zlepenca je aj rodina Martina Micordu a jeho manželky Alžbety. Z ich spoločného manželského testamentu z roku 1661 sa dozvedáme, že Martin Micorda od svojej manželky žiadal, aby si po jeho smrti vzala do výchovy a starostlivosti jeho dvoch nedospelých synov z prvého manželstva – Andreja a Juraja. Mala ich poslať do školy, vychovávať ich v bázni pred Bohom a byť ich ženským poručníkom. Manželka Alžbeta mohla pokojne zostať bývať v dome svojho manžela Martina Micordu a nemala byť nikým obťažovaná. Keď synovia dospeli alebo by ešte pred dosiahnutím dospelosti chceli prevziať svoj dedičský podiel, mala sestra poručiť (vydatá za Pavla Jána Zollyoni) obidvom chlapcom vyplatiť 200 zlatých z celého majetku. O rovnocennom postavení obidvoch manželov svedčí v tomto prípade to, že manželka Alžbeta vo svojej časti spoločného testamentu odkázala dom práve synom svojho manžela – Andrejovi a Jurajovi. Urobila tak bez ohľadu na to, či zomrie pred alebo po svojom manželovi. Jej nevlastní synovia však mali vyplatiť jej bratovi Žigmundovi Mozyoross [?] 100 zlatých a jej sestre Dorote Mozyorossovej (*Mozyorossin*) – manželke kazateľa

v Šariši [Veľký Šariš?] 40 zlatých.⁸⁸ Takmer totožný postup ako Martin Micorda v spoločnom manželskom testamente, uplatnila vo svojej osobitnej poslednej vôli v roku 1664 aj Charitas Sartoriusová (*Sartorius*). Svojho vlastného syna Jána Adama Zieglera odovzdala do vernej otcovskej starostlivosti manžela Jána Sartoria s prosbou, aby ho prijal ako svoje vlastné dieťa, zachoval ho k všetkému dobremu a aby sa o neho postaral. Ak by zomrela, mal jej manžel dať v prítomnosti spomenutého syna spísať prostredníctvom „rozumných ľudí“ všetky hnutelné a nehnuteľné majetky. Tieto majetky mal Ján Sartorius verne spravovať dovtedy, kým Ján Adam Ziegler bude v stave prevziať si ich.⁸⁹

Nielen budúci nevlastní rodičia však dostávali výchovné rady a odporúčania. Anna Tilicsová (*Tilicsin*) napomenula vo svojom testamente v roku 1683 svoju dcéru slovami, že dúfa, že so svojim nevlastným otcom sa bude čo najlepšie znášať, keďže ju vychoval a zaobchádzal s ňou ako so svojou vlastnou.⁹⁰

Člena prešovskej mestskej rady (*Rathsgeschworene*) Daniela Banyaya, ktorý svoju poslednú vôľu spísal v roku 1663 sme už spomínali v súvislosti so spôsobom, ako prostredníctvom testamentu ozrejmil svojej manželke všetky svoje dlhy. Svojmu nevlastnému synovi však zanechal 200 ríšskych toliarov na štúdium a všetky svoje knihy.⁹¹ Na budúcu obživu nevlastného syna zrejme pamätal aj obuvník Gregor Barvenik. V roku 1678 zanechal svojmu nevlastnému syno-

88 ŠAPO, MMP, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 12v–13v, „Dernach so hatt er bey ihme beschlossen, und will nach seiner Todt haben, das gemeldte seine Hausfrau Elisabeth, seiner 2. unmündige Khinder, so von der ersten Ehe überblieben nahmens Andreas, und Georg, unter ihre Zucht und Verpflegung nehme, sie Zur schule und aller Gottesfurcht halte undt aufziehe, und ihre Gerhabin seye; darnach das sie auch ihr lebe slang im Hause [...] Ihres Ehemannes und Testators ruhig bleibe, und von niemand gehindert werde. Da aber die Khinder aufwachsen, oder vor ihren Vogtbahren Jahren die theilung der Verlassenschaft vornehmen wolten, so sollen die 2. Söhne Testatoris, als Andreas und Georgius, vor ihren Schwester, Herrn Paul Johann Zollyoni Hausfrauen [...] sein, das man ihnen einem ieglichen 200. f. baar aus zable aus dem völigem guet.“; „[...] das nemlich, sie sterbe vor oder nach ihrem Herrn, so legirt sie ihr eigen Haus, und grundstückhe, wie auch alle ihre fabrende gueter es habe nahmen wie es wolle, den beiden obgemeldten Herrn Testatorio Söhnleinen als Andreae und Georgio, Zur eigenthumb; Nichtsdestoweniger aber sollen sie verpflichtet sein, ihrem brueder Sigismundo Mozyorossi auszahlen f. 100. dann ihrer Schwester Dorotheae Mozyorossin, des Predigers von Saross Ehefrauen f. 40.“

89 Tamtiež, fol. 53r, „Meinen einigen lieben Sohn aber, Johann Adam Ziegler, übergebe ich Zur treuer Vaterlicher Vorsorge, meinem lieben Herrn Johann Sartorios mit Herzlicher bitte, das er sich desselbigen so ernstlich, als seiner leiblichen Khinder annehme, Ihn Zur allen gueten anhalten undt versorgen wolle. Undt wenn mich Gott solt abfordern von dieser welt, so soll mein Herr, Johann Sartorius, in beysein meines obgedachten Sohnes, durch [...] Verständige leüte, alle Habschaft, liegende undt fabrende, beschreiben lassen, und bis auf dieselbige Zeit, da mein lieber Sohn in einem gewissen Standt sich setzen wird treulich undt gänzlich verwalten.“

90 Tamtiež, fol. 286v, „Hoft auch ihre Tochter, Werde sich mit dem Stiefvather, in betrachtung, das Er Sie erzogen, und als ein Leiblicher Vather mit Ihr umgangenbester maßen Vertragen wißen.“

91 Tamtiež, fol. 52r, „12. Meinem Stiefsohn Johann Weygell auf studierung lasse ich Rthl.: 200: – undt alle meine bücher.“

vi Adamovi Tingovi celé remeselnícke náradie, k tomu svoj dolomán (kabát) a kožuch.⁹² Z hmotných odkazov spomenieme aj tie, ktoré odkázala Helena Synapyová, manželka riaditeľa evanjelického kolegiálneho gymnázia v Prešove. Manželovej dcére Žofii venovala najmenší strieborný pás a synovi Eliášovi 10 toliarov a Leonardovi 18 toliarov.⁹³ Na nevlastného syna Jakuba Roskowského (*Roskowsanski*) pamätala aj vyššie spomenutá Anna Strasová (*Stras*) v roku 1671. Nechala mu polovicu domu, ktorý sa nachádzal medzi domami Andreja Bietnera a Jeremiáša Gast. Z tejto polovice domu mal nevlastný syn poručiteľky vyplatiť v testamente uvedených príjmateľov odkazov. Zvyšnú polovicu domu odkázala Anna Strasová (*Stras*) mestu.⁹⁴

Smrť manželky sa stala dôvodom, prečo Pavol Langh v roku 1681 spísal doplnok svojho testamentu (*Supplementum Testamenti*). Ustanovil tak, že namiesto jeho manželky, ktorá pred rokom zomrela, sa jeho právoplatnými a jedinými dedičmi stali jej vlastné a jeho nevlastné deti Zuzana a Ján. Tie jeho manželka predtým vychovávala so svojim prvým manželom Jurajom Gabanim. Obaja súrodenci sa mali s celým odkázaným majetkom navzájom rozdeliť a bez prekážok ho užívať.⁹⁵ Nezvyčajne pôsobí zmienka o nevlastnom synovi v odpise testamentu Alžbety Luminarszkej (*Luminarszky*) v roku 1677. Z pohľadu dedičského práva je tento zápis zaujímavý preto, lebo testátorka neriešila hmotné zabezpečenie nevlastného syna, ale skrz jeho dedičstvo neskoršiu podporu cirkevných inštitúcií pôsobiacich v Prešove,⁹⁶ a potencionálne obohatenie vlastného manžela. Nevlastný syn Severíno totiž ešte v roku 1662 získal ako dedičstvo, veci istého Štefana Öttves Fejerváriho. Ak by Severíno zomrel, mali sa tieto veci rozdeliť na dve polovice, pričom jedna časť sa mala odovzdať nemeckému kostolu a kláštoru (bližšie neurčenému) a druhá časť mala pripadnúť manželovi Alžbety

92 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 222r, „Drittens Verläster seinem Stiefsohn Adam Ting den ganzen Handwerkzeug, darzur seinen Dolman sambt dem Peltz.“

93 Tamtiež, fol. 290v, „14. Žofigi dcere meho Pana zanechawam Pas Striberny nagmenssy. Eliasowi Pak Synowi Meho Pana Toll. Deset. Leonhardowi Toll. Osemnast.“

94 Tamtiež, fol. 67r, „7. Roskowanski Jacob meinem Stiefsohn, Verlasse Ich das Halbe Haus, welches Zwischen Andrea Bietner Undt Jeremias Gast lieget, doch in der gestalt das benanter Roskowanski Jacob, Soll aus der helfte des Hauses oberbanente Legaten Volkömlich bezahlen, die andere helfte aber des Hauses Verlasse Ich Gemeiner Stadt.“

95 Tamtiež, fol. 267v, „Also undt dergestalt nach deme seine seelige Hausfrau vor einem Jahr mit todtabgangen, als benennet undt erweist er anstatt derselben, Zu rechtmäßigen erben seine Zwey Stief, der frauen seeligen aber Leibliche Kinder, welche sie mit dem seeligen George Gabani gezeüget, nemlichem Susannam Undt Johannem damit dieselbige nach seinem todte, das wenige was gott bisher mit einander friedlich undt ungehindert genießen sollen, undt auser oder neben ihnen Keinen erben will Verstanden haben, Undt sollen sich die Zwey geschwister also mi einander theilen, wie folget.“

96 Nižšie citovaný úryvok sme použili aj ve štúdií venovanej zbožným odkazom v Prešove v období 2. polovice 17. storočia. Aj to je dôkazom širokých možností využitia testamentárnych protokolov v rámci parciálnych výskumov: Dzivá, Z.: Zbožné odkazy v prešovských meštianskych testamentoch v 2. polovici 17. storočia, s. 42.

Luminarszkej (*Luminarszky*).⁹⁷ Naproti tomu bol mešťan a krajčír Jakub Quaestor v roku 1679 k svojmu nevlastnému synovi Zachariášovi veľmi štedrý. Odkázal mu presne lokalizované nehnuteľné majetky v Prešove a blízkom okolí – majer, záhradu, lúku a niekoľko pozemkov. Rovnako podrobný ako pri výpočte odkázaných majetkov nevlastnému synovi, bol Jakub Quaestor aj pri tom, koľko peňazí mal jeho vlastný syn Martin vyplatiť svojej nevlastnej matke. Malo ísť o výdavky, ktoré na neho jeho nevlastná matka vynaložila. Konkrétne malo ísť o sumu 120 zlatých.⁹⁸

ZÁVER

V predkladanom príspevku sme sa na množstve príkladov snažili poukázať na tie najpodstatnejšie aspekty, ktoré so sebou prináša partnerský a rodičovský život. Vzťahy naplnené láskou aj trápením, či už medzi manželmi alebo rodičmi a deťmi sa vo viac alebo menej vážnej podobe opakujú aj dnes. Čo nás ale prekvapilo, bolo to, aké rôzne postupy jednotliví testátori použili pri hmotnom zabezpečení svojich najbližších. Myslíme tu predovšetkým na problematiku poručníctva a spravovania majetku nedospelých detí, ich opatrovníctva a nanešťastie aj na situácie, kedy rodič musel počítať so smrťou vlastného dieťaťa a tomu prispôbiť výber náhradných potencionálnych dedičov. Rovnako náročné muselo byť to, keď rodič, ktorý sa pripravoval na svoju smrť, vkladal dôveru do svojho v poradí druhého životného partnera a zveroval mu do starostlivosti dieťa, ktoré sa mu narodilo v predošlom manželstve.

Z osobnej bádateľskej skúsenosti si dovoľujeme povedať, že spomedzi parciálnych výskumov novovekých prešovských testamentov, patrí výskum rodinných vzťahov k tým náročnejším a má svoje špecifiká. Predovšetkým sú to dve roviny výskumu (vzťahová a historicko – právna so zreteľom na dejiny dedičského práva). V úvode príspevku sme spomenuli, že predkladaný text nemá byť orientovaný na dejino – právnu stránku, no v rámci skúmanej problematiky sme sa pokúsili podať aspoň základné informácie o tavernikálnom práve – dedičskom. Pre tých, ktorí by sa podrobne chceli venovať dejinám dedičského práva dávame do po-

97 ŠAPO, MMP, knihy, inv. č. 483, por. č. 2120, fol. 209v, „Zum Vierdten die Sachen so Ihrer Sohn Severino laut Testament in Anno 1662. die 23 May Von Herren seelige Fejervari Óttvos Istvan verblieben, in fall das gedachter Ihr Stieffsohn auf dem wege davor Goth sey umbkommen sollte, will sie das selbte in zwey gleich theil sollen getheilet werden, die helfte auf die deutsche Kirche undt Closter gegeben, die andere helfte Ihrem Mann Verbleiben.“

98 Tamtiež, fol. 251v–251r, „6. Meinen Stief Sohn Zacharias Verlasse meinen freyaygentliche Mayerschaft ietzt erkaufften platz, und den garten so neben Herrn Mathias Medveczky liegendt. Item neben der Kellemescher brücken Ein wiesen kost 138 f. mehr ein Ertach Landt in der nieder Vorstath neben den weg: und Herrn Gallambossy liegendt. 2 Ertach neben meinen anderen 3. Ertach landt auf den Königs berg.“, „8. [...] Herentgegen mein Sohn Martin Verpflichtet seiner Stief muther [...] oder die Jenige Unkosten so auf ihne ergangen: als f. 120 –.“

zornosti uvedené odkazy na analýzy Adriany Švecovej a Miriam Laclavíkovej. Zároveň sme uviedli len niekoľko titulov a štúdií spomedzi množstva výskumov venovaných rodine z pohľadu humanitných vied.

Z praktického hľadiska sme sa pri citovaní ukážok snažili prihliadať najmä na dobrú čitateľnosť a preklad dobovej nemčiny (veľmi podobná súčasnej nemčine, rozdiely sú často len v pravopise).

Istú trpezlivosť si vyžadovalo prepisovanie rozsahom dlhších pasáží, ale pre potreby textu sme sa s výnimkou testamentu Leonarda Hieronymida, rozhodli pristúpiť k doslovným prepisom. Túto metodiku sme používali aj v predchádzajúcich výskumoch a aj keď so sebou nesie riziko chybného prepisu, považujeme ju za správnu. Pri našich výskumoch sa totiž snažíme podľa možnosti, čo najviac nechať prehovoriť samotných tvorcov prameňa. V našom prípade testátorov. Pri správnom prepise a znalosti jazyka totiž nie je pre archivára problém preniknúť nielen do manželských a rodičovských vzťahov obyvateľov prešova v 2. polovici 17. storočia.

Testamenty duchovních

Testamenty a pozůstalostní spisy nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze z let 1694–1734 – jejich struktura a vyřizování

Testament and probate files of the lower clergy of the archdiocese of Prague from 1694 to 1734 – their structure and processing

Marie Ryantová (<https://orcid.org/0000-0002-1779-2564>)

ABSTRAKT

Jedním z dokladů rozšiřování písemné praxe v novověku se stalo také vyřizování pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které se týkalo jejich soukromého majetku. Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si příslušné prostředky, začala poměrně brzy vydávat různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Příspěvek se zaměřuje na dopady těchto nařízení, co se týče vytváření nejdůležitějších dokumentů a doby jejich vzniku, a to pro příslušníky nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze v průběhu let 1694–1734. Sledována je přitom doba jejich vzniku, ale i jejich podoba a její proměny a samotné vyřizování pozůstalostí.

ABSTRACT

The processing of estates and legacies of deceased clergy concerning their private property also became one proof of the resources of written practice enlargement in modern times. In an effort to avoid the possibility of numerous disputes and to secure the said funds, the Archiepiscopal Consistory soon began issuing various regulations with which it wanted to support the clergy's initiative in this matter and to direct the process of estate management in some way. The contribution focuses on the effects of these regulations in terms of the creation of the most important documents and the time of their commencement, for members of the lower clergy of the Archdiocese of Prague between 1694–1734. The time of their creation is observed, but also their form and their transformation, and the actual processing of estates.

KLÍČOVÁ SLOVA

pozůstalostní spisy; testamenty; inventáře pozůstalosti; nižší duchovenstvo; pražská arcidiecéze

KEYWORDS

probate files; testaments; estate inventory; lower clergy; Archdiocese of Prague

████████ Rozšiřování písemné agendy v novověku se nevyhnulo ani církevní oblasti a zahrnuje nejrůznější aspekty. Jedním z nich se v arcidiecézi pražské stalo postupně již od šedesátých let 16. století také vyřizování majetkových pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které je zmiňováno již v artikulech arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice z roku 1564¹ a postupně se dále zdomakovalo. Výsledkem této agendy je rozsáhlý soubor „*Testamenta*“, který se dnes nachází ve fondu Archivu pražského arcibiskupství v Národním archivu v Praze a jehož souvislejší řada začíná zhruba ve třicátých letech 17. století, vrcholí v 18. století a zahrnuje ještě začátek 19. století.² Výsledné písemnosti pak představují mnohostranný pramen pro poznání různých aspektů života nižšího duchovenstva, ale i fungování církevní správy. Zatímco testamenty a pozůstalostní inventáře šlechticů a zejména měšťanů se těšily pozornosti dlouhodobě, a to jak v mezinárodním, tak domácím kontextu,³ pozůstalostní písemnosti duchovních zůstávaly a zůstávají spíše na okraji zájmu. V českém prostředí se na ně zaměřil výzkum prováděný v rámci studentských prací, jehož výsledkem byly různé stu-

- 1 Podlaha, Antonín: Reformační artikule arcibiskupa Brusa z Mohelnice, dané kněžstvu diecese Pražské r. 1564. *Časopis katolického duchovenstva* 47 (72), 1906, s. 64–67, 136–138, 206–209, 289–292, zde s. 291: „*Jmění duchovních, kteří bez závěti zemřeli, spadá na ordinaria, jež je dle svého uznání obrátí ke zbožným účelům; nebylo-li by však toho možno dosáhnouti, nechť stane se dle zvyku tohoto staroslavného království, totiž: nechť jeden díl připadne kostelu, u něhož zesnulý byl ustanoven, druhý ordinariovi, třetí patronovi nebo kollátorovi.*“
- 2 Národní archiv (dále NA), Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I., sign. E 1/1-4, Testamenta, kart. č. 2892–3213 (pro léta 1565 až 1820).
- 3 Pro rakouské prostředí zejména souhrnně Pammer, Michael: Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen (18. Jahrhundert). In: Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas (edd.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*. Wien–München 2004, s. 495–510 (bohatý přehled zahraniční, zejména americké, kanadské a anglické, ale i další literatury na s. 508–510). Shrnutí pro české prostředí Bůžek, Václav: Adelige und bürgerliche Nachlaßinventare des 16. und 17. Jahrhunderts in den böhmischen Ländern. In: Tamtéz, s. 468–476.

die,⁴ na Moravě se na výzkum pozůstalostních písemností nižšího duchovenstva dlouhodobě zaměřuje Pavel Pumpr.⁵

- 4 Kokošková, Zdeňka: K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace. Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 170–209; Svobodová, Milada: Inventář farní knihovny u sv. Petra Na Poříčí z r. 1713. In: Tamtéž, s. 210–262; Táž: Knihovny pražských kněží z let 1671 až 1713. In: Documenta Pragensia IX/2, 1991, s. 489–517; Končelová, Zdeňka – Ryantová, Marie: Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747. In: Tamtéž, s. 519–534; Kokošková, Zdeňka – Ryantová, Marie: Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století. In: Pražské arcibiskupství 1344–1994, Praha 1994, s. 150–163 (resumé s. 369–370); Tytáž: K problematice kladského farního kléru v období vrcholící rekatolizace. In: Kladský sborník 1, Hradec Králové 1996, s. 97–119; Ryantová, Marie: Knihy v pozůstalostech pražských duchovních v první třetině 18. století. In: Časopis Národního muzea – řada hist. 156, 1987, č. 1–2, s. 52–68; Táž: Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace. Jihočeský sborník historický 57, 1988, č. 2, s. 61–74; Táž: Majetkové poměry jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace. Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 108–121; Táž: Nižší duchovenstvo ve městech pražské arcidiecéze na počátku 18. století. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století). Prostějov 1997, s. 291–300; Táž: Die Bücher in Nachlassinventaren der niederen Geistlichkeit der Prager Erzdiözese im 18. Jahrhundert. In: Bürgerliche Kultur im Vergleich. Deutschland, die böhmischen Länder und das Karpatenbecken im 16. und 18. Jahrhundert. Szeged 1998, s. 91–103; Táž: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalostí světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. K vydání připravili Ivan Hlaváček a Jan Hrdina za spolupráce Jana Kahudy a Evy Doležalové. Praha 1998, s. 421–430; Táž: Die Jesuiten in der Kirchenverwaltung der Erzdiözese Prag am Ende des 17. und am Anfang des 18. Jahrhunderts und ihre Bibliotheken. In: Monok, István – Ötvös, Péter (edd.): Lesestoffe und das kulturelle Niveau des niederen Klerus. Jesuiten und die Nationalen Kulturverhältnisse. Böhmen, Mähren und das Karpatenbecken im XVII. und XVIII. Jahrhundert. Szeged 2001, s. 55–66; Táž: Knihovny světských duchovních arcidiecéze pražské na konci 17. a na počátku 18. století. In: K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven, Opera romanica I, České Budějovice 2000, s. 239–254; Táž: Nařízení až za hrob. Testamentární praxe a vyřizování pozůstalostí světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka. In: Holý, Martin – Mikulec, Jiří (edd.): Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku (Folia Historica Bohemica, Supplementum I). Praha 2007, s. 149–162; Táž: Jazyková otázka v církevní správě pražské arcidiecéze kolem roku 1700. Folia Historica Bohemica 27, 2012, č. 1, s. 135–154; Táž: The standard of living and culture of the clergy in the Prague diocese, c. 1700–1730. In: Broad, John – Schuurman, Anton (edd.): Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century. Turnhout 2014 (Rural History in Europe 10), s. 117–138; Táž: Pečeti nižšího duchovenstva v první třetině 18. století. In: Genealogické a heraldické informace 2014, Brno 2015, s. 24–41.
- 5 Pumpr, Pavel: Původ, profesní struktura a kariéry patronátního kléru severomoravských a slezských lichtenštejnských panství v druhé polovině 18. století. Časopis Matice moravské 135, 2016, č. 2, s. 283–314; Týž: Farář jako člen venkovské elity? K otázce postavení katolického kléru ve venkovské společnosti českých zemí v 17. a 18. století. In: Soumrak tradiční společnosti. Český venkov a maloměsto na přelomu epoch. Historie–Otázky–Problémy 9, 2017/1, s. 223–233; Týž: Úloha patrona v procesu profesionalizace nižšího kléru v raném

Důvodem vzniku této písemné agendy byl zájem církve o řádné provedení pozůstalostního řízení svých příslušníků, působících v církevní správě, který se projevil i v ustanoveních pražské církevní synody z roku 1605.⁶ Podle nich platilo, že pokud některý ze světských duchovních zemřel, aniž předtím vyslovil nějakým způsobem přání, jak by mělo být po smrti naloženo s jeho majetkem, byla pozůstalost dělena na tři díly, které připadly kostelu, patronovi kostela (stejně jako to platilo dříve) a nově také příbuzným zemřelého. Souviselo to s tím, že majetek duchovních tvořilo jednak tzv. „*peculium*“, tj. církevní majetek, a jednak „*patrimonium*“, což bylo vlastní jmění, jehož každý beneficiát nabyl soukromě, přinesl si je ze své původní rodiny, apod. (současné ale na něj měla vliv výnosnost či vybavení svěřeného benefícia) – a na něž se právě vztahovalo pozůstalostní řízení.⁷ Nebylo však výjimkou, že i navzdory danému ustanovení docházelo mezi dědici kněze, který zemřel bez závěti, k různým sporům, a přestože církev i v tomto případě získávala část pozůstalosti, bylo výhodnější, pokud duchovní vyřešili svou majetkovou situaci sami ještě před smrtí a řádně vyjevili svou poslední vůli. Tím, že kněží pamatovali ve svých odkazech na některou z církevních institucí (farní kostel, arcibiskupský seminář, konzistoř, různé kláštery, kongregace, dům pro vysloužilé kněze, apod.), měla navíc církev zajištěn určitý sice ne příliš velký, ale zato stálý přísun finančních prostředků, který ovšem závisel i na řádném průběhu exekuce pozůstalosti a rozdělení dědictví; podle zmíněných Brusových artikulů byla dokonce závěť kněží neplatná, jestliže „neodkáží nic kostelu, u něhož byli ustanoveni“.⁸ Pravidelné peněžní částky, tzv. „*sportulae*“ neboli konzistorní taxy, tedy dávky za publikování a potvrzování testamentů, odstupňované podle velikosti pozůstalosti, pak připadly arcibiskupské konzistoři a tvořily součást platu konzistorních asesorů.⁹ Současné v případě sepsání závěti nezůstávali obvykle opomíjeni ani rodinní příslušníci zemřelého kněze, což eliminovalo (nebo alespoň minimalizovalo) nebezpečí vzniku zmíněných sporů.

novověku. Příklad severomoravských a slezských panství knížat z Lichtenštejna ve druhé polovině 18. století. *Folia Historica Bohemica* 33, 2018, č. 2, s. 461–498; Týž: Proces vyřizování kněžských pozůstalostí v olomoucké (arci)diecézi v druhé polovině 18. století. *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 279–314; Týž: Nižší klérus na Moravě v 18. století mezi stavem a profesí. Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783. Brno 2020.

- 6 Vacek, František: Diecéšní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátkem 17. století. Sborník historického kroužku, sešit 5, 1896, s. 25–45, zde s. 33.
- 7 Rittner, Eduard: Církevní právo katolické. II. Praha 1887, s. 210.
- 8 Podlaha, A.: Reformační artikule arcibiskupa Brusa z Mohelnice, s. 291.
- 9 Podlaha, Antonín: Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. I/1. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710). Praha 1917, s. 175. Srov. NA, APA I., sign. B 66/7, Protokol o vyplacených hotovostech z pozůstalostí farářů (1703–1722), a Ryantová, Marie: Pozůstalostní spisy duchovních z let 1714 až 1730 a jejich počítačové zpracování. Příspěvek k poznání struktury nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze v období vrcholící protireformace. Diplomová práce, FF UK Praha 1986, s. 133–134, 273–274.

Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si zmíněné prostředky, proto začala poměrně brzy vydávat různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Mnohem větší pozornost byla těmto záležitostem věnována po Bílé hoře, resp. po skončení třicetileté války, kdy se příslušná nařízení objevovala zejména v ustanoveních tzv. jarních, příp. podzimních patentů („*patentes vernaless, autumnnaless*“), jejichž pravidelné vydávání jakožto zvláštní formy synodních ustanovení, nahrazující schůzky duchovenstva, zavedl v Čechách arcibiskup Harrach; patenty byly vydávány konzistoří a obsahovaly nejrůznější nařízení, od roku 1703 byly i tištěny.¹⁰ Jejich uplatnění souviselo nejen s postupem rekatolizace, ale především s upevněním a rozvojem církevní správy na nejnižším stupni, protože jednotliví faráři měli být o všech nařízeních zpravováni svými nadřízenými – vikáři.¹¹ Patenty jsou současně i dokladem stále výraznějšího zasahování centrálního orgánu katolické církve (konzistoře) do širokého okruhu záležitostí a také prohlubující se institucionalizace církevního života. Ustanovení jarních (příp. podzimních) patentů se týkala nejrůznějších záležitostí spojených s působením duchovních a výkonem církevní správy. V souvislosti s vyřizováním pozůstalostí se postupně objevila řada instrukcí, které se zabývají jednak vlastním projednáváním dědictví, jednak však mnohé z nich věnují pozornost přímo jednotlivým dokumentům, spojeným s úmrtím duchovního a potřebným pro zdárný průběh exekuce pozůstalosti, a upřesňují způsob i postup jejich vyhotovování. Nejstarší instrukce týkající se vyhotovení testamentu se objevila již za episkopátu Matouše Ferdinanda Sobka z Bílenberka v roce 1674, další za jeho nástupce Jana Bedřicha z Valdštejna v letech 1682 a 1688¹² i za arcibiskupa Jana Josefa Breunera v roce 1694 a později.¹³ Pozornost záležitostem souvisejícím s úmrtím duchovních je věnována rovněž v tzv. zásadách pro klérus („*Instructio brevis pro vicariis foraneis ac parochis archidiecesis Pragensis*“) z roku 1697, které byly určeny vikářům a farářům a byly pozměněným zněním instrukce, vydané již v roce 1666 pro olomouckou diecézi.¹⁴

Četnými instrukcemi týkajícími se dokumentům spojeným s úmrtím příslušníků nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze (tj. vikářů, farářů, kaplanů a admi-

10 NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus Patentium Archidiecesis Pragensis ab Anno 1662 usque 1726; sign. B 20/9, Index vernalium ab Anno 1712 usque 1812 inclusive; sign. B 20/5, Elenchus Alphabeticus Vernalium Patentium... (1663–1816); sign. B 20/1c, Kniha patentů (1711–1763).

11 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 146: „*Patenty z konzistoře zaslané k oblášení po farářích a kostelích nechtě vikáři jednotlivým farářům pošlou a prohlásiti dají, jakož i pak nad tím bdí, aby nařízení v nich obsažená byla prováděna.*“ (Zásady pro klérus z roku 1697, 17. článek určený pro vikáře).

12 NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus.

13 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 465.

14 Tamtéž, s. 142–169 (a zejména s. 142, 14. a 15. článek instrukce pro vikáře).

nistrátorů) jsem se zabývala již v dřívějších pracích,¹⁵ proto se v této studii zaměřím na dopady těchto nařízení, co se týče vytváření nejdůležitějších dokumentů a doby jejich vzniku, ale i na jejich podobu a na její proměny a samotné vyřizování pozůstalostí, a to v průběhu let 1694 až 1734, pro které byl jejich výzkum proveden. Tento výzkum probíhal v rámci semináře Rostislava Nového na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filosofické fakulty University Karlovy v Praze, z něhož vzešlo hned několik diplomových prací: jedná se o práce zabývající se obdobím let 1694 až 1709 (tj. obdobím episkopátu J. J. Breunera),¹⁶ léty 1710 až 1713 (mezidobí do skutečného nástupu F. F. Khünburga),¹⁷ 1714 až 1730 (episkopát F. F. Khünburga)¹⁸ a dobou od začátku roku 1731 až po únor 1734 (zahrnující konec episkopátu F. F. Khünburga a episkopát D. J. Mayera do nástupu Jana Mořice Gustava z Manderscheid-Blankenheimu).¹⁹ Odlišný byl pochopitelně počet zkoumaných spisů – pro léta 1694–1709 se jednalo o 422 pozůstalostních spisů, z období let 1710 až 1713 bylo prostudováno 131 spisů, pro léta 1714–1730 se dochovaly spisy 480 duchovních a z posledního období 121 spisů.²⁰ Sledovány byly jak záležitosti diplomatické, tj. formální podoba a vyřizování písemností, tak sociálně-majetkové poměry duchovenstva, přičemž bylo postupováno (s ohledem na předpokládané budoucí souhrnné zpracování) podle jednotného schématu, který ovšem byl případně uzpůsobován postupným proměnám pramene. Pro obě delší periody poté bylo možno alespoň částečně

-
- 15 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních; Táž: Nařízení až za hrob.
 - 16 Končelová, Zdeňka: Aktový materiál a jeho využití v historické statistice, historické geografii a při počítačovém zpracování (Církevní správa v období vrcholící protireformace, život duchovenstva za arcibiskupa J. J. Breunera). Diplomová práce, FF UK Praha 1985 (základem se staly materiály NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2912–2930). Dále i Kokošková, Z.: K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace; Končelová, Z. – Ryantová, M.: Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747; Kokošková, Z. – Ryantová, M.: Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století; Tytéz: K problematice kládského farního kléru v období vrcholící rekatolizace.
 - 17 Lutovská, Pavla: Rozbor pozůstalostních akt duchovenstva z let 1710–1713, uložených v Archivu pražského arcibiskupství. Diplomová práce, FF UK Praha 1988 (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2931–2935).
 - 18 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2936–2963), viz pozn. 4.
 - 19 Svobodová, Milada: Sociální, národnostní a majetková struktura nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze a jeho kulturní úroveň ve světle pozůstalostních spisů z období od roku 1731 do února 1734 (Příspěvek k diplomatice novověku). Diplomová práce, FF UK Praha 1986 (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2964–2969). Dále i Svobodová, M.: Inventář farní knihovny u sv. Petra Na Poříčí z r. 1713; Táž: Knihovny pražských kněží z let 1671 až 1713.
 - 20 Viz pozn. 16–19. Pokud není uvedeno jinak, vycházejí čísla uváděná v dalším textu právě z těchto prací, a to v chronologickém pořadí, jestliže nebylo možné některý z údajů zjistit, je uveden otazník.

využit počítačového zpracování získaných informací, zbývající kratší období byla zpracována klasicky. I vzhledem k zmíněným proměnám nebyly vždy sledovány stejné (či všechny) aspekty (obě práce věnované kratším obdobím se detailněji zaměřily na další otázky, zejména analýzu knihoven) a nemohou tudíž být srovnávány ve všech ohledech.²¹

V průběhu sledované doby množství aktového materiálu, který vznikl v souvislosti s úmrtím jednoho duchovního, postupně vzrůstalo. Základní obsah každého pozůstalostního spisu ale zůstával nezměněn – nadále jej tvořil testament, zpráva o úmrtí a inventář pozůstalosti (někdy i ve více exemplářích), kromě toho se zachovaly ještě různé písemnosti další, zejména zpráva o exekuci, kvitance, spory apod., po roce 1714 nově přibyla žádost o konfirmaci testamentu. Vnější i vnitřní podoba základních dokumentů se neměnila, pouze inventář byl vyhotovován – na základě příslušných nařízení – pečlivěji, zpravidla býval i pečetěn a podepsán.

Nejdůležitějším dokumentem byl pochopitelně **testament**, který byl ve většině případů i nejstarší písemností v pozůstalostním spise, jež vznikla ještě před smrtí duchovního. (Výjimka mohla nastat, pokud závěti předcházela soupis majetku či dluhů, vyhotovený pro vlastní potřebu příslušného kněze, různé obligace, plné moci apod., někdy se dochoval i koncept testamentu.) Testamenty byly psány černým inkoustem na archu papíru běžné kancelářské velikosti, a to podle rozsahu textu (příp. velikosti písma a celkové úpravy) minimálně na dvojlistu, příp. na několika sešitých dvojlistech, kde bývá první strana na okraji ušitřena; nejčastější jsou testamenty dva až třístránkové, rozsáhlejší závěti jsou spíše výjimkou, nejdelší bývají asi desetistránkové. Písmo bylo dáno použitým jazykem – závěti jsou tak psány humanistickou kurzívou či polokurzívou, českou novogotickou kurzívou a německou novogotickou kurzívou. Stupeň zbežnosti písma je velmi rozdílný, některé testamenty (především české a německé) jsou poněkud méně čitelné a úhledné, ale jiné byly psány velmi kaligraficky, což odpovídalo i důležitosti tohoto dokumentu. S ohledem na to lze předpokládat, že všichni duchovní neseписovali svou závěť vlastnoručně (v důsledku svého zdravotního stavu, protože někdy pro ně bylo obtížné se byt jen podepsat), ale tímto úkolem byl pověřen, jak lze zjistit paleografickým rozbořením, obvykle jeden ze svědků (jednalo se o tzv. allografní testament).²² Rozhodně to však nebylo pravidlem,

- 21 Kromě toho ještě později vznikla další práce, která ale nenavazovala na dřívější výzkum, věnovala se pozdějšímu období a sledovala i jiné aspekty – Jílková, Stanislava: Postavení nižšího katolického duchovenstva pražské arcidiecéze a činnost arcibiskupské konzistoře pražské v letech 1780–1784 na základě rozboru pozůstalostních spisů a úředních a pomocných knih, uložených v Archivu pražského arcibiskupství. Diplomová práce, FF UK Praha 1993 (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 3172–3179 a 3202–3204). Tato práce již nebyla do této studie zahrnuta.
- 22 Podobně tomu bylo u měšťanských testamentů, kde podle J. Peška převažovaly kšafy psané povolaným písařem či jedním ze svědků – Pešek, Jiří: Pražské knihy kšaftů a inventářů. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63–92, zde s. 69–70.

záleželo na osobní dispozici každého kněze – v případě, že se cítil zdrav, sepsal si (tzv. holografní) testament sám. Výsledný testament byl potvrzen přitištěním pečeti testátora a svědků – šlo o malé osobní sekrety, obvykle z červeného španělského vosku, výjimečně i vosku černého, zcela sporadicky byly použity pečeti pod papírovým krytem. Pečeti byly obvykle kulaté či oválné, případně osmihranné, jejich největší rozměr zpravidla nepřesahoval 2 cm. V pečetním poli se často nacházely osobní erby duchovních, iniciály jména, různé náboženské symboly (kříž, kalich, beránek, vyobrazení světců, iniciála jména Maria, zkratka „*IHS*“ apod.), vyskytovaly se však i motivy rostlinné či zvířecí (květiny, ptáci, aj.), někdy jakožto mluvící znamení (kněz Roháček měl v pečetním poli brouka roháče) a zejména různé ozdobné ornamenty, vše doplněno např. palmovými ratolestmi, korunou, kartuší apod.²³

Vnitřní struktura testamentu již byla v té době ustálená, jednalo se o specifický typ listiny. Testament začínal invokací (jíž často předcházelo pouhé znamení kříže), přičemž většinou byla vyzývána Nejsvětější Trojice, někdy jen ve zkrácené formě, ve dvacátých letech 18. století přibývalo i vyzvání Panny Marie a všech svatých, dokonce se objevovalo i jméno Jana Nepomuckého (ještě před svatořečením). Poté zpravidla následovala formule připomínající listinnou intitolaci, která většinou začínala slovem „*Ego*“ a obsahovala jméno duchovního, jeho funkci v duchovní správě a působišť, a za ní bylo obvykle připojeno několik vět ve smyslu arengy či narace, v nichž testátor vysvětloval důvod sepsání závěti (většinou s poukazem na blížící se smrt, která „*sit certa, hora vero ejusdem incertibus nihi*“, příp. byl připomínán vysoký věk, poměrně četné byly různé citáty z Bible), přičemž nechybělo (v zájmu pozdějšího nezpochybnění poslední vůle) zdůraznění skutečnosti, že závěť byla sepsána při plném vědomí a se zdravou myslí („*sensibus integris et mente sana*“).

Nato již přicházely vlastní dispozice, tj. jednotlivé, často očíslované odkazy (*legata*), mezi něž lze zařadit i dvě samostatná specifická ustanovení: v prvním z nich testátor svěřoval „*animam Creatori ac Redemptori*“, přičemž připomínal své hříchy, v druhém odkazoval „*corpus terrae, de qua sumptus est*“. Za místo svého posledního odpočinku si kněz zpravidla volil svůj kostel (někdy dokonce přesně určoval, kam chce být pohřben – např. pod určitý oltář), někdy také uváděl, jak dlouho v něm působil, a případně zdůraznil přání být pohřben „*secundum ritum Romanae Ecclesiae Sanctae*“.

Na prvním místě mezi dědici byl obvykle jmenován tzv. univerzální dědic – nejčastěji jím byl někdo z příbuzných, většinou nejbližších, např. rodiče, pokud byli ještě naživu (což se dělo u duchovních zemřelých v mladším věku), ale především sourozenci a jejich děti; výjimečně mohl být jako univerzální dědic určen farní kostel. Další dědici byli uváděni v různém, většinou ne zcela pravidelném

23 Detailně Ryantová, M.: Pečeti nižšího duchovenstva.

pořadí, odpovídajícím významu jednotlivých odkazů – postupně tak následovali další příbuzní, přátelé (např. i sousední faráři) a různé církevní instituce: obvykle řády a kongregace, sídlící poblíž působiště duchovního, arcibiskupský seminář či jezuitský konvikt (podle toho, jaký ústav zemřelý duchovní absolvoval), konzistoř apod. Odkaz býval učiněn i ve prospěch farního či filiálního kostela (někdy i ve formě nadace), pamatováno bylo i na patrona kostela. Často byla zmiňována hospodyně a další služebnictvo, i když příslušné obnosy nebyly obvykle příliš vysoké. Na posledním místě testátor pamatoval nějakým příspěvkem na chudinu, někdy byla zvláštní pozornost věnována knihám. Testamenty s velkým počtem odkazů ale nebyly příliš časté, nejobvyklejší byly odkazy příbuzným a kostelu, někdy byl jmenován pouze univerzální dědic.

V závěru testamentu jeho autor ustanovil exekutora či exekutory, tj. vykonavatele své poslední vůle. Nejčastěji jimi byly církevní osoby, většinou vikář nebo okolní faráři, příp. i místní kaplan, vyloučení však nebyli ani laici, což příslušná nařízení nezakazovala, resp. nespecifikovala.²⁴ Libovolný byl i počet exekutorů, mohlo jimi být několik osob. Volba exekutora souvisela např. s tím, že to byl člověk obeznámený jak s aktivními, tak s pasivními dluhy zemřelého.

Testátor rovněž ve své závěti požádal konzistoř, aby ji uznala za právoplatnou, zaštitila ji svou autoritou a dovolila provést exekuci. V následující koroboraci (i když ta mohla předcházet zmíněné žádosti konzistoři) pak testátor vyjmenoval svědky a uvedl, že na potvrzení testamentu připojili všichni své podpisy a pečeti. Poté ještě mohla následovat další invokace. Poslední formulí pak byla obvykle datace (uvozená slovem „Datum“, příp. „Actum“ či „Factum“), doplněná místem vzniku dokumentu. Její podoba byla již většinou moderní, jen ojediněle využívala církevních svátků nebo byla celá slovní, příp. i s uvedením let panování císaře (Karla VI.) a pontifikátu příslušného papeže.

Pod dokončený testament (pokud byl písemný) se testátor podepsal, přičemž někdy zdůraznil, že tak činí „*manu propria*“, a přitiskl svůj sekret. Pod něj či případně vedle něho připojili své pečeti a podpisy i svědci. Jejich počet byl různý a zřejmě nebyl normativně stanoven,²⁵ obvykle však byli dva či tři, ale v některých případech testátor sepsal svou poslední vůli sám, beze svědků. Jako svědci vystupovaly opět většinou církevní osoby, převážně okolní faráři, vikáři či kapla-

24 Podlaha, Antonín: Arcidiecese pražská v době arcibiskupa Jana Mořice Gustava hraběte z Manderscheidu (1734–1763). Časopis katolického duchovenstva 49 (74), 1908, s. 65–71, 141–147, 216–221, 656–662, zde s. 67 – reakce konzistoře na případ, kdy si pardubický měšťan zvolil za vykonavatele poslední vůle tamějšího kaplana, s čímž nesouhlasil magistrát: „*v pří-padnosti té nic neslušného nevynacházíme, nýbrž častější a čerstvé příklady toho známe, že kšaftu osob světských osoby duchovní a vice versa testamentorum ecclesiasticarum personarum osoby světské ustanoveny a ... beze vší překážky k takové exekuci připuštěny bývají*“.

25 Měšťané měli původně Koldínovým právem předepsány dva svědky závěti, ale tento počet nebyl dodržován, někdy bylo svědků více, jindy nebyl žádný – viz Pešek, J.: Pražské knihy kšaftů a inventářů, s. 69.

ni, připuštění však byli i laici – vrchnostenští úředníci, měšťané či představitelé městské samosprávy, lékaři apod., příslušná nařízení pouze požadovala, aby se jednalo o osoby hodnověrné. Nebylo ani vyloučeno, aby svědkem byl (či byli) budoucí vykonavatel (nebo vykonavatelé) poslední vůle. Jak již bylo uvedeno, jeden ze svědků mohl být pověřen i napsáním závěti (na základě diktátu testátora). Podpisy a pečeti svědků mohly být také v některých případech připojovány postupně, s odstupem několika dní po sepsání testamentu.

Na zadní stranu testamentu byl někdy poznamenán název tohoto dokumentu (ať už samotným autorem, nebo poté vikářem před zasláním na konzistoř), kromě toho se tam nacházejí různé poznámky, které lze označit jednak jako kancelářské, jednak jako archivní, resp. registraturní. (Umístění těchto poznámek na zadní straně testamentu bylo sice nejčastější, nicméně nikoli pravidelné, lze je nalézt i jinde, především na předposlední, ale i první straně dokumentu.) Z kancelářských poznámek bylo nejprve připojeno (obvykle doprostřed zadní strany) „*praesentatum*“, tj. datum příchodu dokumentu na konzistoř; pokud chybí, lze ho nalézt na zprávě o úmrtí, v níž je uvedena informace o tom, že je testament přiložen. Shodný s datem prezentace mohl být následující údaj, oznamující, kdy byl testament „*publicatum valvis apertis*“ či „*pro publicato acceptum*“, tedy zveřejněn, často ale byl mezi oběma daty několikadenní rozdíl, činící obvykle jeden až pět dní, někdy však i více. Tato poznámka ale byla vždy psána jiným písmem, tedy jinou osobou.²⁶ Odlišným písmem byla psána rovněž další poznámka, „*confirmatum*“, příp. „*ratificatum ac confirmatum*“, s datem potvrzení (konfirmace) testamentu, pro niž byla předepsána lhůta šesti týdnů od zveřejnění závěti.²⁷ Tato poznámka ovšem nebyla uváděna na každém testamentu, přestože byla poslední vůle běžným způsobem realizována (a závěť byla zapsána do knihy testamentů, kde bylo datum konfirmace uvedeno). Současný výskyt všech tří uvedených datací na testamentu tak nebyl samozřejmostí. (Někdy se naopak objevuje poznámka – „*Copietur*“ či jen „*Cop.*“ – o vyhotovení kopie testamentu a jejím zaslání vikáři či jeho zástupci.²⁸) Další poznámkou pak bylo „*Ingrossatum*“ (resp. zkráceně „*Ingross.*“), potvrzující, že příslušný dokument byl přepsán do knihy testamentů („*Liber testamentorum*“).²⁹ Ani tato poznámka nebyla příliš častá, její výskyt narůstá zejména po roce 1725 (kdy se ale postupně objevovala na zadní straně

26 Testament P. J. F. Spausty († 1. 2. 1725) nese zajímavou poznámku „*acceptum pro publicato die 15. Februarii 1725, sessionis ordinariae*“, což naznačuje, že ke zveřejňování testamentů docházelo pravděpodobně na zasedání konzistoře.

27 Stejná lhůta byla předepsána i v městském právu – viz Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 70.

28 Např. na závěti vikáře V. A. Kubína († 8. 9. 1715): „*Copietur et Copia simplex accludatur Vic[arij] For[anei] administratori Curato Augesdensi Joanni Frick*“. Na některých testamentech z roku 1716 byl připojen i podpis úředníka, jímž byl tehdejší konzistorní sekretář Jan Vilém Grüner.

29 NA, APA I., sign. B 22/15, *Liber testamentorum* 1685 (1676) – 1695; sign. B 22/16, *Liber testamentorum* 1694–1707; sign. B 22/17, *Liber testamentorum* 1707–1716; sign. B 23/1, *Liber*

zprávy o úmrtí, někdy dokonce s uvedením přesné citace příslušné knihy a folia), pokud však předtím chyběla, neznamenalo to, že testament do knihy opsán nebyl.³⁰ Naopak na počátku zkoumaného období se na zadní straně testamentu (v jejím pravém horním rohu) častěji objevoval regist různé délky, který doslovně souhlasil se zápisem učiněným do repertáře došlé korespondence při příchodu testamentu a s ním spojených písemností na konzistoř (v repertáři byl dokonce testamentům vyhrazen zvláštní oddíl);³¹ i v tomto případě se ale tento záznam pouze postupně přesouval na zadní stranu zprávy o úmrtí, která převzala funkci jakýchsi „desek“, do nichž byly všechny písemnosti doplňující testament vkládány. Na některých spisech se objevovala také poznámka „*Registrat*“ či „*Registratur*“, napovídající, že písemnost byla předána do registratury, případně výrazný nápis „*Testamenta*“ s uvedením roku, který ovšem zřejmě měl pouze při ukládání spisů za sebou upozornit na začátek či konec celé skupiny dokumentů, vzniklých v souvislosti s úmrtím duchovních v příslušném roce, a umožňovat tak snadnější orientaci v nich.

Průzkumem všech testamentů se ukázalo, že opakované vydávání nařízení o povinnosti sepsat závěť v letech po roce 1700 (zejména v letech 1712, 1714 a 1716)³² mělo zřejmě úspěch – zatímco v době episkopátu Jana Josefa Breunera (1694–1710) zanechalo poslední vůli 80,8 % duchovních, v letech 1710–1713 se testament dochoval pouze v 71,75 % pozůstalostních spisů, v letech 1714 až 1730 však tento počet vzrostl na 87,9 %;³³ zbytek duchovních zemřel „*ab intestato*“ a pozůstalost se tudíž dělila na třetiny. V letech 1731 až 1734 podíl kšaftujících sice opět klesl na 78,5 %, roli ovšem mohlo hrát i to, že duchovním nebyla od zmíněného roku 1716 jejich povinnost konzistorními nařízeními připomínána.³⁴ Naopak nařízení konzistoře, aby byla závěť sepisována včas, výrazně pozitivní dopad nenašlo a většina testamentů stále vznikala v době nepříliš předcházející

testamentorum 1716–1723; sign. B 23/2, *Liber testamentorum 1723–1728*; sign. B 23/3, *Liber testamentorum 1728–1733*.

- 30 Např. testament J. I. Prochasky († leden 1720) byl opsán do knihy testamentů z let 1716–1723 (*Liber testamentorum ab anno 1716 usque 1723*, lit. E – NA, APA I., sign. B 23/1, fol. 123r–124r), poznámka „*Ingrossatur*“ se na něm ale nenachází.
- 31 Např. NA, APA I., sign. A 38/9, Repertář k přijaté korespondenci 1714–1715; dále i sign. A 38/3–A 38/8, Repertáře k přijaté korespondenci 1681–1714; sign. A 39/1–A 39/5, Repertáře k přijaté korespondenci 1726–1734.
- 32 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti.
- 33 V některých případech se nedochoval originál testamentu, ale pouze opis (např. opis testamentu hostouňského faráře A. F. Eliadese († leden 1715), nebo je existence testamentu doložena ze zprávy o úmrtí (např. u moráického faráře V. J. Podpiery, † 15. 3. 1715) či ze žádosti o jeho konfirmaci (resp. o konfirmaci ústního testamentu) u českobudějovického kaplana T. Grünera († 29. 7. 1715) v témže roce, kdy je na ní uvedeno „*Originale [tj. testamentu] non invenitur*“), zejména však lze opisy testamentů (pokud byly potvrzeny) nalézt v příslušných knihách vedených na konzistoři („*Liber testamentorum*“, viz pozn. 29).
- 34 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 139.

smrti – v naprosté většině případů byl testament (resp. jeho poslední platná verze) vyhotoven až v posledním roce života daného duchovního (89,5 % – 60,6 % – 82,75 % – 82,7 %). Většina duchovních přitom ponechávala sepsání závěti až na dobu bezprostředně předcházející smrti, takže testamenty obvykle vznikaly v posledním měsíci či dokonce posledním týdnem před smrtí – v letech 1714 až 1730 vzniklo v posledním čtvrtletí života duchovních 70,68 % a ještě v posledním měsíci 58,9 % dochovaných testamentů. V posledních sedmi dnech života, tedy doslova na poslední chvíli (někdy až v den smrti), vyhotovila svou závěť ještě nejméně třetina či více duchovních (38,2 % – 28,7 % – 38,9 % – 33,3 %) – a to přesto, že jejich autoři byli již poměrně staří či příp. nemocní a mnohdy se dokonce zhoršil jejich zdravotní stav natolik, že jim činilo potíže svůj testament jen podepsat.³⁵ Mezi lety 1714 až 1730 se stal nejčastějším dnem vyhotovení testamentu den bezprostředně předcházející smrti, kdy vzniklo 25 (tj. 8,6 %) závětí, ještě v den úmrtí však vyjádřilo svou poslední vůli 22 duchovních (7,5 %), přičemž sedm z nich již nestačilo či nezvládlo příslušný dokument podepsat a šlo tedy o tzv. testament ústní. Záleželo přitom i na věku a zejména na osobních vlastnostech daného kněze – vzhledem k velkému množství zkoumaných spisů sice nebylo možné detailně sledovat všechny okolnosti a podrobnější výzkum byl proveden jen v rámci několika sond, ten však ukázal, že ani pokročilejší věk či horší zdravotní stav nebyly zárukou včasného splnění povinnosti a sepsání poslední vůle. Například sedmdesátiletý farář v Morašicích V. J. Podpiera († 15. 3. 1715) se dvacet let léčil u litomyšlského „chirurga“ na následky zranění, které utrpěl, když byl kdysi postřelen, a byl mu dokonce dlužen za léky, ale svou závěť sepsal až čtyři dny před svou smrtí.³⁶ Z kvitancí dokládajících výdaje za léky, ale i ze značně roztřesených podpisů na konci testamentu je zřejmé, že sepsání poslední vůle odkládalo navzdory těmto skutečnostem více duchovních,³⁷ nevýmaje vikáře,³⁸ kteří měli jít svým podržčeným příkladem.³⁹ Postupně sice přicházelo zlepšení a doba mezi sepsáním testamentu a úmrtím se

35 Ve 14. článku již zmíněných zásad pro klérus z roku 1697 je přitom vikářům připomínáno, že jsou povinni upomínat faráře o sepsání závěti v případě vážné choroby (Podlaha, A.: *Dějiny arcidiecése*, s. 146: „*Jestliže by některému nemocnému faráři hrozilo nebezpečí života, nechť jej, když byl nábožně přijal svátosti, [vikář] napomene, aby včas porřízení učinil o svém jmění, má-li jaké, řádnou závěť, pro spásu duše své, k zbožným účelům, aby pozůstalost jeho od leckoho nebyla zašantročena.*“)

36 NA, APA I., sign. B 22/17 (Liber testamentorum), fol. 309v–311r (testament se dochoval jen ve formě popisu).

37 Např. z pozůstalosti A. A. Žebra, farář v Žinkovech († 7. 9. 1715), který zemřel jedenáct dní po sepsání poslední vůle, bylo zapláceno za jeho léčení nejméně 13 zlatých, výdaje za léky byly uvedeny také u kaplana v Jesenici A. Seebergra († 13. 2. 1720), který sice sepsal testament měsíc před smrtí, ale připojil pod něj značně roztřesený podpis.

38 Chocenský vikář V. A. Kubín († 8. 9. 1715) sepsal závěť pět dní předtím, než zemřel, za léky bylo poté zapláceno přes 29 zlatých.

39 Podlaha, A.: *Dějiny arcidiecése*, s. 144 (2. článek instrukce pro vikáře z roku 1697): „*Vikáři, jsouce podržčenými svým farářům postaveni za vzor, mají jim býti pastýři a strážci: povinni jsou životem, vědomostí i mravy dávat jim povzbuzující příklad.*“

zvětšovala,⁴⁰ přesto však dostatečně včasné sepisování testamentu zůstávalo nadále problémem⁴¹ a závěti sepsané s odstupem byly v menšině. Souviselo to ovšem i s faktem, že v případě příliš brzkého sepsání poslední vůle hrozilo nebezpečí, že po úmrtí některého z dědiců a neprovedení patřičné opravy či po nevyhotovení nového testamentu nebude původní závěť uznána a potvrzena. Někdy se tak dochovalo více exemplářů testamentů,⁴² nebo byl sepsán aktualizující dodatek, tzv. kodicil („*codicill*“).⁴³ Neplatným se stal i testament, který nerespektoval ustanovení jarních patentů z roku 1708 (zopakovaného v roce 1714) a nejmenoval universálního dědice.⁴⁴ V případě, že duchovní již nestihl testament sepsat, ale ani podepsat, obvykle v důsledku velmi špatného zdravotního stavu již bezprostředně bez smrti, případně i vzhledem k nízkému věku,⁴⁵ mohl jej alespoň nadiktovat (a pečeti mohli připojit jiní); takový testament bez podpisu a pečeti kněze, ale potvrzený svědky, je označován – jak již bylo uvedeno – jako ústní.⁴⁶ Poslední možností bylo tzv. dosvědčení poslední vůle, dokument, který vznikl až po smrti duchovního a jeho autory byli obvykle správci okolních beneficí, ale i jiné osoby, které takto reprodukovaly poslední vůli zemřelého (nežádka mladšího) duchovního, vyslovenou pouze ústně, a potvrzovaly její právoplatnost;⁴⁷ obvykle k tomu došlo hned po úmrtí, nejčastěji do tří dnů, někdy však i s větším časovým odstupem.⁴⁸ Právě množství těchto dosvědčení v průběhu doby narůstalo (z 2,5 % za arcibiskupa Breunera na

- 40 Např. tachlovický farář J. H. Teplitzky († 9. 6. 1720) sepsal poslední vůli čtyři měsíce před svým odchodem, farář v Jincích M. J. F. Schuister († 9. 2. 1725) dokonce již v roce 1722, lidický farář J. J. Lenk († 16. 2. 1730) vyhotovil svou závěť 8. dubna 1729, tj. deset měsíců před smrtí, a zátoňský farář J. P. Berringer († 28. 4. 1730) sepsal testament 4. listopadu 1729, tj. bezmála půl roku předtím, než zemřel.
- 41 Administrátor v Meclově J. J. Lorentz († 21. 3. 1725) sepsal testament den před svou smrtí – i když důvodem mohlo být, že zřejmě nebyl příliš starý (i vzhledem k tomu, že zastával funkci administrátora).
- 42 Např. pražský kaplan G. Böhm († 3. 3. 1725) sepsal první testament 8. března 1724, tedy s předstihem, druhý pak 5. února 1725. V některých případech se ale dochovaly i tři nebo dokonce čtyři závěti.
- 43 Dochovány jsou např. u hostouňského faráře A. F. Eliadese († leden 1715) nebo faráře v Chrástavě C. Ch. A. Tippolta († leden 1725).
- 44 To byl případ jesenického kaplana A. Seebergra († 13. 2. 1720), který svůj testament v důsledku špatného zdravotního stavu sám nedopsal a nestačil dědice jmenovat, testament tudíž nebyl potvrzen (viz i pozn. 37).
- 45 Např. českobudějovický kaplan T. Grüner († 29. 7. 1715) – viz pozn. 33.
- 46 To byl i případ ztraceného testamentu českobudějovického kaplana T. Grünera († 29. 7. 1715) – viz pozn. 33 a 45, nebo obou testamentů pražského kaplana G. Böhma († 3. 3. 1725) – viz pozn. 42.
- 47 Dosvědčení poslední vůle vzniklo po smrti faráře v Odolené Vodě V. J. Fuky († 20. 8. 1720?), který zemřel ve věku asi třiceti let, nebo administrátora v Michli J. Schebesty († duben 1730), který byl rovněž asi třicetiletý. Dosvědčení poslední vůle V. J. Fuky přitom podepsali farář v nedalekém Chlumíně, místní purkrabí a student teologie.
- 48 Dosvědčení poslední vůle F. L. Permaye († 26. 4. 1719) bylo sepsáno již den po jeho smrti, naopak dosvědčení poslední vůle M. J. A. Zdanského († 1. 3. 1720) až 45 dní poté, co byla

9 % v době Khünburgova episkopátu, resp. 8,6 % na počátku třicátých let),⁴⁹ i když přes všechna nařízení stále část duchovních umírala „*ab intestato*“, tj. aniž zanechala testamentární pořízení (16,7 % – 3,05 % – 3,1 % – 12,9 %). Ti, kteří testament zanechali, ale věnovali větší pozornost tomu, aby jejich dokument obsahoval všechny náležitosti, především datum, které nechybí vždy u zhruba 90 % těchto písemností. Jazyk závěti nebyl stanoven, nejčastěji však byla používána latina, ale kromě ní i němčina a čeština. V době arcibiskupa Ferdinanda z Khünburgu (1714–1730) bylo v pražské arcidiecézi sepsáno latinsky 67,1 % dochovaných testamentů tehdy zemřelých kněží, 26,5 % německy a pouze 6,4 % česky.⁵⁰

Dalším dokumentem byla **zpráva o úmrtí**, kterou byli povinni sepsat nadřízení farářů, tj. vikářů.⁵¹ Zpráva byla psána na dvoulistu papíru obvyklého formátu, většinou velmi úhledně a čitelně, jak se také na zprávu určenou konzistoři slušelo.⁵² Nebyla obvykle nijak rozsáhlá, zpravidla zaplňovala pouze jednu stránku, obsáhlejší zprávy se vyskytují jen sporadicky. Vzhledem k tomu, že oficiálním jazykem příjemce zprávy, tedy konzistoře, byla latina, byly všechny zprávy psány tímto jazykem.⁵³ Vnitřní struktura zprávy o úmrtí byla rovněž ustálená. Na začátku se nacházela tzv. vnitřní adresa, tj. tehdy předepsaný titul konzistoře, resp. jejích úředníků, dále následoval vlastní text zprávy, v němž bylo uvedeno jméno, funkce a působíště zemřelého kněze (někdy doplněné i údajem o věku či době působení) a datum úmrtí, případně i pohřbu. Poměrně často byla zmíněna dokonce i hodina smrti, řidčeji pak její příčina. Dále autor zprávy upozornil, že je příslušné beneficium uprázdňené, a navrhl proto nástupce, resp. administrátora, a současně požádal o jeho prezentaci. Připojena byla informace, že je zasílán testament, byl-li vyhotoven a nalezen, často „*cum inventario*“, příp. i s dalšími písemnostmi, a autor zprávy vyslovil důvěru v potvrzení (konfirmaci – „*confirmatio*“) poslední vůle a zdárný průběh vyřízení (exekuce – „*executio*“) pozůstalosti. V případech, že byl časový interval mezi úmrtím a vznikem zprávy delší, mohly být připojeny také informace o různých dědických záležitostech, sporech a jiných okolnostech týkajících se pozůstalosti, ale většinou podobné informace následovaly až v dalších zprávách. (Někdy naopak byla bezprostředně po úmrtí kněze vyhotovena a zaslána jen velmi stručná informace, která byla následně doplněna zprávou podrobnější). V závěru byla do-

konzistoř zpravena o úmrtí, a u J. E. Martinka († 23. 5. 1719?) to bylo dokonce s asi pětiměsíčním odstupem.

49 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 275 (pozn. 178).

50 Tamtéž, s. 138. V dalších obdobích činil podíl německých testamentů 16,8 %, 12,76 % a 21,9 %, českých bylo 10,1 %, 5,3 % a 6,2 %.

51 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti; Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 146 (instrukce pro vikáře z roku 1697), znovu připomenuto v jarních patentech z roku 1726.

52 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 183: „*Konzistoř netrpěla, aby podání k ní učiněná byla psána ledabyly.*“

53 Tamtéž, s. 185.

plněna ještě zvláštní ponížená formule a znovu zopakována adresa, vpravo pod textem byl umístěn podpis autora zprávy, jímž mohl být kromě vikáře jeho zástupce, nalevo bylo zapsáno datum s uvedením místa; pečeti se na zprávách určených konzistoři nevyskytují. Na zadní stranu napsal autor svou adresu a stručný regist,⁵⁴ a zpráva pak byla s ostatními připojenými písemnostmi zemřelého duchovního složena a ve zvláštní obálce, zapečetěné a opatřené adresou, odeslána na konzistoř. V některých případech se tato obálka dokonce zachovala ve spise – pak je patrné, že po doručení bylo již na obálce poznamenáno datum („*praesentatum*“) a stručný regist, informující o obsahu a původci došlé písemnosti, který byl současně zapsán do repertáře došlé korespondence. Datum doručení („*praesentatum*“) bylo poté vyznačeno i na jednotlivých dokumentech, tedy i na zprávě o úmrtí, na kterou – jak již bylo uvedeno – se postupně přesouvaly další poznámky, umístěné původně na testamentu, především regist z repertáře došlé korespondence a poznámka o zapísání do knihy testamentů („*Ingrossatum*“). Vedle toho byly někdy na zadní stranu zprávy o úmrtí poznamenávány i některé další údaje (např. výše poplatků zaslaných kanceláři a konzistoři).

Vikáři svou povinnost sepsat neprodleně zprávu o úmrtí duchovního většinou plnili, i když se v některých spisech tento dokument nedochoval, ale nejspíše došlo k jeho ztrátě a je doložen nepřímo.⁵⁵ Vikáři dodržovali i nařízení z roku 1703 a nespojovali v jedné zprávě informace o dalších záležitostech,⁵⁶ výjimka nastávala, jestliže v krátké době po sobě zemřeli dva duchovní ve stejném vikariátu, zvláště v případě vzdáleného Kladska.⁵⁷ Zajímavé je, že i když vikáři zprávu sepsali a odeslali na konzistoř (dochovala se u 80 % – 74,04 % – 77,2 % – 93,3 % duchovních), za arcibiskupa Khünburga a později ji zhruba ve třetině případů nedatovali (8 % – 23,7 % – 31 % – 37,1 %), takže nelze vždy zjistit dobu, jaká uplynula od úmrtí k podání zprávy o něm, nebo vzájemný časový vztah mezi inventářem a zprávou o úmrtí. Pokud byla zpráva datována, lze konstatovat, že vznikala nejčastěji v prvních čtrnácti dnech po smrti duchovního (92,3 % – 85,1 % – 88,1 % – 88,5 %), i když po roce 1714 mírně vzrostlo množství zpráv vyhotovených až po tomto termínu – což souviselo s tím, že zprávy byly důkladnější,

54 Tamtéž, s. 183: „Každé podání mělo býti opatřeno stručným označením, co obsahuje, a od koho bylo učiněno; nikoli však na obálce, jak od některých nevhodně se dalo.“

55 Např. u již zmíněného choceňského faráře V. A. Kubína († 8. 9. 1715), kde byla zpráva o úmrtí zmíněna při doručení inventáře, a navíc i v repertáři došlé korespondence: NA, APA I., sign. A 38/9, fol. 84r: „*P. Mathias Antonius Zdansky, Curatus Brundusiensis, informat de obitu P[at]rii V. A. Kubin, Curati Chocznensis et quond[am] vicarii foranei...*“.

56 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti; Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 183; NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus.

57 Např. zpráva o úmrtí faráře J. J. Lempharta, který zemřel 29. ledna 1714, ale již 2. února 1714 následovalo úmrtí faráře J. A. Teschnera, a tak kladský vikář obě informace spojil a odeslal v jednom dokumentu (NA, APA I., kart. č. 2936); podobný případ je doložen i z dřívějšího období – Končelová, Z.: Aktivový materiál a jeho využití, s. 49.

a zejména s tím, že byl (na základě různých nových nařízení) pečlivěji vyhotovován inventář, který byl nezřídka ke zprávě přikládán (a zpráva sepsována až poté), a bylo mu potřeba věnovat nejen více pozornosti, ale i času; zatímco v letech 1694 až 1709 vzniklo do týdne po úmrtí kněze 77,7 % a poté 74,3 % zpráv, v dalších obdobích to bylo jen něco přes polovinu těchto písemností (53,8 % – 54,2 %); mezi léty 1714 a 1730 byla ale zpráva nejčastěji sepsána čtyři dny po smrti duchovního a deset vikářů (4,2 %) dokonce stihlo zprávu vyhotovit a poslat ještě v den, kdy příslušný duchovní zemřel.⁵⁸

Další součást pozůstalostních spisů, za jejíž vyhotovení rovněž odpovídali vikáři, tvořil **inventář** majetku zemřelého duchovního. Tento dokument je v nařízeních konzistoře zmiňován velmi často: kromě toho, že bylo zdůrazňováno včasné vyhotovování inventáře a upravován postup inventarizace, se nově objevila nejprve v roce 1716 a poté opět v roce 1717 ustanovení, podle nichž měli vikáři uvádět v inventářích hodnotu celé pozůstalosti i jejích jednotlivých částí. V jarních patentech z roku 1720 pak byli vikáři ještě upozorňováni, aby nezapomínali v inventářích uvádět také množství obilí, zasetého ještě za života zemřelého duchovního, a rovněž množství vymláčeného zrna a jiných plodin, a to opět včetně ceny, a toto nařízení bylo opakováno v letech 1721, 1726 a 1729, kdy bylo navíc připomenuto, kdo se má zúčastnit inventarizace (zdůrazněna byla přítomnost patrona, resp. jeho zástupce) a co vše má být sepsáno.⁵⁹

Novým nařízením týkajícím se inventáře odpovídala i postupná proměna jejich formální podoby. Inventáře byly psány na papír běžné velikosti a měly různý rozsah – nejkratší bývaly obvykle dvoustránkové, nejčastější byly 4–8 stránkové, výjimkou ale nebyly ani delší soupisy; záleželo samozřejmě na velikosti inventarizované pozůstalosti, ale i na kvalitě vyhotovení písemnosti a její celkové úpravě. Většina inventářů byla psána velmi úhledně, čitelně a přehledně, zvláště pokud byly latinské. Užití jazyka však nebylo nijak normativně vymezeno, takže byla používána i čeština či němčina. Volba jazyka záležela pochopitelně na autorovi, resp. pisateli inventáře, ale ohled musel být brán i na další osoby, které byly při sepsování majetku přítomny.⁶⁰

Svojí strukturou je inventář vlastně úřední protokol, na jeho začátku je proto uveden krátký odstavec, z něhož je zřejmé jméno duchovního, jehož pozůstalost se inventarizovala, jeho působíště a funkce v církevní správě, případně i datum úmrtí,

58 Naopak zpráva o úmrtí faráře J. T. Keysera († 25. 12. 1726) byla sepsána až pět týdnů po jeho smrti.

59 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti; Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 146, 465–467; NA, APA I., sign. B 20/1c (Kniha patentů – „*Vernales ab Anno 1711 usque 1763*“).

60 Je to patrné např. u dvou inventářů, sepsaných v roce 1725 týměž vikářem, děkanem na Žebráku F. F. Fialou: zatímco inventář faráře v Jincích M. J. F. Schuistera († 9. 2. 1725) sepsal sám a obvykle používaným jazykem, tedy latinsky, inventář faráře v Bezdědicích P. I. F. Spausty († 1. 2. 1725) vznikl v přítomnosti místního hejtmana, a tedy zřejmě s ohledem na něj zvolil vikář češtinu.

spíše výjimečně zde bylo uvedeno i datum inventarizace, resp. vyhotovení dokumentu. Poté následuje vlastní soupis majetku zemřelého duchovního, rozdělený do několika tematických skupin; jen v některých inventářích, zpravidla evidujících malou pozůstalost, se příslušné oddíly nenalézají a text je psán souvisle, i tehdy však bývá (až na výjimky) zachováno obvyklé pořadí. Na prvním místě byla většinou uváděna „*pecunia lata et currens*“, tedy množství peněz v hotovosti, rozepsané přesně od jednotlivých kusů cizích (příp. zlatých) mincí až po souhrnně vyjádřenou běžnou minci. Dále následovala „*debita activa*“, tedy různé pohledávky, poté různé zlaté či (spíše) stříbrné předměty a další kovy, které byly někdy rozděleny samostatně podle jednotlivých druhů (cín, měď, mosaz, železo, příp. i bronz). Zvláštní pozornost byla věnována knihám, které byly podrobně vyjmenovány (i když obvykle byly uvedeny jen zkrácené názvy, autoři byli uvedeni výjimečně), přičemž byly rozděleny podle velikosti, jen výjimečně tematicky; někdy byla vyjmenována jen část a ostatní zmíněny souhrnně („*alii parvi*“). Jindy, zvláště pokud byla knihovna rozsáhlá, byl sestaven zvláštní katalog, a v inventáři pozůstalosti byl uveden jen celkový počet svazků. Další, zpravidla velice rozsáhlou skupinu (či dokonce, a to nikoli ojediněle, skupin několik) tvořilo šatstvo, různé stolní a ložní prádlo, někde i plátno, příp. surový len či vlna. Podobně mohly být sepsány souhrnně nebo rozepsány do různých samostatných oddílů další části pozůstalosti jako nábytek, různé nádoby, kuchyňské a jiné nádoby, někdy i sklo a porcelán. Mnohdy se mezi těmito předměty nacházejí i obrazy a jiné umělecké předměty (převážně sošky, kříže, případně domácí oltáře, zbraně, hodiny či hudební nástroje), jindy tvoří (zvláště obrazy, ale i hodiny) samostatné skupiny. Poslední rozsáhlý soubor pozůstalosti, který se nacházel v inventáři a zpravidla se ještě dále členil, tvořily hospodářské náležitosti – především zvířata (i ta mohla být dále rozdělena do zvláštních oddílů podle druhů, resp. podle stáří), dále „*oeconomica instrumenta*“, tedy různé hospodářské nářadí, pluhy, vozy apod., a konečně zemědělské plodiny. U těch se rozlišovalo obilí, které se nacházelo na sýpce, a obilí zaseté na farních polích, přičemž k zasetému obilí byl připojován odhad předpokládaného výnosu a z něho byl vypočítán dvoutřetinový podíl, který měl připadnout dědicům (zatímco zbývající třetinu měl získat nástupce zemřelého duchovního); v době sklizně bylo uváděno i množství sklizeného, ale dosud nevymláceného obilí, opět s podobnými výpočty. Někdy byly mezi obilí zahrnuty i obilní desátky. Nechybělo ani uvádění sklizeného sena a otavy.

Ojediněle byl soupis pozůstalosti proveden jiným, dřívějším způsobem, a to podle jednotlivých místností na faře (resp. v kaplanství), podobně se postupovalo ve stáji a na sýpce. Vyhotovení takového inventáře bylo jednodušší a rychlejší, protože komise pouze procházela příslušné prostory a sepisovala to, co našla, výsledný dokument tak podává i přesný obraz o tehdejšího zařízení farních interiérů. Zejména po roce 1714 byl ale tento postup nahrazován právě progresivnějším tematickým způsobem inventarizace.

Na základě nově vydaných nařízení se navíc postupně proměňoval i obsah tematicky sestavovaných inventářů, takže se nejednalo o pouhý soupis, ale u každé položky byl poznamenán i odhad její kupní ceny – a tyto údaje byly průběžně sčítány buď na jednotlivých stránkách inventáře, nebo v rámci vyjmenovaných tematických skupin. Na závěr dokumentu pak byla na základě konečného součtu uvedena „*summa totius massae haereditatis*“, tedy celková hodnota pozůstalosti. Následně však ještě byly sepsány tzv. pasivní dluhy („*debita passiva*“), tedy částky, které dlužil příslušný duchovní. Mezi ně bývaly zahrnuty také pohřební výdaje („*expensae funerales*“), často jim ale byl věnován samostatný oddíl nebo dokonce byly zařazeny na samostatnou písemnost. Součet pasiv a funerálií byl nakonec odečten od již zmíněné celkové ceny pozůstalosti.

Na konec vyhotoveného inventáře bylo po roce 1714 oproti dřívějšímu období obvykle připojeno datum a podpisy, resp. i pečeti všech osob, které se inventarizace zúčastnily. Datace (uvedená slovem „*Datum*“ či „*Actum*“ a doplněná údajem o místě vzniku) sice nebyla pravidlem, pokud ale byla připojena, měla většinou moderní podobu. Někdy se datum uvedené v závěru inventáře mohlo lišit od data uvedeného na začátku a prozrazuje tak, že inventarizace trvala několik dní, což bylo vzhledem k zmíněnému tematickému způsobu a doplňování odhadu kupní ceny pochopitelné. Počet podpisů či pečeti, tj. osob účastnících se inventarizace, byl různý, nejčastěji se jednalo o dvě či tři osoby. Vedle příslušného vikáře či jeho zástupce jimi byli většinou okolní faráři, z nichž některý byl současně svědkem testamentu. Ve vydávaných nařízeních se postupně objevoval požadavek, aby se inventarizace zúčastnil také zástupce patrona (či případně patron sám), ale nebylo to pravidlem.

Výjimečně mohly nastat případy, kdy byl soupis majetku připojen přímo k testamentu (a tedy sepsán nejspíše současně s ním již před smrtí), nebo (pokud nebyla pozůstalost příliš rozsáhlá) byl spojen v jednu písemnost se zprávou o úmrtí. Jindy naopak mohlo dojít k reinventarizaci pozůstalosti a vzniku druhého či případně ještě několika dalších inventářů.

Také na zadní stranu inventáře byly doplňovány různé poznámky, nebyly však tak početné jako na testamentu. Zpravidla se jednalo pouze o „*praesentatum*“, ale vzhledem k tomu, že byl inventář většinou vyhotoven před sepsáním zprávy o úmrtí a zaslán na konzistoř spolu s ní, nacházelo se datum doručení spíše na ní. Kromě toho byl na zadní stranu často poznamenán, obvykle autorem, název písemnosti či regist, případně různé číslice či geometrické a jiné značky, které usnadňovaly orientaci ve spise.

Inventáře chyběly v pozůstalostních spisech málokdy (někdy jich dokonce vzniklo, jak bylo zmíněno, hned několik) a postupně je patrný nárůst jejich výskytu (zatímco v letech 1694–1709 se objevily u 85,2 % duchovních, poté u 72,5 %, v letech 1714 až 1730 u 87 % a za arcibiskupa Mayera v 93,2 % pozůstalostních spisech). Stále častěji byly inventáře také datovány (63,9 % – 34,7 % – 65,3 % – 78,7 %) a k jejich vyhotovování bylo přistupováno dosti pečlivě, takže přísluš-

ná nařízení byla většinou respektována a dodržována. Většina z inventářů byla vyhotovována do 14 dní po úmrtí duchovního (vznikly tak více než 4/5 těchto dokumentů, tj. 83,3 % – 84,8 % – 87,1 % – 84,1 %), respektive již v prvním týdnu po smrti (72,3 % – ? – 63,7 % – 73,8 %), v letech 1714 až 1730 to bylo nejčastěji třetí den po úmrtí.⁶¹ Inventář byl většinou posílán na konzistoř spolu se zprávou o úmrtí a testamentem, jak je zmiňováno ve zprávě, ale – jak již bylo uvedeno v souvislosti s ní – nejspíše v důsledku instrukcí, nařizujících pečlivější provádění inventarizace a podrobnější sepisování inventáře, vyžadovalo si jeho vyhotovení postupně více času, a tak po roce 1714 stoupal počet případů, kdy k inventarizaci docházelo až po sepsání zprávy o úmrtí, příp. byl inventář odeslán na konzistoř dodatečně.⁶² Zatímco na konci 17. století to bylo jen u desetiny duchovních (11,6 %), postupně tento podíl vzrostl až na čtvrtinu (15,15 % – 19,1 % – 24,1 %). Přesto ale většina inventářů vznikala nadále v době do 14 dní před sepsáním zprávy o úmrtí (76,8 % – 84,8 % – 75,6 % – 70,3 %), resp. nejčastěji v týdnu před sepsáním zprávy nebo současně s ní (v období let 1710–1713 vzniklo ve stejný den 33,3 % těchto dokumentů, v letech 1714–1730 27,9 %). Některé inventáře byly dokonce sepsány ještě za života duchovního, nejspíše jako pomůcka pro rozdělení majetku.⁶³ Proměny jsou patrné v používání jazyků – zatímco před rokem 1710 jednoznačně převažovala latina (60,8 % inventářů), do roku 1733 tento podíl postupně klesl na třetinu (66,3 % – 52,6 % – 37,1 %), a to zejména ve prospěch německy psaných inventářů, jichž byla nakonec až polovina (28,9 % – 23,1 % – 40,4 % – 50,4 %), zatímco počet česky psaných soupisů se výrazně neměnil (10,3 % – 9,4 % – 6,9 % – 12,3 %).

Díky tomu, že byly písemnosti na konzistoři stále důsledněji opatřovány datem doručení („*praesentatem*“), lze postupně lépe zjistit, za jak dlouho od úmrtí duchovního se o něm dozvěděla konzistoř (u 77,5 % – 53,4 % – 80 % – 90 % duchovních); roli přitom hrála i píle příslušného vikáře a vzdálenost od konzistoře, ale nikoli absolutní – i ze vzdálenějších míst mohla být zpráva doručena relativně brzy (nejčastěji za tři až čtyři dny) a naopak i z blízkého místa trvalo dodání až týden, zprávy z Prahy a nejbližšího okolí mohly být doručeny ještě v den vyhotovení a z nejvzdálenějších oblastí v rozmezí jednoho týdne až deseti dnů. O úmrtí většiny duchovních se tak konzistoř dozvíдалa nejpozději do 14 dní, příp. do týdne, i když počet těchto zpráv se z výše uvedených důvodů postupně snižoval – zatímco původně byla do týdne dodána více než třetina zpráv, později pouze čtvrtina (36 % – 38,5 % – 25,5 % – 24,7 %). Na konzistoři byl testament zveřejněn,

61 V tento den vzniklo 11,6 % inventářů dochovaných ve spisech z let 1714–1730.

62 Např. u zátoňského faráře J. P. Berringera († 28. 4. 1730). Inventář pozůstalosti I. Hrona († 4. 1. 1728) byl dokonce sepsán až 171 dní po smrti, tj. takřka po půl roce.

63 V období mezi lety 1714 a 1730 to byly 4,6 % všech inventářů (11 kusů), nestarší z nich (faráře G. F. Walda, † 24. 9. 1719) vznikl bezmála dva roky (725 dní) před smrtí. Podobně i M. Svobodová, Sociální, národnostní a majetková struktura, s. 49.

k publikování testamentu docházelo obvykle již v den doručení (v letech 1714 až 1730 to bylo u 43 % testamentů, u nichž bylo možné tyto skutečnosti zjistit), nebo několik dní poté: v době episkopátu Ferdinanda z Khünburgu byla většina testamentů (73 %) zveřejněna do pěti dní od doručení na konzistoř, případně od šesti do čtrnácti dní (16,9 %), nicméně publikace desetiny testamentů nastala později, zpravidla do měsíce.⁶⁴

Dalším krokem bylo **potvrzení (konfirmace) testamentu**, které mělo následovat po uplynutí předepsané lhůty šesti týdnů od doručení testamentu na konzistoř: v případě, že ustanovení testamentu nikdo nenapadl, měla být spolu s kopií závěti odeslána na konzistoř žádost o konfirmaci tohoto dokumentu, testament byl poté potvrzen a přepsán do příslušné knihy („*Liber testamentorum*“). Tuto lhůtu lze ověřit od roku 1714 (díky připojování *praesentata* a informaci o konfirmaci testamentu), kdy konfirmace začaly probíhat skutečně hned po uplynutí šesti týdnů a pokračovaly v dalších týdnech: zatímco v letech 1714–1730 bylo do čtvrt roku poté, co konzistoř obdržela testament (a často jej současně i publikovala), potvrzeno 61,7 % těchto písemností, v letech 1731–1734 dokonce 75 %, jen malá část testamentů byla konfirmována déle než po uplynutí jednoho roku.⁶⁵ Po roce 1714 se rovněž častěji (i když nikoli v příliš velkém počtu) dochovaly **žádosti o konfirmaci**, které se dříve vyskytovaly jen výjimečně: plná třetina těchto žádostí vznikla v době Khünburgova episkopátu právě ve lhůtě šesti týdnů po publikaci testamentu, další třetina pak od šesti do deseti týdnů, nicméně nemalá část žádostí byla dodána později, i více než rok poté, co byl testament zveřejněn. V jednom případě naopak vikář požádal o konfirmaci testamentu dokonce již ve zprávě o úmrtí.⁶⁶ Vyhotovování žádosti o konfirmaci testamentu ale zřejmě nebylo pravidlem a záleželo na pili vikáře, resp. exekutora pozůstalosti, zda tuto žádost napsal, jejich autorem však mohl být i dědic, případně mohlo být vyhotoveno žádostí i několik. Na autorovi pak závisel jazyk tohoto

64 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 127. V letech 1714 až 1730 bylo možné zjistit lhůtu, která uplynula od doručení testamentu na konzistoř (a doplnění *praesentata*) do jeho publikování, u 378 duchovních.

65 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 128–129. Lhůtu mezi prezentací a konfirmací testamentu bylo možné v letech 1714 až 1730 zjistit u 243 dokumentů. Po uplynutí jednoho roku došlo k potvrzení pouhých 6,2 % testamentů. Nejdéle trvalo potvrzení testamentu J. B. P. Schwehnarze († leden 1720), a to (z nejasných důvodů) 8 let a 242 dní po jeho publikování. Naopak některé testamenty byly dokonce konfirmovány ještě před uplynutím lhůty šesti týdnů, jednalo se však o jednotliviny (testament J. G. J. Philippiho († 14. 12. 1722) – za 33 dní od prezentace a 26 dní od publikace testamentu, a L. F. Wyskoczila († 4. 11. 1716) – za pouhých 15 dní od prezentace, resp. 10 dní od publikace; dva další testamenty byly potvrzeny 41 dní po prezentaci, tj. pouze s jednodenním předstihem oproti šestitýdenní lhůtě).

66 Jednalo se o testament, resp. dosvědčení poslední vůle V. Schellingera, který zemřel 11. září 1729, zpráva a současně žádost (označená tak i na zadní straně) byla sepsána 17. září a testament byl zveřejněn 6. října; datum konfirmace není v tomto případě známo, ale testament byl přepsán do „*liber testamentorum*“ a tedy potvrzen.

dokumentu – duchovní volili latinu, pro žádosti dědiců z řad světských osob bylo obvyklé užití národního jazyka. Obsah žádosti o konfirmaci byl velmi stručný: autor obvykle připomněl, že uplynulo předepsaných šest týdnů od publikace testamentu, a pokud ho nikdo nenapadl („*nullus illud impugnaverit nec impugnet*“), následovala žádost o jeho potvrzení, aby mohlo být zahájeno dělení pozůstalosti; kromě pečeti nezřídka chyběla i datace. (Někdy zato autor připojil ještě kopii testamentu a zmínil taxy kanceláři a konzistoři.) Sama konfirmace testamentu obvykle probíhala bez prodlení – většinou ještě v den doručení žádosti, případně do pěti dní (v letech 1714 až 1730 bylo v této lhůtě potvrzeno 43,7 % testamentů, u nichž to lze zjistit) či do dvou týdnů, ostatní obvykle v průběhu následujících dvou měsíců.⁶⁷ I vzhledem k pořízení opisů většiny testamentů do příslušné knihy lze ovšem předpokládat, že testament byl nepochybně potvrzován, aniž by o to muselo být speciálně požádáno – jak je ostatně zřejmé nejen z let 1714 až 1730, ale i z období episkopátu J. J. Breunera, kdy byly konfirmace testamentu běžně prováděny, aniž by bylo zaznamenáno vyhotovování žádosti o ni.⁶⁸

Za publikování a potvrzování závětí se platily konzistoři a arcibiskupské kanceláři **poplatky**, úměrné výši pozůstalosti; v případech, že byla pozůstalost malá, mohly být prominuty, i tehdy se však ponechávalo vikáři na uvážení, zda má nějakou částku poslat. Již v podzimních patentech z roku 1699 vytýkala konzistoř liknavost a vlažnost některých vikářů a vykonavatelů testamentu, kteří nezasílali náležitou taxu, nebo odkládali zaplacení tak dlouho, až z pozůstalosti téměř nic nezbyvalo, a proto nařídila, aby byla příslušná částka vyňata z pozůstalosti hned po zaplacení pohřebních výdajů a co nejdříve (a navíc v nejlepší nalezené minci) zaslána konzistoři.⁶⁹ Poplatky bylo možno zjistit u části duchovních, zemřelých v letech 1714–1722.⁷⁰ Vyšší byly poplatky určené konzistoři, které nicméně jen výjimečně přesahovaly výši 100 zl. (v 19 % zjištěných případů, 62 % poplatků nepřesahovalo 50 zl.), našly se ovšem i případy, kdy poplatky činily několik sto-

67 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 130, 271 (pozn. 158). Testament V. F. Zádolského († 10. 4. 1727) byl potvrzen až 1033 dní po přijetí žádosti o konfirmaci, tedy téměř po třech letech.

68 Končelová, Z.: Aktový materiál a jeho využití. Podobně i Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 131, 271–272 (pozn. 159): v případě P. V. Reinwettera, který zemřel v prosinci 1715 a jeho testament byl konfirmován již 8. února 1716, přišla nedatovaná žádost o konfirmaci na konzistoř až téměř o dva a půl roku později (26. července 1718), jak se však ukázalo, byla současně zprávou o exekuci.

69 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 468–469; též NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus.

70 Tyto informace bylo možno získat z protokolu o vyplacených hotovostech z pozůstalostí farářů (tzv. kniha sportulí) – NA, APA I., sign. B 66/7; rukopis je však doveden pouze do roku 1722 (a neobsahuje jména všech zemřelých duchovních). U příslušných částek je vždy uvedeno i datum, které nejspíše představuje datum vyměření poplatků, nikoli zaplacení (to je pak uváděno v žádosti o konfirmaci testamentu – např. u T. Grünera (viz pozn. 33), kde kniha obsahuje datum 15. 9. 1715, ale o zaslání poplatku se zmiňuje vikář v žádosti o konfirmaci ze 14. 12. 1715).

vek zlatých;⁷¹ příslušné částky představovaly zpravidla přibližně 5–10 % celkové hodnoty pozůstalosti. Množství peněz, které získávala arcibiskupská kancelář, bylo oproti tomu značně menší – nejčastěji (u 40,5 % duchovních) nepřesahoval daný poplatek 5 zl., u obdobného počtu spisů (39,2 %) činil od pěti do dvaceti zlatých, mohlo se ale jednat i o vyšší částky.⁷² Takřka u čtvrtiny pozůstalostních spisů (23,5 %) tvořil poplatek arcibiskupské kanceláři přibližně jednu pětinu taxy určené konzistoři, většinou se však jeho výše pohybovala od jedné osminy do jedné čtvrtiny této hodnoty. Ve třech výjimečných případech byl poplatek určený konzistoři jednou tak velký než částka příslušející arcibiskupské kanceláři.⁷³

Testamenty (včetně dosvědčení poslední vůle a kodificilů), které byly konzistori schváleny a potvrzeny, byly přepisovány do knih testamentů („*Liber testamentorum*“), a to pro zajištění jejich další nenapadnutelnosti. Důležité přitom bylo právě i náležité odvedení poplatků konzistoři a kanceláři, tedy splnění jedné z podmínek konfirmace testamentu (prvořadou podmínkou bylo samozřejmě nenapadení příslušné závěti) – naopak v případech, že sice poplatky zaplacený byly, ale poslední vůle nebyla potvrzena, se opis testamentu v knize neobjevil.⁷⁴

Zajímavé je, že se postupně prodlužovala doba, která uplynula od úmrtí duchovního do vyřízení jeho pozůstalosti (resp. sepsání zprávy o něm, tj. o exekuci). Zatímco v letech 1694 až 1709 byla většina pozůstalostí vyřízena v průběhu prvního roku od úmrtí kněze (85,8 %), v letech 1714 až 1730 to bylo jen něco přes polovinu případů (56,8 %).⁷⁵ V pozdější době byly ovšem tyto zprávy méně časté (po roce 1710 se dochovaly pouze v 16,8 % spisů a po roce 1714 u 15,9 % duchovních, zatímco do roku 1709 v 38,7 % spisů). I tak je patrný časový posun – v dřívějším období vzniklo největší množství zpráv o exekuci již v prvním čtvrt-

71 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 133, 274. U F. I. Bumbela († 5. 12. 1714) se jednalo o 800 zlatých, u J. I. Peczeného († 7. 8. 1715) o 900 zlatých, z pozůstalosti J. V. Pezolda († 26. 7. 1716), která byla oceněna na 12 520 zlatých, činil poplatek konzistoři 1 350 zlatých.

72 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 134, 274; nejvyšší zjištěný poplatek činil 300 zl.

73 Tamtéž, s. 134.

74 Např. u faráře M. J. A. Zdanského († 1. 3. 2020), který nezanechal vlastní testament, byla po jeho smrti vyhotovena hned čtyři dosvědčení poslední vůle a také byly zaplacený dosti vysoké poplatky (180 zl. konzistoři a 20 zl. kanceláři), ale nakonec nebyl potvrzen ani jeden z těchto dokumentů a do knihy testamentů byla zapsána pouze poznámka o úmrtí.

75 Více než třetina (37,8 %) dochovaných zpráv o exekuci v období 1714–1730 vznikla do čtvrt roku po potvrzení testamentu (a 18,9 % do jednoho měsíce), další třetina (32,4 %) od čtyř měsíců do jednoho roku. Zajímavé je, že u dvou duchovních došlo k sepsání zprávy o vyřízení pozůstalosti ještě před potvrzením testamentu: u českobudějovického kaplana T. Grünera, který zemřel 29. července 1715 (viz pozn. 33), byla žádost o konfirmaci testamentu sepsána 14. prosince 1715 a testament byl potvrzen 8. května 1716, již v lednu předtím přitom bylo ukončeno rozdělení pozůstalosti a byla sepsána zpráva o exekuci, na konzistoř však byla doručena až 20. června 1716. Ještě před konfirmací testamentu byla doručena na konzistoř také zpráva o exekuci pozůstalosti C. I. Heyslera, který zemřel v říjnu 1722, jeho testament byl potvrzen 5. dubna 1723, ale již 2. března 1723 byla vyhotovena zpráva o exekuci, která dorazila na konzistoř 11. března. Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 131–132, 272 (pozn. 162).

letí od úmrtí kněze, později se zprávy sepsané v této době (zejména v prvním či druhém měsíci) vůbec nevyskytují.

Pokud se dochovala (resp. byla vyhotovena), objevovala se **zpráva o exekuci** ve dvou formách: první typ obsahoval více či méně podrobný popis průběhu vyřízení pozůstalosti (s upozorněním na zaslání kvitancí), druhý typ představoval jakýsi nový, specifický druh inventáře, v němž byly původní předpokládané ceny jednotlivých částí pozůstalosti upřesněny a celková zjištěná hodnota pozůstalosti byla rozepsána na zaplacené pohřební výdaje, pasivní dluhy a konečně jednotlivé odkazy a dědické podíly, někdy byly připojeny i odkazy na příslušné kvitance. Rovněž na zadní stranu zprávy o exekuci byla napsána autorem adresa a stručný regist (obsahující název dokumentu a jméno a funkci zemřelého duchovního), po doručení na konzistoř přibýlo „*praesentatum*“ a regist úřední, dosti často byla připojena ještě poznámka upozorňující o uložení k příslušnému testamentu („*Reponatur ad testamentum...*“ – s uvedením roku), resp. pozůstalostnímu spisu, což bylo důležité vzhledem k tomu, že doba jeho vyřizování nebyla vždy krátká.

Samotné **kvitance** pocházely jak od věřitelů, dosvědčujících vyrovnání dluhů, tak od dědiců, potvrzujících předání odkazu, další pak dokládaly zaplacení výdajů na pohřeb („*funeralia*“) či za léky a lékařské ošetřování („*medicamenta*“). Jednalo se o lístky či útržky papíru různého formátu (některé byly i tištěné), průběžně očíslované či seřazené abecedně (aby bylo možné se v nich snáze orientovat), někdy průběžně vcelku, jindy podle zmíněných skupin. Jazyk kvitancí závisel na autorech, mohly tedy být psány i národními jazyky (případně i hebrejsky), mohly být opatřeny různými pečeti a poměrně často jsou datovány, což rovněž umožňuje sledovat dobu vyřizování pozůstalosti.

Celý proces vyřizování pozůstalosti se tak mohl protáhnout i na několik let.⁷⁶ Obdobný výsledek nabízí sledování doby, po kterou se konzistoř zabývala záležitostmi jednoho zemřelého duchovního, tedy období, které uplynulo ode dne, kdy obdržela zprávu o úmrtí (jež byla opatřena *praesentatem*), do dne doručení písemnosti uzavírající celý spis, tedy zprávy o vyřízení pozůstalosti (což umožňuje zkoumat i dokumenty, které nebyly datovány). V letech 1714 až 1730 nebyla tato lhůta nikdy kratší než dva měsíce, do půl roku po doručení první písemnosti měla konzistoř u třetiny duchovních (35 %) i písemnost poslední, do konce prvního roku pak u další pětiny, tedy celkem v polovině případů (55 %), a téměř čtvrtina spisů (23,3 %) byla uzavřena od roka do dvou let po doručení první písemnosti.⁷⁷

76 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 126, 131, 270–271 (pozn. 149, 155) – zatímco zpráva o exekuci faráře F. Strockera († 13. 2. 1730) vznikla dokonce již 65 dní po jeho smrti, u J. B. P. Schwehnarze († leden 1720 viz pozn. 65) k jejímu sepsání došlo až s odstupem devíti let (25. 4. 1729 – na konzistoř došla tato zpráva o pět dní později).

77 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 132–133. Nejmenší počet dní (69) trvalo vyřizování pozůstalosti faráře F. Strockera (viz pozn. 76), nejdéle (11 let a 162 dní) byla naopak vyřizována pozůstalost Ch. H. Haverleho († 26. 10. 1718), jehož zpráva o exekuci nebyla datována, nicméně nese „*praesentatum*“, proto bylo možné danou lhůtu vypočítat v pozn. 76.

Zajímavé změny nastaly i v používání jazyků – zprávy o úmrtí byly sice psány vždy úředním jazykem konzistoře, tj. latinsky, zatímco při psaní testamentů a inventářů mohla být použita vedle latiny i čeština a němčina, ale latina a čeština v tomto případě ustupovaly němčině, a to jak v případě testamentů (16,8 % – 12,7 % – 26,5 % – 21,9 %), tak především inventářů, jichž byla v době Breunero-va episkopátu psána německy necelá třetina (28,9 %), ale jejich podíl postupně dosáhl na polovinu (23,1 – 40,4 – 50,4 %).

Kromě procesu vyřizování pozůstalosti poskytují pozůstalostní spisy samozřejmě i řadu informací týkajících se sociální a majetkové a potažmo kulturní situace duchovních (zejména co se týče vlastnictví knih a případně uměleckých předmětů), které však v tomto případě musí zůstat stranou.⁷⁸ Lze snad dodat alespoň to, že na základě studia pozůstalostních inventářů můžeme zjistit být nijak překvapivé, přesto však dosti výrazné rozdíly mezi správci městských a venkovských beneficí, a současně lze vysledovat dva typy duchovních správců: vedle těch, kteří rozvíjeli především „duchovní a kulturní zájmy“ – a také si je mohli dovolit, ať už díky tomu, že pocházeli z majetnějšího prostředí, nebo že spravovali výnosnější benefícia, byla nemalá skupina kněží, kteří byli zaměřeni spíše „hospodářsky“ – jak proto, že to odpovídalo jejich zájmům, případně i zkušenostem, tak proto, že to pro ně bylo nezbytné. I když nedisponujeme srovnatelnými prameny a údaji pro poddané, lze odhadovat, že řada duchovních správců měla blízko ke svým farníkům a mnozí se svou životní úrovní (velikost hospodářství, vybavení fary apod.) příliš nelišili od poddanského obyvatelstva či ani nedosahovali úrovně těch bohatších.

78 Metodickým východiskem byly zahraniční práce: Woude, Ad van der – Schuurman, Anton J.: *Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material cultur and agricultural development*. Papers presented at the Leeuwenborch conference (Wageningen, 5-7 May 1980). Wageningen – Utrecht 1980; Meiners, Uwe – Mohrmann, Ruth-Elisabeth – Roth, Klaus: *Inventare als Quellen im Projekt „Diffusion städtisch-bürgerlicher Kultur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert.“* Tamtéž, s. 97–114; Mohrmann, Ruth-Elisabeth: *Die Eingliederung städtischen Mobiliars in braunschweigischen Dörfern, nach Inventaren des 18. und 19. Jahrhunderts*. In: Wiegmann, Günter (ed.): *Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit (Beiträge zur Volkskultur in Nordwest-deutschland 9)*. Münster 1978, s. 297–337; Rietbergen, P. J. A. N.: *Materiële en geestelijke cultuur in Noord-Nederlandse pastorieën. Een proeve op basis van 17e en 19e-eeuws materiaal*. In: Rietbergen, P. J. A. N. (ed.): *De periferie in het centrum. Opstellen door collegae aangeboden aan M. G. Spiertz bij gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum*. (Nijmeegse publikaties over de nieuwe geschiedenis I) Nijmegen 1986, s. 77–94; Kracik, Jan: *Z dziejów społecznych niszeu kleru parafialnego w Archidiecezji Krakowskiej w XVII – XVIII wieku*. Kraków 1982. Na něho navázal později Główska, Dariusz: *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI-XVIII wieku*. Warszawa 1991; Týž: *Księgozbiory duchowieństwa mazowieckiego w XVIII w. Kwartalnik Historyczny CII*, 1995, nr 2, s. 15–26; Týž: *Majątek osobisty duchowieństwa katolickiego w Koronie w XVII i XVIII wieku*. Warszawa 2004.

ZÁVĚR

Jedním z dokladů rozšiřování písemné praxe v novověku se stalo také vyřizování pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které se týkalo jejich soukromého majetku. Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si příslušné prostředky, se poměrně brzy začala snažit tyto záležitosti ovlivnit, a proto postupně vydávala různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Tato nařízení byla vydávána zejména od druhé poloviny 17. století v rámci tzv. jarních či podzimních patentů, jejichž množství postupně narůstalo a týkaly se nejrůznějších záležitostí. Pokud jde o pozůstalostní agendu, zaměřovala se příslušná nařízení nejen na vlastní projednávání dědictví, ale mnohá z nich věnovala pozornost přímo jednotlivým dokumentům, spojeným s úmrtím duchovního a potřebným pro zdárný průběh exekuce pozůstalosti, a upřesňovala způsob i postup jejich vyhotovování. Respektování těchto nařízení přitom souviselo s upevněním a rozvojem církevní správy na nejnižším stupni. Dochované písemnosti dokládají, že příslušným nařízením a jejich dodržování byla postupně věnována důkladnější pozornost, takže se průběh pozůstalostního řízení v průběhu doby zdokonaloval. Projevilo se to i v nárůstu počtu sepsaných testamentů, třebaže jejich včasné vyhotovování nadále zůstávalo problémem, což však souviselo nejen s odkládáním „posledních věcí člověka“ až na dobu bezprostředně předcházející smrti, ale i s obavami, aby výsledný dokument neztratil platnost. Vyšší nároky byly postupně vznášeny zejména na podobu inventáře pozůstalosti, který přinášel přehled o zanechaném majetku, ale současně sloužil jako pomůcka pro jeho rozdělení, a úkolem jeho autorů bylo zpracovat soupis podle jednotlivých tematických skupin a navíc doplnit i peněžní odhad všech položek. Důsledkem toho byl nejen vznik rozsáhlejších dokumentů, ale také delší doba jejich vytváření a v souvislosti s tím mnohdy i pozdější zaslání inventářů a případně i zpráv o úmrtí na konzistoř, někdy se prodlužovala i doba vyřizování celé pozůstalosti. Postupně přibývalo i dalších dokumentů v podobě žádosti o confirmaci testamentu, zatímco naopak zprávy o vyřízení pozůstalosti jsou zachovány ve snižujícím se množství. Dochované písemnosti představují cenné soubory, které podávají cenné informace jak o procesu a průběhu vyřizování pozůstalostí, tak o samotných duchovních, zvláště pokud je možné provést jejich detailní studium.

Testamenty duchovních

*„Post cujus obitum et testamentum
confectum inventum est.“*

Testamenty kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783

Testaments of the clerics of the Olomouc Diocese from 1746 to 1783

Pavel Pumpr (<https://orcid.org/0000-0001-8441-9893>)

ABSTRAKT

Studie zkoumá na základě analýzy 101 pozůstalostních spisů kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783 praxi při sestavování testamentů kněžími. Sleduje, nakolik byly výzvy církevních orgánů k sepsání závěti úspěšné, jaké skutečnosti měly vliv na to, zda kněz pořídil závěť a s jakým předstihem před svou smrtí duchovní testamenty pořizovali. Analyzovány jsou také další osudy závětí v rámci pozůstalostního řízení po smrti duchovních. Dosažená zjištění jsou využita k zodpovězení otázky, jakou funkci plnil kněžský testament ve sledovaném období a prostředí.

ABSTRACT

The study examines, based on an analysis of 101 probate files by the clerics of the Olomouc Diocese from 1746 to 1783, the practice of creating testaments by clerics. It monitors how successful the church authorities' calls for a testament have been, which facts that have had an impact on whether the clerics has made a last will, and in what advance before his death the clergy's testaments were made. Other fates of testaments within probate proceedings following the death of clerics are also analysed. The ascertainments achieved are used to answer the question of what function the clerical testament performed in the reporting period and environment.

KLÍČOVÁ SLOVA

testamenty; kněží; pozůstalostní řízení; olomoucká diecéze; 18. století

KAYWORDS

testaments; clerics; probate proceedings; Olomouc Diocese; 18th century

Modernizační procesy, které se v katolické církvi odehrávaly v období po tridentském koncilu, výrazně ovlivnily fungování církevněsprávních struktur a také produkci písemností, které v jejich rámci vznikaly.¹ V této době se objevují nové druhy písemností, které reflektují život na všech úrovních církevní hierarchie, včetně té základní, reprezentované nižším (farním) klérem. Patrně nejpodrobnější a nejlépe dochovanou písemnou dokumentaci, která odráží život a působení farního kléru v raném novověku, představují pozůstalostní spisy. Jejich vznik souvisí s faktem, že světští kněží získávali v potridentské době plnou svobodu testamentárně nakládat se svým majetkem.² Tento proces probíhal postupně, v závislosti na individuální situaci v jednotlivých diecézích.

Na Moravě vznikaly testamenty příslušníků nižšího kléru již v předbělohorské době, tehdy však ještě na základě individuálních privilegií, jimiž olomoučtí biskupové, případně také laičtí patroni, udělovali konkrétním duchovním správcům far právo pořizovat závět.³ Obecně platné právo sepsat testament získali moravští faráři až v roce 1644. Tehdy moravský zemský sněm rozhodl, že faráři mohou se svým majetkem testamentárně disponovat, a to pod podmínkou, že třetinu majetku odkáží kostelu, u kterého budou v době smrti působit jako du-

- 1 Významem tridentského koncilu v kontextu modernizačních procesů se zabývá sborník Prodi, Paolo – Reinhard, Wolfgang (edd.): *Das Konzil von Trient und die Moderne*. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient, Bd. 16). Berlin 2001.
- 2 Blíže k tomu Kaps, Johannes: *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen in Rechtsgeschichte, Kirchenrecht und Bürgerlichem Recht Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*. Buchenhain vor München 1958, s. 52–57, 59.
- 3 Konkrétní případy této praxe cituje G. Wolny ve své církevní topografii. Viz např. Wolny, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. Abt. II. Brünn Diöcese, Bd. 1. Brünn 1856, s. 397, pozn. 3. Další případy uvádějí Macek, Josef: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 190, 199–200; Kameníček, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. Jejich složení, obor působnosti a význam. Od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628). III. Brno 1905, s. 330–331; Snopek, František (ed.): *Nová akta kardinála Ditrichštejna. Příspěvek k církevní topografii moravské*. Časopis Matice moravské 27, 1903, s. 297, č. 65; s. 299, č. 84; s. 302, č. 130.

chovní správci.⁴ Toto opatření mělo dvojí smysl. Zprv mělo zabránit tomu, aby pokračovala dosud obvyklá praxe zabírání kněžských pozůstalostí světskými patrony.⁵ Zadruhé mělo zajistit, aby byl uplatněn tradiční církevní nárok na dědictví po zesnulých kněžích. Tento nárok byl odůvodněn skutečností, že majetek kleriků pocházel přinejmenším zčásti z církevních příjmů.⁶ Celkově je tedy zřejmé, že zmíněné ustanovení z roku 1644 bylo součástí širší snahy o potridentskou obnovu katolické církve jako silné a samostatné (tedy také ekonomicky nezávislé) instituce.

V následujícím období byli duchovní svými nadřízenými vyzýváni, aby včas učinili poslední pořízení. Podle základní instrukce pro nižší klérus olomoucké diecéze z roku 1666 měli děkani ve svém obvodu věnovat náležitou pozornost farářům, kteří byli v ohrožení života: Po zaopatření svátostmi měl děkan takového kněze vybídnout, aby včas uspořádal své majetkové záležitosti pořízením řádného testamentu. Tímto testamentem měl jednak pamatovat prostřednictvím zbožných odkazů na spásu své duše, jednak zamezit tomu, aby byl jeho majetek (po smrti) kýmkoli rozchvácen.⁷ Vzor testamentu vydaný roku 1757 biskupskou

- 4 Stalo se tak zásluhou olomouckého biskupa Leopolda Viléma, který vymohl u svého bratra – císaře předložení návrhu, na jehož základě moravský zemský sněm 14. 11. 1644 přijal dotyčné sněšení. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), A3 Stavovské rukopisy, inv. č. 21, Sněmovní kniha 1642–1644, fol. 152v–153r (dostupné z <<http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/a3/docs/A0003-21.htm>> [25. 10. 2022]; Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO-O), Arcibiskupská konzistoř v Olomouci (dále ACO), M4, kart. 5250, Obecná ustanovení o pozůstalostním řízení kněží 1641–1802 (zde se nachází opis sněmovního sněšení spolu s dalšími souvisejícími písemnostmi). Viz též Zuber, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Praha 1987, s. 192; Válová, Kateřina: *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*. Olomouc 2002, s. 26 (s chybným datováním události do roku 1647).
- 5 Tuto zvyklost připomíná list moravského královského tribunálu adresovaný císaři ve věci požadované testamentární svobody duchovních ze dne 7. 11. 1643: „...*die biß anhero in disem Marggraffthumb Mähren von denen Patronis Ecclesiarum oder sogenändten Colatoribus usurpate [!] Apprehendirung der nach dem abgelebten Pfarrer hinterblibener Verlassenschaftten [...], diese Consuetudo von undenklichen Jähren im Landt allhir angebracht worden [...], die Patroni, so das Jus Praesentandi haben, die obberührte Apprehensionen dessen, was die Pfarrer verlaßßen, gleichsamb für ein praescribirtes Recht halten...*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.
- 6 Na takový majetek se vztahovala zásada, podle níž přebytky z důchodů beneficia, jež klerik nevyužil k obživě odpovídající svému stavu, neměl odkazovat ke světským účelům. V praxi však bylo často nemožné jednoduše rozdělit pozůstalost kněze na majetek pocházející z církevních příjmů a na jmění, jež bylo jiného původu (tj. bylo získáno například dědictvím). Proto se prosadil závazek odkázat část majetku církvi nebo na zbožné účely. Viz Kaps, J.: *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen*, s. 52–57, 59.
- 7 *Monitorium sive instructio brevis pro decanis ruralibus ac parochis dioecesis Olomucensis...* Olomucii 1666 (vycházím z exempláře uloženého in: Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 36052), část instrukce určená děkanům (*Instructio pro decanis*), s. 15–16, čl. XV: „*Casu, quo periculum vitae, cuiuspiam ipsorum [= parochorum] instaret, post percepta pie Sacramenta, eum moneant, ut mature de sua substantia, si quam habet, pro animae suae salute, in pias causas, per Testamentum rite faciendum, disponat, atque provideat, ne a quoquam res suae indebite distrahantur.*“ Analogické

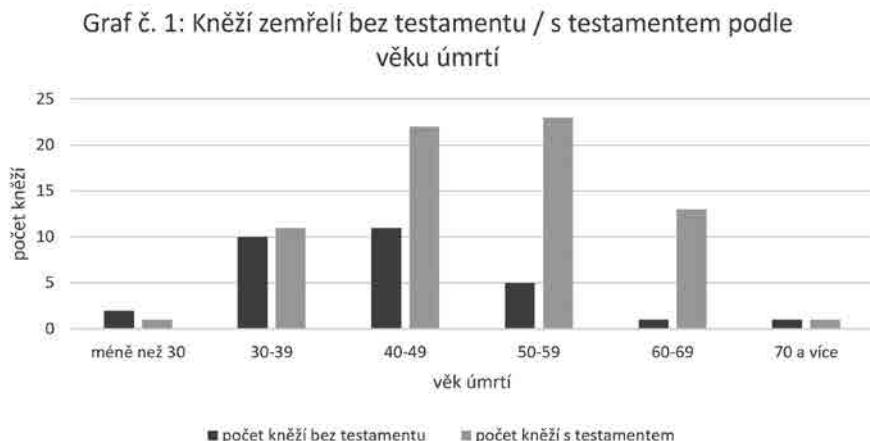
konzistořĩ pak uvádĩ jako dũvod sepsání poslední vůle přĩmo snahu předejĩt sporũm o majetek, které mohly po smrti kněze vzniknout.⁸

V pramenech uváděné dũvody k pořĩzení závěti tedy reflektujĩ její dva základní významy, to znamená testament jako akt víry a zároveň jako majetkoprávní pořĩzení, které má zajistit řádný a zbytečnými spory nezatěžovaný průběh pozůstalostního řĩzení.⁹ Někteřĩ badatelé vedle toho hledajĩ i jiné motivy, jež mohly stát za výzvami k sepsání testamentu. Požadavek církve na pořĩzení závěti je například dáván do souvislosti s její případnou snahou získat „většĩ“ podíl z pozůstalostí duchovních.¹⁰ Zde je však třeba připomenout, že církevní nárok na podíl na dědictví po zesnulých kněžích byl uplatňován i tehdy, když dotyčný jedinec žádnou závěť nezanechal. I v případě těchto intestátních pozůstalostí měl totiž podle dobových norem připadnout nemalý díl z majetku kněze na církevní, respektive zbožné účely. Přitom se mohlo jednat dokonce o větší podíl, než jaký by připadl církvi z pozůstalosti s testamentem.¹¹

výzvy k sepsání testamentu se objevujĩ také v sousední pražské arcidiecézi, v instrukcích vydaných tamní konzistořĩ. Viz Ryantová, Marie: Nařĩzení až za hrob. Testamentární praxe a vyřĩzování pozůstalostí světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka. In: Holý, Martin – Mikulec, Jiřĩ (edd.): Církve a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku. (Folia Historica Bohemica, Supplementum I). Praha 2007, s. 149–162, na s. 152–155.

- 8 „...ad evitandas, quae post mortem meam occasione substantiae meae oriri possent, lites...“ „Tento vzor testamentu tvořĩ přílohu ke kurendě (tj. instrukci vydané biskupskou konzistořĩ v Olomouci) z 8. 3. 1757 (kurenda je uložena in: ZAO–O, ACO, M4, kart. 5250). Citovaná formulace se pak běžně objevovala v arengách reálných závětĩ.
- 9 Podrobněji ke smyslu raněnovověkých testamentů Malý, Tomáš: Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnštĩ měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. stoletĩ. Brno 2009, s. 82–106.
- 10 Lipovski, Radek: Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850). Ostrava 2013, s. 255.
- 11 Již zmíněné sněmovní snešení z listopadu 1644 ustanovovalo, že pokud by farář zemřel bez posledního pořĩzení, má polovina majetku připadnout kostelu a druhá nebožtíkovým příbuzným; v případě že kněz žádné příbuzné neměl, připadala dotyčná polovina na zbožné účely („ad pias causas“). Církve tak teoreticky měla podle tohoto nařĩzení zajištěn větší příjem z intestátních pozůstalostí než z těch, u nichž byl k dispozici testament, neboť závěť musela obsahovat odkaz kostelu ve výšĩ třetiny majetku kněze. (Samozřejmě v praxi se mohly v testamentu objevit nad rámec této povinné třetiny i jiné zbožné odkazy.) MZA, A3, inv. č. 21, fol. 152v–153r. Uvedený způsob dělení intestátních pozůstalostí pak po více než sto letech upravila Marie Terezie. Podle jejího nařĩzení z roku 1754 měla polovina takových pozůstalostí i nadále připadat nejbližším příbuzným kněze, druhá polovina však byla nově rozdělena na dvě čtvrtiny, z nichž první náležela kostelu a druhá biskupovi. (Biskup však nemohl s takto získanými prostředky disponovat libovolně, neboť je musel využít na financování misionářů a lokálních kaplanů na hranicích s Uhrami a Slezskem.) MZA, C4 Tribunál – normalia, kart. 20, inv. č. 1425, výtah z panovníckého reskriptu z 25. 5. 1754. O tři desetiletĩ později pak bylo na základě dvorského dekretu z 26. 11. 1783 na Moravě a ve Slezsku zavedeno odlišné dělení, které již od roku 1772 platilo v zemích rakouských a vnitrorakouských. Pozůstalost faráře zesnulého bez testamentu měla být podle zmíněného dekretu rozdělena na tři stejné části: první náležela kostelu, který kněz naposledy spravoval, druhá chudým a třetĩ příbuzným. Pokud zemřelý klerik neměl žádné příbuzné,

Otázku, nakolik byla nařízení obsažená ve výše uvedených směrnících v praxi dodržována, se pokusím zodpovědět prostřednictvím poznatků získaných studiem pozůstalostních spisů 101 duchovních, kteří na území olomoucké diecéze zemřeli v letech 1746–1783.¹² Na základě vyhodnocení těchto spisů lze konstatovat, že výzvy k včasnému pořízení poslední vůle byly ve sledovaném období a prostředí ve většině případů úspěšné: Testament pořídilo 71 ze 101 zkoumaných kněží, zbylých 30 tedy zemřelo bez závěti.¹³

připadala příslušná třetina majetku státní pokladně („*dem Fisco*“). Viz Lexikon aller in den österreichischen Staaten wirklich bestehenden Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze im geistlichen Fache. Prag – Leipzig 1790, s. 314; ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, písemnosti z 15. 12. 1783; Tilsch, Emanuel: Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní I. Praha 1905, s. 141–142.

- 12 Tento vzorek zahrnuje kněze, kteří splňují následující dvě podmínky: 1/ byli vysvěceni v letech 1741–1745, a díky tomu je nejstarší katalog kléru olomoucké diecéze pocházející z let 1745–1746 zachycuje na začátku jejich kariéry (viz ZAO-O, ACO, kniha č. 92); 2/ dochovaly se pro ně jejich pozůstalostní spisy, které jsou uloženy v archivním fondu olomoucké konzistoře (ZAO-O, ACO, sign. M4). To znamená, že jde o kněze, kteří zemřeli nejpozději v roce 1783, neboť tímto rokem zmíněný soubor pozůstalostních spisů končí. Zkoumaný vzorek duchovních představoval podle katalogu z let 1745–1746 necelou desetinu kléru olomoucké diecéze (8,3 %).
- 13 Mezi pozůstalosti bez testamentu je započítána i ta, která náležela kaplanovi v Rosicích Františku Staňkovi († 18. 8. 1763). V příslušném spise se sice nachází písemný záznam ústně učiněné poslední vůle, ten však biskupská konzistoř neuznala, a proto s pozůstalostí nakládala jako s intestátní. ZAO-O, ACO, sign. S327, kart. 5457. Podrobněji k tomuto případu viz níže. Výzvy církevních orgánů, aby kněží pořídili testament, byly většinou respektovány i v sousední pražské arcidiecézi. Zde je dokonce doložen ještě nižší podíl duchovních, kteří umírali bez závěti. V letech 1694–1710 v této arcidiecézi zemřelo bez testamentu pouze 19,2 % kněží, v letech 1714–1730 pak šlo již jen o 12,2 % kleriků. Viz Ryantová, M.: Nařízení až za hrob, s. 154.

Jedním z faktorů, který mohl ovlivnit to, zda kněz sepsal poslední vůli, byl věk, kterého se dožil. Zatímco ve skupině kněží zemřelých před 40. rokem života, byly počty kleriků se závětí a bez ní vcelku vyrovnané, ve vyšších věkových kategoriích jednoznačně převažovali jedinci, kteří testament pořídili (viz graf č. 1). To potvrzuje předpoklad, že intestátní pozůstalost po sobě častěji zanechávali kněží, jimž se vzhledem k vlastnímu věku nezdála být představa smrti natolik aktuální, aby učinili poslední pořízení. Nezáleželo však jen na věku, ale také na okolnostech úmrtí, tedy konkrétně na tom, zda kněz zemřel po dlouhé nemoci, či naopak náhle. Například kooperátor v Určicích František Sedláček, který v rámci sledované skupiny duchovních zemřel v nejnižším věku (tj. v 27 letech), závět sepsal, a to s ohledem na svou nemoc a s ní související vědomí blížícího se konce.¹⁴ Pokud však duchovní zemřel náhle, neměl možnost, aby se na odchod z tohoto světa předem připravil způsobem odpovídajícím dobovému ideálu, tedy aby přijal svátosti a učinil poslední pořízení. Příkladem této situace je úmrtí kooperátora v Troskotovicích Sebastiana Čepana, který zemřel ve svých 30 letech, když byl 31. července 1746 při procházce v zahradě zasažen mrtvicí.¹⁵

Ovšem ani u těch duchovních, kteří mohli s ohledem na svůj zdravotní stav a věk očekávat blížící se konec pozemského bytí, nebylo samozřejmostí, že této příležitosti využili, aby se na smrt připravili a sepsali testament. Důvodem, proč tak dotyčný kněz neučinil, mohlo být například přesvědčení, že se ze své nemoci uzdraví.¹⁶ Toto přesvědčení bylo někdy spojeno i s velkými, v konečném výsledku však marnými výdaji na léčení.¹⁷ Například farář v Kopřivné Michael Scharlt, který se ze všech sledovaných duchovních dožil vůbec nejvyššího věku (zemřel 7. září 1781 ve věku 72 let), poslední vůli ani s ohledem na svou dlouhodobou ne-

14 „*Ego Franciscus Sedlaczek, cooperator Určizensis, sciens inefabile Spiritus Sancti edictum: ibit homo in domum aeternitatis, cui domui per actualement Divina Majestate immisam infirmitatem me appropinquare prudenter existimare possum. Eapropter de his, quae benigna ejusdem Divinae Majestatis manu mihi clementissime concredita sunt, liberrima voluntate et pleno rationis usu (corpore quidem infirmus, animo tamen sanus) hanc meam ultimam voluntatem dispositionem et testamentum feci, ut sequitur. [...]*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5457, sign. S335, závět F. Sedláčka z 1. 4. 1747. Sedláček zemřel pouhé dva dny po sepsání testamentu, tedy 3. 4. 1747.

15 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5278, sign. C51, 5. 8. 1746 (prezentát), zpráva mikulovského probošta konzistoři o úmrtí Sebastiana Čepana.

16 Takto vysvětloval děkan v Rýmařově František Cink biskupské konzistoři, proč kaplan ve Velkých Losinách Josef Zezulka, který zemřel 2. 5. 1775 ve věku 58 let, nezanechal závět: „*Cum autem infirmitatem suam ad mortem esse non putaverit, ideo ad multas ipsi factas propositiones ad declarationem testamentalem faciendam persuaderi nequaquam potuit.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5510, sign. Z65, 8. 5. 1775 (prez.).

17 Marnou snahu získat zpět ztracené zdraví dokládá případ kaplana v Třebíči Jana Procházky († 8. 12. 1757). Když místní děkan Josef František Cardeli informoval konzistoř o jeho úmrtí, připomínal zároveň, že kaplan nezanechal nic kromě malého majetku spočívajícího toliko v oblečení, knihách a obrazech. Důvodem byl podle děkana fakt, že cokoli mohl Procházka po dobu, kdy byl kaplanem, ušetřit, to za tři roky vynaložil za mediky, chirurgy a všechny léky kvůli tomu, aby opět získal zdraví. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5386, sign. P123, 12. 12. 1757 (prez.).

moc a pokročilý věk nepořídil, a to navzdory naléhání svého nadřízeného děkana a dalších osob.¹⁸ Je tedy zřejmé, že na pořízení testamentu měl vliv nejen samotný věk, ale také zdravotní stav dotyčného kněze a s ním související okolnosti úmrtí, a zejména pak klerikův přístup ke smrti, který ne vždy odpovídal dobově zdůrazňovanému principu „*memento mori*“.

Testamenty pořizované kněžskými měly dvě základní formy: písemnou (*testamentum scriptum*) a ústní (*testamentum nuncupativum*).¹⁹ V prvním případě se jednalo o listinu, která zakládala vlastní právní pořízení a jejímž vydavatelem byl sám testátor. Ve druhém případě šlo o zlistnění ústně učiněné poslední vůle, u nějž figurovali jako vydavatelé svědkové právního pořízení.²⁰ Druhá varianta závěti byla využívána v situacích, kdy již testátor nebyl kvůli špatnému zdravotnímu stavu schopen učinit písemné pořízení.²¹ Proto tento typ testamentů vznikl často až těsně před smrtí dotyčného kněze. Písemný záznam ústně projevené po-

18 V tom smyslu se vyjádřil děkan v Kolštejně (dnes Branná) Anton Hillebrand ve zprávě o Schartlově úmrtí: „*Cum autem toto durante infirmitatis suae tempore nec meis, nec aliorum exhortationibus ad apponendum ultimam suam voluntatem moveri potuerit, atque ita sine scripto et nuncupativo testamento defunctus sit.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5450, sign. S282, 12. 9. 1781 (prez.). Za uvedenou formulaci lze tušit snahu děkana zdůraznit před konzistoří fakt, že pokud kněz zemřel bez závěti, nebylo to jeho vinou, neboť on sám nezanedbával svou povinnost vyplývající z funkce děkana vybičnout umírajícího duchovního, aby pořídil závět. Analogický motiv lze nalézt i ve zprávách jiných děkanů, kteří se podobně snažili zdůraznit, že nenesou zodpovědnost za úmrtí kněze bez závěti. Například když děkan v Náměšti nad Oslavou Martin Tomáš Jorsch informoval konzistoř, že 4. 9. 1762 zemřel farář ve Velké Bíteši Jiří Kvísek, dodával: „...*de cuius gravi infirmitate cooperator suus me certiorum reddere neglexit, unde factum est, quod quidem sacramentis provisus, intestatus tamen decesserit. Super quo neglectu cooperatorem graviter reprehendi, reculasque obsigillavi et custodiam ad horreum ordinavi.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5324, sign. K18, 9. 9. 1762 (prez.).

19 Doporučené vzory obou typů testamentů byly publikovány jako přílohy ke kurendě (instrukci) olomoucké konzistoře z 8. 3. 1757. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.

20 Tomuto jasnému odlišení písemného a ústního testamentu odpovídají nejen konzistorní vzory obou typů posledních vůlí (viz předchozí poznámku), ale většinou také samotné dochované závěti. Přesto však v praxi vznikaly i takové testamenty, které nelze v rámci uvedené klasifikace jednoduše zařadit. Jako příklad je možné uvést poslední vůle Karla Scherwitze († 5. 12. 1753) a Arnošta Pivoňky († 25. 3. 1770). Obě závěti jsou sice označeny jako ústní (*testamentum nuncupativum*), čemuž odpovídá to, že jsou psány rukou někoho jiného, než je zůstavitel, jinak však vypadají jako běžné písemné testamenty: jsou formulovány jménem zůstavitele (v první osobě), který tak figuruje jako vydavatel písemné verze testamentu, navíc jsou obě závěti také testátorem podepsány a zpečetěny. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5460, sign. S364, závět faráře ve Velkých Petrovicích (dnes Pietrowice Wielkie v Polsku) K. Scherwitze ze 7. 10. 1753; tamtéž, kart. 5388, sign. P138, závět faráře ve Slavkově u Opavy A. Pivoňky z 19. 3. 1770.

21 Na to výslovně poukazuje například poznámka uvedená jménem zůstavitele v písemném záznamu ústní závěti kooperátora v Šumicích Martina Černého († 21. 6. 1753): „*Ob debilitatem corporis non potui me subscribere, solummodo testes requisivi.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C82, testament z 5. 6. 1753.

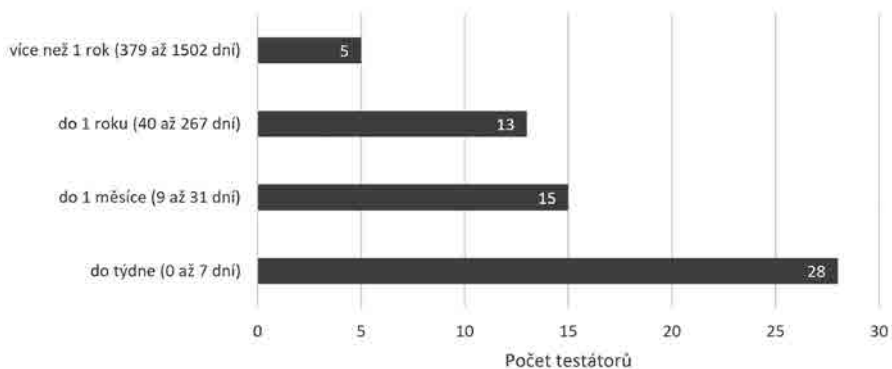
slední vůle pak někdy svědkové sepsali dokonce teprve až po úmrtí zůstavitele.²² V takových dodatečně písemně zaznamenaných ústních testamentech pak může být explicitně odlišen termín uskutečnění vlastního právního pořízení (tj. ústního projevení poslední vůle) od data jeho zlistinění.²³ Nicméně toto dodatečné zlistinění je doloženo jen v některých případech, jinak docházelo k písemnému zaznamenaní ústního testamentu přímo v den jeho pořízení.²⁴

Celkem v 61 případech bylo možné určit časový interval, který uplynul mezi pořízením testamentu (ústního nebo písemného²⁵) a smrtí zůstavitele (viz graf č. 2).²⁶ Tento ukazatel potvrzuje, že většina posledních pořízení vznikala právě s vědomím blížícího se konce pozemského bytí, nejčastěji v řádu několika dní před smrtí. Téměř polovina datovaných závětí vznikla nejvýše týden před smrtí

- 22 Například písemný záznam poslední vůle Antona Schrotta, faráře v (Německé) Libině, vyhotovil děkan v Uničově Florian Jüttner jako jeden ze tří svědků dotyčného právního pořízení teprve 18 dní po testátorově smrti, poté co jej k tomu vyzvala konzistoř. Samotný obsah Schrottovy závěti však Jüttner konzistoři popsal již dříve, ve zprávě o úmrtí. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5460, sign. S357, písemný záznam testamentu z 24. 12. 1783 (Schrott zemřel 6. 12. 1783); zpráva o úmrtí, 11. 12. 1783 (prez.); příkaz konzistoře k inventarizaci pozůstalosti, obsahující i nařízení sestavit písemnou verzi testamentu a zaslat ji co nejdříve do konzistoře za účelem jeho publikace, 11. 12. 1783 (koncept).
- 23 Toto určení odlišného data ústně vykonaného právního pořízení může být jen přibližné: v testamentu kooperátora v Guntramovicích Johanna Kallerta († 19. 9. 1766) svědkové uvedli, že zůstavitel pořídil tuto ústní závěť již před dvěma roky; samotnou listinu, kterou vydali až po testátorově smrti, však nedatovali. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5339, sign. K240, nedatovaný testament. Takto dlouhý interval mezi uskutečněním ústního právního pořízení a jeho zlistiněním lze ovšem považovat za extrémní. Bezpochyby běžnější byl podstatně kratší rozestup mezi oběma akty, s jakým se lze setkat například v případě posledního pořízení Antonína Janovského. Janovský zemřel 11. 8. 1770 jako nezaměstnaný kněz v Olomouci, přičemž ústní závěť pořídil tři dny před svou smrtí (8. 8.), v přítomnosti dvou svědků, kteří vyhotovili písemný záznam tohoto aktu až den po zůstavitelově smrti (12. 8.). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5322, sign. I87.
- 24 U některých testamentů tuto situaci výslovně zdůrazňují použité formulace. Například písemný záznam ústní závěti faráře v Doubravníku Františka Vavroše († 20. 11. 1765) svědkové uzavřeli koroborací a datovací formulí ve znění: „*In quorum fidem praesens testamentum nuncupativum nostris subscriptionibus et sigillorum appressionibus munivimus. Actum et auditum Daubravnicii die 26. augusti anno 1765.*“ Bezprostředně pod tento text pak svědkové umístili své podpisy a pečeti. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5490, sign. W81, testament z 26. 8. 1765.
- 25 Zde nerozlišují testamenty ústní a písemné jednak proto, že toto rozlišení není v daném kontextu relevantní, jednak proto, že není ani bezezbytku možné. Ne u všech dochovaných závětí lze totiž jednoznačně určit, do jaké z uvedených dvou kategorií náleží. Viz pozn. 20.
- 26 Uvedený interval nebylo možné stanovit u nedatovaných závětí a také u těch ústních testamentů, u nichž je v jejich písemném záznamu uvedeno datum, které se prokazatelně nevztahuje k vlastnímu právnímu pořízení, nýbrž až k jeho dodatečnému písemnému zaznamenaní (jde totiž o datum z období po smrti testátora). V případě, že jeden kněz vyhotovil postupně více testamentů, vyhodnocuji zde interval mezi pořízením první závěti a úmrtím klerika.

zůstavitele, z toho tři dokonce přímo v den úmrtí kněze.²⁷ Ostatní kněží vyjádřili svou poslední vůli dříve – ve čtvrtině případů se tak stalo nanejvýš měsíc před skonem zůstavitele, pětina duchovních pořídila závěť v průběhu zbývajících roku života a jen pět kleriků vykonalo testamentární dispozici s vlastním majetkem již v období od jednoho do čtyř let před svou smrtí.

Graf č. 2: Interval mezi porízením závěti a smrtí testátora

V případě testamentů porízených v delším předstihu před smrtí zůstavitele se opakovaně stávalo, že různé změny, k nimž došlo během zbývajících části života kněze, si vynutily vyhotovení aktualizacího dodatku k původní závěti. Dodatek k závěti již většinou opět vznikl krátce (tj. několik dní) před úmrtím testátora.²⁸ Tento dodatek mohl být buď připsán přímo do původního testamentu,²⁹ anebo mohl být vyhotoven ve formě samostatné písemnosti.³⁰

27 V den zůstavitelova úmrtí byly porízeny testamenty kooperátora ve Vizovicích Františka Ignáce Jančara († 24. 12. 1750), děkana v Příboře Antona Freiheita († 26. 4. 1776) a faráře v Rovném Antonína Červenky († 5. 3. 1783). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5322, sign. I68; kart. 5296, sign. F131; kart. 5279, sign. C63. Dalších osm kněží vyjádřilo svou poslední vůli pouhý den před smrtí.

28 Čtyři zaznamenané dodatky k původním testamentům vznikly v rozmezí jeden, dva, šest a 237 dní před smrtí dotyčného kněze. Poslední zmíněný případ je jednoznačně atypický, neboť i původní závěť, která byla daným dodatkem modifikována, se vyznačovala nezvykle velkým předstihem před smrtí; byla sepsána 1502 dní před úmrtím daného jedince.

29 Tak tomu bylo například v případě poslední vůle nezaměstnaného kněze Jiřího Raddy († 24. 1. 1771). Krátký, ústně učiněný dodatek z 18. 1. 1771 byl dopsán pod text písemného testamentu z 15. 12. 1770. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5413, sign. R139.

30 Takový samostatný dodatek („*codicill*“) ke své původní závěti z 20. 7. 1778 vyhotovil dne 17. 3. 1779 (tedy dva dny před smrtí) farář v Pavlovicích u Přerova Ignác Benátek. Zatímco

Konkrétní náležitosti testamentů stanovila olomoucká biskupská konzistoř roku 1757, když vydala doporučené vzory pro oba typy závětí. Konzistorní formulář testamentu bylo možné modifikovat, přitom však bylo nutné zachovat následující podstatné prvky (*substantialia*): Pokud jde o obsahovou stránku, závěť musela zahrnovat povinný odkaz třetiny majetku kostelu (*legitima ecclesiae*) a ustanovení dědice (*haeredis institutio*). Pokud jde o stránku formální, závazné byly v případě písemné poslední vůle podpisy testátora a alespoň dvou svědků, u písemného záznamu ústní závěti byly vyžadovány pouze podpisy svědků, před nimiž testátor projevil svou vůli.³¹ Obsah posledních vůlí musel splňovat i další podmínky. Instrukce pro faráře z roku 1666 stanovila, že za neplatné budou prohlášeny závěti, v nichž by kněží něco odkázali ženám či hospodyním, s nimiž „hanebně žili“, anebo z toho byli podezřelí, případně také svým nelegitimním potomkům.³² Biskup Schrattenbach pak roku 1713 nařídil uznávat pouze závěti odpovídající skutečnosti, nikoli testamenty nedopsané, nebo zfalšované.³³

Dodržování uvedených pravidel kontrolovala biskupská konzistoř v rámci pozůstalostního řízení. Celý tento administrativní proces byl zahajován v okamžiku, kdy místní děkan nebo jeho zástupce zaslal konzistoři zprávu o úmrtí dotyčného kněze.³⁴ Se zprávou o úmrtí byla zpravidla do konzistoře zasílána také závěť, anebo bylo sdělováno, že duchovní zesnul, aniž by pořídil testament. Uvedený postup, který byl stanoven církevními normami,³⁵ umožňoval konzistoři, aby se hned na začátku celého procesu seznámila s nebožtíkovou poslední vůlí, a mohla tak v průběhu pozůstalostního řízení postupovat s ohledem na ni, nebo aby naopak byla od počátku srozuměna s faktem, že bude nutné postupovat podle pravidel o vyřizování intestátních pozůstalostí. Jen v některých případech se stalo, že testament byl konzistoři doručen až dodatečně, například současně se soupisem majetku zesnulého kněze.³⁶

původní závěť byla vydána jako písemný testament, dodatek byl pořízen ústní formou a byl zapsán místním obecním písařem. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5273, sign. B179.

- 31 Kurenda z 8. 3. 1757, bod č. 2 a přílohy se vzory testamentů. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250. Tato instrukce navazovala na kurendu z 24. 9. 1753, která v bodu č. 13 velice stručně definovala obsah testamentu. Také zde je zmiňován povinný odkaz kostelu a ustanovení dědice, stejně jako rozdělení testamentů na písemné a ústní. ZAO-O, ACO, kniha č. 281.

- 32 Monitorium sive instructio brevis, s. 75, čl. 59.

- 33 Válová, K.: Curia episcopalis Olomucensis, s. 42.

- 34 Podrobný popis pozůstalostního řízení po smrti kněží v olomoucké diecézi ve sledovaném období podává Pumpr, Pavel: Nižší klérus na Moravě v 18. století mezi stavem a profesí. Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783. Brno 2020, s. 202–229.

- 35 Kurenda z 15. 9. 1760 nařizovala: „[...] *post obitum defuncti* [...] *Episcopali Officio obitus defuncti cum annotatione diei et transmissione, si quod factum est, testamenti nuntietur* [...]“. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250.

- 36 Tak tomu bylo například v případě závěti faráře v Německé Libině Antona Schrotta. Zde tento postup souvisel s faktem, že ústně učiněný testament byl písemně zaznamenán až 18 dní po

Poté, co konzistoř obdržela testament, nejdříve jej publikovala, a to často hned v den doručení, anebo ve dnech bezprostředně následujících.³⁷ Po zveřejnění byla závěť předána k revizi konzistornímu fiskálovi (*fiscus consistorialis*). Tento úředník testament prostudoval a následně zaslal konzistoři zpět spolu se svým písemným vyjádřením. Často šlo o stručné konstatování, že závěť je v pořádku, neboť obsahuje povinný odkaz třetiny majetku kostelu a splňuje i ostatní stanovené náležitosti.³⁸ To však neznamená, že by revize byla pouze formálním aktem. K některým testamentům totiž fiskál vznesl výhrady. Tyto případy si zasluhují pozornost, protože ukazují, jak byly jednotlivé náležitosti testamentu hodnoceny, tedy které z nich byly vnímány jako podstatné. To, jak následně k výhradám vzneseným fiskálem přistoupila konzistoř, pak naznačuje, jak ona sama nahlížela na kněžské závěti a v čem spatřovala jejich hlavní význam.

Výhrady vznesl například fiskál Jan František Pradatsch k testamentu faráře v Rovném Antonína Červenky († 5. března 1783). Upozorňoval, že není známo, čím rukou byla závěť napsána (ačkoli byla vydána jménem testátora, psala ji evidentně jiná osoba), dále že podpis zůstavitele je stěží čitelný (Červenka se zjevně podepsal s velkými obtížemi, ostatně ještě v den sepsání testamentu zemřel), chybí podpisy (a tudíž i jména) svědků, ačkoli je koroborace listiny ohlašuje a konečně prý bylo zcela opomenuto ustanovení dědice. S ohledem na uvedené skutečnosti Pradatsch konstatoval, že dle jeho názoru by závěť neměla být schválena, pokud by však konzistoř chtěla rozhodnout ve prospěch poslední vůle, žádal pouze o doplnění povinného odkazu pro farní kostel.³⁹ K tomu je nutné dodat, že Pradatschova výhrada poukazující na nestanovení dědice nebyla oprávněná: V testamentu sice chyběla předepsaná formulace explicitně zmiňující „*haereditis institutio*“, nicméně stejný význam měl sedmý bod závěti, v němž testátor určil, na jaké účely má být využit zůstatek jeho majetku. Pokud pak jde o absenci podpisů svědků, tuto skutečnost vysvětloval konzistoři děkan v Opavici Jan Staněk poukazem na fakt, že Červenka chtěl nechat potvrdit závěť svědky, nicméně nemohl

Schrottově smrti, viz pozn. 22. Ve zprávě o úmrtí faráře v Doubravníku Františka Vavroše, která byla do konzistoře doručena 25. 11. 1765, děkan v Lomnici František Dalbert konzistoř zatím pouze informoval o existenci ústního testamentu s dodatkem, že při nejbližší příležitosti podá zprávu, zda se nepodařilo nalézt nějaký jiný testament pořízený nebožtíkem. Nakonec byla Vavrošova závěť konzistoři doručena až současně s pozůstalostním inventářem dne 19. 12. 1765. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5490, sign. W81.

37 Podle instrukce z r. 1713 měla být závěť „*veřejně přečtena v konzistoři jako výnos*“. Válová, K.: *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 42.

38 Viz např. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5278, sign. C59, 18. 5. 1761 (prez.); kart. 5331, sign. K163, 23. 7. 1762 (prez.); kart. 5411, sign. R100, 7. 4. 1778 (prez.); kart. 5453, sign. S309, 24. 9. 1759 (prez.).

39 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5279, sign. C63, zpráva konzistorního fiskála: 28. 3. 1783 (prez.); testament Antonína Červenky z 5. 3. 1783 (publikován 18. 3. 1783).

tak již učinit, neboť jej předstihla smrt.⁴⁰ Zda nakonec konzistoř Červenkovu závěť potvrdila či nikoli, není známo.

Jiné případy ovšem dokládají, že ani zjištění nedostatků nemuselo nutně vést ke zneplatnění testamentu. Tak u závěti faráře v Litobratřicích Andrease Ceha († 25. listopadu 1765) poukazoval konzistorní fiskál Jan Kašpar Huck na fakt, že je podepsána pouze testátorem, zatímco podpisy svědků v ní chybí. Zároveň však připomínal důležitou zásadu kanonického práva: „Když je s velkou jistotou známa jistá vůle pořizovatele závěti, závěť má platit ve prospěch zbožného odkazu.“ Jak následně poukázal, z podpisu testátora zjevně vyplývá, že napsal celou svou závěť vlastní rukou, a proto je jeho jistá vůle známa s velkou jistotou. S ohledem na to i na fakt, že on sám coby fiskál má bránit kostely (tedy hájit jejich dědická práva) a zbožné odkazy, konstatoval, že proti testamentu, který obsahuje odkaz třetiny majetku farnímu kostelu, nemá žádné námitky.⁴¹ V tomto případě je zřejmé, že konzistoř testament potvrdila, neboť pozůstalost byla dělena podle něj.⁴²

Nastíněný postup při projednávání závětí farářů Červenky a Ceha tedy naznačuje, že stejná skutečnost (absence podpisů svědků) mohla být hodnocena zcela odlišně. Příčinu lze hledat v odlišných souvislostech daných případy. Nabízí se například domněnka, že se zde mohl projevovat různý přístup dvou osob, které postupně po sobě vykonávaly funkci konzistorního fiskála. Nicméně pravdě bližší vysvětlení onoho rozporu mezi odmítavým stanoviskem fiskála Pradatsche k závěti faráře Červenky, a naopak vstřícným postojem fiskála Hucka k testamentu faráře Ceha lze hledat v argumentu, kterým druhý zmíněný úředník podepřel své kladné stanovisko dotyčné poslední vůli. I z jiných dokladů totiž vyplývá, že právě ohled na zbožné odkazy byl pro konzistoř důvodem, aby akceptovala závěť, která vykazovala formální nedostatky.⁴³ Nešlo přitom o specifický postup, který by byl uplatňován jen v rámci olomoucké konzistoře. Byl totiž skutečně v souladu s výše připomenutou obecnou zásadou kanonického práva, která akcentovala

40 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5279, sign. C63, zpráva o úmrtí Antonína Červenky, 18. 3. 1783 (prez.). Brzké úmrtí testátora se stalo příčinou absence ověřovacích prostředků také v případě poslední vůle kaplana na Svatém Hostýně Bernarda Veselého: Koroborace ohlašuje podpisy a pečeti testátora i svědků, sám zůstavitel ale zemřel dříve, než stačil svou závěť podepsat a opatřit pečeti; dva svědkové pak potvrdili pravost testátorova vlastnoručního písemného pořízení až po jeho smrti. V tomto případě konzistoř poslední vůli uznala. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5500, sign. W178, nedatovaná závěť (publikovaná 25. 8. 1757); zpráva o úmrtí, 25. 8. 1757 (prez.); konzistorní nařízení ve věci rozdělení pozůstalosti, 24. 11. 1757 (prez.).

41 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C81, 9. 12. 1765 (prez.).

42 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C81, 18. 2. 1766 (prez.), konzistorní nařízení ve věci rozdělení pozůstalosti.

43 V tom smyslu poznamenal konzistorní úředník k závěti kooperátora v Šumicích Martina Černého: „*Testamentum nuncupativum vix nomen testamenti meretur, sed quia potiori ex parte ad pias causas sonat, in ejus conformitate processu.*“ ZAO-O, ACO, M4, kart. 5280, sign. C82, 6. 9. 1753 (prez.), konzistorní nařízení o rozdělení pozůstalosti.

platnost zbožného odkazu i v případech, kdy sice nebyla dodržena předepsaná forma testamentu, avšak byla zřejmá vůle zůstavitele.⁴⁴

V duchu zmíněného principu olomoucká biskupská konzistoř uznávala zbožné odkazy zesnulých kněží dokonce i v situaci, kdy neexistoval klasický testament a byla známa pouze neformálně ústně projevená vůle zesnulého klerika uskutečnit zbožný odkaz. Kooperátor v Podivíně Kašpar Jurečka († 3. dubna 1751) před svým zpovědníkem, františkánem z Valtic, který jej před smrtí zaopatřil, vyjádřil přání, aby peníze z jeho pozůstalosti byly vynaloženy na konání mši na jeho úmysl. Ačkoli tato vůle zesnulého kněze nebyla vyjádřena formou klasického testamentu, nýbrž byla doložena pouze písemným svěděním onoho františkána, konzistoř ji respektovala a při stanovení způsobu rozdělení pozůstalosti postupovala v souladu s ní.⁴⁵

Stanovisko fiskála k testamentu mělo charakter nezávazného doporučení, konzistoř mohla rozhodnout o (ne)potvrzení testamentu bez ohledu na něj. Dopládá to příklad ústní závěti faráře ve Vlkoši Matyáše Kotrdeje († 5. ledna 1774). S odkazem na dva zásadní nedostatky, totiž chybějící odkaz třetiny majetku kostelu a údajnou absenci ustanovení dědice, žádal fiskál Pradatsch o zrušení této poslední vůle a rozdělení pozůstalosti podle pravidel platných v případě intestátních pozůstalostí. Konzistoř však přesto testament potvrdila a nařídila rozdělit pozůstalost v souladu s ním, pouze doplnila chybějící povinný odkaz kostelu.⁴⁶

Z výše uvedeného je zřejmé, že zatímco fiskál někdy vznášel k testamentům kritické připomínky, biskupská konzistoř spíše vycházela vstříc snaze kněží naložit s vlastním majetkem prostřednictvím závěti. Proto uznávala i takové poslední vůle, které sice vykazovaly určité nedostatky, celkově však splňovaly základní poslání testamentu, tedy jednak napomáhat ke spáse duše prostřednictvím zbožných odkazů, jednak usnadňovat vypořádání pozůstalosti a zajistit řádný průběh tohoto procesu prostřednictvím ustanovení dědiců. Lze proto konstatovat, že konzistoř nepřikládala zásadní význam dílčím formálním nedostatkům, šlo jí především o principiální poslání testamentu. Pokud závěť odmítla, musela k tomu mít skutečně vážné důvody. K tomu ovšem docházelo zcela výjimečně. Stalo se tak v případě pozůstalosti po kaplanovi v Rosicích Františku Štaňkovi († 18. srpna 1763), při jejímž vyřizování vznikl spor mezi příbuznými zesnulého

44 K tomu blíže Kaps, J.: *Das Testamentsrecht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen*, s. 63–64 (kap. *Formlose letztwillige Verfügungen ad pias causas*).

45 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5321, sign. I55 a kart. 5322, sign. I73.

46 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5333, sign. K179, 19. 12. 1773, testament Matyáše Kotrdeje; 31. 1. 1774 (prez.), fiskálovo vyjádření k závěti; 18. 4. 1774 (prez.), konzistorní nařízení o rozdělení pozůstalosti. Pradatschovo tvrzení o neustanovení dědice poukazovalo stejně jako v případě závěti faráře Červenky (viz výše) na pouhý formální nedostatek: Také Kotrdejova poslední vůle sice výslovně nezmiňovala „*haeredis institutio*“, přesto však zahrnovala obsahově odpovídající ustanovení, v němž testátor určil, že případný zůstatek jeho majetku (tj. to, co zbude z pozůstalosti po úhradě všech pasiv a po vyplacení odkazů) připadne sestře.

kněze. Na jedné straně sporu stanul kaplanův švagr Jan Strčanovský, úředník kláštera Králové na Starém Brně, který svůj dědický nárok opíral o písemný záznam ústního testamentu F. Staňka. Kněz měl podle této závěti ustanovit za dědice právě Strčanovského a jeho ženu, tedy svou sestru, Rozálii. Za pozornost stojí fakt, že závěť navíc ustanovovala odkaz 100 zlatých na mše, který byl určen brněnskému konventu kapucínů, jehož člen, fr. Ubaldus, pořídil onen písemný záznam Staňkovy poslední vůle. Proti Strčanovského nároku se nicméně rázně postavili zbývající tři sourozenci zesnulého kaplana. Popřeli platnost testamentu s poukazem na podezřelé okolnosti vzniku písemného záznamu této poslední vůle i na jeho problematickou formální stránku a požadovali po konzistoři, aby pozůstalost jejich bratra rozdělila jako intestátní rovným dílem mezi všechny čtyři nejbližší příbuzné – tedy mezi ně, tři sourozence, a dítě jejich mezitím zesnulé sestry Rozálie. Vznesené námitky byly natolik zásadní, že konzistoř skutečně předložený písemný záznam závěti neuznala a Staňkův majetek rozdělila mezi čtyři dědice – tři protestující sourozence a jejich švagra Strčanovského. Příznačné pro přístup biskupské konzistoře je, že i v tomto případě brala jako obvykle ohled na zbožné odkazy. Přestože neuznala platnost testamentu, kterým obhajoval Strčanovský svůj nárok na celé dědictví, důrazně nařizovala, aby dědicové nezapomněli na duši svého zesnulého bratra a aby naplnili zbožný odkaz určený na mše za jeho duši, byť místo 100 zlatých zmiňovaných v poslední vůli v této souvislosti uváděla pouze částku 50 zlatých.⁴⁷

Celkově lze říci, že výše uvedené případy, kdy fiskus nebo i sama konzistoř vyhodnotili testament jako problematický, byly ve výrazné menšině. Většinou tedy byly závěti vyhotovovány v souladu s církevními normami. To dokládá například již zmíněná otázka potvrzování posledních vůlí prostřednictvím svědků. Až na výjimky bylo dodržováno ustanovení, že závěť má mít minimálně dva svědky.⁴⁸ V nadpoloviční většině případů dosvědčily poslední vůli kněze právě dvě osoby. Méně často byly závěti potvrzovány třemi osobami. Ojedinelý je výskyt jediného svědka.⁴⁹ Vzácné byly i případy, kdy se naopak u závěti objevil větší počet

47 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5457, sign. S327.

48 Úplná absence svědků byla vedle již zmíněných závětí farářů Červenky a Ceha zaznamenána v dalších čtyřech případech. Jde o poslední vůle kooperátora v Dubu Jana Abrahamčíka († 5. 10. 1755), kooperátora v Moravičanech Josefa Blumscheina († 23. 10. 1761), lokálního kaplana v Nové Lhotě Matyáše Straky († 8. 11. 1761) a administrátora v Mladějovicích Franze Sismutha († 23. 12. 1777). ZAO-O, ACO, M4, kart. 5255, sign. A18; kart. 5259, sign. B31; kart. 5458, sign. S337; kart. 5444, sign. S250.

49 Ústní závěť administrátora v Kolštejně Christopha Förstera v den jeho úmrtí (14. 11. 1757) písemně zaznamenal místní kooperátor Joseph Winckler jako jediný svědek. Navzdory této závadě nakonec konzistoř nařídila rozdělit pozůstalost podle testamentu. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5290, sign. F70.

svědků.⁵⁰ V drtivé většině případů jako svědkové testamentu vystupovali kněží – kolegové testátora, jeho nadřízení i podřízení z vlastní nebo sousední či blízké farnosti, někdy také místní děkani. Opakovaně se stávalo, že buď jeden, nebo dva z těchto kněží – svědků testamentu hráli důležitou roli také v dalším průběhu celého procesu, když se následně stali exekutory (vykonavateli) pozůstalosti, nebylo to však pravidlem.⁵¹ V několika případech poslední vůli klerika dosvědčovaly i světské osoby. Jestliže se vedle nich v úloze svědka neobjevil žádný kněz, mohlo to opět vyvolat kritické otázky konzistoře, které však nemusely vést ke zneplatnění závěti.⁵²

Pokud platnost testamentu nikdo nezpochybnil (jak k tomu došlo v případě pozůstalosti rosického kaplana Staňka) a konzistoř jej potvrdila, stal se východiskem pro další nakládání s kněžskou pozůstalostí. Aby mohly být uplatněny dědické nároky vyplývající ze závěti (v případě její neexistence pak z platných pravidel dělení intestátních pozůstalostí), museli se dědicové písemně přihlásit u konzistoře. Podle konzistorní kurendy z března 1757 při tom často vyvstávaly problémy: Úsilí konzistoře o včasné vyřízení pozůstalosti prý mnohdy ztěžovali dědicové, kteří se běžně ohlašovali pozdě, často až po letech, a tím komplikovali pozůstalostní řízení a bránili jeho ukončení. Proto konzistoř nařizovala, aby v budoucnu každý, kdo bude chtít z důvodné příčiny napadnout závěť, tak učinil do šesti týdnů od její publikace a aby se dědicové se svými nároky přihlašovali u konzistoře během tří (pokud žili v zemi), respektive šesti měsíců (pokud žili mimo ni) ode dne úmrtí. Závěť, která by nebyla během uvedené lhůty napadena, měla být ipso facto potvrzena a dědicové, kteří by se nepřihlásili ve stanoveném

50 Například poslední vůli kaplana v Židlochovicích Johanna Böhma potvrdilo pět svědků. Vedle dvou kněží (faráře v Blučině a kooperátora v Židlochovicích) šlo o tři světské osoby. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5275, sign. B195, závěť z 8. 9. 1782.

51 Do funkce exekutorů pozůstalosti byli vybíráni dva kněží, kteří působili v blízkosti místa, kde se odehrávalo pozůstalostní řízení (tj. v blízkosti místa úmrtí dotyčného kněze), někdy dokonce přímo ve farnosti, v níž zesnulý klerik před smrtí vykonával duchovní správu. Exekutory určil buď přímo sám testátor v závěti, anebo je vybírala konzistoř. Podrobněji k tomu Pumper, P.: Nižší klérus na Moravě v 18. století, s. 207–213.

52 Například písemnou poslední vůli lokálního kaplana v Hutisku Martina Michaleckého potvrdili tři laičtí svědkové, z nichž první (opavský měšťan Josef Křenek) byl zároveň písařem závěti. Konzistoř se pak valašskomeziříčského děkana v reakci na jeho zprávu o úmrtí dotazovala, proč nebyl u porřízení testamentu přítomen žádný duchovní, když nebožtík byl před smrtí zaopatřen svátostmi. Děkanovo vysvětlení bylo evidentně uspokojivé, neboť konzistoř závěť uznala. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5364, sign. M164, závěť z 18. 1. 1767; konzistoř děkanovi ve Valašském Meziříčí: 26. 1. 1767; děkanova odpověď: 24. 3. 1767 (prez.). Výhradně laické svědky měl též testament faráře v Brtnici Franze Seltzera, který potvrdili dva zástupci místní pozemkové vrchnosti: direktor Jan Šrámek a duchovní Josef Steltzl. Řadu nejasností spojených se Seltzerovou pozůstalostí formulovala konzistoř v seznamu otázek, mezi nimiž se objevila tato: Kdo další (kromě svědků) byl přítomen u porřízení testamentu a proč k tomuto aktu nebyl přivolán žádný duchovní, zejména pak jihlavský děkan? ZAO-O, ACO, M4, kart. 5428, sign. Š102, testament z 28. 5. 1768; koncept psaní konzistoře fiskáloví z 16. 6. 1768.

čase, měli být pokládáni za odmítnuté. Exekutoři pozůstalosti měli s tímto ustanovením seznámit dědice, aby se nikdo nemohl vymlouvat na nevědomost.⁵³ Dědicové měli také možnost nechat si vyhotovit kopii testamentu, kterou jim na požádání za poplatek vystavila konzistoř.⁵⁴

Jestliže zůstavitel v testamentu určil exekutory své pozůstalosti, konzistoř výběr těchto osob zpravidla respektovala. Pokud je neurčil, vybrala dva vykonavatele pozůstalosti sama. Poté, co se exekutoři ujali své funkce a sepsali inventář majetku zesnulého kněze, nadešla klíčová fáze pozůstalostního řízení, v níž testament sehrál důležitou úlohu: Konzistoř podle závěti stanovila závazný způsob rozdělení pozůstalosti (při absenci testamentu postupovala podle platných pravidel rozdělování intestátních pozůstalostí). Exekutoři pak podle konzistorního nařízení majetek zesnulého kněze rozdělili mezi věřitele a dědice, to znamená, že provedli výplatu pohledávek, odkazů a dědických podílů. Následně o vykonaném rozdělení pozůstalosti podali zprávu konzistoři, k níž připojili i příslušné účetní doklady. Konzistoř poté provedla kontrolu zaslané dokumentace, a pokud v práci exekutorů neshledala žádné nedostatky, celé pozůstalostní řízení uzavřela.⁵⁵

Je třeba dodat, že ne vždy bylo možné ustanovení poslední vůle realizovat beze zbytku. Někdy se stalo, že čistá hodnota pozůstalosti, tedy hodnota aktiv, která zbyla po uhrazení pasivních dluhů, nákladů na pohřeb a na pozůstalostní řízení, nedostačovala k vyplacení všech stanovených odkazů v plné míře. V takovém případě bylo nutné výši vyplácených odkazů redukovat.⁵⁶ Ani tato skutečnost však neměnila nic na zásadním významu testamentu, který pro zůstavitele

53 ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, kurenda z 8. 3. 1757, úvod a bod č. 1.

54 Konzistoř účtovala poplatky i za publikaci a schválení závěti. Viz ZAO-O, ACO, M4, kart. 5250, *Ordinatio taxarum pro consistorio Olomucensi* (nedatováno). Zčásti odlišně Válová, K.: *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 82.

55 Průběh této hlavní fáze pozůstalostního řízení, která začínala inventarizací a končila uzavřením celého procesu, popisuje Pumpr, P.: *Nižší klérus na Moravě v 18. století*, s. 216–225.

56 Odkazy musely být kráceny například u pozůstalosti faráře v Bravanticích Kašpara Rossipala († 16. 2. 1777). Tento kněz ve své závěti ustanovil 29 odkazů konkrétním osobám a institucím, u nichž vždy stanovil i přesnou výši odkazované částky; sumární hodnota těchto odkazů činila 254 zlatých 36 krejcarů. Majetek, který měl zůstat po vyplacení uvedených odkazů, chtěl zůstavitel rozdělit na tři části: jednu třetinu adresoval kostelům, u kterých působil jako duchovní správce, druhou určil na mše za svou duši a třetí část měli zdědit jeho příbuzní – dvě sestry Alžběta a Rozina a potomci po zesnulém bratru Josefovi. Nicméně v průběhu pozůstalostního řízení se ukázalo, že výše aktiv není dostatečná, takže neumožňuje realizovat všechny odkazy v plné výši. Proto byla pozůstalost na základě nařízení konzistoře rozdělena následovně: Po zaplacení všech pasivních dluhů a výdajů na pohřeb i pozůstalostní řízení byla ze zůstatkové hodnoty farářova majetku ve výši 342 zl. 47 kr. oddělena třetina, kterou získaly kostely spravované zesnulým knězem (113 zl. 45 kr.). Ze zbylé části pozůstalosti pak bylo vyplaceno oněch 29 testamentárních odkazů, jejichž výše však musela být redukována tak, aby celkový součet všech vyplácených odkazů odpovídal zůstatkové hodnotě aktiv (229 zl. 2 kr.). Po vyplacení těchto legátů již nezbylo z pozůstalosti nic, a proto nebyl realizován ani odkaz třetiny majetku na mše za duši testátora, ani odkaz další třetiny pro příbuzné. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5411, sign. R100.

představoval klíčový nástroj, s jehož pomocí mohl (za dodržení předepsaných pravidel) rozhodnout, jak bude jeho majetek po smrti distribuován. Mohl tak projevit svou vděčnost blízkým osobám, příbuzným, přátelům a členům své domácnosti, podpořit chudé a pamatovat na svou duši (případně i na duše svých blízkých) prostřednictvím zbožných odkazů. V neposlední řadě se mohl pokusit zajistit, aby se jeho majetek nestal po smrti předmětem dlouhotrvajících sporů, byť sama existence závěti těmto sporům nedokázala vždy zabránit.⁵⁷ Celkově lze na základě studia vybraného vzorku závětí kleriků konstatovat, že ve sledovaném období a prostředí skutečně kněžský testament plnil funkci, kterou podle představ církevních orgánů plnit měl.

Z pohledu současného badatele pak dotčené písemnosti představují významný pramen pro poznání důležitých aspektů života kněží v 18. století. V této souvislosti je však třeba zdůraznit, že závěti z pojednávané doby se do dnešních dnů dochovaly nikoli izolovaně, nýbrž v rámci širších souborů pozůstalostních spisů, které se skládají z celé řady dalších písemností.⁵⁸ Ve srovnání se staršími kněžskými testamenty z doby předbělohorské tedy již závěti duchovních z 18. století nepředstavují natolik exkluzivní pramen. I když jsou na jednu stranu stále důležitým zdrojem informací o dotyčných kněžích-testátorech, o hmotných souvislostech jejich každodenního života a zejména o jejich přístupu k posledním věcem člověka, platí na druhou stranu, že musejí být studovány nikoli samostatně, nýbrž v kontextu ostatních součástí příslušných pozůstalostních spisů.

57 Tyto spory se přitom nemusely týkat přímo samotného testamentu, jak tomu bylo ve výše zmíněné kauze pozůstalosti rosiického kaplana Staňka. I v případě pozůstalostí, u nichž byla k dispozici řádně vyhotovená závěť, kterou po smrti zůstavitele biskupská konzistoř potvrdila, mohly vyvstat komplikace, případně i spory, jejichž původ nesouvisel se samotnou poslední vůlí zesnulého klerika. To platí například o pozůstalosti po děkanovi v Příboře Antonu Freiheitovi († 26. 4. 1776), který sice pořídil řádně vyhotovenou poslední vůli (a to ústní, její písemný záznam je datován v den smrti zůstavitele), to však nezměnilo nic na faktu, že následující pozůstalostní řízení bylo mimořádně komplikované. Složitost celého procesu dokládá jak rekordní délka pozůstalostního řízení (šest let), tak i enormní rozsah dochovaného pozůstalostního spisu, který zabírá celý karton. Vyřízení této nadpřůměrně rozsáhlé pozůstalosti (její hrubá hodnota činila 9505 zlatých 24 krejcarů) bylo provázáno komplikacemi a spory souvisejícími s nejasnostmi ohledně vymezení hranice mezi majetkem zesnulého děkana a majetkem jeho hospodyně. ZAO-O, ACO, M4, kart. 5296, sign. F131.

58 Viz jejich rozbor: Pumpř, P.: Nižší klérus na Moravě v 18. století, s. 195–329.

archive files; archives; heritage; South Bohemia; estates; registry; North Bohemia; Schwarzenbergs; manor farm estates; testaments

■ K tomu, abychom pochopili, proč právě tam, proč právě tehdy a proč právě tak je uložena pozůstalostní agenda ve schwarzenberských archivech, potřebujeme znát především jedno – strukturu schwarzenberských archivů jako takových. Na první pohled je vlastně jedno, zda se budeme zabývat pozůstalostními písemnostmi podle jejich typu anebo charakteru pořízení pro poddanské, šlechtické či jiné prostředí, protože všechny se koncem 18. a počátkem 19. století podrobily jednomu, striktně danému pořádacímu schématu.¹ Teprve v něm podléhaly dalšímu uspořádání. Nahlédneme-li do historické pořádací osnovy, uvidíme v ní osm hlavních ukládacích tříd (na tomto počtu se ustálily přičiněním orlického justiciára a archiváře Karla Battisty v roce 1805 z původních devíti), z nichž pátá je vyhrazena správním záležitostem. Uvnitř té pak rubrika (podtřída) 5AE představuje dědické, pozůstalostní písemnosti (*Erbschaften, Erbschaftsachen*). A přece to k orientaci úplně nestačí.

Hlavní místo, kam se závěti a jim podobná akta ukládala je sice přesně určené, nicméně není místem jediným. Při pochopení fungování schwarzenber-

- 1 Nejznámějším typem jsou v tomto ohledu pozůstalostní inventáře a závěti. K inventářům Pešek, Jiří: Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života. *Opera historica* 1, 1991, s. 30–40. K závětím i Stejskalová, Jana: Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské společnosti, tamtéž, s. 74–80. Téma inventářů vůbec přináší sice i Roháček, Jiří – Slaviček, Lubomír (edd.): *Hortus inventariorum. Statě k problematice inventářů pro dějiny umění*. Praha 2018, avšak inventářů pozůstalostních se tu týká pouze příspěvek vázaný na literární díla, viz Nokkala Miltová, Radka: Využití pozůstalostních inventářů pro sledování recepce literárního díla, tamtéž, s. 115–127. Ke schwarzenberským archivům viz Berger, Franz Adolf: *Die Archive des fürstlichen Hauses Schwarzenberg ä. L.* Wien 1873, s. 54–78. Příručka stručně přibližuje problematiku zřizování schwarzenberských archivů nejen v Čechách, včetně jednotného pořádacího schématu. Schwarzenberská archivní reforma započala roku 1793 na Orlíku a trvala více než třicet let, systematická péče o knižční archivy je však doložena už z let dřívějších. K této problematice přehledně Hanesch, Josef: Poznámky ke schwarzenberské archivní reformě na panství orlickém. *Archivum Trebonense* 4, 1976, s. 88–99. Zde je vhodné připomenout, že orlická schwarzenberská sekundogenitura od reformy, a vůbec celého původního archivního systému, postupně upustila. K bibliografii o schwarzenberských archivech výběrově také Schwarzenberg, Karl: *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg*. Neustadt an der Aisch 1963, s. 17.

ské archivní služby je třeba vnímat několik vzájemně se prolínajících hledisek času, místa a obsahu. Rozebereme-li tato hlediska, pak budeme blíže zjištění, že ani pozůstalostní agendě se nevyhnuly vlivy, jimiž byly zasaženy i další činnosti přenesené anebo přímo vykonávané správou panství a velkostatku. Na přelomu 18. a 19. století započala velká archivní reforma, s níž šla ruku v ruce i vlna inkorporací menších statků do větších center postupně tak, jak je knížecí rod získával. S přenášením správy docházelo i k přenášení samotných archivů menších sídel do významnějších středisek správy, z nichž se postupem času profilovaly především tři, Český Krumlov, Postoloprty a Třeboň.² Archivy menších a dříve samostatných statků tak mohly existovat po jistý čas sice nezávisle na své budoucí administrativní příslušnosti, nicméně po úplném včlenění do většího dominia se staly součástí archivu právě v jeho sídle.³ Z časového hlediska je třeba vzít do úvahy hraniční roky pro stanovení předělů mezi starými a novými fondovými odděleními archivů a registratur v užším slova smyslu, které byly stanoveny letopočtem 1784 (ojediněle 1798) pro schwarzenberské horní majetky na jihu Čech, resp. letopočtem 1800 pro dolní majetky na českém severu, ale třeba i pro jihočeský Protivín. Podle toho se tedy liší jejich obsah i uložení v závislosti na místě písemné provenience. Při snaze pojmut co nejširší záběr uložení pozůstalostní agendy v jednotlivých archivních fondech velkostatků je pak nutné odhlédnout od preciznosti schwarzenberského archivního schématu a zamyslet se nad obsahem jednotlivých ukládacích tříd a kategorií. Pozůstalostní písemnosti se totiž neomezují pouze na třídu jim vymezenou, jak bylo naznačeno výše, protože je lze nalézt i v jiných částech toho kterého archivního souboru velkostatku, navíc zařazené do některého z historických fondových oddělení, pokud tato oddělení byla zřízena.⁴ Z hlediska jejich vlastního obsahu se pak nejedná jen o pozůstalostní inventáře nebo závěti, které je nutné chápat především v sociálním kontextu doby přelomu 18. a 19. století. Není divu, oba typy totiž sloužily napříč společností

- 2 Tato tři správní centra se stala nejvýznamnějšími pro postupné svozy archiválií ve 30. letech 20. století, předtím takových center existovalo tím více, čím hlouběji hledíme do historie z pohledu dneška. Ke scelování menších schwarzenberských archivů s většími po roce 1918 viz např. Plecháček, Ivo – Trška, Karel (red.): Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech. Svazek 2. Praha 1958, s. 170–171. K inkorporaci menších statků případově viz Smolková, Anna: Vznik a vývoj fondu panství a velkostatku Protivín, jeho pořádání, archivní uložení a dosavadní badatelské využití. Archivum Trebonense 7, 1991, s. 30–70.
- 3 Příkladem může být malý statek Lenešice na Litoměřicku, jehož archiv byl uspořádán jako jeden z posledních v roce 1824, k úplné inkorporaci došlo v průběhu 60. let 19. století do Postoloprty a v té době zároveň i ke splnutí obou archivů. Lenešický archiv z doby před inkorporací však i v současnosti figuruje jako samostatný archivní fond.
- 4 V každém souboru bylo zřízeno oddělení archivu a registratury. Ve většině z nich pak také jejich první a druhé oddělení, a to hlavně u větších archivních souborů. Oddělení I znamenalo důležitější spisy, oddělení II pak spisy méně důležité, určené v případě potřeby ke skartaci. Archivy menších statků se vnitřně na první a druhé oddělení nečlenily (Borovany, Bzí, Lenešice).

Obr. 1 Pozůstalostní inventář z roku 1788 svázaný do knihy. Státní oblastní archiv v Třeboni, odd. Třeboň, Velkostatek Cítoliby, stará registratura, sign. V 5AE 5a. (Foto Aleš František Plávek)

Obr. 2 Uložení pozůstalostních spisů tzv. nové registratury v archivním souboru Velkostatek Třeboň. (Foto Aleš František Plávek)

jako prostředky dobré a spravedlivé smrti, a tedy jako dva nejznámější produkty této písemné agendy.⁵

HLAVNÍ UKLÁDACÍ RUBRIKA

Na samotné podtržidě pozůstalostních písemností v již uvedené rubrice 5AE je dobře patrné, jakým způsobem je knížecí archiváři členili a zakládali a jak je řadili jednotným způsobem v historicky zpracovávaných fondech všech panství. Díky tomu je do současnosti možné využít tohoto potenciálu ve prospěch utváření obrazu sociální struktury velkostatku, zázemí tehdejších dílčích společenských skupin i retrospektivního přehledu o předchozích majitelích dominia. Zároveň s tím dokumentují správní a jiné vlivy na vlastní archivní uspořádání a propojení územních vazeb schwarzenberského majetku od jihu na sever Čech. Ukládání pozůstalostních spisů se provádělo a priori do druhého oddělení registraturní části fondu postupným způsobem, přičemž každý druh byl označen svou signaturou, odlišnou vždy jen poslední číslicí pro složku anebo fascikl. Pokyny, co a jak má být ukládáno, dostávaly vrchnostenské kanceláře na vědomí intenzivněji od 90. let 18. století formou cirkulářů a instrukcí, a to víceméně v unifikované formě.⁶ Původní knížecí instrukce k zařizování archivů z roku 1793 tedy byla pružně modifikována podle aktuálního vývoje. U pozůstalostních spisů se z archivního hlediska předpokládalo postihnouti co nejširších vrstev obyvatelstva, od vyšších úředníků přes služebníky až po poddané. Reflexe v přístupu k dělenému vlastnictví mezi relativně uzavřenou aristokracií, v tomto případě reprezentovanou knížecím dómem, a ostatním poddaným lidem je tedy dobře patrná i v tak banálním příkladu, jakým je ukládání spisů do registratury (nehledě přitom na některá nová hlediska, která se měnila se zavedením Všeobecného občanského zákoníku v roce 1811).⁷ Pozůstalostní spisy vládnoucího rodu se tak v rubrice vyhrazené přímo této agendě nikdy neobjevily. Jak si následně ukážeme na modelu třeboňské tzv. staré registratury, byli archiváři povinni zřídit několik subtypů pozůstalostní rubriky, do níž museli zakládat rozmanité spektrum písemností,

- 5 Lenderová, Milena – Jiránek, Tomáš – Macková, Marie: *Z dějin české každodennosti*. Praha 2010, zejména s. 251–254. Testamentární praxe této doby dokládá snahu o zlepšení situace materiální (pro pozůstalé) i duchovní (pro umírající). Tato snaha tak byla zastřešena vyššími cíli.
- 6 Státní oblastní archiv v Třeboni, odd. Třeboň, (dále SOA Třeboň, odd. Třeboň) Velkostatek (dále Vs) Mšec, stará registratura, sign. II 7R 1, instrukce ze dne 23. září 1793. Tato instrukce byla zaslána na mšecký hospodářský úřad spolu s přílohou, již tvořila pořádací osnova, ale zůstává bez pochyby, že ji dostala i jiná panství. Citovanou instrukci následovaly další dokumenty.
- 7 Za srovnání stojí například pohled Otty Urbana na dělení společnosti první poloviny 19. století, tedy období, kdy pozůstalostní agenda ve schwarzenberských archívech doznávala svého vrcholu. Kořalka, Jiří: Sociální dějiny v pojetí Otty Urbana. In: *Badatelské problémy 19. století. Sborník k nedožitým šedesátinám profesora Otty Urbana*. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, 2000, s. 50–51.

zejména soupisy pozůstalostí, samotné závěti a doklady o pozůstalostním řízení, o předvolání dědiců a věřitelů, konkurzy, dělení pozůstalostí, řešení a rozhodování sporů v těchto věcech, ustanovování a zkoušení opatrovníků a poručníků, přijímání a potvrzování účtů a výsledky sirotčích řízení. Pro obsahově logické celky se pak fyzicky vytvářely spisové složky, zpravidla nesvázané, přebalené, s vyznačením signatury a počtem exemplářů uvnitř. Obsah býval detailněji rozepisován ještě na samostatném seznamu jednotlivých kusů, a to až do úrovně jmen konkrétních pozůstalostních případů, a vložen přímo do fasciklu. Součástí takového seznamu byly i odkazy na další signatury s uložením v téže záležitosti, což z příslušného archivu i registratury tvoří jeden kompaktní a geniálně pojatý celek. Ojediněle se dochovaly do podoby knih svázané pozůstalostní inventáře (*Verlassenschaftsinventarienbuch*, *Gerichtlichesinventarium*), jejichž obsah byl pořízován podle obecné struktury, tudíž se v detailech mohl lišit případ od případu, a stvrzován rychtářem se svědky. V nich může být sice orientace poněkud obtížnější, ale zato pocitově přívětivější hlavně v tom, že se jedná o jeden knižní blok, a nikoliv několik volných, útlých konvolut, které jinak naprosto převládají. Záleží pak především na tom, jakou péči takový knižní blok vznikal.⁸

MODELOVÁ STRUKTURA ULOŽENÍ

Strukturu celkového uložení dobře ilustruje druhé oddělení staré registratury treboňského panství. První místo zaujímají generalia – knižecí nařízení v dědických, chudinských a pozůstalostních záležitostech, následovaná vlastními spisy pozůstalostních projednání podle sociálních skupin. K prvním, a jedněm z nejstarších, patřily spisy týkající se duchovních osob v řazení podle jednotlivých sídelních farností bez ohledu na abecední pořádek, přičemž hierarchický sled duchovních se nezohledňoval. Svým rozsahem se spisy přelévaly v rámci jedné rubriky mezi několika signatury vždy tak, aby zhruba naplnily jeden fascikl. Neslo to s sebou některá pravidla, reflektující maximální využití úložných prostor. Při nízkém stavu dochování totiž mohl být k některým farnostem v rámci registraturního

8 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Cítoliby, stará registratura, sign. V AE 5a, knižní pozůstalostní inventář z roku 1788 je dokladem toho, jak může být pořízený index ke knize špatným pomocníkem. Hesla jsou totiž řazena nikoliv abecedně podle příjmení aktérů závětí, nýbrž podle příslušnosti k jejich místu a folií. Tedy např. první položka zní na „*Zittolieber Johann Augustin, Schänker*“, třetí položka pak na „*Chlumschaner Jakob Kretschl*“ a jedna z posledních „*Brdlocher Barbara Kollaržik*“ s odkazem na datum a příslušné folio, které bylo hlavním vodítkem při sestavování rejstříku. Z formy provedení se dá usuzovat na to, že knižní blok ani index nevznikly dodatečně při archivní reformě, nýbrž před rokem 1803, tedy v době, kdy Cítoliby nepatřily Schwarzenbergům. Ve svázané podobě byl pravděpodobně používán již vrchnostensskou kanceláří předchozích majitelů, Pachtů (do roku 1794) či Wimmerů (do roku 1803). Knižecí archiváři totiž prováděli souhrnné přehledy mnohem praktičtěji, jak lze porovnáním zjistit na jiných pramenech, které prošly jejich rukama.

Obr. 3 Ukázka adjustace pozůstalostních spisů, přejatých k trvalému uložení do archivu. Státní oblastní archiv v Třeboni, odd. Třeboň, Velkostatek Postoloprty, nová registratura, sign. II^A 5AE 12n-o. (Foto Aleš František Plávek)

oddělení k dispozici spis třeba jen pro jediného duchovního k dotčené kolatuře. Anebo naopak jich bylo tolik, že by jedna signatura neodpovídala jednomu fasciklu. V takových případech se do signatury samotné vkládal písmenný znak za poslední číslici, což umožnilo do jednoho fasciklu uložit více farností najednou, resp. při větším rozsahu pro jedinou farnost se zřídily signatury dvě či více.⁹ Tento princip fungoval pochopitelně i u ostatních ukládaných agend. Uvědomme si, že to bylo zapotřebí. Vždyť jen pozůstalostní spisy treboňského panství mají rozsah okolo 20 metrů písemností! Strukturálně na duchovní osoby navazovala část pro kněžící úřednictvo, včetně jejich chudinských, resp. sirotčích záležitostí (sub

9 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Třeboň, stará registratura, sign. IB 5AE má kupříkladu uloženy duchovní pozůstalostní spisy pro celé panství již od roku 1459, pro Lomnici nad Lužnicí, ve výčtu farář z Třeboně, děkani a kaplani z Soběslavi, farář z Veselí (všechny tyto tři fary jsou označeny jedinou signaturou s koncovým písmenným rozlišením IB 5AE 2a-c), farář z Lomnice (jen tato jediná fara má hned dvě signatury IB 5AE 3 a 4), farář z Ledenic (jediná fara má jedinou signaturu IB 5AE 5) atd. Celkový číselný rozsah signatur pro staré registraturní oddělení treboňského velkostatku pro duchovní osoby je IB 5AE 2–8. Jinak tomu bylo například v Citolibečích, kde se pod signaturou V AE 1 nachází hned devět typů sub a–i. Je to zapříčiněno jednak stavem dochování, jednak administrativním vývojem, spojeným s držbou a péčí o archiv. Citoliby totiž Schwarzenbergové získali až v roce 1803 (Třeboň v roce 1660).

sign. IB 5AE 9–19), jež uvozovaly tuto i každou další část podle profesí. Navzdory tomu, jak byla sirotčím pozůstalostem věnována zvláštní péče, nevytvořila se pro ně oddělená řada signatur, nýbrž tvořily vždy začátek jednotlivých skupin podle sociálního postavení, pro něž byly samostatné signatury pořízeny. Na neutěšený stav s dřívějším ukládáním a vedením sirotčí pozůstalostní agendy bylo poukazováno ještě před archivní reformou a její pozdější rozdělení mezi jednotlivé skupiny pozůstalostí se tak stalo jedním z logických řešení tohoto problému.¹⁰ K neutěšenému stavu přispíval i fakt, že ovdovělé ženy často nakládaly svévolně s mobiliářem po svých manželech, čímž leckdy omezovaly, ba poškozovaly právoplatné dědice. Tuto praxi lze přitom potvrdit napříč schwarzenberskými majetky, ale pravděpodobně nejen těmi.¹¹ U úřednictva, včetně souvisejících sirotčích spisů, bylo zvoleno ukládací hledisko opačné než u duchovních, tedy hierarchické, takže na prvním místě tu stojí úředníci vyšší, tedy hospodářští radové, hejtmani, purkrabí a důchodní. Stejně to bylo v téže agendě úředníků nižších. Další personál podle jednotlivých profesí stojí za to vyjmenovat, aby bylo patrné, jak detailní ukládání schwarzenberští archiváři volili. A také proto, že z výčtu si lze dobře vytvořit představu o knížecích zaměstnancích, zvláště když začíná již rokem 1621. Patřili do něj lékaři, lékárníci, lesní zaměstnanci, zaměstnanci v pivovarech a pálenicích, bednáři, rybáři, celníci, pekaři, zahradníci, krejčí, truhláři, strážníci, šafáři a zaměstnanci hospodářských dvorů na panství (sub sign. IB 5AE 20–29). Velmi bohatou část v časovém rozsahu 1684–1793 zauímají hned pod pěti signaturami pozůstalostní spisy vedené pro penzisty. Následují je učitelé, varhaníci, mlynáři, šenkýři, pachtýři a sirotci a vdovy po majitelích svobodných statků. Časově velice zajímavou část, sahající až k roku 1468, tvoří pozůstalosti z městského prostředí, řazené abecedně podle jednotlivých měst a městeček.¹²

10 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Lovosice, stará registratura, sign. II 5AE 1a, přípis ze dne 16. února 1789, zasláný knížecím tajným radou Pláchem ze Seinsbergu do Lovosic. Týkal se právě sirotčích pozůstalostních spisů, poukazoval na současný nepořádek, jehož příčinu spatřoval v dřívější nedostatečné péči o tyto písemnosti, v absenci pořizování pozůstalostních inventářů, ustanovování opatrovníků a také v následné nežádoucí ochoť vдов nakládat s pozůstalostmi svých manželů podle svého volného uvážení (ve prospěch těch, kteří jejich manžely nikdy nebyli). Zde je důležité poznamenat, že přípis vznikl jen šest let poté, co Lovosice získali Schwarzenbergové (viz také následující poznámku).

11 Čechura, Jaroslav: Strategie versus realita: kdo bude dědit, kdo hospodařit a jak dlouho? (Třeboňsko v první třetině 18. století). Jihočeský sborník historický 83, 2014, s. 106–151. Autor provedl pramenný výzkum mj. právě i k tomuto jevu, který potvrzuje rovněž na třeboňském panství. Podle něj každou desátou majetkovou operaci výrazně ovlivňovaly právě vdovy. A to do té míry, že v některých případech samy disponovaly s majetkem a hospodařily na celém gruntu, který předaly podle dědické vůle až s několikaletým zpožděním. (s. 146–147).

12 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Třeboň, stará registratura, sign. IB 5AE 40–46. V čase uspořádání třeboňského archivu v rámci archivní reformy to byly vedle Třeboně také Soběslav, Veselí nad Lužnicí a Lomnice nad Lužnicí, z městeček pak Mezimostí a Dolní Bukovsko. Spisy jsou vedeny pro měšťany a jejich sirotky.

Po nich pak prostředí venkovských poddaných podle jednotlivých vesnic. Závěr výčtu pozůstalostní agendy třeboňského panství je vyčleněn osobám cizím, patřícím k jiné vrchnosti, a sice duchovním, úředníkům, vojákům a osobám odjinud, avšak zemřelým na území schwarzenberského dominia.

Škála dokladů o dědictví z venkovského poddanského prostředí, archiváři umísťovaných až na samý závěr celkové skladby pozůstalostních spisů, je navzdory jejich pozici velice rozmanitá a obsahově bohatá. Zvláště to platí pro spisy, vyhotovené k osobám sedláků. Ve srovnání s čeledí je selská pozůstalost vlastně dokladem o stavu tehdejšího gruntu, u podruha naopak o jeho takřka nemajetném postavení ve společnosti. V selských pozůstalostech byla snaha o co nejširší popis všeho jmění s porízeným seznamem dědiců. Vedle samozřejmých nemovitostí a hospodářského, domácího i ryze osobního mobiliáře, u něhož se zacházelo až do detailů částí oblečení a jeho doplňků, musela být důkladně podchycena také finanční aktiva i pasiva, včetně již vázaných prostředků. Současně s tím i domácí zvířata, obilí a jiné plodiny. V případě nejhudších vrstev se leckdy jednalo pouze o jediný inventární list s několika stručnými záznamy. Mimo podruhů a čeledi, to mohl být i mobiliář spjatý s nuznými lidmi, nacházejícími domov v obecní pastoušce, rámovaný jen obvyklými věcmi denní potřeby – stoly, židlemi, kamny, truhlou, policemi, ale i nedílnými součástmi objektu, bez nichž by to vlastně ani jinak nešlo, tedy dveřmi, okny a komorou. Za mírný nadstandard pak platily různé druhy náčiní a nádobí do kuchyně, případně nepatrný kus pozemku, sloužící jako zahrádka. K takto porízeným inventářům připojovali své podpisy obecní představení (rychtáři, konšelé), případně další aktéři, jako třeba poručníci.

Vybočením z tohoto druhu pozůstalostních spisů jsou písemnosti dochované k tehdy nepříliš početným sociálním skupinám, vzdělaným a požívajícím vážnost u široké veřejnosti. Za všechny je možné uvést lékaře, lékárníky a učitele. V souvislosti se specifickými profesemi, v našem případě s lékárníky, vyvstává pro současného badatele jedna důležitá otázka, jak naložit s nabytými informacemi, které sice mohou být pestré a zajímavé, nicméně s ohledem na jejich odborný ráz podléhají rozdílné terminologii, pro současníka mnohdy zavádějící anebo nesrozumitelné. Vybavení apatyky, promítající se do pozůstalosti po zemřelém lékárníkovi tak vyžaduje znalosti nad rámec běžné historické práce, a je proto potřeba interdisciplinárního přístupu. Stejně tak to bude i v těch případech, kdy sice lékárník není tím, pro něhož byla závěť vyhotovena, nýbrž osobou, která se hrála výraznou roli v pozůstalostním řízení člověka, který měl ještě před smrtí na to, nechat se ošetřovat různými medikamenty. Výdaje na lékárníka, a samozřejmě i na lékaře, byly k tomuto pozdějšímu nebožtíkovi založeny do pozůstalostního spisu. Zatímco se takové doklady dohledají u chudších poddaných obyvatel jen těžko, u vzdělanějších je tomu naopak. Zkusme to doložit konkrétním příkla-

dem.¹³ Když v roce 1784 zemřel učitel Jan Rokos ve Vinařicích na Lounsku, nezůstaly po něm žádné děti. Před svou smrtí se nechal ošetřovat a léky mu obstarával jistý chirurg Jindřich Döppe. Protože své poslední věci řešil již s poměrně velkým předstihem, dochovala se k jeho osobě ucelená řada písemností. Předně se jedná o základní dokument – pozůstalostní inventář, díky němuž lze zjistit sociální zázemí venkovského učitele. Následuje jej ocenění majetku, vyhlášení prodeje celého dědictví a licitační protokol, neboť do konečného vypořádání nemohla být zahrnuta jeho neexistující rodina. Součástí se stal také seznam použitých medikamentů s účtem, který lékař Döppe stvrdil jako zapravený, a další účetní materiály, vyčíslení nákladů na zádušní bohoslužbu a vyúčtování jiných souvisejících nákladů, včetně výdajů na pohřeb. Celým spisem se pak prolíná několik exemplářů poslední vůle tak, jak ji zůstavitel měnil podle aktuálních životních potřeb a situací. Struktura staré registratury tak, jak tu byla představena, je modelovým příkladem, který v míře větší (ojediněle) i menší (převážně) fungoval i na jiných schwarzenberských velkostatcích. S ohledem na rozlohu panství, skladbu jeho obyvatelstva, dobu vzniku, míru dochovanosti i administrativní a vlastnické vlivy ji určitě nelze chápat jako nějaké archivní paradigma. Dokonce už samotná nová třeboňská registratura pro písemnosti mladší roku 1784 je toho důkazem.¹⁴

DALŠÍ MÍSTA ULOŽENÍ

K hlavní uvedené pozůstalostní rubrice je třeba vzít do úvahy ještě minimálně další tři, které při komplexním tematickém průzkumu schwarzenberské archivní praxe nelze opomenout, a sice rubriku církevní (3K^a), poddanskou (5AU) a rodovou (8F^{a-β}), vyčleněnou pouze pro písemnosti vládnoucího knížecího dómu (α) a jeho předchůdců (β). Právě v poslední ze jmenovaných se nacházejí prameny k záležitostem aristokracie, striktně oddělené od ostatních subtypů, jak jsme si řekli výše. Na rozdíl od hlavní rubriky nejsou v rámci kategorie pro rodovou šlechtu ukládány jen pozůstalostní, nýbrž všechny záležitosti týkající se současných i bývalých majitelů velkostatku ad hoc, tedy rodového majetku, pozemkových změn atd. Tím se stává jejich konkretizace sice o něco obtížnější, nicméně za pomoci dobových pomůcek zůstává i tento problém jen v rovině relativní. Rozdíl, který je tu patrný nejvíce, nakonec představuje především systematické

13 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Cítoliby, stará registratura, sign. V AE 1g, pozůstalostní spis učitele Jana Rokose z let 1768–1784. Koncový ukládací znak g v signatuře je v tomto případě vyhrazen pouze pro Rokosův spis.

14 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Třeboň, nová registratura, sign ID 5AE 1–35. Rozsah tu vypovídá za vše. Vezmeme-li do úvahy, že jedno koncové číslo signatury není rovno jednomu fasciklu, pak jde ve srovnání s registraturou starou o enormní nárůst pozůstalostní agendy po roce 1784. Agenda byla navíc intenzivněji obohacována o některé další subtypy navázané na sociální skladbu panství, například o řemeslníky. Pod číslo 35 pak byly ukládány protokoly o projednávaných pozůstalostních řízeních.

ukládání do fondového oddělení archivu, nikoliv do registratury, jako je tomu v hlavní ukládací rubrice pro pozůstalosti.¹⁵ Další kategorií písemností, v nichž se pozůstalostní záležitosti objevují mimo svou hlavní ukládací třídu, je kategorie poddanská, reprezentovaná především pozemkoknižní agendou. Do té byly zahrnovány jak knihy prostých opisů testamentů s přihlášením se k dědictví, tak knihy pozůstalostních inventářů s dělením dědictví mezi pozůstalé a knihy přípovědí (dědických příslibů).¹⁶ Samostatně mohly být pořizovány také rejstříky k těmto knihám. Všechny zmíněné exempláře byly vedeny buď pro celé panství anebo pro jednotlivé vesnice. Není přitom rozdíl v tom, zda se zaměříme na horní či dolní schwarzenberské majetky.

Dalším souvisejícím místem uložení se však může stát i úplně jiný archivní fond velkostatku než ten, který je zrovna badatelsky využíván. Zmínili jsme již výše, že provázanost jednotlivých částí archivu byla po dokončení archivní reformy velice propracovaná. Jednotlivými odkazy tak lze ještě v současnosti dohledat jeden případ i na více místech napříč ukládacími kategoriemi. Pozůstalosti však patřily výběrově k poměrně složitým právním záležitostem, často přesahujícím rámec jediného panství, čímž vrhaly knížecí úředníky do situací, které nebyli s to zvládnout vlastními silami. Kvůli některým procesním nejasnostem se proto obraceli na správy panství, které měly s danou problematikou buď vlastní zkušenosti anebo se jich recipročně dotýkala. Řešení jediného pozůstalostního případu se následně objevuje v korespondenci obou panství, a pokud se dochovala, pak i v jejich archivních souborech.¹⁷ Hlavní spis samozřejmě zůstal na straně dotazujícího se dominia. Funkční odkazy na signatury do jiného archivního souboru tu však chybějí.

Poměrně nejvíc mimo logiku postavená církevní agenda může být v rámci pozůstalostních záležitostí ve vybraných případech naopak velmi pestrá i složitá záležitost. K objasnění takového úsudku může posloužit konkrétní případ z venkovského

15 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Hluboká, nový archiv, sign. I^A 8Fⁿ Nro 5, rozhodnutí c. k. zemského soudu ve věci pozůstalosti Jana Adolfa ze Schwarzenbergu ze dne 15. května 1900 (příklad pro představitele vládnoucího rodu, tedy pro Schwarzenbergu). SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Lovosice, starý archiv, sign. VIII F^B Nro 7b, testament Silvie Kateřiny markraběnky z Baadenu ze dne 12. února 1660 (příklad pro představitele rodu, který vlastnil panství před Schwarzenbergu, tedy tzv. cizího rodu).

16 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Hluboká, dodatky, knihy pozemkové agendy, sign. OS Hluboká 1699, 1700 a 1712 z let 1788–1803 (knihy testamentů i pozůstalostních inventářů). SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Lovosice, dodatky, knihy pozemkové agendy, sign. OS Lovosice 107–111 (knihy testamentů, pozůstalostních inventářů a přípovědí, přičemž pod č. 111 je vedena jak kniha testamentů statku Kamýk, tak jeho samostatně vedený index) z let 1712–1846. V lovosickém případě jsou k dispozici i knihy testamentů, uložené přímo pod znakem 5AU.

17 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Protivín, inv. č. 2038, kart. 163, sign. V AE 2a (stará registratura), informace o projednávání pozůstalosti po duchovních z panství Postoloprty z let 1776–1789. Korespondenční mašinérii zahájil v této věci ředitel postoloprtského panství Josef Antonín Gallina svým dotazem ze dne 2. září 1776. Reciproční výskyt v postoloprtské staré registratuře nebyl s ohledem na navýšení náročnosti dalšího dohledávání v rámci této práce proveden.

prostředí. Ovdovělý sedlák Václav Klečka z vesnice Počerady čp. 2 na Lounsku zemřel 27. února 1808, a to podle tehdejších společenských pravidel, sporádaně, s právoplatnou závětí.¹⁸ Zanechal po sobě čtyři děti, páté, dcera Kateřina, již dříve zemřela jako provdaná za jistého Matěje Landische, taktéž z Počerad, čp. 7. Ta po sobě zanechala čtyři děti. Dědictví mělo připadnout dosud neženatému, dvacetiletému synu Janu Klečkovi. Vypořádání dědictví se tak začalo komplikovat. Už koncem března 1808 se objevily žádosti o pořízení soudního odhadu Klečkovy movité i nemovité pozůstalosti ze strany Landischovy rodiny, již úředně zastupoval otec Matěj, a to proti Klečkově závěti. Usiloval, alespoň podle svého mínění, o spravedlivější vypořádání vlastních dětí dědictvím po jejich dědovi. Nebylo to jednoduché. Případ se táhl několik měsíců, navíc se jednalo také o pozůstalost mešní nadace. Dozvuky, byť už s jinými než zde zmíněnými aktéry, pak doznívaly dokonce ještě v roce 1920! Abychom byli uvedeni do případu ještě blíže, povšimneme si krátce také Landischovy rodiny. Otec Matěj se za pár let sám stal iniciátorem uspořádání svých vlastních posledních věcí a 19. srpna 1832 zemřel.¹⁹ V roce 1810 se přitom podruhé oženil, a sice s jistou Janou Böhmovou. Po smrti jej tedy dostihlo něco podobného, co řešil v zastupování svých dětí při Klečkově pozůstalosti – roztržistnost mezi několika dědiců. Ucelený, vzájemně provázaný a zároveň spleťový případ tak museli v úplně poslední řadě všech zainteresovaných stran řešit také (kdo by to byl řekl) archiváři. Jejich přímý vliv na pouhý jeden pozůstalostní případ z mnoha tak trval více než jedno století!

Jak přesně dopadly uvedené pozůstalostní případy, není z tohoto pohledu důležité zjišťovat. Na významu tu totiž nabývá úplně něco jiného. Sledování cest, jimiž se ubíraly doklady o těchto dvou událostech, a jejich výpovědní hodnoty. Již sedm dní před Klečkovou smrtí byl v Postoloprtech z registraturní části fondu (říkejme tak celému tehdejšímu „archivnímu“ souboru) vyjmut a do části archivní vybrán a přemístěn originál testamentu, mající charakter listiny.²⁰ Vzhledem k tomu, že testament byl navázán na mešní nadaci, nedošlo k uložení Klečkova pozůstalostního spisu mezi hlavní skupinu písemností 5AE, jak by se dalo obecně předpokládat, nýbrž do skupiny církevních záležitostí (sub 3K^a). Práci archivářů lze přitom sledovat díky stopám, které po sobě záměrně zanechali s ohledem na pozdější snazší orientaci. Ve spisu samotném je přípis o zařazení závěti do archivní části fondu a v re-

18 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Postoloprty, nová registratura, sign. I^A 3K^a 15a/2 (bez samostatné složky).

19 Tamtéž, sign. II^A 5AE 12n. Písemnosti Landischova pozůstalostního případu tvoří samostatnou spisovou složku, ale jsou součástí několika dalších případů v rámci jedné signatury (jako výše). Takový způsob uložení je pro vyhledávání náročnější.

20 Tamtéž, sign. III^A K^a 8b. Při fyzickém ověření došlo ke zjištění, že složka s Klečkovým testamentem se bohužel nedochovala (z číselného rozsahu 8a–c je k dispozici pouze exemplář sub 8a). Prokazatelně se jedná o historickou ztrátu, protože na složce s následující signaturou III^A K^a 9a je poznamenáno již ke dni 1. srpna 1930, že byla nalezena prázdná. S ohledem na značnou migraci archiválií je to pochopitelné.

pertáři v rubrice 5AE upozornění na uložení spisu mezi církevní agendu. V případě badatelského zájmu tak lze sledovat jednu rodinu v několika souvislostech a vzájemných vazbách. Nakonec i díky tomu víme, že Klečkův vnuk Antonín Landisch zemřel, coby devěťadvacetiletý svobodný lékárník, 17. července 1827 ve vídeňském špitále na tuberkulózu.²¹ Ještě po více než dvou staletích od úmrtí Václava Klečky je tedy možné, byť alespoň s částečným povědomím o skladbě schwarzenberských archivů a jejich zakládání, takřka bez problémů dohledat písemnosti uložené i mimo logickou hlavní ukládací třídu a linii. S ohledem na kvalitní péči o manipulovaný materiál již v minulosti je navíc možné zjistit poměrně velké množství detailních informací, které díky typově širokému spektru písemností prokazatelně zvyšují narativní potenciál celé agendy.²²

VLIV NA UKLÁDÁNÍ POZŮSTALOSTNÍ AGENDY MIMO SYSTÉM

Paradoxem, který může neznalý badatel v současnosti vnímat jako jistou degradaci schwarzenberského ukládacího systému, byly správní vlivy, které se promítaly do mnohem mladšího nakládání s archiváliemi (můžeme-li použít tohoto výrazu v historickém kontextu), než jakým bylo období mezi koncem 18. a první polovinou 19. století. Ty totiž mnohdy stojí za příčinou jevu, při němž původně zpracované písemnosti najednou chybějí a nejsou podle dobových pomůcek k dohledání. Rozčarování nad chybějícími signaturami pozůstalostní, ale i jiné agendy ve formální části archivního souboru velkostatku, a jejich často netušené zařazení do části nesignovaných dodatků, by však bylo ve vztahu ke knížecím archivářům více než neoprávněné. Použijme k objasnění tohoto tvrzení příkladu z malého severočeského statku Lenešice na Lounsku.²³ Jeho archiv doznal totiž výraznějších úbytků v důsledku státoprávních změn v polovině 19. století, kdy musely být předávány ke spádovým okresním soudům některé písemnosti z feudálního období, vedené nejnižším článkem soudní správy při jednotlivých

21 Tamtéž. Vyrozumění o vydání úmrtího listu, vydané Konstantinem Santnerem, vídeňským farářem na Alser StraÙe (Alstergasse), ze dne 30. března 1831.

22 Jen pro uvedené dva případy se dochovaly smlouvy o předání a převzetí pozůstalosti, satební smlouva, popis rodinných vztahů zemřelého, přípis o přemístění archiválií, pozůstalostní protokoly a inventář s oceněním, žádosti o pořízení soudních odhadů, žádosti o urovnání a předvolání dědiců, účty a přípisy patronátního komisaře.

23 Lenešický statek je poprvé zmiňován k roku 1226 v souvislosti s majetkem kláštera v Doksanech, o století později pak v Postoloprtech. Jednalo se o jednu vesnici a několik přilehlých samot, proto byl spojován s většími správními celky (Vraný a hlavně Postoloprty). Roku 1788 jej vlastnil Jakub baron Wimmer, od konce roku 1803 Schwarzenbergové, kteří správu postupně převáděli právě do nedalekých Postoloprte.

panstvích. Mezi nimi i poměrně velké množství spisů pozůstalostních.²⁴ Konkrétně lenešický archiv tak přišel ke dni 14. června 1850 o celé řady signatur hned ve třech ukládacích kategoriích. Tematicky šlo vedle pozůstalostních spisů rovněž o záležitosti sporné, včetně židovských, a trestní.²⁵ Tuto skutečnost nám potvrzují minimálně dva prameny. O vyřazení archiválií z Lenešic totiž provedl krátký záznam postoloprtský archivní písař František Metze přímo do repertáře a dotčené signatury v knize přeškrtnal jako zaniklé.²⁶ Celý objem vyčleněné dokumentace pak převzal lounský okresní soud a včlenil jej do své spisovny, v níž provedl v roce 1887 vnitřní skartaci. Jejím následkem došlo k vyřazení ze soudní registratury a k opětovnému navrácení do registratury lenešického archivu. Avšak nikoliv už výlučně do jeho signované části, nýbrž z naprosté většiny do dodatků v podobě tzv. soudních prior. Spisy se tedy nakonec vrátily tam, odkud byly vyjmuty, byť ne úplně na totéž místo.²⁷ K těmto zpětným dodatkům je navíc potřeba přistupovat kriticky. Při soudních skartacích totiž nedocházelo k bezchybnému zachování stejného obsahu a do spisů jednoho velkostatku se tak mohly dostat částečně i spisy velkostatku sousedního tím spíše, čím větší územně-správní rozsah připadal do jeho kompetence. Současný badatel, o to více archivář neznalý těchto administrativních peripetií, se tak může připravit o dostupnost velkého množství archiválií, o nichž se mylně domnívá, že se zkrátka nedochovaly. Navíc je důležité poznamenat, že příklad z Lenešic lze vztáhnout takřka na každý archivní fond velkostatku.

24 K úřední přípravě a předání písemných agend vrchnostenských soudů viz např. instrukci pro všechny soudní úřady první instance Země české ze dne 27. září 1849.

25 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Lenešice, registratura, sign. VII R 2c, makuláře, passim (pozůstalostní spisy 5AE, záležitosti procesní sporné 5AP a trestní 5BC).

26 Tamtéž, repertář (nesign.), Metzeho poznámka ze dne 14. června 1850 na úvodní straně a na pag. 512.

27 Navracené spisy po soudní skartaci představovaly především trestní věci z let 1783–1839, ale také třeba sirotčí záležitosti pro léta 1844–1899. Akta byla svázána do menších balíků po několika ročnících a označena původní schwarzenberskou signaturou v úplné podobě. Trestní agenda 5BC pak byla zařazena zpět do signované části.

ZÁVĚR

Od zahájení archivní reformy na přelomu 18. a 19. století se hned v prvních letech 1793–1805 konstitovala jednotná ukládací struktura, která zůstala v užívání po dalších více než sto let. Ta nakonec sestávala z osmi ustálených rubrik, z nichž pátá byla vyčleněna správním záležitostí, v každé pak bylo několik dalších podtříd. Jednu z nich, se znakem 5AE, tvořily díky svému rozsahu samostatně také pozůstalostní spisy. Praxe schwarzenberské archivní služby však nezůstala u jednoduchého periodického zařazování jakýchkoliv písemností pouze podle chronologického anebo lokálního hlediska, nýbrž šla mnohem hlouběji. S vědomím aktivního využívání celého souboru po další dlouhá desetiletí, členili knížecí archiváři každou agendu podrobněji také ještě uvnitř její podtřídy, pozůstalosti z toho nevyjímaje. Ty, reprezentované nejen svými dvěma nejznámějšími typy, testamenty a inventáři, byly s ohledem na svůj přesah do sociální roviny strukturovány při svém ukládání podle skladby tehdejší společnosti. Členění na záležitosti pro duchovní, pro úředníky a další zaměstnance, pro penzisty, poddané a osoby z jiných panství, ji striktně oddělovaly od týchž záležitostí pro aristokracii.

Právě absence šlechtických pozůstalostních záležitostí v hlavní rubrice 5AE může navodit dojem, že nebyly archivně zpracované anebo že se nedochovaly. Pokud si položíme otázku, proč by tomu tak bylo, pak je třeba se ptát i dále. Hlavně po tom, kde všude by se tedy pozůstalosti mohly nacházet, a to nejen ty šlechtické. Díky promyšlenému archivnímu systému lze zjistit, že nepřímě v dalších několika rubrikách, a dokonce také v jiných archivních souborech. Šlechtické záležitosti měly zřízení samostatnou subkategorii pro vládnoucí rod Schwarzenbergů i pro jejich předchůdce, kam byly pro aristokracii ukládány závěti, majetkové záležitosti a jiné dokumenty. Vedle toho existovaly další dvě, které lze zahrnout do portfolia pozůstalostních záležitostí mimo šlechtu, a sice církevní a poddanská. V případech složitějších se díky vzájemné korespondenci mezi ředitelstvími objevuje příslušná agenda i ve zcela jiných archivech schwarzenberských velkostatků. Přímý vliv na ukládání pozůstalostních písemností, ještě spolu s dalšími dvěma typy úřadování, měl i správní vývoj. Období změn poloviny 19. století tak zapříčinil nejprve přesun některých spisů z archivu do registratur okresních soudů a později jejich návrat, avšak mezi nesignované dodatky. Navzdory zdánlivé roztržitosti tématu však v sobě celý systém skrývá jednotící prvek jak dobových archivních pomůcek, tak archivních odkazů vkládaných přímo do spisů anebo do fasciklů hlavní rubriky (vyjma odkazů do jiných archivů velkostatků). Tím z něj vytváří logicky provázaný celek, dokazující propracovanost i stálou využitelnost unikátního archivního systému, starého více než dvě staletí. Z vybraných typů písemností pozůstalostní agendy je v neposlední řadě možné vyčíst také některé diplomatické skutečnosti, k nimž patří i samotný pohyb dotčených písemností. Pokud se dochoval list s potvrzeným oběhem spisu („*Lauf-*

*zettel*²⁸), pak může mít pro současnost doplňující vypovídací hodnotu.²⁸ Jednak dokládá rychlost vyřízení jednotlivými úřady, k nimž byl z panství spis odeslán, jednak může nahradit chybějící exempláře a zároveň navést na cestu, jak navázat na spis, který je třeba ztracený, jinými prameny v jiných archivních souborech.

Š ohledem na specifikum pozůstalostní agendy si lze za doložení jednotlivých skutečností výzkumem ve vytipovaných archivních souborech jihočeské i severočeské proveniencie vytvořit dobrou představu o fungování historického archivního ukládacího systému na schwarzenberských velkostatcích vůbec. A prokázat tím, že jde o systém, který je s přehledem využitelný dodnes. O to více, pokud badatelé získají větší povědomí o jeho informačním potenciálu napříč archivními soubory a jejich fondovými odděleními.

28 SOA Třeboň, odd. Třeboň, Vs Třeboň, stará registratura, sign. ID 5AE 36a, přípis s urgencí českobudějovického krajského úřadu ve věci podání sirotčích pozůstalostních tabel ze dne 18. ledna 1788. V připojeném potvrzení o oběhu spisu jsou uvedena místa, do nichž byl spis dopraven, s datem projednání, číslem jednacími anebo dalšími poznámkami.

Pozůstalostní agenda v patrimoniální správě a v nejnovější době

Reforma vedení pozemkových knih a její společenské dopady: proměny praxe při převodu nemovitostí v letech 1780–1870

Land register management reform and its societal impacts: transformation of real estate transfer practices 1780–1870

Lenka Martínková (<https://orcid.org/0000-0002-8033-4806>)

ABSTRAKT

Príspevok je zaměřen na rekapitulaci jak známých, tak i dosud méně známých skutečností o vývoji civilní nesporné soudní agendy na českém venkově v oblasti převodu a evidence změn v držbě nemovitostí, a to v průřezu od josefínské reformy soudnictví v 80. letech 18. století až po vznik moderní praxe podle zákona o pozemkových knihách z roku 1870. Naznačuje některé možné směry zkoumání a seznamuje s dosud málo využívanými prameny, mezi nimiž testamenty zaujímají poněkud jinou roli než ve starší době. Studie si všímá i propojení mezi v roce 1850 nově vzniklými notářskými úřady a okresními soudy, zejména při projednávání civilně právní agendy (včetně pozůstalosti), jejichž součástí byly i nemovitosti převedené na nové vlastníky.

ABSTRACT

The contribution is aimed at recapitulating both known and hitherto lesser-known facts about the development of the civil uncontested judicial agenda in the Czech countryside in the area of transfer and registration of changes in real estate tenure, in a cross-section from the Joseph II's reform of the judiciary in the 1880s to the emergence of modern practice under the Land Registry Act of 1870. It hints at some possible orientations of examination and familiarizes itself with hitherto underutilized historical sources, among which testaments play a somewhat different role than in older times. The study also notes the link between the newly established notarial offices and district courts in 1850, especially when discussing a civil legal agenda (including probate), which included also properties transferred to new owners.

KLÍČOVÁ SLOVA

Čechy; soudnictví; pozemkové knihy; nemovitosti; držba; dědictví; převody vlastnictví; notářské úřady; 18. století; 19. století; soudní reforma; zákon o pozemkových knihách 1870

KEYWORDS

Bohemia; judiciary; land registers; real estate; tenure; inheritance; transfers of ownership; notarial offices; 18th century; 19th century; judicial reform; Land Registry Act 1870

■ Budování moderního právního prostředí a „právního státu“ jako ideální představy o spravedlivé aplikaci práva na občanskou společnost představovalo v rakouské monarchii jeden z dlouhodobých a důležitých společenských procesů, který byl ve svých důsledcích výhodný a potřebný zejména pro řadové občany.¹ V českých zemích tento proces otevřely reformy soudnictví ovlivněné osvícenskými právními naukami, které probíhaly od poloviny 18. až do poloviny 19. století.² V západní části rakouské monarchie vývoj vyvrcholil zásadní modernizační reformou soudního a justičního systému z počátku roku 1850.³

Nejprve však musely do střední Evropy proniknout osvícenské právní nauky včetně teorie o přirozených právech člověka, které označily za jednu z hlavních příčin porušování společenské smlouvy a tudíž i za příčinu vzniku společenských ořesů a revolt právě nerovnoměrné uspořádání společnosti založené na systému kolektivních a individuálních výsad a na s nimi souvisejících partikulárních systémech speciálních práv,⁴ z čehož vyplývala nerovnost jednotlivých příslušníků společnosti z různých stavů v jejich postavení před právem a před zákonem. Odstranění této příčiny společenského napětí považovali tehdejší státovědci za prvořadý předpoklad pro nastolení nové společenské smlouvy, která by dala ob-

- 1 K důsledkům tohoto vývoje na venkově obecněji srov. např. Velková, Alice: Proměny venkovské společnosti v letech 1700–1850. *Český časopis historický* 105, 2007, s. 809–857; Táz: Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století. *Časopis Národního muzea – řada historická* 168, 1999, s. 53–73.
- 2 K pronikání nových právních nauk a k počátkům reformy srov. Klabouch, Jiří: Osvícenské právní nauky v Čechách. Praha 1953; Týž: K reformním snahám v českém soudnictví kolem roku 1730. *Právněhistorické studie* 11, 1965, s. 29–42; Bělina, Pavel: Teoretické kořeny a státní praxe osvícenského absolutismu v habsburské monarchii. *Československý časopis historický* 29, 1981, s. 879–905.
- 3 Srov. Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost. Praha 2005, s. 162–169 a s. 318–323; k širším společenským dopadům též Bělina, Pavel – Hlavačka, Milan – Tinková, Daniela: Velké dějiny země Koruny české. Sv. XI.a (1792–1860). Praha–Litomyšl 2013, s. 163–167 a 173–179.
- 4 Jednalo se o různá městská práva, o šlechtické tzv. zemské právo, o práva pozemkových vrchností vůči poddaným, o kanonické právo uplatňované vůči klerikům, o zvláštní práva některých skupin obyvatel (např. Chodové, Valaši, královští svobodníci) apod.

čanům stejnou výchozí pozici a stejné možnosti pro využití jejich lidského potenciálu a talentů, pro budování jejich společenského postavení a případně i pro změnu jejich společenského statusu. Nešlo o touhu po rovnostářské společnosti, nýbrž o snahu narovnat prostředí tak, aby se stále bohatší a silící (vyšší) střední vrstva (tj. vznikající buržoazie) konečně dostala mezi elity a obdržela svému ekonomickému významu odpovídající podíl na politice a na výkonu veřejné správy státu,⁵ a aby tento stát začal fungovat v intencích jejich představ o spravedlivě uspořádané a dobře fungující společnosti, jejíž každý jednotlivý člen pracuje pro veřejné blaho.⁶ Tyto samozřejmě idealistické představy se časem dostávaly i na území habsburské monarchie a do českých zemí.⁷

Kolem poloviny 18. století začaly představy osvícenských právníků pronikat ze západoevropských a jihoevropských univerzitních kateder, „tajných“ spolků a soukromých salonů do středoevropského prostoru. Jakmile se těmto myšlenkám dostalo i „nejvyššího sluchu“, začaly se prostřednictvím panovnických rádců z řad osvětců činných u vídeňského dvora (např. Paul Josef von Riegger, později Karl Anton von Martini, Franz von Zeiler aj.) zvolna šířit i mezi elitami v jednotlivých korunních zemích monarchie.⁸ Měnily se zvolna i názory na to, jak by mělo být organizováno a upraveno funkční a „spravedlivé“ soudnictví. Výkon justice a zejména trestního a hrdelního práva „osvěcený“ absolutistický stát prohlásil za pravomoc, která byla v minulosti na pozemkové vrchnosti a jiné subjekty delegována panovníkem, jenž proto má nezadatelné právo jim v případě potřeby tuto pravomoc odejmout a svěřit ji zeměpanským (tj. státním) soudním orgánům a justičním úřadům. Pojetí svrchované zeměpanské moci, které se skutečně naplno prosadilo až v éře císaře Josefa II., se rychle přeneslo na celý systém rakouské veřejné správy.⁹

Nejen rakouské soudnictví ve všech jeho odvětvích, ale i justiční správa jako celek se v průběhu druhé poloviny 18. století staly předmětem postupného od-

5 Srov. např. Schäfer, Michael: *Geschichte des Bürgertums. Eine Einführung*. Köln–Weimar–Wien 2009, zejm. s. 44–77.

6 Srov. např. Iseli, Andrea: *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart 2009, s. 84–95.

7 Srov. např. Tinková, Daniela: *Osvícenství v českých zemích I. Formování moderního státu (1740–1792)*. Praha 2022, s. 106–114; obecněji k důsledkům proměn práva ve společnosti a uplatnění ve veřejném prostoru srov. Himl, Pavel: *Pozorovat, popsat, stvořit. Osvícenská policie a moderní stát 1770–1820*. Praha 2019.

8 Už v roce 1746 vznikla péčí svob. pána Josefa Petrasche v Olomouci první rakouská učená společnost tzv. *Societas incognitorum aeruditorum in terris Austriacis*, která tyto myšlenky aktivně šířila. K ní srov. např. Winter, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy v letech 1740–1848*. Praha 1945, s. 23–25.

9 Takové pojetí se sice začalo prosazovat už kolem poloviny 18. století, ale správní systém i právní prostředí se zásadně proměnilo až v době vlády Josefa II. a později. K významu této změny v celém rakouském správním systému srov. např. Heindl, Waltraud: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich*. Bd. 1 (1740–1848). 2. Auflage, Wien–Köln–Graz 2013.

bourávání privilegovaných stavovských, soukromých i polosoukromých (či polostátních?) orgánů, které až do té doby disponovaly soudní a justiční mocí.¹⁰ Na ně i na jejich úředníky začaly být kladeny nové a stále vyšší požadavky, jak ze strany státu (tj. panovníka), tak i jeho nejvyšších centrálních orgánů. Zasahovaly do jejich kompetencí (např. cestou panovnických instrukcí vydávaných pro úřady a soudy), do vlastních soudních a úředních výkonů (např. proměnou procesně právních zásad), a velmi významně i do jejich vzdělávání a kvalifikace, čili do odborných znalostí, erudice a zkušeností.¹¹ Absolutistický stát od nich začal vyžadovat nejen odbornost čili profesionalitu, ale časem také užší specializaci na konkrétní právní oblast, které se měl dotýčný soudce či justiční úředník nadále věnovat. Tak byla do justiční oblasti postupně zavedena profesionalita úředníků pověřených výkonem soudcovských nebo justičních pravomocí. Kontrolu jejich způsobilosti si přivlastnil stát nejen prostřednictvím dohledu na fungování rakouských univerzit a jejich právnických fakult, ale i prostřednictvím povinných předepsaných zkoušek z práva, které se odbývaly u státem určené instituce.¹²

Prvorádým cílem Marie Terezie a posléze i jejích synů (především Josefa II.) bylo plné postátnění, profesionalizace, byrokratizace, modernizace a centralizace soudů trestních a hrdelních, jejichž pravomoci měly být s konečnou platností odňaty soukromým subjektům a laickým grémiím a měly být přeneseny na odborně vzdělané soudcovské profesionály stojící pod státní kontrolou. Měly být soudy státními, úředními, se zákonem vymezenou územní, osobní a věcnou pravomocí, a navíc soudy jednotně se řídícími kodifikovaným právem, soudy aktivními (tj. vyšetřujícími), více stupňovými, disponujícími opravnými prostředky a systémem odstupňovaných sankčních postihů bez využití tortury, přičemž trest nejvyšší (trest smrti) se měl stát zcela výjimečným. Většina těchto téměř revolučních novot se záhy přelila z oblasti trestní a hrdelní do všech ostatních soudních odvětví a samo sebou i do soudnictví civilního.¹³

Třebáze byly soudní reformou Josefa II. z let 1783 až 1788 učiněny mnohé důležité kroky směrem, který dosavadní právní prostředí v rakouské monarchii

10 Typickým příkladem takovýchto polosoukromých či polostátních orgánů se soudní a justiční pravomocí včetně trestní nebo dokonce hrdelní byly v královských městech působící městské rady nebo pozdější regulované magistráty (a při nich působící kriminální soudy) v čele se syndiky, a na venkově vrchnostenské úřady a posléze tzv. soudní úřady (Justizamty) v čele s justiciáři. Srov. Janák, J – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: *Dějiny správy*, s. 164–165.

11 K vzdělávání úřednictva srov. např. Ondo-Grečenková, Martina: *Ve službách „obecného blaha“: vzdělanostní a profesní itinerář osvětských úředníků*. In: *Vlast a rodný kraj v díle historika: sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi*. Praha 2004, s. 473–494.

12 V souvislosti s tím byly pro tyto soudní a justiční úředníky zavedeny povinné odborné zkoušky skládané před speciálními komisemi činnými při územně příslušném apelačním soudu. Pro Čechy sídlil (tradičně již od roku 1548) v Praze, pro Moravu a zbytek Slezska byl v roce 1763 zřízen druhý Apelační soud v Brně.

13 Srov. Malý, Karel – Sivák, Florián: *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918*. Jinočany 1992, zejm. s. 278–283 a 325–339.

výrazně změnil, zmodernizoval a narovnal, jak konstatoval například už v polovině minulého století český právní historik Václav Vaněček,¹⁴ tak k úplnému postátnění práva i soudnictví zde situace dozrála až téměř o půl století později. Teprve v důsledku revoluce roku 1848 a zejména po zrušení poddanství, kdy začalo budování moderní občanské společnosti, došlo nejen k definitivnímu narovnání v postavení občanů před právem a před zákonem, případně při vymáhání práva, ale také ke konečnému postátnění celé soudní soustavy.¹⁵

K 1. lednu 1850 začaly na základě shora zmíněné reformy svou činnost zcela nové prvoinstanční státní soudy označované jako okresní soudy (Bezirksgerichte). Tvořily jednotnou soustavu moderně pojatých úředních samosoudů v celé západní části rakouské monarchie (v pozdějším Předlitavsku). Jen v Čechách (myšleno v korunní zemi) jich k tomuto datu vzniklo 213 a na území Táborského kraje, jehož východní a jižní část nás bude zajímat především, pak vzniklo 12 nových prvoinstančních okresních soudů.¹⁶ Reforma navázala na shora připomenutý předchozí vývoj a na proměny, jimiž justice prošla zejména v letech 1780 až 1849. Novými okresními soudy byla nahrazena v královských městech někdejší judičiální oddělení regulovaných magistrátů a při nich působící josefínské kriminální soudy v čele se zkoušeným trestním soudcem označovaným jako syndik a dvěma zkoušenými přísedícími;¹⁷ ve vrchnostenských městech bez magistrátu a ve venkovských oblastech obecně pak jimi byly nahrazeny roku 1784 zřízené a roku 1849 postátněné justiční úřady v čele se zkoušeným civilním samosoudcem označovaným jako justiciář.

Všechny okresní soudy na území západní části rakouské monarchie byly v jednotlivých korunních zemích budovány podle jednotného vzoru. Jejich počet, obvod působnosti (tzv. soudní okres), vnitřní struktura i personální obsazení byly určeny zákonem, stejně jako jejich územní, osobní a věcná pravomoc. Územní pravomoc okresního soudu se vztahovala na obvod označovaný jako soudní okres, jehož velikost odpovídala zhruba rozloze soudních obvodů starých venkovských justičních úřadů. Osobní pravomoc okresního soudu se vztahovala na všechny obyvatele soudního okresu, kteří měli v některé obci na jeho území přiznáno domovské právo anebo alespoň přechodný pobyt. Konečně věcná pravomoc okresního soudu se vztahovala na civilní záležitosti nesporné i sporné, na vyjmenované občanskoprávní věci, na obchodní a směnečné záležitosti do přesně

14 Srov. Vaněček, Václav: Ke kořenům 28. října 1918. O české státnosti v první polovině 19. století. Právněhistorické studie 14, 1969, s. 29–57.

15 K některým předpokladům tohoto vývoje a projevům změn v právním prostředí srov. např. Stoklásková, Zdenka: „Francouzský švindl svobody“. Strach z revoluce ve světě zákonů v Rakousku 1792–1805. In: Interpretace francouzské revoluce. Brno 2004, s. 70–80; Táž: Zrození občana. Řeč občanů a řeč textů v rakouských zákonících osvětské doby. In: Kultura ve středoevropských dějinách: rozprava mezi humanitními obory. Praha 2020, s. 290–307.

16 Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: Dějiny správy, s. 319–321.

17 Jejich trestněprávní jurisdikce však přešla na sborové soudy I. stolice, jinak též krajinské soudy.

stanovené výše, na pracovní právo, rodinné právo a na taxativně vymezené přestupkové a trestní věci.¹⁸

Pro účely tohoto příspěvku byla zvolena sonda, která vychází z analýzy starých soudních registratur čtyř okresních soudů z Pelhřimovska. Jde o okresní soudy Kamenice nad Lipou, Pacov, Pelhřimov a Počátky, které vznikly k 1. lednu 1850 ze starých soudních úřadů pracujících v Táborském kraji a které od roku 1850 náležely do politického okresu Pelhřimov, případně od roku 1906 i Kamenice nad Lipou. V roce 1960 byly tyto čtyři soudy sloučeny a vznikl z nich jediný Okresní soud v Pelhřimově (činný dodnes). Krátce poté byly staré soudní registratury předány k trvalému uložení do archivu. Všechny čtyři fondy jsou dochovány v úplnosti, ale na některých jejich částech a v některých signaturách se projeví nešetrné skartační zásahy, k nimž ve většině případů došlo ještě v původních spisovných během 50. let 20. století. Vzhledem k tomu, že okresní soudy byly zřízeny všechny podle téže normy, organizovány podle jednotného klíče a řídily se stejnými právními, správními i spisovnými předpisy, které nařizovaly konkrétní procesní kroky, právní obsah a také jednotnou formální úpravu soudem vedených knih a spisů i jím expedovaných dokumentů, je možné získané informace a výsledky vzájemné komparace považovat za relevantní a průkazné.¹⁹ Následující výklad bude zaměřen v první řadě na vznik moderní evidence nemovitého majetku fyzických osob z vymezené oblasti, které do roku 1848 náležely k poddanské vrstvě a jejichž nemovitý majetek (zejm. pozemkový) patřil k tzv. rustikálu. Dále se zaměříme na různé typy převodů majetku obecně. Je logické, že nejčastější formou byly převody cestou dědictví nebo odkazu v poslední vůli zůstavitele (v závěti čili testamentu), které obsahují spisy ze signatury D, (spisy dědické anebo jen „Děčka“), a případně cestou daru nebo nadace.

Už staré pozemkové vrchnosti před rokem 1848 si potřebovaly vést co nejpresnější evidenci poddanské majetkové držby.²⁰ Sloužila jim k tomu pozemková nebo též gruntovní kniha čili tzv. gruntovnice (Grundbuch), která byla vedena ve vrchnostenské kanceláři a která evidovala změny v poddanské majetkové drž-

18 Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: Dějiny správy, s. 320.

19 Studovaný materiál je uložen ve Státním okresním archivu Pelhřimov (dále SOkA Pe) v následujících fondech: Okresní soud (dále OS) Kamenice nad Lipou (1850–1960), OS Pacov (1850–1960), OS Počátky (1850–1960) a OS Pelhřimov, manipulační období (1850) 1867–1960. Pro potřeby tištěné verze příspěvku byl jako vzor vybrán materiál dochovaný pro katastrální obec Proseč pod Křemešníkem situovanou na území soudního okresu Pelhřimov.

20 K různým příčinám proměn držby poddanských usedlostí v jihočeské oblasti na přelomu 18. a 19. století srov. např. Grulich, Josef: Poddanská nemovitost a dědické právo na Táborsku. Vřesecká rychta v letech 1625–1825. Jihočeský sborník historický 65, 1996, s. 34–42; Týž: Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625–1795). In: Koldinská, Marie – Velková, Alice (edd.): Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Eduardu Maurovi. Praha 2003, s. 108–128.

bě.²¹ Znalost aktuálního stavu a povědomí o změnách v držbě (včetně předpokládaných či očekávaných) byly pro pozemkové vrchnosti a jejich správní úředníky nezbytné například pro správné rozvržení kontribučního břemene (státní pozemkové daně) na jednotlivé hospodáře evidované v rustikálním katastru dani podléhající půdy (tzv. berní repartice na jednotlivá panství a v rámci panství berní subrepartice na jednotlivé poddanské hospodáře). Jinou vrchnostenskou evidencí byl urbář (též urbární registra), který evidoval povinnosti poddaných vůči pozemkové vrchnosti, ale také vůči dalším právním subjektům, k nimž náležela například kostelní záduší, fary, školy, bratrstva, nadace, špitály, sirotčí pokladny atp. Do urbáře se zaznamenávaly peněžní a naturální dávky i naturální práce čili robota (urbář soupis), a mnohdy současně i jejich plnění (urbář účet).²²

V poslední čtvrtině 18. století, v souvislosti s přípravou nového rustikálního (tzv. josefského) katastru, se ukázalo, že vrchnostenská evidence má na různých panstvích rozdílnou podobu i úroveň. Zatímco významné a zámožné vrchnosti měly dobře organizované vrchnostenské úřady a rozvinuté úřední kanceláře obsazené odborně školeným personálem,²³ který evidence vedl v akceptovatelné podobě, tak stav zjištěný na malých a chudých statcích, kde evidenci poddanské držby a jejich změn často vedl sám majitel, byl mnohdy tristní. Na základě nových norem a předpisů vydaných Josefem II. a jeho nástupci proto došlo v 80. až

- 21 Ke gruntovním či pozemkovým knihám existuje velmi bohatá literatura, a proto zde z prostorových důvodů odkážeme pouze na několik důležitých studií; srov. např. Hanzal, Josef: Současný stav a výsledky studia českých pozemkových knih. Sborník archivních prací 14, 1964, s. 39–54; Chocholáč, Bronislav: O studiu pozemkových knih. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C40, 1993, s. 51–61; Týž: Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen. In: Průcha, Petr – Schelle, Karel (edd.): Historie a současnost veřejné správy. Sborník příspěvků z vědecké konference. Brno 1993, s. 8–11; Polák, Stanislav: Knihy pozemkové a knihy městské. Poznámka k diplomatické teorii. Archivní časopis 6, 1966, s. 208–215; Procházka, Vladimír: Česká poddanská nemovitost. Praha 1963; Trantírek, Miroslav: Vliv státu na vývoj městských a pozemkových knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849. Sborník archivních prací 10, 1960, s. 105–181; Volf, Miloslav: Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí. Zprávy Archivu země české 13, 1939, s. 41–108; Týž: Výsledek soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji. Sborník archivních prací 16, 1966, s. 50–127 aj.
- 22 Pro urbáře platí totéž, co bylo shora řečeno pro pozemkové (gruntovní) knihy. Srov. např. Kalný, Adolf: Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773. I–II. České Budějovice 1976; Rumba, Jan: České katastry od 11. do 21. století. Praha 2007; Řezníček, Jan: Soupis českých a moravských urbářů. Archivní časopis 22, 1972, s. 73–86; Triska, Karel: Vývoj černínské ústřední správy. Sborník archivních prací 18, 1968, s. 363–376; Tywoniak, Jiří: Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv. Sborník archivních prací 23, 1973, s. 3–105; Zálaha, Jiří: Správa panství Český Krumlov a náplň činnosti jejích orgánů v 19. století. Archivum Trebonense, 1991, s. 71–99; Zaoralová, Marie: Vývoj správy brtnického velkostatku a jeho písemnosti. Sborník archivních prací 19, 1969, s. 258–304 aj.
- 23 V jižních Čechách byly vyhlášené zejména správní a soudní instituce zřizované knížetem ze Schwarzenbergu, hrabaty Černínem, Buquoyem aj., jejichž registry včetně jejich úředních (i jiných) tradic daly základ např. způsobu práce v pozdějším Státním oblastním archivu Třeboň (odd. Český Krumlov, odd. Jindřichův Hradec, odd. Třeboň).

90. letech 18. století k první fázi centralizace, formální a částečně i právní unifikace v evidenci rustikálního nemovitého majetku.

U velkých dominií byly jejich vysoce vyvinuté úřady rozděleny na tzv. vrchní úřad (Oberamt; Ortschaftsregierung) určený pro politickou agendu a správu nad poddanými, na hospodářský úřad (Wirtschaftsamt; Direktorialamt) pro agendu finanční, berní a ekonomickou a pro správu vlastního šlechtického velkostatku, a konečně na soudní úřad (Justizamt; Ortschaftsgericht) určený pro nespornou i spornou civilně právní agendu. K venkovským justičním úřadům na velkých dominiích byla obligatorně přikázána civilní agenda z několika okolních malých panství a statků, které nebyly schopny ekonomicky zajistit chod takové instituce samy. Jejich majitelé byli povinni zřizovateli justičního úřadu přispívat na provoz této právní instituce a na platy jejich odborných zaměstnanců roční paušální částkou, jejíž výše se odvíjela od počtu jejich poddaných. Podobně tomu ostatně bylo i v případě trestního soudnictví, kde musela všechna panství přidělená pod pravomoc konkrétního kriminálního soudu, sídlícího v královském městě s regulovaným magistrátem, přispívat obdobnou paušální částkou do tzv. kriminálního fondu, z něhož byli placeni trestní soudci zvaní syndikové. Avšak ani tato opatření ještě neznamenala, že by vedení pozemkové (gruntovní) evidence tímto způsobem začalo být obligatorní čili povinné.²⁴

K právní unifikaci gruntovní agendy došlo v západní části monarchie až v souvislosti s vydáním Všeobecného občanského zákoníku (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch = ABGB) 1. června 1811, s platností od 1. ledna 1812. Pozemkové (gruntovní) knihy určené pro poddané (stejně jako městské knihy pro obyvatele měst anebo svobodnické knihy pro královské svobodníky a všechny další obdobné evidence) byly od té doby vedeny obligatorně, protože ABGB stanovoval, že k převodu vlastnictví nemovitých věcí je zcela nezbytný zápis neboli vklad (tzv. intabulatio) do pozemkové (gruntovní) knihy.²⁵ Navíc začaly být tyto knihy a zápisy v nich vedeny jednotným způsobem a podle obecně platných předpisů, přičemž musely i formálně odpovídat paragrafům ABGB v oblasti majetkového a příbuzných práv,²⁶ jak ukázala na příkladu konkrétního území na Pelhřimovsku

24 Srov. Lipovskí, Radek: Pozůstalostní agenda v osvětském zákonodárství 1740–1790. Hospodářské dějiny, 26, 2011, s. 3–36; Volf, M.: Vývoj gruntovní knihy; Týž: Výsledky soupisu gruntovních knih ve Středočeském kraji. Sborník archivních prací, 16, 1966, s. 50–127; Trantírek, M.: Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih. K situaci na Pelhřimovsku Skořepová, Markéta: Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov. Archivní časopis 60, 2010, s. 344–359.

25 Nešlo o žádnou převratnou novinku, neboť např. v českém zemském šlechtickém právu již od středověku platila při převodu majetku a vůbec jakékoli transakci s ním zásada, že pokud není kupní či darovací smlouva, testament, dlužní úpis nebo jakákoli jiná listina na dispozici s majetkem řádně vložena do zemských desek (intabulována), tak její obsah nenabývá právní moci.

26 Srov. Schelleová, Ilona – Schelle, Karel (edd.): Civilní kodexy 1811–1950–1964. Brno 1993; Šolle, Václav: Civilní soudnictví předbreznové v českých zemích. Sborník archivních prací 10, 1960, s. 111–146.

Markéta Skořepová, když podrobně zkoumala situaci v první polovině 19. století na panství Nový Rychnov (okr. Pelhřimov), jehož pozemkovou vrchností bylo pražské arcibiskupství.²⁷

Gruntovnice neboli pozemkové knihy byly podle ABGB rozděleny na knihy hlavní a na knihy vedlejší nebo též knihy listin. Do jejich vedení byl zaveden právní princip legality (tj. právní platnosti vkladu), princip speciality (tj. přesnosti vkladu či změny v pozemkové knize uskutečněné jedině na základě povolených listinných podkladů) a princip publicity (tj. všeobecné přístupnosti záznamů v těchto knihách, a tudíž jejich postavení pod veřejnou kontrolu). Vzhledem k složitosti předpisů, jež se stále vyvíjely, a také právních úkonů, které soudní úředníci v souvislosti s vedením těchto knih museli konat, pro ně stále vznikaly až do druhé poloviny 19. století i různé praktické dobové příručky s návody, jak správně postupovat.²⁸ Jejich autoři se často rekrutovali z řad zkušených praktiků, kteří působili do roku 1849 nejprve na starých justičních úřadech a později od roku 1850 často i v rámci nově zřízených oddělení pozemkových knih (nebo krátce „knihovnických oddělení“) jednotlivých okresních soudů.²⁹

Zcela nová situace vznikla v rakouském civilním soudnictví v druhé polovině roku 1848 po zrušení poddanství. Dosavadní rustikál se měl stát majetkem na něm žijících a hospodařících bývalých poddaných a ti se měli z někdejších dědičných nájemců a pouhých držitelů těchto realit proměnit v jejich vlastníky čili v skutečné majitele pozemků a na nich stojících budov. Stát bývalým vrchnostem (velkostatkářům) garantoval ve formě tzv. výkupu dočasnou náhradu za výpadek jejich dosavadních příjmů plynoucích z rustikálu. Vyvázání z poddanství (*Grundentlastung*) se tedy v rakouské monarchii realizovalo za výkup (*Erlösung*), přičemž konečná suma byla každému konkrétnímu hospodáři stanovena individuálně a to tak, aby jej nezruinovala. Hradit ji měl v jednotlivých ročních splátkách rozpočítaných na více po sobě jdoucích let (cca 15 až 20).³⁰ Potvrzení o splátkách hospodářské kanceláře velkostatků dostávaly od berních referátů na

27 Skořepová, M.: *Gruntovní knihy; Táz: Gruntovní knihy 19. století a možnosti jejich využití (na příkladu panství Nový Rychnov)*. Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských 17, 2010, s. 48–72.

28 Také tyto příručky měly v rakouské monarchii dlouhou tradici, neboť jich velké množství vznikalo už od druhé poloviny 18. století, často i v návaznosti na vydání nových zákonů, předpisů, směrnic apod.

29 Srov. např. Urban, František (c. k. listovní ve Vysokém nad Jizerou), *Ponaučení o knihách pozemkových*. Turnov 1879; Lošan, František: *O mapě knihy pozemkové v korunních zemích mocnářství Rakouského, kde knihy pozemkové nově založeny jsou*. Úvaha a spolu praktický výklad vzhledu ku knihám pozemkovým. Tábor 1885; Novotný, František: *Nauka o rakouském katastru a knihách pozemkových se zvláštním zřetelem na Království české*. Praha 1897.

30 Celková výkupní suma, výše jednotlivých splátek i délka doby splácení byly stanovovány podle převážujícího charakteru krajiny, v níž poddaný hospodařil, podle bonity půdy, velikosti usedlosti, zatížení jinými povinnostmi atp., neboť nebylo ani v zájmu státu ani v zájmu bývalé vrchnosti udělat z někdejších poddaných předlužené neplatce. Na celém Pelhřimovsku hospodařili

územně příslušných okresních hejtmanstvích, které tyto splátky vybíraly a jimž jakožto novému prvoinstančnímu orgánu státní politické správy od roku 1850 připadla správa přímých daní, a tedy i daně pozemkové a daně domovní. Šlo o to, že bývalí poddaní měli po dobu splácení výkupní sumy daň poněkud sníženou, takže stát se o výnos z ní vlastně s někdejšími vrchnostmi na přechodnou dobu podělil. Jakmile berní referát (nebo později berní úřad) obdržel poslední splátku, upravil sazbu pozemkové a domovní daně na normální výši a současně novopěčenému vlastníkovi zaslal upravený platební rozkaz. Vyzval ho, aby o ukončení výkupu informoval územně příslušný okresní soud. Tam si musel nechat svůj nemovitý majetek zaknihovat, aby jeho vlastnická práva nabyla moci.

S postátněním veškerých soudních a justičních záležitostí stát na svá bedra převzal i povinnost zajistit občanům, po nichž vyžadoval plnění občanských povinností včetně daňové, také ochranu jejich občanských práv. Patřila k nim i svobodná, klidná, nikým a ničím nerušená držba soukromého majetku včetně nemovitého. Stát ale současně musel chránit i práva tzv. třetích osob (např. věřitelů nebo dlužníků, ze zákona nepominutelných dědiců, vdov, sirotek apod.). Za tímto účelem si musel zřídit nové instituce evidující změny v držbě nemovitostí a pozemků. Zatímco berní evidenci za účelem zdanění vedly berní referáty okresních hejtmanství (později berní úřady), které dostaly na starost i pozemkový katastr a archiv katastrálních map,³¹ tak evidenci změn ve vlastnictví nemovitého majetku z právního hlediska dostaly na starost nově zřízené okresní soudy. Jak již bylo shora zmíněno, vznikaly po jednom pro každý tzv. soudní okres k 1. lednu 1850.

Staré gruntovnice byly ve vrchnostenských kancelářích ještě i před polovinou 19. století vedeny podle jednotlivých panství, vnitřně se členily podle jednotlivých vsí (organizovaných často v rychty) a ve vsích podle poddanských usedlostí. Byla v nich zavedena tzv. reálná folia, kdy několik po sobě jdoucích listů v gruntovnici náleželo jediné usedlosti a zapisovaly se na ně všechny změny tak, jak proběhly, tj. v chronologickém pořadí. Po roce 1811, respektive od roku 1812 se v hlavní gruntovní knize v zkráceném znění nalézaly v chronologickém pořadí zapsané vklady důležitých změn v majetkové držbě spolu s odkazem na listinný doklad, zatímco ve vedlejších knihách (tj. knihách listin) byly pod těmito odkazy (značkami) in extenso opsány listiny, které byly nezbytné pro nové intabulace nebo i pouhé změny či opravy existujících vkladů. Pro potřeby okresního soudu bylo ale nezbytné po roce 1850 zavést evidenci novou, moderní, která vycházela nejen ze změn společenské situace, ale i z nových potřeb občanské společnosti. Navíc reagovala na tehdy používaný Stabílní katastr, který byl členěn na katas-

vzhledem k poměrně drsným přírodním podmínkám podhorského rázu sice platili nižší jednotlivé roční splátky, ale po delší dobu.

- 31 Později tato povinnost přešla na berní úřady a na berní správy činné pro tzv. berní okresy. Srov. Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: *Dějiny správy*, s. 315.

trální obce a katastrální území. Touto moderní evidencí se staly do roku 1869 až 1870 tzv. zakládací spisy pozemkových knih, které vznikaly podle jiného klíče než staré gruntovní knihy.

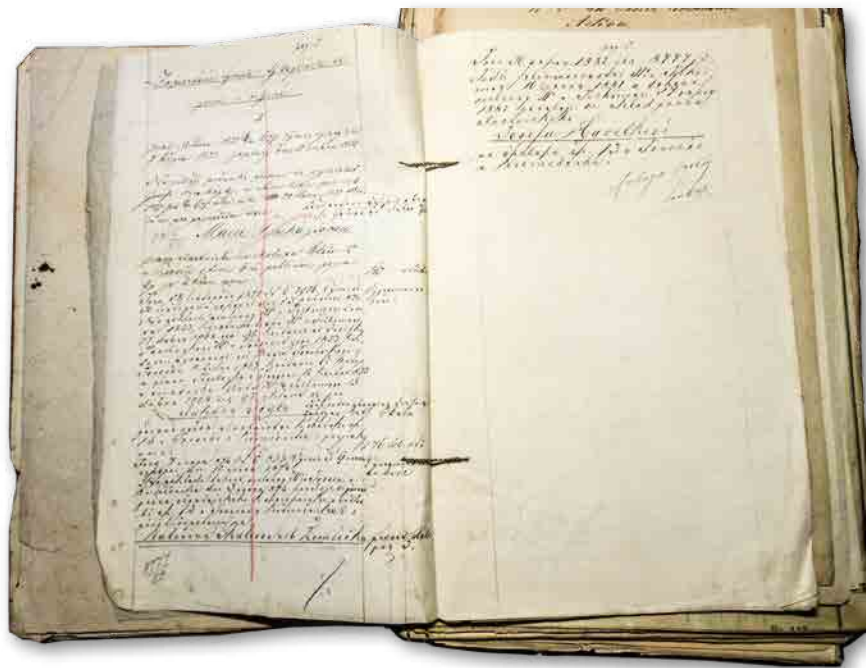
Miloslav Volf zjistil,³² že v případě „zakládacích spisů pozemkových knih“ vlastně jde o novodobý (tj. nehistorický) a uměle vytvořený termín. Tento rozsáhlý soubor velmi různorodých dokumentů, které soudním úředníkům na rozhraní 60. a 70. let 19. století posloužily jako podklady pro zavedení nové knihovní evidence, si takto pracovně označili sami archiváři až poté, co byly fondy zrušených „malých“ okresních soudů po roce 1960 postupně předávány k trvalému uložení do nově zřízených okresních archivů. Sami úředníci v knihovních odděleních okresních soudů jim říkali „knihovní agenda“ či „spisy signatury F“ neboli zkráceně „efka“. Nebyla v nich reflektována situace osob v privilegovaném postavení, pro jejichž nemovitý majetek nebylo třeba zavádět novou evidenci. Tradičně byl evidován při (privilegovaném) Zemském soudě v Praze (který však byl postátněn) u úřadu zemských desek, a to až do zániku monarchie, respektive do první pozemkové reformy z let 1919–1920. Dále se zde nezohledňovaly nemovitosti, které se staly součástí tzv. veřejného statku a konečně zde nebyly zaznamenávány nemovitosti, které netvořily s ostatními realitami jedno knihovní tělo a byly zapisovány (vkládány) do jiných veřejných knih (např. horní či báňské knihy, vodní knihy, lesní knihy, železniční knihy).

V době vlády Josefa II. byly zrušeny starobylé úřady veřejných notářů vzniklé již ve středověku, a proto musely být rovněž v roce 1850 zřízeny jako tzv. vedlejší soudní úřady na základě nově vydaného moderního Notářského řádu i zcela nově pojaté notářské úřady.³³ Novelizací prošel Notářský řád v roce 1871.³⁴ Tyto úřady pracovaly v zákonem stanovených tzv. notářských obvodech, kterých připadlo na každý soudní okres několik (podle průměrného počtu občanů připadajících na jednoho notáře), a dostaly na starost soukromoprávní a občanskoprávní záležitosti nesporného charakteru, jež nebylo třeba projednat před soudem (mimosoudní jednání) a o nichž notáři vedli tzv. notářské spisy. Stejně tak byl zákonem stanoven seznam právních úkonů, na které se vztahoval tzv. notářský přímus, což znamenalo, že některé své záležitosti (např. různé smlouvy včetně dlužních, kupních či předmanželských aj., dále dědické, testamentární, sirotčí, poručenské věci apod.) musel občan povinně řešit s notářem. Pokud bylo nutné další schválení soudem anebo zaknihování do pozemkové knihy či jiné evidence, pak už notář (jakožto právní znalec a profesionál) jednal s okresním soudem sám v zastoupení svého klienta (občana). Soudní projednání se tím mnohonásobně zjednodušilo

32 Volf, M.: Výsledky soupisu, s. 55.

33 Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: Dějiny správy, s. 325; Balík, Stanislav a kol.: Dějiny notářství v českých zemích. Praha 2014; Edl, Jan: Písemnosti státních notářství. In: Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni. Plzeň 2004, s. 90–96.

34 Balík, S. a kol.: Dějiny notářství, s. 85–88.

Obr. 1 Tzv. „prvotní ohledávky“. (Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov, Zakládací spisy pozemkových knih, katastrální území Proseč pod Křemešníkem, kart. 40)

a urychlilo, neboť okresní soudy díky tomu nebyly zahlcovány banalitami. V každém soudním okrese tedy působilo několik notářů a pro několik soudních okresů musel být zřízen vždy jeden notářský archiv, který ukládal, evidoval a pečoval o spisy odevzdané notáři po ukončení jejich úřední činnosti k trvalému uložení spolu s jejich notářskými pečeti.

Součástí každého z nově zřízených okresních soudů se stalo již zmíněné oddělení pozemkových knih (neboli tzv. „knihovní oddělení“). V jeho čele stanul jeden ze samosoudců tohoto soudu označovaný jako tzv. „knihovní“. Na Pelhřimovsku se ve třech případech ze čtyř (Okresní soud Kamenice nad Lipou, Pacov a Počátky) jednalo o bývalé justiciáře. Knihovnímu připadl dohled na vedení pozemkové evidence v pozemkových knihách, péče o veškerou související agendu, a protože měl i soudcovskou pravomoc, vyřizoval vedle nesporné i spornou civilněprávní agendu, která se týkala držby pozemků, nemovitostí a jejich evidence.

Obr. 2 Výťahy z pozemkových knih neboli „Grundbuchextrakten“. (Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov, Zakládací spisy pozemkových knih, katastrální území Proseč pod Křemešním, kart. 40)

Tato oddělení vznikla ze starých justičních úřadů, postátněných v roce 1849. Na Pelhřimovsku se základem knihovních oddělení místních okresních soudů staly jak původní justiční úřady zřizované na panstvích Kamenice nad Lipou, Pacov a Počátky-Žirovnice, tak i civilněprávní část judiciálního oddělení regulovaného magistrátu královského města Pelhřimova. S územním obvodem a s úředníky převzala tato soudní oddělení i veškeré dosavadní písemnosti a také registratury včetně neuzavřených gruntovních knih pro jednotlivá panství. Tyto dokumenty byly i s veškerým dalším písemným materiálem *de iure* „delimitovány“ od počátku roku 1850 do soudních spisoven jako tzv. priora, ačkoliv se *de facto* většinou nehnuly z místa svého uložení. Po jistou dobu se tu pokračovalo v jejich vedení, ale současně k nim byly po čase založeny i shora zmíněné spisy sign. F neboli zakládací spisy pozemkových knih.

Ze strany rakouského státu šlo o velmi dobře promyšlený a finančně výhodný postup, který zajistil nejen právní kontinuitu, ale předešel i zmatkům v soudní

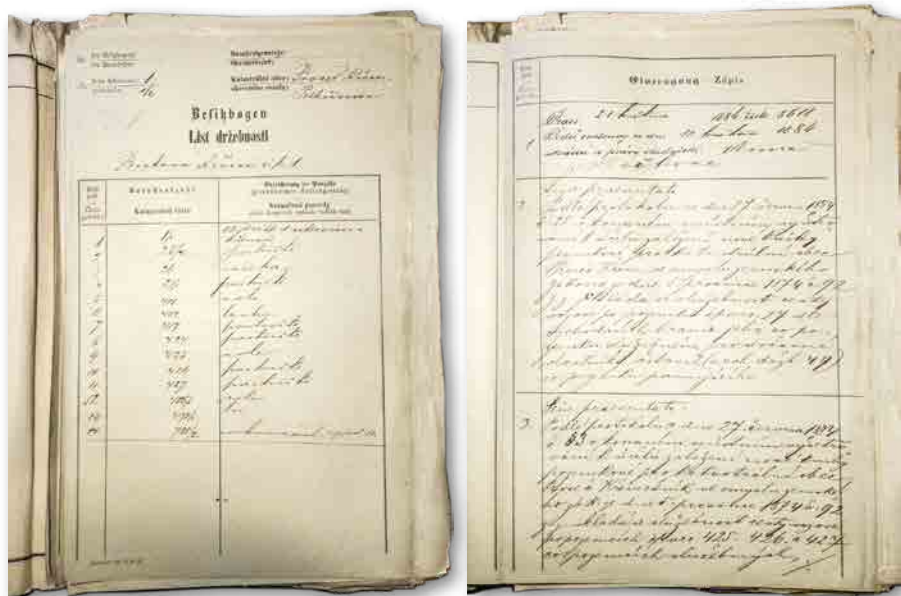
správě a zejména personální krizi. Zkušeni úředníci ze starých justičních úřadů výborně znali spravované území i jeho obyvatele a také všechna místní specifika, ovládali dosavadní zákony a předpisy, takže jim stačilo složit služební přísahu státu, nastudovat si několik nových norem a předpisů, a pak mohli plynule pokračovat v dosavadní práci. Rovněž občané dál chodili k stejným „pánům“ a většinou i na stejné místo, kde byli zvyklí už pár desetiletí své záležitosti řešit. Například v Kamenici nad Lipou se sídlem okresního soudu zpočátku stala úřadovna justičního úřadu (samozřejmě se změnily cedulky na budově i na dveřích!), v Pacově se justiční úřad z původního sídla na zámku už ve 40. letech přestěhoval do budovy radnice, kde sídlil od roku 1790 i místní regulovaný magistrát 3. třídy. V knihovním oddělení pacovského okresního soudu působil i bývalý justiciář JUDr. Vincenc Šembera. V Pelhřimově okresní soud zabral celou budovu historické radnice, od roku 1788 regulovaného magistrátu a kriminálního soudu, čili někdejší zámek pánů z Říčan (čp. 11 a 12, dnes Muzeum Vysočiny Pelhřimov). V Počátkách okresní soud nejprve sídlil společně s okresním hejtmanstvím v domě čp. 1 na hlavním náměstí, což bylo bývalé sídlo regulovaného magistrátu čili radnice. Není známo jméno tamního prvního knihovního (ve spisech bylo pouze uvedeno, že šlo o bývalého justiciáře), ale jako první okresní soudce zde působil v letech 1850–1855 JUDr. František Sedláček, což byl otec historika Augusta Sedláčka.³⁵

Zakládací spisy pozemkových knih se již od svého vzniku vedly primárně podle jednotlivých katastrálních území, která se nacházela v obvodu okresního soudu, a v nich pak podle jednotlivých katastrálních obcí a jejich částí (osad). V rámci katastrálních obcí byla evidence vedena podle parcelních čísel jednotlivých pozemků a na nich stojících objektů, která jim byla přidělena ve Stabilním katastru. Tyto jednotky spolu s veškerými dalšími k nim náležejícími nemovitými věcmi, aktivy i pasivy tvořily tzv. knihovní tělo. I zde platila stará zásada „*superficies sole cedit*“, čili že stavba je nedílnou součástí pozemku, na němž byla vybudována, kterou zavedl už ABGB. Účelem zakládacích spisů bylo právní zajištění držby a vlastnických práv k nemovitostem, a proto se do těchto úředních akt dostaly i kopie některých dokumentů vzniklých při zpracovávání vyvazovací agendy: např. tzv. pozemnostní archy, čili seznamy pozemkových a domovních (=stavebních) parcel tvořících jedno knihovní tělo.

Vzájemný vztah mezi vyvazovacími spisy o výkupu z poddanských povinností, které zavedly tzv. vyvazovací komise (Grundentlastungskommissionen) a posléze je spravovaly berní úřady,³⁶ a mezi zakládacími spisy pozemkových knih, které v 60. letech 19. století vznikaly u knihovních oddělení okresních soudů, by

35 Dostupné z <<https://www.pocatky.cz/prehled-historie-od-13-stol/d-1040/p1=1089>> [10. 6. 2023].

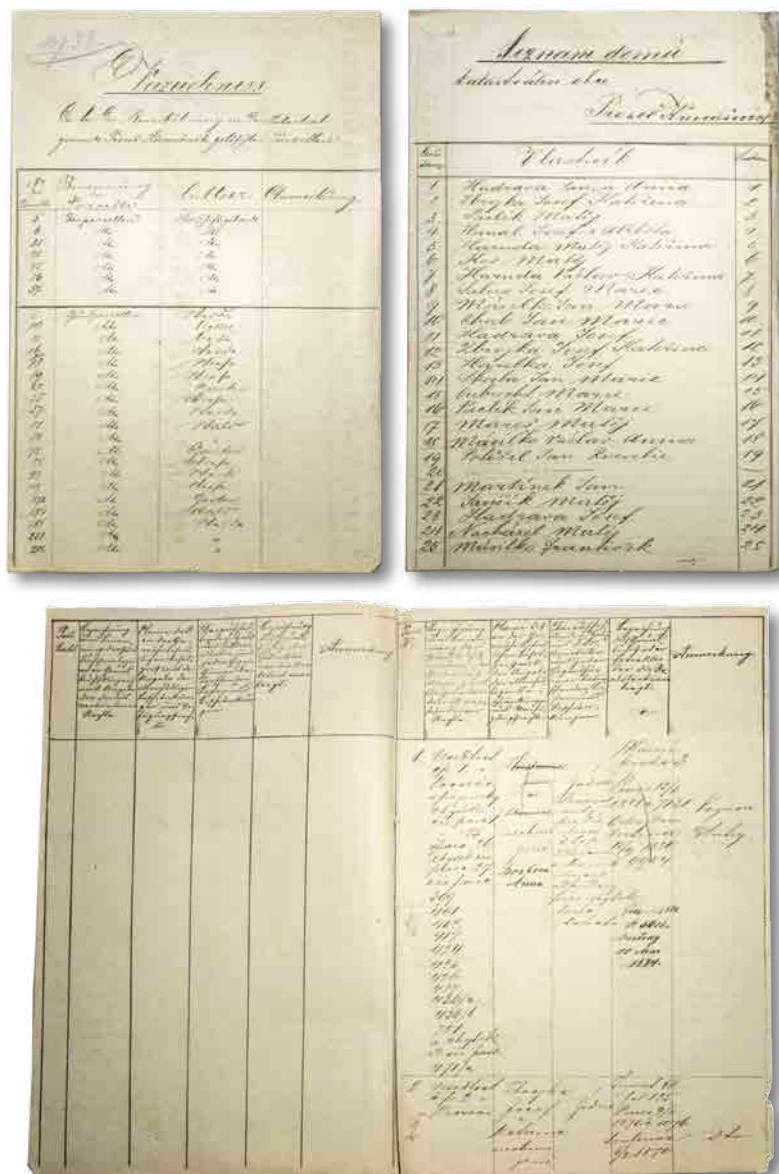
36 Berní úřady sloužily také jako pomocné soudní úřady, srov. Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: Dějiny správy, s. 315. Spravovaly např. soudní depozita nebo sirotčí a opatrovnícké jmění a rovněž spolupůsobili při výkupu, když vybíraly, účtovaly a odváděly platy určené na vyvázání z poddanství.

Obr. 3 List drzebnosti neboli „Besitzboge“. (Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov, Zakládací spisy pozemkových knih, katastrální území Proseč pod Křešníkem, kart. 41 (katastrální obec Proseč pod Křešníkem, čp. 1)

vydal na samostatnou a velmi obsáhlou studii. Zde se proto stručně zaměříme pouze na nejdůležitější aspekty způsobu jejich vedení a na účel jejich vzniku a jejich obsah.

Vyvazovací spisy (Grundentlastungs-akten) nahradily především někdejší urbáře. Byla v nich zavedena dočasná ručice (tj. převod) všech poddanských závazků dohromady na jedinou finanční částku za výkup. Dokumenty, které tyto spisy obsahovaly, původně vznikly z činnosti místní vyvazovací komise přímo v terénu při ohledávání stavu drzebnosti každého jednotlivého hospodáře. Komise byly složeny ze zástupců někdejší pozemkové vrchnosti a ze zástupců katastrální obce, dále z úředníka knihovního oddělení okresního soudu anebo soudní kanceláře a případně i z dalších důvěryhodných osob, jako byli například místní „pamětníci“, učitelé, duchovní, bývalí rychtáři a konšelé, vysloužilí armádní důstojníci a poddůstojníci atp. Kontrola probíhala na základě podkladů dodaných vrchností a dělo se tak při obchůzce celého katastrálního území včetně obce a jejích osad,

Obr. 4 Doprovodné dokumenty ve sbírce listin k pozemkové knize: knihovní lustrum, seznam domů a seznam parcel. (Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov, Zakládací spisy pozemkových knih, sbírka listin, katastrální území Proseč pod Křemešником, kart. 41 a 42 (katastrální obec Proseč pod Křemešником)

při které komise zaznamenávala na předem připravené předtištěné tiskopisy všechna na místě zjištěná fakta.

Vyvazovací komise svá zjištění posléze ověřovala v gruntovních, v listinných přílohách k nim a také v údajích Stablního katastru. Po vzniku berních úřadů jim byly komisemi tyto spisy předány a jejich úředníci pak doplňovali seznamy povinností, dávek a platů, vztahujících se ke každé konkrétní poddanské usedlosti, seznamy veškerých aktiv i pasiv každého hospodářství a další údaje, které jim dodala někdejší vrchnost z urbáře a z pozemkových knih (tzv. výtahy neboli Grundbuchextrakten), případně i církevní úřady ze zádušních nebo fundančních knih kostelů, z farních urbářů a z listin uložených v církevních archivech. Především sem ale berní úředníci postupně zaznamenávali vlastní průběh výkupu. Pokud došlo k nesrovnalostem nebo sporům o množství, výši či objem povinností nebo pohledávek, případně o definitivní výši výkupní sumy, obracela se vyvazovací komise anebo později berní úřad na Zemskou vyvazovací komisi v Praze anebo na ústřední komisi sídlící ve Vídni. Nejzávažnější spory řešily finanční prokuratury zřízené v roce 1851 po jedné pro každou korunní zemi, které nahradily starší fiskální úřady.³⁷

Cílem snažení vyvazovacích komisí bylo nejen stanovení konečné výkupní částky pro poddanského hospodáře a její rozpočtení na přiměřené roční splátky, ale současně i dosažení konsensu bývalé vrchnosti a bývalých poddaných, co se týče její celkové výše i délky doby pro splácení. Platnost spisů o výkupu z poddanství a v nich obsažených údajů vypršela v okamžiku splacení výkupní částky bývalým poddaným. Vyvazovací spisy tedy pojišťovaly v prvé řadě pohledávky někdejších pozemkových vrchností nebo jiných subjektů vůči bývalým poddaným.

Zakládací spisy pozemkových knih (sign. F) postupně nahradily původní gruntovnice. Vznikaly přímo u knihovních oddělení okresních soudů na základě výpisu posledního platného vkladu v gruntovní knize (Grundbuchextrakt) a nově sestaveného listu držebnosti konkrétního držitele (Besitzboge).³⁸ Jejich účelem bylo překlenout dobu, po kterou probíhal výkup z poddanství, což bylo v českých zemích zhruba dvacetiletí mezi léty 1850 až 1870, kdy se současně děla jedna z doposud nejpronikavějších proměn ve vlastnické struktuře na českém venkově doprovázená velkým počtem různých majetkových přesunů a změn v držbě pozemků a jiných nemovitostí. Navíc tehdy po vzniku obecního zřízení přestala být základní organizační jednotkou státu původní panství, která nahradily v samosprávné oblasti obce, v oblasti politické správy okresy politické a v oblasti soudní správy okresy soudní (těm velikostí odpovídaly také okresy berní, školské, samosprávné atp.). Z venkovských hospodářů a dalších původně poddaných osob se tehdy stali skuteční vlastníci jejich pozemků a budov. Po uvedenou dobu byly do

37 Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J.: Dějiny správy, s. 315–316.

38 Jde o velice podobný dokument, jako je dnešní „list vlastnictví“ (tzv. „elvéčko“) vydávaný katastrálním úřadem při záznamu nemovitosti do pozemkového katastru.

zakládacích spisů zaznamenávány nejen změny v držbě nemovitostí, ale i všechny další právní instituty, které se k pozemkům či budovám vázaly. V první řadě šlo o různé služebnosti a tzv. reálná břemena, dále o testamentární i jiné odkazy, o dědické nápady, renty, a také pozůstalostní inventáře, a též o hypotéky, exekuce, dluhy (závazky) a pohledávky (obligace), majetková vyrovnání (cese), předkupní práva, pacht, nájmy a pronájmy atp. Tyto spisy začaly být postupně uzavírány až podle znění zákona č. 18/1869 říšského zákoníku (z 6. února 1869) o dělení částí knihovních těles. Zákon byl přípravným krokem pro uzavření staré a současně pro zavedení nové a definitivní evidence nemovitého majetku a jeho držby, pro kterou pak byl posléze vydán i nový zákon o pozemkových knihách.

Platnost těchto aktů zpočátku nebyla časově nijak omezena, což se změnilo až roku 1871. Tehdy vešel po šesti měsících od svého vydání v platnost obecný zákon o pozemkových knihách č. 95/1871 říšského zákoníku (z 25. června 1871).³⁹ Na jeho základě byly dosavadní zakládací spisy uzavřeny a byly založeny nové pozemkové knihy. Skládaly se z tzv. knihovních vložek, jež nahradily dosavadní knihovní těla (či tělesa). Vložky pozemkových knih obsahovaly údaje o všech vzájemně vázaných nemovitostech, jejich majitelích, a současně o všech na nich váznoucích služebnostech, břemenech, závazcích atp., a to buď vcelku (pokud byl vlastník pouze jeden) anebo dělené na ideální podíly jako poloviny, třetiny, čtvrtiny atp. (při větším počtu spoluvlastníků).

Od následujícího roku 1872 už bylo možné všechny vklady a změny vložit jediné do těchto nových pozemkových knih. Článek III knihovního zákona pak stanovoval, že soukromé listiny mohou být pro vklad, zápis či poznámku v pozemkové knize použity pouze za předpokladu, že podpisy na nich budou úředně ověřeny buď soudem anebo notářem. Také z tohoto důvodu byl v roce 1871 současně s vydáním obecného zákona o pozemkových knihách novelizován i dosavadní platný Notářský řád z roku 1850.

Zatímco vklad či změna vkladu v knihovní vložce byl pořízen přímo do hlavní pozemkové knihy s odkazem na příslušný platný listinný doklad, který byl jeho podkladem, tak úředně ověřené opisy listin vložených (tj. vepsaných čili intabulovaných) do hlavní pozemkové knihy se stávaly její nedílnou součástí čili přílohou. Byly uloženy ve sbírce listin, případně byly doslova opsány do tzv. knihy listin (tj. vedlejší pozemkové knihy).

V zakládacích spisech pozemkových knih se objevovaly také některé nejasné nebo sporné případy, kdy bylo třeba jednoznačně vyjasnit sousedské poměry v obci či vlastnické vztahy na rozdělených gruntech, na pozemcích zatopených zcela nebo zčásti rybníkem, porostlých lesem a podobně. Nalézaly se v nich proto například rozsáhlé a velmi podrobné popisy hranic pozemků anebo vykopírované části katastrálních map, provedené na tzv. „pauzáku“ (tj. průhledném kopí-

39 Dostupné z <<http://cuzk.cz/katastr-nemovitost/O-katastru-nemivosti/Historie-pozemkovych-knih.aspx>> [7. 6. 2023].

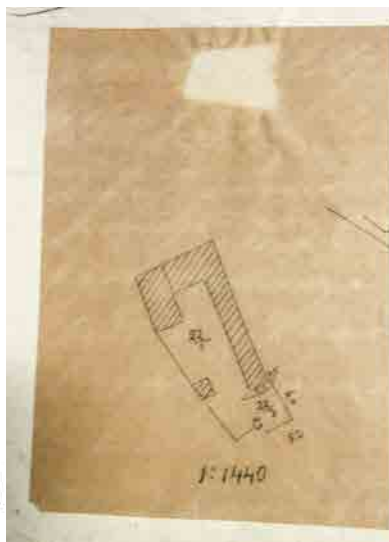
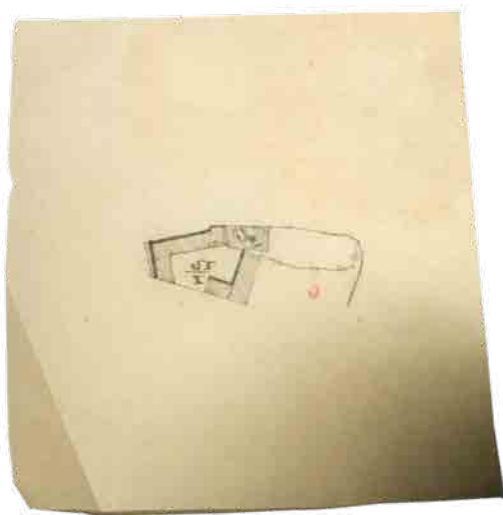
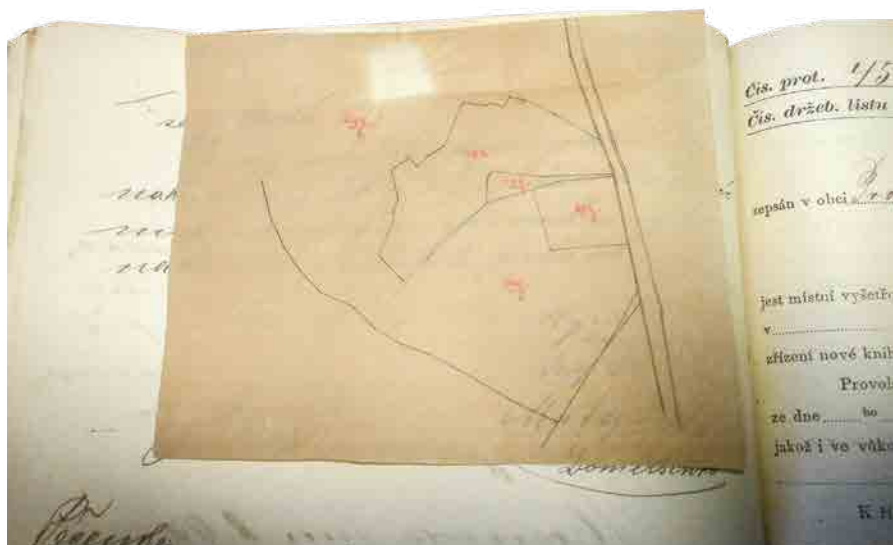
The image shows an open historical land register book. The left page is titled 'Parcelní protokol' and contains a table with columns for 'Parcelní číslo', 'Vlastník', 'Plocha', and 'Výměr'. The right page is titled 'Vejřejný Seznam' and contains a table with columns for 'Parcelní číslo', 'Vlastník', 'Plocha', and 'Výměr'. Both pages have handwritten entries in cursive script.

Obr. 5 Parcelní protokol pro obec Proseč pod Křešněm. (Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov, doprovodný materiál k pozemkovým knihám, kat. úz. Proseč pod Křešněm, kat. obec Proseč pod Křešněm, kart. 41)

rovacím papíru) černým inkoustem, přičemž zjištěné nedostatky nebo dodatečné opravy, které bylo třeba zanést nejen do pozemkové knihy, ale i do pozemkového katastru, byly zaznamenány inkoustem červeným.

Velmi podobným způsobem jako k evidenci držby soukromého nemovitého majetku a jejich změn se už od vydání ABGB a ještě důsledněji po roce 1850 přistupovalo i k evidenci držby soukromého majetku movitého charakteru.⁴⁰ Náležely k němu různé věcné předměty jako s budovou nesouvisající vnitřní vybavení a zařízení, nábytek, vybavení dílen nebo krámů, nářadí a nástroje, suroviny, zboží a jiné zásoby, ale také klenoty a cennosti, investiční kovy, umělecké předměty, předměty denní nebo osobní potřeby (k nim bývaly řazeny knihy či celé knihovny) aj.

40 Údaje o „movitostech“ a jejich předávání je zde třeba brát jako čistě informativní, uvedené pouze pro úplnost přehledu o situaci ve studované době.

Obr. 6 Vykopírované části katastrálních map s vyznačení změn či oprav. (*Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní soud Pelhřimov, doprovodný materiál k pozemkovým knihám, kat. úz. Proseč pod Křešněm, kat. obec Proseč pod Křešněm, kart. 41*)

Dále sem patřily finanční částky v hotových penězích nebo v cenných papírech (dluhopisy, obligace, akcie a jiné), a konečně i tzv. duševní vlastnictví k uměleckým nebo vědeckým dílům apod., které se mohlo stát stejně jako nemovitě a movité věci předmětem soukromoprávních aktů včetně dědického nebo testamentárního řízení.

Dědickými záležitostmi se okresní soudy ve spolupráci s notářskými úřady zabývaly velice často a z jejich činnosti vznikaly „dědické spisy“ označované jako sign. D a krátce slangově jako „děčka“. V případech analyzovaných registratur okresních soudů z Pelhřimovska představovala sign. D u všech čtyř jednu z nejrozsáhlejších položek, ve které se však také poměrně masivně skartovalo. Zejména v případech sporů o dědictví se v archivním fondu často nachází až výsledný soudní verdikt čili rozsudek nabyvší právní moci, který měl charakter veřejné listiny, ale většina přípravného či doprovodného spisového materiálu považovaného za balastní (tj. obsahující informace dohledatelné v jiném primárním zdroji) byla při skartaci vyřazena. Na spisovém obalu se však obvykle zachoval údaj o celkovém počtu stránek ve spisu, díky čemuž víme, co a v jakém množství bylo vyřazeno (pokud nebyl vyřazen spis jako celek).

Objem dědického spisu však vůbec nemusel vypovídat ani o významu projednávané kauzy ani o celkové hodnotě vypořádávané pozůstalosti. Dokonce lze říci, že čím větší majetek se dědil (či předával), tím útlejší spis o něm zpravidla vznikl (existovaly i výjimky, ale bylo jich překvapivě málo). Zámožné rodiny z Pelhřimovska, které v druhé polovině 19. století už nebyvaly ani příliš početné (i když výjimky existovaly i v tomto směru), totiž měly své stále právní zástupce anebo dokonce správce majetku a jejich prostřednictvím se většinou již předem dohodly na rozdělení pozůstalosti. Výsledek pak nechali pouze potvrdit u soudu a zaknihovat. Naproti tomu málo majetné a většinou i poměrně početné rodiny z nižších vrstev společnosti⁴¹ se spolu mnohdy dohadovaly o každou peřinu a každý krejcar, takže výsledný spis mohl mít několik desítek i stovek stran, než se dosáhlo obecné shody, ale hodnota majetku, který se zde řešil, byla takřka mizivá.⁴²

Zvláštní případy představovaly spisy, jež se týkaly odumřelého majetku, pro který se dědicové teprve hledali. Na Pelhřimovsku se jednalo například o domky, chalupy či nevelké pozemky po osobách, jejichž dědicové bez vědomí úřadů opustili rakouskou monarchii a vystěhovali se například do zámoří.

41 V jejich případech bývalo pro okresní soud problematické už jen „dohledání“ všech potenciálních dědiců, neboť se děti či vnuci a sourozenci zůstavitele s rodinami často nacházeli mimo okres: například ve službě anebo jako tovární dělníci či nádeníci i v poměrně vzdálených destinacích včetně Prahy, Vídně atp. Jistá část rodin rovněž opustila monarchii (s povolením úřadů i bez něj) a vystěhovala se do zámoří.

42 Často se jednalo o domek či chalupu, malá políčka nebo kus louky, většinou v hodnotě do několika nižších desítek zlatých, ale jen zřídka šlo o cennosti nebo o hotové peníze.

Významnou roli při vzniku spisů ze sign. D zejména od roku 1871 plnily notářské úřady.⁴³ Řada listinných dokumentů, které se staly právním podkladem pro vklad nebo změnu či poznámku v pozemkové knize, anebo byly využity pro soudní výrok (rozsudek) v dědické či jiné kauze, vycházela ze součinnosti notářů právě při vyřizování dědických, testamentárních a jiných občanskoprávních záležitostí. Notářské úřady (obdobně jako soudní kanceláře nebo berní úřady) mohly sloužit také jako úřady depozitní, to znamená, že se při nich ukládala např. hotovost, klenoty, cenné papíry a jiné, které si měl jejich nabyvatel převzít po splnění zákonných podmínek. Případně notáři dozírali na plnění závazků, vyplácení podílů, úroků, dividend, dále i různých rent, stipendií, podpor z uložených depozit atp. Všechny tyto právní instituty však musely být současně vloženy i v pozemkové knize, pokud se vázaly k nemovitému majetku anebo k výnosu z něho (např. hypotéka, exekuce, renta z dědického podílu nebo z nadace aj.).

Neméně důležitým úkolem moderní evidence nemovitého majetku byla její kontrolní funkce. Každá nemovitost zanesená v platném pozemkovém katastru, ať se jednalo o pozemek či budovu, měla své parcelní číslo, zkolaudovaná budova povolená k užívání pak i číslo popisné. Každá nemovitost musela mít svého vlastníka (anebo vlastníky), jemuž byla příslušná parcela (pozemková nebo domovní, dnes stavební) vložena do náležité knihovní vložky v pozemkové knize vedené pro konkrétní katastrální území u příslušného okresního soudu. Pokud tomu tak z jakýchkoli důvodů nebylo, měl soud ze zákona přikázanou povinnost aktivně zjišťovat, komu tento „nezaknihovaný“ a tudíž řádně neevidovaný nemovitý majetek patří. Důvodem byl fakt, že z „nezaknihovaného“ majetku bez vlastníka stát nemohl vymáhat daňovou povinnost, kterou de facto neměl kdo uhradit. Zjišťoval tedy, kdo je skutečným držitelem nebo dědicem. Okresní soud proto aktivně vyhledával možné zákonné dědice nemovitého majetku, jemuž hrozilo propadnutí ve prospěch státu na základě odúmrti bez dědiců, a to v součinnosti s obcemi, které vedly domovskou evidenci svých obecních příslušníků.

Z uvedených důvodů bylo zaknihování změn v držbě nemovitostí až do roku 1949 striktně povinné. Majitel, který tuto povinnost nesplnil, mohl být sankcionován, a dokonce mu za zákonem daných okolností mohl být jeho nemovitý majetek i vyvlastněn. Tato „křížová kontrola“ ze strany berních úřadů vedoucích katastr nemovitostí a okresních soudů vedoucích pozemkové knihy měla být obranou před případnými podvody, krádežemi nemovitostí, majetkovými machinacemi, které by se snažily před úřady „skrýt“ skutečného vlastníka, dále před nezákonnými převody, před bráněním v držbě, porušováním služebností a jiných závazků, před neplněním daňové povinnosti a před mnoha dalšími typy protiprávního (nezákonného) jednání.

43 Balík, Stanislav – Šatánková, Hana: Notářství v letech 1871–1918. In: Balík, S. a kol.: Dějiny notářství, s. 87–116.

Dědicové nemovitého (i movitého) majetku však byli i nadále zákonem chráněni, a to zejména pokud šlo o tzv. ze zákona nepominutelné dědice. Jejich nárok na dědictví nebo jeho poměrnou část, a to včetně nemovitého majetku, mohl být zpochybněn pouze za předpokladu, že se tak stalo zákonným způsobem.

Jednu z možností představovalo vyřazení uchazeče z dědictví anebo omezení jeho nároků, protože se mu od zůstavitele už dříve dostalo nějaké kompenzace (hmotné, finanční či jiné) například v podobě věna či daru „do začátku“ atp., což se však muselo stát na základě řádně sepsané a soudně či notářsky ověřené a zaknihované smlouvy anebo poslední vůle (závěti, testamentu) zůstavitele. Dalším způsobem byl soudní výrok o nesvéprávnosti dědice z důvodu nezletilosti nebo duševní nedostatečnosti, na jehož základě byl dědici určen zákonný zástupce (poručník), který byl povinen ve prospěch svěřené osoby o dědictví jednat v jejím zastoupení a případně se o zděděný majetek v její prospěch postarat. Dědic však mohl být nároků zbaven ještě na základě úředně ověřeného vyloučení z pozůstalosti (lidově „vydědění“), které však muselo být zůstavitelem řádně zdůvodněno (neřádný život, vysoké dluhy, trestná činnost, hanobení zůstavitele nebo jeho rodiny, v případě dědictví mezi manželi nevěra nebo odluka, dále neposkytnutí podpory a pomoci v nouzi, v nemoci či ve stáří apod.). Poslední možností bylo úplné nebo částečné vyloučení z dědictví pro marnotratnost nebo pro uvalení soudní kurately na uchazečův majetek (obstavení nemovitostí, účtů apod.).

Pokud žádná z uvedených eventualit nenastala, byla zákonem stanovena maximální lhůta, během které se měli případní uchazeči o své dědictví přihlásit.⁴⁴ Pokud tak neučinili, zpravidla je oslovil sám okresní soud, a vyzval je, aby splnili svou povinnost, načež začal dědictví projednávat tzv. *ex officio*.⁴⁵

Většinou však dědictví projednávali územně příslušní notáři, na které se zůstavitel sám anebo i se svou rodinou obrátil v předstihu ještě před smrtí, a to formou poslední vůle.⁴⁶ Případně mohl zůstavitel část či všechen svůj majetek předat svým potenciálním dědicům ještě za svého života a sám si mohl ponechat pouze základní zajištění, označované tradičně jako „vejminek“ „výměnek“ apod. Mohlo nabývat různých forem a konkrétnímu dědici mělo připadnout až po výměnkářově úmrtí.⁴⁷ V hlavních pozemkových knihách vedených okresními

44 Tato lhůta se postupně měnila.

45 Automaticky se to dělo v případě nezletilých nebo nesvéprávných dědiců.

46 Pro její sepsání a formální úpravu, stejně jako v ní uváděné povinné údaje sloužící k identifikaci zůstavitele i jeho dědiců, platily pravidelně novelizované normy.

47 K „výměnku“ jako právnímu institutu v českém právu srov. např. Horáček, Cyril: *Výměnek. Úvaha agrárně politická*. Praha 1900; Menoušek, Antonín: *Výměnek a jeho postavení při držbě reální*. Praha 1898; Sedláček, Jaromír: *Právo výměnku v dějinném vývoji*. *Věstník české akademie zemědělské* 19, 1943, s. 101–104; k jeho proměnám v historickém vývoji jako společenského fenoménu srov. Klášterská, Alice: *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a 1. polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty u Štáhlav)*. *Historická demografie* 21, 1997, s. 93–131; Koupal, Jan: *Selský grunt, odkaz a výměnek (z jižních Čech)*.

soudy z Pelhřimovska se v knihovní vložce zpravidla objevoval odkaz na znění konkrétního odstavce ve smlouvě o výměnku anebo v závěti, který se vázal k vlastnictví jednotlivých pozemků či budov. Celá závěť se pak nacházela v knize listin nebo ve sbírce listin, ale velmi často bývala u soudu dochována jen v úředně ověřeném opisu, protože originál byl součástí notářského spisu.

Český lid 30, 1930, s. 241–247; Kozlík, Jaroslav: Výměnkářská otázka v Čechách v letech 1873–1912 na základě poznání výměnku ve vybraných obcích okresu Příbram. Podbrdsko 7, 2000, s. 67–136; Procházka, Vladimír: Výbava a výměnek na české vesnici 16. a 17. století. Český lid 49, 1962, s. 55–63; Šťastná, Jarmila: Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší. Český lid 58, 1971, s. 283–290; Šulcová, Milada: Příspěvek ke studiu života výměnkářů. Český lid 61, 1974, s. 97–99 aj.

Pozůstalostní agenda v patrimoniální správě a v nejnovější době

„Mit oder ohne Testament.“

Testament a pozůstalostní agenda patrimoniální správy první poloviny 19. století

Testament and probate agenda of patrimony administration of the first half of the 19th century

Marie Macková (<https://orcid.org/0000-0002-1905-1604>)

ABSTRAKT

Poté, co došlo v roce 1783 ke změnám ve struktuře soudů a ty vrchnostenské se začaly zabývat prakticky všemi pozůstalostmi z okruhu své územní působnosti, znamenalo to poměrně rozsáhlou agendu, z níž vznikl neméně rozsáhlý spisový materiál. Testament, pokud existoval, může být jeho součástí. Právě tak jako záznam ústní závěti pronesené před svědky.

ABSTRACT

After the changes in the structure of the courts took place in 1783, and the manorial began to deal with virtually all the estates of their territorial jurisdiction, this meant a fairly extensive agenda, which produced equally extensive writing material. Testament, if it existed, could be part of it. Just like the recording of an oral last will made in front of witnesses.

KLÍČOVÁ SLOVA

české země; patrimoniální správa; 19. století; pozůstalosti

KEYWORDS

Czech lands; patrimonial administration; 19th century; estates

V průběhu 18. století docházelo k postupnému sjednocování právního prostředí a v důsledku toho i ke změnám institucionální struktury a vymezení pravomocí soudů.¹ Zřízení tzv. všeobecných soudů v roce 1783 sice nebylo na dalších zhruba sedmdesát let posledním zásahem do podoby soudů a jejich pravomocí, ale principy právě této reformy zůstaly platné.² S ohledem na pojednávané téma je třeba si všimnout především toho, že do jejich kompetencí v rámci nesporné civilní agendy, ať už se jednalo o magistrátní soudy nebo justiční úřady pozemkové vrchnosti, přivedla tato reforma z dosavadního pohledu velmi rozsáhlou dědickou agendu, týkající se jak svobodných obyvatel, tak poddaných. Většinou takové pozůstalostní řízení bylo v první polovině 19. století vyřizováno v této instanci, ale pokud například došlo ke sporům mezi dědici, bylo možné celý proces odvolat k jinému soudu stejného typu. Tedy k jinému vrchnostenskému justičnímu úřadu nebo k magistrátnímu soudu. Příklady z praxe ukazují, že k takovému odvolání (které nebylo striktně odvoláním v pozdějším smyslu slova, protože se jednání přenášelo na stejně kompetenčně vybavený úřad, ovšem v jiné lokalitě) docházelo občas v těch případech, kdy rozhodující úředníci byli příliš zainteresovaní v konkrétní dědické kauze, a některá ze zúčastněných stran došla k závěru, že jejich nestrannost není úplná.³

Personál těchto soudů však byl sestaven z odborně školených mužů a měl mj. pevně stanovenou úřední dobu, což do jisté míry zaručovalo kontinuitu a konečnost takových jednání. Vzhledem k tomu, že šlo o finančně poměrně náročnou záležitost, která ovšem nezatežovala státní pokladnu, ale byla hrazena z prostředků zřizovatele, tedy měst nebo pozemkových vrchností, začaly velmi brzy fungovat různé možnosti delegování pravomocí, které směřovaly k jedinému: zlevnit celý

- 1 K obecnému kontextu doby pro základní orientaci Bělina, Pavel a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, svazek X. 1740–1792. Praha – Litomyšl 2001. Bělina, Pavel a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, svazek XI. a 1792–1860. Praha – Litomyšl 2013.
- 2 K tomu podrobněji Šolle, Václav: *Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích*. Sborník archivních prací 1, 1960, s. 111–145. Sekundárně též Šolle, Václav: *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*. Sborník archivních prací, 1962, I., s. 87–142.
- 3 Konkrétní příklady uvedeny např. v Macková, Marie: *Manželka správce panství, příklad Josefy Riederové*. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 208–221.

systém. Od roku 1814 bylo dokonce možné vytvářet justiční úřady pro několik panství dohromady, což se zvláště dobře mohlo uplatnit v případech velkých majetkových komplexů, kde navíc panství tvořila územně celistvou enklávu. Pak bylo možné ušetřit za úředníky s odpovídajícími státními zkouškami pro příslušnou zemi. To ovšem ještě neznamenal, že každé panství mělo skutečně zkoušeného justiciára. Jeho agendu byl mnohdy nucen vedle své vlastní zastávat vrchní.⁴

Pozůstalostní agenda řešená u justičních úřadů pozemkové vrchnosti po sobě zanechala poměrně významnou stopu v podobě různě obsáhlých pozůstalostních spisů tvořících roční série, někdy do dneška dochované v úplnosti a veškeré mohutnosti.⁵ Obsáhlost jednotlivých spisů se odvíjí od bohatství zemřelého, ale i od spektra pozůstalých, které bylo třeba při dědickém řízení brát v úvahu. Další spisy pak mohly přidat případné spory mezi dědici, ale také jejich rozptýlenost na velkém území monarchie, a v této době i mimo její hranice.

Pozůstalostní spis musel vzniknout v každém případě, i kdyby jej tvořil pouze základní záznam o úmrtí a následné jednoduché konstatování o úplné nemožnosti a zastavení dalšího řízení. Pro takový úřední úkon používali úředníci liechtensteinského majetkového komplexu už od prvního desetiletí 19. století předtiskuté formuláře, zatímco jejich kolegové ze správy althannovských panství si stejné údaje stále ještě zapisovali ručně v grafické úpravě podle vlastního uvážení.⁶ Pokud však byl k dispozici skutečně nějaký majetek, pak se jednoduchá základní identifikace rozšiřovala o další nezbytné písemnosti. Podle okolností a právních souvislostí vznikaly různě podrobné soupisy majetku doplněné někdy i záznamy o dražbě každé konkrétní položky z nich, čas od času i včetně jména dražitele. K tomu nezbytné účetní souhrny, záznamy o vyrovnání jednotlivých podílů, které nemuselo být jednoduché, případné doklady o skutečných převodech, včetně možných kvitancí, v nutných případech i plné moci a další korespondence se vzdálenými dědici a jejich stanoviska. Součástí tohoto konvolutu mohla být i poslední vůle, tedy testament, i když dědické řízení mohlo bez

4 Např. v rámci místního vrchnostenského soudu v Králíkách (panství hrabat Althannů) pracoval vrchní, justiciár, aktuár a soudní sluha. Státní oblastní archiv v Hradci Králové (dále SOA HK), Velkostatek Králíky 1654–1946 (dále VS Kr), kart. 354, výkaz z roku 1831. K tomu též Macková, Marie: Panství Králíky v první polovině 19. století optikou správy rodinného fideikomisu hrabat Althannů. *Východočeský sborník historický*, 40, 2021, s. 79–118.

5 Pro potřeby této studie byly realizovány sondy do pozůstalostní agendy panství Králíky a panství Ruda nad Moravou. Území těchto panství sice leží každé v jiné zemi (Králíky v Čechách, Ruda nad Moravou na Moravě) a v dané době patřila rozdílné pozemkové vrchnosti, ale územně spolu souvisí (jsou odděleny zemskou hranicí), mají srovnatelné až shodné přírodní podmínky. SOA HK, VS Kr, tam pozůstalostní spisy z první poloviny 19. století v kart. 96–116, 200–201, 220–264. Zemský archiv Opava (dále ZAO), Velkostatek Ruda nad Moravou 1537–1926 (dále VS Ruda nad Moravou), tam pozůstalostní spisy z první poloviny 19. století v kart. 27–101.

6 Viz zde pozn. č. 4.

problémů proběhnout i za situace, kdy poslední vůle scházela nebo měla jinou než písemnou podobu.⁷

Formální pravidla pro platný testament byla rámcově stanovena císařským nařízením z roku 1795⁸ a nic na tom nezměnilo ani vydání Všeobecného občanského zákoníku v roce 1811.⁹ Poslední vůle mohla mít písemnou i ústní formu, přičemž prvně jmenovaná mohla být sepsána rovněž beze svědků. Pokud k tomu však došlo, muselo se jednat o vlastnoruční zápis zůstavitele opatřený datem a místem vzniku, podepsaný plným jménem, a navíc opatřený pečeti nebo jiným znamením. Pokud byli v dokumentu vyjmenováni konkrétní dědicové, museli být určeni, pokud možno, přesně. Když byla poslední vůle sepisována jinou osobou, muselo být výslovně prohlášeno, že jde skutečně o vyjádření vůle zůstavitele a ověřeno třemi svědky schopnými podle stávajících zákonů takového úkolu, které zůstavitel osobně znal. Jméno skutečného písaře muselo být rovněž výslovně uvedeno.¹⁰ Kromě toho, aby se předešlo falšování, měla být konečná verze závěti ještě jednou přečtena a ústně dosvědčena pravost tohoto znění jak testátorem, tak všemi svědky. Všichni byli povinni dokument ověřit podpisy a případnou pečeti. Počítalo se i s možností ověřování pravosti vlastnoručně sepsaného testamentu porovnáním s jiným rukopisem téhož autora.¹¹

Pro ústní testament byla stanovena poměrně jednoduchá pravidla: pokud se testující nemohl nebo nechtěl vyjádřit písemně, stačilo jeho prohlášení před třemi svědky, kteří byli oprávněni k právním úkonům, všichni jej osobně znali a byli zároveň společně přítomni takovému prohlášení. Po smrti zůstavitele byli takoví svědkové povinni sdělit obsah takto vyjádřené poslední vůle příslušnému úřadu. Vypovídat ovšem museli všichni svědkové, výpověď jediného z nich mohla být brána v potaz pouze jako doplňující přísaha. V případě nutnosti a nouze mohly být jako svědkové využity i osoby z domácnosti testujícího.

Poslední vůle ovšem mohla být také jako sepsaná uložena u příslušného soudu, který o tom musel vyhotovit zvláštní protokol, nebo před soudem učiněna ústně a úředně sepsána, přičemž takové písemné vyhotovení si mohl dotyčný odnést sebou. I při takovém vyhotovení testamentu museli být k dispozici minimálně dva svědkové schopní takového úředního úkonu. Pokud následně dotyčný

7 Ne vždy se do současnosti testament v rámci pozůstalostního spisu dochoval, byť je v průběhu řízení zmiňován.

8 Politische Gesetze und Verordnungen, 1795, Teil II., S. 29–33, Nro 16, dostupné na <[ONB-ALEX – Politische Gesetze und Verordnungen 1792–1848 onb.ac.at](https://onb.ac.at/ONB-ALEX-Portal/Navigation/Navigation.jspx?path=/Navigation/Navigation.jspx&path=/Navigation/Navigation.jspx&path=/Navigation/Navigation.jspx)> [1. 11. 2022]

9 Ten řešil dědické právo v rovině věcné, méně formální. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten Erbländer der österreichischen Monarchie. Wien 1811.

10 V praxi to býval zároveň jeden ze svědků.

11 Využití této možnosti se zatím nepodařilo nikde objevit, ale ani pozůstalosti zkoumaných panství nebyly zpracovávány plošně, takže nelze vyloučit, že k tomu skutečně někdy došlo i v úřední praxi poměrně odlehklých patrimoniálních správ.

zemřel jinde, než byla uložena závěť, byl soud povinen ji předat soudu příslušnému pro místo úmrtí.¹²

To, co bývá v testamentech první poloviny 19. časté, úvodní odvolávání se na Boží vůli, případně obracení se ke Svaté trojici nebo k Madoně, či k některému ze světců, nebylo právně zakotveno. Jednalo se o zvyk ne všude a vždy dodržovaný, přesto často se vyskytující bez ohledu na společenské postavení testujícího. Lze však nalézt i poměrně racionalistické úvodní vyjádření: „*pokud by mne nemoci nezbavili, lékaři a doktoři, pak pokorně odevzdám duši Bohu*“ z úst tkalce z Červené Vody, který byl ovšem vlastníkem dvou domků, z nichž jeden odkázal synovi a druhý manželce, a ještě zbylo na věno pro zatím neplnoletou dceru v řádu několika stovek zlatých, a to vše jenom deset let po státním bankrotu z roku 1811.¹³

Konkrétní ustanovení o dalším nakládání s majetkem pak mají poměrně různou podobu odvíjející se od množství majetku, se kterým dotyčný disponoval, a někdy patrně také obecným rozhledem a možná i mírou formálního vzdělání testátora. Formální stránku testamentu ovšem ovlivňuje také to, kolik dětí testátor měl a jak byly staré, případně i kolik už bylo vynaloženo na jejich zaopatření, což je v některých testamentech velmi detailně popsáno. Jak postupovala doba, stále častěji se objevují odkazy na svatební smlouvu a její ustanovení.

Forma testamentu byla většinou odvislá od toho, kdo jí sepisoval. Pokud šlo skutečně o vlastnoruční výtvar zůstavitele, mohla mít i velmi jednoduchou podobu nezabývající se podrobnostmi. Pokud ji sepisoval například některý z úředníků, ať už panství nebo města, ale třeba i jenom vzdělaný člověk obeznámený s pravidly, například místní učitel, výjimečně duchovní, pak bývá nejenom vnější forma úpravnější, ale i obsah složitěji strukturovaný a v mnoha směrech podrobnější. Pokud šlo o větší majetek, nemusí být testament jediným dokumentem, ale mohou se vyskytovat i přílohy. Jedná se většinou o soupis majetku, ať už nemovitého nebo například cenných papírů, které začínají v průběhu první poloviny 19. století tvořit část majetku především movitějších obyvatel venkovských oblastí. Naopak jen zřídka se vyskytuje v testamentech soupis dluhů, i když následný soupis skutečného majetku po smrti zůstavitele velmi často obsahoval dlužné částky nejenom v rámci běžného životního rytmu (například platby za služby, které už dotyčný nestihl vyrovnat), ale mnohdy i větší, a především dlouhodobější, půjčky. U těch movitějších jsou pak leckdy k dohledání i opačným směrem

12 Tento císařský patent platil od data svého vydání pro všechny nově vzniklé testamentsy. Ty, které vznikly dříve, platily ještě celý rok po vydání tohoto patentu, pokud splňovaly podmínky předchozích ustanovení. Politische Gesetze und Verordnungen, 1795, Teil II., s. 29–33, Nro 16, dostupné na <[ÖNB-ALEX – Politische Gesetze und Verordnungen 1792–1848 onb.ac.at](https://onb.ac.at)> [1. 11. 2022]

13 ZAO, VS Ruda nad Moravou, kart. 38, sign: III/2526, 1821.

putující částky, někdy alespoň naznačené v závěti, a to i ty, které směřovaly dovnitř vlastní rodiny, mezi potencionální dědice.¹⁴

Testament se stal součástí pozůstalostního řízení, za jehož provedení byli odpovědní úředníci patrimoniální správy. Doba potřebná k celkovému ukončení takového řízení se u vrchnostenských justičních úřadů mohla i dost výrazně lišit. Celkem pochopitelně nejrychleji byla zakončena ta, která vlastně celkem nic neřešila pro nemajetnost a absenci dluhů zemřelého. Složitější případy mohly být řešeny až v řádu let, odvolané případy i násobně dlouho. Nebylo to vždy jenom vlivem velikosti majetku či složitosti jeho struktury, o kterém bylo třeba rozhodnout. Svůj podíl na délce řízení měla nesporně i pracovitost odpovědných úředníků, resp. jejich obecné úřední návyky. I ve zcela nekomplikovaných případech bylo třeba vynaložit jistou míru běžné písařské práce: jak už bylo naznačeno, předtištěné formuláře se prosazovaly jen velmi zvolna. Pokud byl případ složitější, pak množství napsaného textu nepřehlédnutelně vzrůstalo. Rozdíl v efektivitě úřednické práce jednoznačně vyplynul na povrch, kromě jednotlivých konkrétních kauz, plošně v době, kdy bylo třeba tuto agendu od rušených vrchnostenských soudů předat nově vzniklým soudům okresním.¹⁵

V souvislosti s časem je rovněž zajímavé sledovat, s jakým předstihem testamenty vznikaly. Ve zkoumaném vzorku se jednalo obecně o několik měsíců, výjimečně o kratší dobu. Dlouho před smrtí sepsované testamenty, jaké byly obvyklé ve šlechtickém prostředí, se ve vesnicích a venkovských městech prakticky nevyskytovaly. Před náhlou smrtí chránila modlitba, a když se předem ohlásila, respektovali všichni její práva a zařídili se podle toho. Naopak vědomí dlouhodobosti některých záměrů či plánů je v nich patrné především tam, kde byly nezaopatřené děti, případně nedokončené záměry (například opravy domů, dlouhodobé obchodní transakce apod).

Ústní testament, který svojí podstatou upomíná k jistému provizoriu, nemusel nutně vzniknout jenom v případech rychle se blížící smrti, kdy situace nedovolovala složitější písemné vyjádření. V první polovině 19. století na sledovaných územích je stále ještě patrné, že někteří lidé nepřikládali psanému dokumentu větší váhu než závaznému ústnímu vyjádření před svědky. Někdy to nepochybně byla důvěra v okolí, že s majetkem naloží přesně podle vyřčené vůle umírajícího.¹⁶ Bez

14 Viz zde pozn. č. 4.

15 Odpovědný úředník králického panství Franz X. Pleskot byl schopen předat nejenom dědickou agendu v podstatě ke konci května roku 1850 bez restů, jeho noví kolegové na pardubickém okresním soudu k tomu potřebovali podstatně delší čas, jenž byl zároveň absencí na jejich nových služebních místech. K tomu podrobněji Macková, Marie: Panství Králíky v první polovině 19. století optikou správy rodinného fideikomisu hrabat Althannů. Východočeský sborník historický, 40, 2021, s. 79–118, zde konkrétně s. 110–116.

16 Takovým příkladem by mohl být pozůstalostní spis Josephy Mannert, farské kuchařky z Králík, která podle matričního záznamu pocházela z Prahy a zemřela ve věku 46 let na „vodnatelnost“. Ať už se po tím označením skrývala jakákoliv choroba, nešlo o náhlou smrt. Přesto neměla

testamentů jsou pozůstalostní spisy nejenom lidí zemřelých náhle a neočekávaně (např. při nějaké nehodě), ale také těch, kdo to nepovažovali za důležité. Je třeba připustit, že i v této době byli nepochybně lidé, kteří měli o významu testamentu jenom mlhavou představu zprostředkovanou výhradně praktickými zkušenostmi. A ty se v ojedinělých případech mohly rovnat nule.¹⁷

Obsahové využití pozůstalostních spisů obecně je neobyčejně široké, protože do jisté míry zachycuje realitu každodenního života, ale také vypovídá o tom, co jiné typy pramenů pomíjejí. Každý takový pozůstalostní spis je však třeba považovat za víceméně neúplný odraz skutečnosti v daný okamžik, protože i jeho vzniku mohly předcházet drobné či větší, jinde nezaznamenané děje, které ovlivnily jeho výslednou podobu, aniž je možné jejich bezpečné rozklíčování.¹⁸ Široké metodologické rozpětí mezi kvantitativní historií a mikrohistorií dává především prostor pro hledání a nalézání souvislostí a následná interpretace musí být přiměřeně opatrná.

Ani samotný testament této doby nezůstává u jediné primární informační roviny. Kromě zmiňovaných časových relací vypovídajících mj. o uvědomování si blízkosti a důležitosti smrti, jde například o vnímání majetkové reality. Rozdíl mezi předpokládanou a skutečnou hodnotou majetku zachyceného v testamente může vypovídat nejenom například o zdravotním stavu navozujícím více či méně zkreslené prožívání reality, ale třeba i přesvědčení a touhy naplnit záměr, byť jakkoliv vzdálený skutečným možnostem. Ale také naprostý opak, velmi jasné vidění i negativ vyplývajících z přerušení dosavadních pořádků a jistot.

Každý pozůstalostní spis je v rovině primárního zdroje informací nahlédnutím do velmi intimního prostoru jednotlivce a přes veškerou nutnost pečlivě

sepsanou písemnou závět a té ústní svědčil purkmistr, školní učitel a zvoník. Tedy svědkové důvěryhodní a nestranní, stojící mimo domácnost. I následným oceněním jejího osobního majetku (především šatstva) byli pověřeni nezainteresovaní odborníci. SOA HK, Sbírka matrik, f. ú. Králíky, kn. č. 78-8082, s. 10; SOA HK, VS Králíky, kart. 229, sign. 44/10/14/1815.

- 17 K tomu se přidávaly i specifické právní případy, kdy jakýkoliv případný majetek zeměle osoby byl vázán dalšími právními předpisy. Tak tomu do jisté míry bylo u osob duchovního stavu. Ještě specifičtější příklad představuje úmrtí penzionované řeholnice ze zrušeného dominikánského kláštera u sv. Kateřiny v Olomouci, která zemřela ve věku 79 let v jednom z domů patřících servitskému klášteru na Hoře Matky Boží u Králík (resp. v Dolní Hedči). Její poslední vůle, kterou uzavírala při svém vstupu do řádu, byla zneplatněna zrušením příslušného řádového domu, a novou nikdy nesestavila. SOA HK, Sbírka matrik, f. ú. Králíky, kn. č. 78-8082, s. 10. SOA HK, VS Králíky, kart. 229, sign. 44-19-1815.

- 18 Např. v soupisu šatstva (v kontextu doby a místa dost reprezentativním) již zmiňované farské kuchařky není ani jeden kožich, bez kterého se v reálu zkoumaných lokalit dalo žít jenom velmi špatně. Ze stejné doby pocházející pozůstalost výměnkářky uvádí jeden kožich pošíť hedvábím a druhý kožený, a k tomu ještě další dva teplé kabáty. Statistická odchylka způsobená evidentní nepravdělností v pozůstalostním spisu farské kuchařky bude při prostém kvantitativním zpracování dat naprosto zanedbatelná, ovšem pro mikrohistorii jde o možný bod dalších úvah a hypotéz. SOA HK, VS Králíky, kart. 229, sign. 44-45-1815.

a obezřetné analýzy poskytuje jinde nezachycené (např. provoz malých živností nebo lokálních obchodů) a mnohdy nezachytitelné roviny lidského života. Samotný testament je sice o něco formálnější, ale svou vazbou na zcela konkrétní osobu otevírá jiné roviny takové intimity. Právní rámec vzniku testamentu byl v první polovině 19. století velmi volný, určoval prakticky jenom formální náležitosti. Obsah měl být v souladu s platným právem, ale jeho konkrétní ustanovení byla záležitostí každého jednotlivého autora. Ustálené zvyklosti se projevovaly jak ve formě, tak v obsahu (např. peníze pro mše za spásu duše nebo zbožné odkazy), ale jsou poměrně jednoznačně odlišitelné od specifického postoje jednotlivce. Je třeba připustit, že někdy je pozůstalostní spis první poloviny 19. století prvořadým zdrojem informací, od kterého by badatele neměla odradit ani objemnost ani zběžné písmo patrimonialních úředníků.

Pozůstalostní agenda v patrimoniální správě a v nejnovější době

Podoby pozůstalostních spisů podnikatelů éry Františka Josefa I.

Příklady pozůstalostí Davida Gutmanna, Friedricha Ulricha a Franze Langera

Forms of estate files of entrepreneurs of the era of Franz Joseph I.

Examples of estates of David Gutmann, Friedrich Ulrich and Franz Langer

Petr Popelka (<https://orcid.org/0000-0002-4504-8580>)

Pavla Dubská (<https://orcid.org/0000-0002-9538-2210>)

ABSTRAKT

Studie se věnuje specifickým pozůstalostním spisům a testamentům z podnikatelského prostředí období druhé poloviny 19. století a počátku 20. století. První část studie představuje legislativní základy pozůstalostní agendy a z toho vycházející typologii písemností, které vznikaly v souvislosti s pozůstalostním řízením. V rámci představené typologie pozůstalostních písemností autoři upozornili na některá specifika, se kterými se setkáváme v případech podnikatelských pozůstalostí (složitost oceňování firemního majetku, otázka míry oddělení firemního majetku od majetku osobního, specifické písemnosti podnikatelských pozůstalostí). V druhé části studie jsou představeny konkrétní pozůstalostní spisy tří podnikatelů (Friedricha Ulricha, Franze Langera a Davida Gutmanna), a to jak s ohledem na zachovalost diplomatického materiálu, tak na výpovědní hodnotu dokumentů.

ABSTRACT

The study looks at the specifics of probate files and testaments from the business environment of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. The first part of the study presents the legislative foundations of the probate agenda and the typology of the documents that were produced in relation to probate proceedings based on them. Within the presented typology of probate documents, the authors drew attention to some of the specifics encountered in the case of estates of entrepreneurs (the complexity of valuing corporate assets, the question of the degree of separation of corporate assets from personal assets, the specific documents of business estates). In the second part of the study, the specific probate files of three entrepreneurs (Friedrich Ulrich, Franz Langer and David Gutmann) are presented, both with regard to the preservation of diplomatic material and the narrative value of the documents.

KLÍČOVÁ SLOVA

Rakouské císařství; historie podnikání; podnikatelé; pozůstalostní spisy; David Gutmann (1834–1912); Friedrich Ulrich (1828–1877); Franz Langer (1797–1872)

KEYWORDS

The Austrian Empire; business history; entrepreneurs; probate files; David Gutmann (1834–1912); Friedrich Ulrich (1828–1877); Franz Langer (1797–1872)

ÚVOD

Svět podnikání získává v období 19. století nové podoby a kvality, které byly odvozeny od základních proměn, kterými společnost 19. století prošla. Myšlenky společenské přestavby i její praktické uskutečňování, které měly svůj původ v ideách osvícenství, stejně jako souběžně uskutečňovaný hospodářský převrat spojený s průmyslovou revolucí vyvolávající proces industrializace, zásadně poznamenaly struktury i kvalitativní charakter společnosti. Lapidárně řečeno, společnost nejen v českých zemích tak prodělala poměrně rychlý přechod od své předmoderní, „tradiční“ podoby směrem k průmyslové a občanské modernitě.¹

Právě v 19. století vznikají podnikatelské vrstvy, které můžeme bez ostychu označit adjektivem moderní. Na formování moderních podnikatelských vrstev se podílelo hned několik okolností. Patrně nejdůležitější podmínkou bylo vytvoření prostředí, které umožňovalo svobodně vstoupit do světa podnikání každému jedinci, přičemž z formálního hlediska nebyl žádný podnikatel ani privilegován, ani diskriminován. V oblasti habsburské říše sledujeme, že již v první polovině 19. století dochází k řadě změn, které hospodářství v tomto směru pozitivně ovlivnily, takže někteří historikové dokonce nechápou běžně užívaný mezník roku 1848 jako bod zlomu ve sféře hospodářského vývoje a mnohem více zdůrazňují moment kontinuity.² Skutečně již v předbřeznové době, tedy v období

1 Hlavačka, Milan a kol: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*. Praha 2013; Štaif, Jiří: *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha 2020.

2 Sandgruber, Roman: *Österreichische Geschichte. Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zum Gegenwart*. Wien 2005, s. 233; Rudolph, Richard L.: *Economic Revolution in Austria? The Meaning of 1848 in Austrian Economic*

rámovaném lety 1815–1848, stát prosazoval politiku podporující nové trendy v oblasti hospodářství.³ Podpora spočívala v celé řadě kroků. Došlo k vytváření nových institucí, které měly odstraňovat překážky v podnikání (1816 Dvorská komerční komise prosazující liberální přístup k podnikání; plán na zřízení obchodních komor) a byly připravovány změny legislativy (práce na legislativních úpravách v oblasti podnikání; další omezování působnosti cechů). Začala být systematicky vedena státní hospodářská statistika, vznikaly první hospodářské spolky sdružující podnikatele a zájemce o hospodářský pokrok (v českých zemích byla nejvýznamnější v roce 1833 založená Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách). Podporováno bylo organizování prvních průmyslových výstav, podpory se dočkalo odborné školství, ale byl také například položen základ technickému muzejnictví prostřednictvím budování vzorových sbírek průmyslových produktů (první kabinet továrních výrobků, který měl být zaměřen na celou monarchii, vznikl ve Vídni v roce 1807).⁴

Jakkoliv můžeme vnímat předbřeznovou dobu v oblasti hospodářského vývoje jako raně liberální epochu, přesto byla svoboda podnikání v tomto období stále limitována některými společenskými relikty, které měly mnoho praktických dopadů na podoby podnikatelské činnosti.⁵ K plnému rozvinutí svobody podnikání dochází až v souvislosti s revolučním rokem 1848/9, respektive s jeho důsledky. Revoluce umožnila především odstranění stavovských privilegií a nahrazení tradičních institucí novými. V oblasti hospodářství byl nástup moderního podnikání rámován plným prosazením myšlenky ekonomického liberalismu, který nahradil do té doby aplikovanou představu o nutnosti státní reglementace a státně-byrokratických intervencí v hospodářské oblasti. Jakkoliv byl hospodářský liberalismus citelný v řadě nařízení státní správy již v první polovině 19. století, naplno se prosadil v habsburské monarchii právě až od přelomu 40. a 50. let 19. století.⁶

History. In: Komlos, John (ed.): *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century Essays*. New York 1983, s. 165–182.

- 3 Přehledně Hlavačka, Milan: *Doba předbřeznová*. In: *Akademická encyklopedie českých dějin*. Svazek 4, D–G. Praha 2015 s. 189–195; Bělina, Pavel – Hlavačka, Milan – Tinková, Daniela: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XI.a (1792–1860). Praha–Litomyšl 2013; Ke společnosti předbřeznové doby inspirativně Štaif, Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*. Praha 2005.
- 4 Podrobně Slokar, Johann: *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* Wien 1914.
- 5 Velmi plasticky tuto skutečnost v oblasti stavebního podnikání ukazuje Krejčířík, Mojmír: *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*. Brno 2009, s. 66–176.
- 6 O pozitivních trendech v oblasti hospodářství v předbřeznové době blíže např. Matis, Herbert: *Wirtschaftswachstum als „Revolutionsprophylaxe“*. *Das Kaisertum Österreich im Vormärz*. In: Wunberg, Gotthard – Binder, Dieter (edd.): *Pluralität. Eine interdisziplinäre Annäherung*. Wien–Köln–Weimar 1996, s. 179–200.

Podnikatelské prostředí se tak stává v 19. století neobyčejně pestrým a vstupují do něj fakticky všechny společenské vrstvy, byť jejich šance na podnikatelský úspěch nebyly stejné.⁷ Do otevřeného světa podnikání tak vstupují jak tradiční společenské elity, tak elity nově formující se, které získávají v průběhu krátké doby převahu. Na konci existence habsburské monarchie však měli podnikatelé občanského původu již jasnou převahu i mezi vrstvou nejbohatších osob říše.⁸

Badatelé zabývající se společenskými proměnami evropské společnosti v 19. století se tak shodují nejenom v konstatování, že v prosazování principů občanské společnosti sehrávaly ústřední roli měšťanské vrstvy, ale také v přesvědčení, že v hospodářské oblasti se stále výrazněji etablovali podnikatelé pocházející z neprivilegovaného prostředí. Přestože měšťanstvo tvořilo v 19. století jen zlomek obyvatelstva činící v první polovině 19. století pouze několik procent populace, přesto vtisklo celému 19. století nezaměnitelný charakter. Měšťanstvem prosazovaný posun směrem k občanské společnosti byl spojen s dvojí emancipací: politickou, znamenající prosazování konceptu ústavnosti jako protiváhy politickému absolutismu, a konceptu hospodářského liberalismu jako protiváhy státní reglementace a protekcionismu. S prosazováním měšťanského étosu souvisel také klíčový princip výkonu, kdy rozhodujícím kritériem osobního úspěchu bylo individuální úsilí, které se mělo v prostředí rovných šancí a osobní svobody stát rozhodujícím momentem pro společenský vzestup. Politický i hospodářský liberalismus, hnací síla moderního kapitalismu, je pak myšlenkovým hnutím, které je s měšťanským prostředím zřetelně propojeno a které je spoluutvářeno především středostavovskými podnikatelskými osobnostmi. Právě podnikatelé ve sledovaném období stále zřetelněji participují na prosazování měšťanských hodnot a svou hospodářskou činností i veřejným vystupováním spoluutváří dynamiku období zásadních změn evropské modernity.⁹

7 Popelka, Petr: Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace. Ostrava 2011, s. 40–57.

8 Sandgruber, Roman: Traumzeit für Millionäre. Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910. Wien–Graz–Klagenfurt 2013.

9 Haupt, Heinz Gerhard: Der Bürger. In: Furet, François (ed.): Der Mensch der Romantik. Frankfurt–Main–New York–Paris 1998, s. 23–67; Cassis, Youssef: Unternehmer und Manager. In: Frevert, Ute – Haupt, Heinz Gerhard (edd.): Der Mensch des 19. Jahrhundert. Frankfurt–Main–New York–Paris 1999, s. 40–66; Kučera, Rudolf: Občanská společnost. Koncept a jeho historizace. Dějiny–teorie–kritika 4, 2007, č. 2, s. 219–231.

POZŮSTALOSTNÍ SPISY PODNIKATELŮ

Pozůstalostní spisy představují jeden z hlavních historických pramenů, který slouží k výzkumu dějin podnikatelství a jsou využívány jak pro rekonstrukci hospodářských aktivit podnikatelů, tak pro poznání jejich životního stylu. Tradice výzkumu podnikatelských pozůstalostí je v české historiografii spjata především se jmény Milan Myška, Jan Janák, Bohumír Smutný či nověji také s pracemi Milana Hlavačky či autory této studie.¹⁰ V české historiografii je výzkum podnikatelských pozůstalostních spisů tradičně zaměřen na jednotlivé podnikatele, dodnes neexistuje práce postavená na výzkumu většího souboru podnikatelských pozůstalostí. Podnikatelské testamenty pak stále stojí až na vzácné výjimky zcela mimo zájmové pole českých badatelů. Tyto skutečnosti jsou způsobeny primárně roztržštěnou a často torzovitou pramennou základnou a špatnou zachovalostí podnikatelských pozůstalostí mimo obchodní soudy (především v segmentu okresních soudů). V širší střeoevropské historiografii je situace podobná, snad jen s tím rozdílem, že zde zaznamenáváme úspěšné pokusy o skupinovou analýzu podnikatelských pozůstalostí. To umožňuje badatelům komparaci, formulaci v některých případech neotřelých otázek a ukazuje pozůstalostní spis podnikatelů jako mnohostranně využitelný materiál (poznání rodinné struktury, sňatkové politiky, role ženy v rodině podnikatele, bytových poměrů, životního stylu, zbožnosti atd.). Testamenty z podnikatelského prostředí pak mohou být v historickém výzkumu využity pro analýzu hodnotového světa a mentalit.¹¹

Existence pozůstalostní agendy je bezprostředně spjata s vývojem dědického práva.¹² Řada legislativních ustanovení upravovala vedení pozůstalostního řízení již v souvislosti s prosazováním osvícenského pohledu na společnost.¹³ S ohledem na podoby městských pozůstalostí byl klíčový rok 1784, kdy byly zrušeny

- 10 Výběrové: Myška, Milan: Rytíři průmyslové revoluce. Ostrava 1997; Týž: Pohřbívání bohatých aneb cesta na věčnost moravského podnikatele Alberta Kleina. Severní Morava 72, 1996, s. 21–26; Týž: Tlach und Keil. Kapitola z historie slezské rodinné firmy éry industrializace (1809–1918). Hospodářské dějiny/Economic history 26, 2011, 1, s. 68–90; Popelka, Petr: Podnikání a životní styl měštanských podnikatelů éry průmyslové revoluce ve světle pozůstalostních spisů: příklad moravské podnikatelské rodiny Kleinů. Časopis Matice moravské 129, 2010, č. 1, s. 45–77; Hlavačka, Milan – Bek, Pavel: Ringhofferové. Rodina a podnikání. Praha 2019; Hlavačka, Milan: Lanna et Lanna. Rodina a podnikání. České Budějovice – Praha 2022.
- 11 Modelově např. Barker, Hannah: Family and Business during the Industrial Revolution. Oxford 2017; Niederacher, Sonja: Eigentum und Geschlechter. Jüdische Unternehmerfamilie in Wien (1900–1960). Wien 2012; Nassiri, Regina: „Der Triester Handelsstand – der belebende Geist und die Seele Triest“. Das Triestiner Wirtschaftsbürgertum um 1900. Eine Analyse von Verlassenschaftsaktien. Nepublikovaná diplomová práce. Wien 1994.
- 12 Schelle, Karel – Schelleová, Ilona – Hejtmánková, Klára – Fryšták, Marek: Erbrecht in der Tschechische Republik. Munich 2010.
- 13 Blíže Lipovski, Radek – Popelka, Petr: Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18. a 19. století. In: Myška, Milan – Zářický, Aleš a kol.: Prameny k hospodářským a sociálním dějinám 2. Ostrava 2010, s. 126–149.

městské knihy, a pozůstalostní agenda získala definitivně charakter aktového materiálu.¹⁴ Od té doby hovoříme o pozůstalostním spise, který je tvořen souborem písemností různého charakteru. Jejich podrobný popis byl proveden Michaellem Pammerem (2004) a Radkem Lipovským a Petrem Popelkou (2010).¹⁵ Do poloviny 19. století byla pozůstalostní agenda vedena pro vesnice a poddanská města u patrimoniálních soudů, v případě měst královských u příslušných městských soudů. Zásadní změna přichází s legislativní úpravou v roce 1854, kdy byl vydán zákon č. 208 z 9. srpna 1854 O soudním řízení v nesporných právních věcech. Pozůstalostního řízení se týkal paragraf 20–180. Uvedený zákon stanovoval přesný průběh pozůstalostního řízení, včetně typů vyhotovovaných dokumentů. V paragrafu 28 zákona bylo uvedeno, že vedení pozůstalostní agendy náleží zpravidla okresnímu soudu, v jehož okrese zůstavitel zemřel. V praxi vedle okresních soudů však do řízení vstupovaly v případě podnikatelských pozůstalostí také soudy obchodní (v případě majitelů firem protokolovaných u příslušných obchodních soudů) a v některých případech též soudy krajské a zemské.¹⁶

Standardní pozůstalostní řízení zahajoval nejčastěji okresní soud (u statutárních měst po roce 1850 příslušný městský soud), v jehož jurisdikci došlo k úmrtí, a který měl za povinnost zajistit si informace o všech úmrtích v okrese. V případě majitele protokolované firmy došlo ke korespondenci mezi okresním a obchodním soudem, ve které se vyjasnilo, která soudní instituce povede pozůstalostní řízení. V některých případech (zvláště pak menší firmy nebo firmy zděděné manželkami podnikatelů) obchodní soud pouze konstatoval, že se daná pozůstalost bude projednávat před okresním soudem či městským soudem statutárního města. Po zjištění úmrtí měl dát okresní soud prostřednictvím soudního komisaře nebo veřejného notáře podnět k obstavení majetku. Komisař či notář se museli okamžitě vydat do bytu zemřelého, obstavit majetek za přítomnosti dvou svědků a v nutném případě zapečetit pozůstalost. Také měli za povinnost v případě zanechání poslední vůle tuto přečíst v přítomnosti dvou svědků. Pokud byla poslední vůle vyřčena ústně, měli být zjištěni svědci tohoto aktu. Účelem těchto podkladových úkolů bylo zajistit majetek a umožnit další postup pozůstalostního řízení, jehož průběh byl precizně popsán v uvedeném zákoně.¹⁷

14 Lipovski, Radek: Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850). Ostrava 2013, s. 46.

15 Pammer, Michael: Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen (18. Jahrhundert). In: Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas (edd.): Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch. Wien–München 2004, s. 495–510; Lipovski, R. – Popelka, P.: Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí, s. 126–149. Viz též Pammer, Michael: Umfang und Verteilung von Unternehmensvermögen in Wien 1852–1913. Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 41, 1996, s. 40–64.

16 Mischler, Ernst – Ulbrich, Josef: Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes. Band. II. Wien 1906, s. 680.

17 Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien 1854, s. 841–909.

Struktura pozůstalostních spisů byla po roce 1854 stanovena z velké části zákonem, avšak dochovaná podoba je výsledkem předchozího nakládání se spisy. Nemalá část spisů byla zasažena pozdějšími skartacemi, takže se v řadě fondů (zvláště pak okresních soudů) nedochovala buď vůbec (pozůstalosti podnikatelů byly s oblibou vyřazovány pro svou rozměrnost, resp. obsáhlost jednoho spisu), nebo ve výrazně redukované podobě. V některých případech se dochovalo jen několik listů či majetkových inventářů, v jiných případech téměř kompletní spisy. Některé části pozůstalostních spisů se nemusely dochovat z procesních důvodů. To vše způsobuje nesnadnost shromáždění pozůstalostních spisů často i v rámci jedné podnikatelské rodiny a ovlivňuje celkové využití podnikatelských pozůstalostí.

Obsah pozůstalostních spisů se zpravidla sestával z řady typologicky odlišných písemností, z nichž mnohé byly vedeny obligatorně. Podle zákonné úpravy z roku 1854 byl zemřelé osobě založen tzv. Tagebuch (popř. Verlaßakt), což byl ve své podstatě jednací protokol, jenž uváděl pořadové číslo, místo bydliště zemřelé osoby, datum úmrtí, jméno a příjmení. Základním smyslem tohoto jednacího protokolu bylo sumarizovat obsah spisu a byl z většiny tvořen seznamem písemností uložených uvnitř spisu. V některých případech je nám svědectvím o tom, jakou podobu měl původní pozůstalostní spis. Do jednacího protokolu se vkládaly všechny písemnosti vzniklé v průběhu pozůstalostního řízení, přičemž měly velmi podobné složení jako v předchozím období.¹⁸ V zásadě po celé období 19. století sestávaly pozůstalostní spisy z následujících písemností:¹⁹

1) Sperrbericht, Sperr-Relation nebo Todfalls-Aufnahme (pečetní zpráva, obstavovací relace, záznam o úmrtí)

Tereziánskými a josefínskými reformami nebyl stanoven přesný průběh sestavování tohoto dokumentu. Sestavovatelé mohli použít formulář, který nebyl jednotný a mohl mít různou podobu, ale často byl tiskopis nahrazen větným zápisem o události. Informoval o úmrtí dané osoby, datu úmrtí, sociálním postavení zemřelé osoby (způsobu obživy) a pozůstalých osobách. V dokonalejších tiskopisech a v pozdějších letech přibývaly další údaje, např. věk úmrtí, věk všech pozůstalých dětí, nebo příčina úmrtí. Kvalita a množství údajů byly velmi individuální. Od 50. let 19. století se zpravidla vedla obstavovací relace podle kritérií předepsaných v zákoně z roku 1854.²⁰ Později se stále častěji setkáváme s poměrně podrobným záznamem o úmrtí. Ten sumarizoval základní informace o zemřelém, jeho rodině i o existenci základních dokumentů, které se vztahovaly k dědictví (poslední vůle, dědické smlouvy apod.).

18 Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, § 32, s. 850.

19 Podrobně Lipovský, R. – Popelka, P.: Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí, s. 135–141.

20 Reichs-gesetz-blatt für das Kaiserthum Oesterreich, § 39, s. 851. Předtištěný formulář uveden přímo v zákoně formou přílohy.

2) Testament, resp. jeho opis včetně kodícilů

Testament nemusel být nutně sepsán a v případě sepsání nemusel být vždy přiložen k pozůstalostnímu spisu. Praxe ukazuje, že v případě podnikatelských pozůstalostních spisů je dochován přibližně v polovině případů. Někteří významní podnikatelé zemřeli zcela bez testamentu (např. Adalbert Lanna starší), jiní naopak zanechali jasný a stručný testament (např. Franz Klein, David Gutmann), jiní testament s dlouhou řadou kodícilů (např. Anselm Mayer Rothschild). Testament obsahoval informace o poslední vůli zemřelého, jež byla určující v následujícím řízení a při rozdělení dědictví. Představuje významný pramen pro poznání myšlenkového světa podnikatele, u něhož známe dobře často pouze jeho podnikatelskou činnost.

3) Inventář(e) pozůstalosti

Inventáře pozůstalosti zpravidla představují vlastní jádro pozůstalostního spisu. Při kvalitním vedení inventáře zahrnuly veškerý majetek zemřelé osoby. Zákonem z roku 1854 bylo pevně stanoveno rozdělení inventáře na aktivní a pasivní položky (Activstand, Pasivstand), což ovšem lze nalézt i u starších inventářů pozůstalostí. Podrobnost soupisu i konkrétní podoba pozůstalostního inventáře záležela jak na velikosti sepisovaného majetku, tak i na dalších okolnostech. V případě rozsáhlejší pozůstalosti (u významnějších podnikatelů téměř pravidelně) nacházíme zpravidla hlavní inventář majetku (Haupt-Inventar, Haupt-Inventur), který zahrnuje všechny movitý i nemovitý majetek včetně majetkových pasiv, a dílčí inventáře (Theil-Inventar, Theil-Inventur), které zahrnují pouze část majetku zemřelého a evidují jej podrobněji než souhrnný hlavní inventář. Inventurní položky, resp. rubriky, závisely na sepisovaném majetku. Většinou obsahovaly údaje o nemovitostech, aktivních pohledávkách, hotových penězích, cenných papírech, cennostech (zlaté a stříbrné předměty a šperky, umělecké sbírky), o kovových předmětech (z cínu, mědi, mosazi apod.), domácím vybavení (včetně kuchyňských nástrojů), ale také byly evidovány zásoby surovin a materiálu.

I při dochování celých inventářů a licitačních protokolů se na ně nelze bezvýhradně spolehnout. V podstatě nikdy nelze s určitostí tvrdit, že byl zinventarizován všechen majetek. Někdy se totiž objevilo v inventářích překvapivě malé množství majetku i u zdánlivě zámožných osob. Otázkou je, zda byla tato okolnost způsobena nedostatky v pozůstalostním řízení nebo skutečným stavem věcí.

Michael Pammer upozorňuje, že pozůstalostní spisy evidující majetek zemřelých byly ovlivněny snahou zmenšit objem majetku, který po sobě zemřelý zanechal. Důvodem byla snaha snížit daňové dopady spojené s odhadem hodnoty pozůstalosti. Zvláště veškerý movitý majetek mohl být snadno zatajitelný (hotovost, cennosti, obrazy apod.).²¹ V případě podnikatelských pozůstalostí sle-

21 Pammer, M.: *Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen*, s. 500.

dovaného období se zdá, že se snaha o umenšení hodnoty podnikatelských pozůstalostí spíše projevuje v ocenění cenných papírů, které byly často uvedeny pouze v nominální hodnotě. Poměrně dlouhé soupisy movitých předmětů (knihoven, zásob vín, vybavení interiéru, předmětů z drahých kovů, sbírek uměleckých předmětů či vozového parku) v řadě významných podnikatelských pozůstalostí spíše naznačují poměrně pečlivou evidenci, nicméně otázkou zůstává pečlivost odhadu jejich hodnoty resp. jejich podhodnocení.

Podnikatelské pozůstalosti skýtají některé specifické interpretační problémy. Jmení zemřelého podnikatele bylo v případech rodinných firem zpravidla rozděleno na majetek soukromý (Privat-Vermögen) a na majetek svázaný s podnikáním (Gesellschaft-Vermögen). Přesto však není v pozůstalostním spise hranice vždy zcela jasná. Zvláště rodinná firma přinášela bezprostřední možnost nejen úzce spojovat osobní zájmy s firemními, ale také mnohem snadněji propojovat osobní a firemní majetek. Dalším problémem je fakt, že část majetku není v pozůstalostních inventářích dostatečně evidována. Např. podíl na firemních aktivech je vyčíslen pouze velikostí nominálního vkladu, ačkoliv reálná aktiva nebo čistý zisk jsou mnohem vyšší. Některé objekty podnikání se velmi nesnadno oceňovaly (např. v báňském podnikání). Značně problematickým se ukazuje být ohodnocování cenných papírů, které tvořily zvláště od 60. let 19. století nemalou část podnikatelské pozůstalosti. Někdy byly cenné papíry oceňovány podle aktuálního burzovního kurzu, jindy byla uvedena pouze jejich nominální hodnota. To poněkud znesnadňuje komparaci podnikatelských majetků.²²

4) Pozůstalostní vyjednání (Verlassenschafts-Abhandlung, Abhandlungs-Protocoll), rozdělení dědictví (Erbabteilung, Theilungs-Urkunde)

Tzv. pozůstalostní vyjednání byl zásadní dokument, který završil celé pozůstalostní řízení, stanovil dědice a jejich podíly. Na počátku spisu bývali zmíněni pozůstalí, a tedy potenciální dědicové. Následoval výčet aktivních a pasivních položek. Prostým odečtením pasiv od aktiv se získal zůstatek pozůstalosti, který byl rozdělen mezi dědice. Každý dědic dostal přesně částku vzešlou z jemu odkázaných peněz v závěti, z povinností stanovených v závěti nebo daných pozůstalostním řízením apod. Někdy mohl být soupis aktiv a pasiv oddělen od konečného rozdělení a vznikly tak dvě písemnosti, přičemž druhý nesl název „Erbabteilung“ nebo „Zuweisung“ (přidělení dědictví).

Po roce 1854 fungoval tentýž systém, ale pro sepsání aktiv a pasiv existoval formulář „Theilungs-Urkunde“ a pro rozdělení formulář „Vertheilung“.

22 Popelka, P.: Podnikání a životní styl, s. 71.

Vedle výše uvedených v podstatě obligátních písemností mohla během pozůstalostního řízení vzniknout řada dalších dokumentů, jejichž výskyt byl velmi individuální, např.:

5) Licitací protokoly:

Jednalo se o písemnost, která byla vyhotovována v případě, že byl majetek zemřelého, nebo jeho část, prodán v dražbě. Zápis o dražbě pozůstalých věcí měl velmi podobnou stavbu jako inventář, ale kromě údajů o odhadních cenách byly do něho zapsány také prodejní ceny a kupující osoby. Licitace probíhala obvykle v případech, kdy byla celková hodnota pozůstalosti pasivní.

6) Kvitanice (potvrzení)

Kvitančí míníme potvrzení věřitele dlužníkovi, že splnil svůj závazek (splatil dluh). Ve spisech se vyskytovaly velmi často. Pokud se z pozůstalosti platil pohřeb, pak nechyběly kvitanice kněze (tzv. Stolagebühr) či celý účet za pohřeb. Poměrně často se v pozůstalostech objevovaly účty za lékařskou péči nebo soupisy medikamentů poskytnutých zemřelému. Podnikatelské pozůstalosti často obsahovaly potvrzení darů, které byly vyplaceny z pozůstalosti na základě poslední vůle např. služebnictvu, zaměstnaným úředníkům či dobročinným institucím. Dědicové vystavovali kvitanice za obdržené částky z dědictví a v neposlední řadě jimi vykazovali věřitelé, že z pozůstalosti dostali dlužnou sumu. Proto mohly kvitanice vzniknout i po uzavření pozůstalostního řízení. Vedle kvitančí lze v podnikatelských pozůstalostech nalézt někdy i platební příkazy vztahující se k těmto platbám.

7) Posudky

Podnikatelské pozůstalosti často obsahovaly odborné posudky, které určovaly hodnotu specifických částí pozůstalosti. Často byly vypracovávány v souvislosti s pozůstalostním řízením posudky na nemovitý majetek, a to jak soukromého charakteru (domy, vily), tak podnikatelského charakteru.

8) Soupisy

V souvislosti s podnikatelskými pozůstalostmi vznikala často i řada soupisů. Nejednalo se o soupisy ve smyslu inventářů, ale např. o soupisy poskytnutých darů odkázaných v závěti a vyplacených z pozůstalostních aktiv, nebo soupisy věřitelů.

9) Korespondence a právní akta

Korespondence provázela velké množství pozůstalostních řízení a nejvíce se vyskytovala ve sporných záležitostech. Zvláště rozdělování velkých pozůstalostí skládajících se z typově různorodého majetku mezi více dědiců zabralo mnoho času. Čím větší spory byly mezi dědici či dalšími osobami v řízení, tím širší po-

zůstalostní spis, protože ho vyplnila korespondence a celá řada písemností sporné agendy. Přestože může být tato část pramenů vnímána jako málo přínosná, ve skutečnosti se jedná o zajímavý soubor písemností.

V následující části studie se zaměříme na stručné zachycení podoby tří pozůstalostních spisů podnikatelů, resp. podnikatelských rodin sledovaného období. Ukáží nám vypovídací hodnotu pozůstalostních spisů i jejich skladbu s ohledem na typy dochovaného písemného materiálu. Ve dvou případech se bude jednat o textilní podnikatele působící na severní Moravě. U prvního z nich – Friedricha Ulricha – byla pozůstalost projednávána u okresního soudu v Loučné nad Desnou, v případě Franze Langerera pak u obchodního soudu ve Vídni. Stejná instituce pak projednávala pozůstalost třetího ze sledovaných podnikatelů – bankěře, velkoobchodníka a jednoho z nejbohatších podnikatelů Rakouského císařství své doby Davida Gutmanna.

FRIEDRICH ULRICH (1828–1877)

Friedrich Karl Ulrich (* 26. 8. 1828), majitel bělidla a úpravny v severomoravských Rejhoticích (dnes místní část Loučné nad Desnou, okres Šumperk), byl představitelem již třetí generace podnikatelů v textilním průmyslu. Jeho dědeček Friedrich Ulrich (* 1764, Großgründlach, místní část Norimberku, Německo – † 19. 5. 1806, Vídeň) pocházel z německé protestantské rodiny.²³ V roce 1794 byl jmenován ředitelem ve firmě Johanna Ernsta Klapperotha, jež sídlila ve Vídni a od roku 1786 provozovala manufakturu na výrobu manšestru a dušestru v Šumperku, první svého druhu na území habsburské monarchie.²⁴

V roce 1829 odkoupil budovy manufaktury Friedrichův syn Friedrich Sigmund Ulrich (* 31. 5. 1802, Vídeň – † 7. 4. 1881, Šumperk) a zřídil si zde tkalcovnu plátna. Kromě tkalcovny provozoval také několik bělidel a úpraven – v Šumperku, v nedaleké obci Rapotín a od roku 1845 také v Rejhoticích, přičemž raportínské bělidlo se ve 30. letech 19. století řadilo k nejmodernějším zařízením svého druhu na severní Moravě. Ulrich pracoval částečně na vlastní účet, částečně ve mzdě pro výrobce z okolí. Jím vybělené a upravené zboží putovalo na trhy v Olomouci, Brně, Vídni, Bratislavě nebo do Itálie. Po polovině století se Friedrich Sigmund rozhodl ukončit provoz tkalcovny a bělidla v Šumperku²⁵

23 Dubská, Pavla: Ulrich, rodina podnikatelů v textilním průmyslu. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, supplementum 6, Ostrava 2022, s. 183.

24 K tomu blíže Dohnal, Miloň: První menšestrová manufaktura v Šumperku. Severní Morava 5, 1960, s. 25–37.

25 Budovy bývalé Klapperothovy manufaktury byly poté zčásti upraveny na bydlení. Dnes je dochovaný objekt v majetku města Šumperka a je památkově chráněn. Čeká na své budoucí využití, počítáno je mj. se zřízením regionálního muzea textilní výroby.

a dále se soustředil pouze na rozvíjení svých bělidel a úpraven v Rapotíně a Rejhoticích. Ty od roku 1867 řídil společně se svým švagrem Eduardem Viereckem.²⁶ Jejich vzájemná spolupráce trvala ale pouhé tři roky, poté se oba společníci rozešli a své podnikání si rozdělili. Viereck získal rapotínské provozy, Ulrich si ponechal bělidlo a úpravnu v Rejhoticích.

V první polovině 70. let 19. století se Friedrich Sigmund rozhodl své podnikání předat synovi Friedrichu Karlovi. O něm víme, že se rodinnému podniku původně věnovat nechtěl.²⁷ Stal se stavitelem, opustil české země a odstěhoval se do Alsaska, kde se také oženil a založil rodinu. Spolu s ní se ale po vypuknutí prusko-francouzské války vrátil zpět do Rejhotic, zapojil se do řízení otcova podniku a následně jej převzal.²⁸

Nicméně stát v čele otcovy firmy mu nebylo dopřáno příliš dlouho. Friedrich Karl zemřel 22. června 1877 ve svém domě č. p. 48 v Rejhoticích ve věku nedožitých 49 let. Zanechal po sobě manželku Elisabeth, rozenou Jehlen a osm nezletilých dětí – syny Friedricha (* 1857), Gustava (* 1861), Paula (* 1864) a Jakoba (* 1868) a dcery Cezilii (* 1858), Elisou (* 1862), Emilii (* 1865) a nejmladší Friederiku (* 1875).²⁹

Navzdory tomu, že byl Friedrich Karl majitelem firmy Friedrich Ulrich & Sohn, která byla zapsána v obchodním rejstříku vedeném krajským soudem v Olomouci, pozůstalost byla projednávána před územně příslušným okresním soudem, jenž sídlil v Loučné nad Desnou.³⁰ Dochovaná registratura tohoto soudu je dnes uložena v šumperském státním okresním archivu. Součástí fondu je i na regionální poměry ve značné úplnosti zachovaná pozůstalostní agenda včetně testamentů, která byla v průběhu času ušetřena nejrůznějších skartačních zásahů.³¹

26 Manželkou Eduarda Vierecka byla Friedrichova dcera Berta, narozená v roce 1838.

27 Otcovým nástupcem v rodinném podniku se měl stát mladší syn Gustav Ulrich (* 30. léta 19. století). Nejpozději od roku 1856 zastával post prokuristy, od roku 1862 byl veřejným společníkem protokolované firmy Friedrich Ulrich & Sohn. Jeho působení v otcově podniku ale ukončila předčasná smrt v roce 1864.

28 Dubská, P.: Ulrich, rodina podnikatelů v textilním průmyslu, s. 183–184.

29 Státní okresní archiv Šumperk (dále SOKA Šumperk), Okresní soud Loučná nad Desnou (dále OS Loučná n. Desnou), inv. č. 377, sign. IV 1877/120, kart. 145.

30 SOKA Šumperk, OS Loučná n. Desnou, inv. č. 377, sign. IV 1877/120, kart. 145; Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO-OL), Krajský soud Olomouc – firemní spisy (dále KS OL), inv. č. 2806, sign. A V 175, kart. 154. Z dochovaného firemního spisu je zřejmé, že olomoucký krajský soud byl o majetkoprávních poměrech podniku informován jen velmi povrchně. Po rozdělení společnosti Ulrich & Viereck, k němuž došlo v roce 1870, neměl o podnikání Ulrichů žádné zprávy, teprve v roce 1886 zahájil šetření, jež mělo za úkol zjistit, zdali a kdo provozuje bělidlo v Rejhoticích.

31 Jarmarová Hana: Okresní soud Loučná nad Desnou (1840) 1850–1938 (1943). Inventář. Šumperk 2002, s. 5–9. Pro vyhledávání konkrétních pozůstalostních spisů je potřeba využívat dochované evidenční pomůcky.

Po smrti Friedricha Karla Ulricha byl u loučenského okresního soudu založen jednací protokol (Tagebuch), do něhož byly zapisovány jednotlivé dokumenty, které byly v průběhu času vkládány do jeho pozůstalostního spisu. S ohledem na skutečnost, že po sobě Friedrich Ulrich zanechal celkem osm nezletilých dědiců, byl spis veden i po uzavření pozůstalostního řízení, a to až do dosažení plnoletosti nejmladší dcery Friederiky, tj. do roku 1898.³²

Prvním dokumentem evidovaným v jednacím protokolu byl záznam o úmrtí, který sestavil soudní úředník 11. července 1877, tedy téměř až tři týdny po Friedrichově smrti.³³ Z něj se mimo jiné dozvídáme, že Friedrich zemřel bez zanechání závěti a majetkové záležitosti tak měly být řešeny podle platného dědickeho práva.³⁴ Vedle provedení inventury majetku zemřelého, kterým byl pověřen loučenský notář Franz Wanke, bylo nezbytné určit poručníka všech nezletilých dětí. Tím byl ještě v červenci 1877 ustanoven jejich dědeček Friedrich Sigmund Ulrich. V této pozici setrval až do roku 1880, kdy byl pro svůj pokročilý věk nahrazen šumperským velkostatkářem a rovněž význačným aktérem tamějšího společenského života Ernstem Ritter von Tersch (1826–1893).³⁵

Důkladné šetření o stavu majetku zemřelého provedl notář Wanke až v polovině září roku 1877. Jím sestavený hlavní inventář aktivních a pasivních položek je podložen několika dílčími inventáři, resp. protokoly o šetření (Schätzungs-Protokoll), které podrobněji zachycují nemovitý majetek zemřelého, včetně stavebního materiálu a uspořádání jednotlivých objektů, či soukromé a firemní dluhy. Zároveň ale Wanke v hlavním inventáři důsledně neodděloval soukromý majetek od majetku spjatého s podnikáním, což mohlo mít v tomto konkrétním případě souvislost s úzkým propojením obou těchto světů. Ostatně Ulrichův obytný dům přímo sousedil s provozními objekty jeho bělidla a úpravný a nacházela se v něm rovněž podniková kancelář.

Aktiva Ulrichova majetku byla vyčíslena na 63 123 zlatých a 99 krejcarů rakouské měny. Nejvýše byl v pozůstalosti ohodnocen nemovitý majetek. Zahrnoval obytný dům č. p. 48 se šesti pokoji a firemní kanceláří, vlastní tovární budovu č. p. 52 spolu se zařízením a stroji, dále domy č. p. 53, 47 a dům č. p. 102, v němž

32 Spis obsahuje i pozdější písemnosti, konkrétně z let 1907–1914, které se vztahují k závazkům vázaným na některé nemovitosti, jež v minulosti patřily Friedrichu Karlu Ulrichovi.

33 Následující informace, pokud není uvedeno jinak, byly čerpány z pozůstalostního spisu uloženého v SOKA Šumperk, OS Loučná n. Desnou, inv. č. 377, sign. IV 1877/120, kart. 145.

34 Bez zajímavosti není ani informace o náboženském vyznání zemřelého. Friedrich Karl byl evangelík. Rodina Ulrichova tvořila jádro evangelického života na Šumpersku. Friedrichův otec Friedrich Sigmund patřil k výrazným osobnostem tamější evangelické církve. V polovině 19. století poskytl prostory svého šumperského závodu ke konání evangelických bohoslužeb, v roce 1861 se podílel na založení evangelického sboru. Když se o dva roky později šumperští evangelíci sjednotili v jedno církevní společenství luterského vyznání i s protestanty v okolí města a stali se filiálním sborem mateřského sboru v Brně, byl zvolen prvním kurátorem obce.

35 K němu blíže např. Biografický slovník Slezska a severní Moravy, nová řada 2, Ostrava 2001, s. 130.

se nacházelo zařízení pro vyvážení a valcha. V neposlední řadě Ulrich vlastnil zemědělský pozemek č. 101 a cestu, která se využívala k přesunu dobytka.³⁶ Celkově byl nemovitý majetek oceněn na 58 421 zlatých 13 krejcarů. Zbývající aktiva tvořila skromná hotovost ve firemní pokladně (5 zlatých 80 krejcarů), neuhrazené platby za práci bělidla a úpravný, naskladněný materiál a zařízení určené k hašení případného požáru, dále různé ruční nářadí, zemědělské náčiní či povozy a sáně, které mj. poukazují na to, že Ulrich nezajišťoval obživu své rodiny pouze prostřednictvím provozu bělidla a úpravný, ale rovněž se věnoval chodu vlastního zemědělského hospodářství. Mimo to vlastnil i dva páry koní a dobytek, resp. dvě krávy a jedno tele v úhrnné hodnotě 330 zlatých a 185 zlatých.

Naproti tomu hodnota movitého majetku, který bychom na základě sestaveného inventáře mohli označit jako čistě soukromý, nebyla příliš vysoká a Friedrich Karl tak pravděpodobně nežil příliš nákladným životem. Vlastnil pouze několik málo obleků a svrchníků, košil, spodního prádla a ponožek, povětšinou lněných, čtyři páry bot a dva klobouky celkem oceněné na 150 zlatých. Zařízení obytného domu včetně kanceláře mělo hodnotu ještě nižší, necelých 143 zlatých. Za cennější kus bychom mohli považovat pianino v hodnotě 40 zlatých, jež bylo umístěno v jídelně a mohlo by poukazovat na určitý zájem rodiny o hudbu, resp. o hudební výchovu dětí.³⁷

Jak jsme již uvedli, obsahoval hlavní inventář rovněž součet pasiv zemřelého a ten rozhodně nepředstavoval zanedbatelnou položku. Celková hodnota pasivní složky byla po několika doplněních nakonec vyčíslena na 63 123 zlatých 40 krejcarů. Většinu tvořily dluhy spojené s podnikáním, jako byly např. půjčky u šumperské městské spořitelny³⁸ a dluhy váznoucí na nemovitostech. Osobní dluh Friedricha Karla Ulricha, který se skládal především z nesplacených služeb např. u různých obchodníků, zámečnicka, kniháře, notáře apod., čítal pouze 632 zlatých 63 krejcarů.

Úhrnem rozdíl mezi aktivní a pasivní složkou Ulrichova majetku činil pouhých 59 krejcarů. Na problematičnost takto nízkého zůstatku upozorňoval i notář Wanke v jím sestaveném pozůstalostním vyjednání (Abhandlungs-Protokoll), které předložil loučenskému okresnímu soudu v listopadu 1877. Správně poukazoval na to, že další existence pozůstalé rodiny bude záviset především na tom, zdali i nadále budou bělidlo a úpravna prosperovat a zdali zůstane nedotčen veškerý zmiňovaný nemovitý majetek.

36 Konkrétně byly jednotlivé nemovitosti ohodnoceny takto: domy č. p. 48 a 52 na 43 253 zl., dům č. p. 53 na 338 zl. 83 kr., dům č. p. 47 na 157 zl. 70 kr., dům č. p. 102 na 5 804 zl. 15 kr., pozemek č. 101 na 8 147 zl. 45 kr. cesta pro dobytek měla hodnotu 720 zl.

37 Nejstarší syn Friedrich, který měl původně převzít otčův podnik, si zvolil dráhu hudebníka. Odstěhoval se k příbuzným do Paříže, kde hudbu studoval. Později se stal ředitelem konzervatoře v severofrancouzském městě Calais.

38 Zde jistě stojí za zmínku skutečnost, že ve správním výboru spořitelny zasedal od roku 1866 Friedrich Sigmund.

Na základě dokumentů, které vypracoval notář Franz Wanke, rozdělil okresní soud v Loučné nad Desnou (Nachlasserteilung und Zuweisung) aktivní i pasivní složky majetku Fridricha Karla mezi zákonné dědice, v tomto případě mezi jeho nezletilé děti. Friedrichově manželce měla být každoročně vyplácena částka 1 800 zlatých jako kompenzace za výchovu a péči o děti. Poté, co by nejmladší dcera Friederika dosáhla plnoletosti, se tato částka měla přeměnit v doživotně vyplácenou rentu. Rovněž v případě, že by se z čistého zisku bělidla a úpravny podařilo úspěšně umořit určitou část převzatých dluhů, měla jí být ještě vyplacena jednorázová suma 15 000 franků, resp. 7 500 zlatých rakouské měny.

Již výše bylo zmíněno, že po ukončení pozůstalostního řízení byly do spisu vkládány další písemnosti vztahující se k poručnictví Friedrichových nezletilých dětí. Ty mimo jiné zahrnovaly roční balance aktiv a pasiv zděděného majetku, které byly vystavovány zejména při dosažení plnoletosti některého z dětí, v některých obdobích byly předkládány každoročně spolu s krátkou zprávou o stavu rodinného podniku.

O chod bělidla a úpravny se po smrti Friedricha Karla starali poručníci Friedrich Sigmund Ulrich a poté Ernst Ritter von Tersch spolu s dlouholetým pracovníkem bělidla Martinem Pawlikem.³⁹ Po dosažení plnoletosti se na řízení podniku začal podílet také druhorozený Friedrichův syn Gustav (* 4. 4. 1861, Guebwiller, Francie – † 25. 7. 1932, Rejhotice). Na sklonku roku 1898 odkoupil od všech svých, tehdy již plnoletých, sourozenců jejich podíly v rodinné firmě a od 1. 1. 1899 se stal jejím výhradním vlastníkem.⁴⁰ Rejhotické bělidlo a úpravnu vedl až do své smrti v roce 1932.⁴¹

Rodina Ulrichova zanechala v historii města Šumperka a jeho okolí nespornou stopu, nicméně dochovaná pramenná základna o ní nevydává téměř žádná svědectví. Pozůstalostní spis Friedricha Karla Ulricha tak představuje jedinečný zdroj informací, který nám umožňuje zmapovat rodinné a částečně i společenské vazby, zachytit způsob jejího soukromého i pracovního života v určitém okamžiku a v neposlední řadě elementárně sledovat vývoj rodinného podniku v období bezmála 20 let.

39 Dubská, P.: Ulrich, rodina podnikatelů v textilním průmyslu, s. 184.

40 ZAO-OI, KS OI, inv. č. 2806, sign. A V 175, kart. 154.

41 V této době se ale již jednalo pouze o sezónně pracující závod, který na zakázku zušlechtoval přízi vyváženou do Rumunska. Gustav Ulrich byl v regionu znám také jako amatérský fotograf. Fotografoval zejména krajinu v údolí řeky Desné, tamější domy, bělidlo, pracující lid či své rodinné příbuzné. Část jeho fotografií vyšla v roce 2002 knižně. Srov. Mateciuc, Zdeněk: *Altwaterland. Gusta Ulrich – fotograf z Rejhotic před 100 lety*. Praha–Odry 2002.

FRANZ LANGER (1797–1872)

O poznání útlejší spis vznikl na základě pozůstalostního řízení Franze Langer (* 4. 8. 1797, Šternberk – † 29. 4. 1872, Vídeň), spolumajitele textilní firmy Norbert Langer & Söhne. Její počátky sahají do roku 1792, kdy Franzův otec, tkadlec Norbert Langer (* 29. 8. 1768, Šternberk – † 26. 10. 1848, tamtéž) obdržel mistrovské právo v moravském městě Šternberk.⁴² Jeho dílna dobře prosperovala, a proto brzy začal zadávat práci také námezdním tkalcům z města a okolí. Své zboží, lněné, bavlněné i pololněné tkaniny, dodával především na trhy v Brně, Pešti, Debrecínu, Vídni či Štýrském Hradci, své zákazníky měl rovněž na Balkáně nebo v Itálii. Úspěšně se rozrůstající podnikání Norberta rovněž přimělo k podání žádosti o udělení továrního oprávnění. V roce 1820 mu Moravskoslezské gubernium propůjčilo nejprve jednoduché a o rok později i formální zemské tovární oprávnění k výrobě lněného a bavlněného zboží. Touto dobou se na řízení podniku začali podílet také dva nejstarší Norbertovi synové Franz a Karl (* 11. 10. 1799, Šternberk). Společně založili veřejnou obchodní společnost Norbert Langer & Söhne, kterou si nechali zaprotokolovat u brněnského merkantilního a směnečného soudu.⁴³

V roce 1872, v němž Franz Langer zemřel, se již firma Norbert Langer & Söhne řadila k nejvýznamnějším textilním podnikům na severní Moravě. Zejména v období konjunktury lnářského průmyslu ve 30. letech 19. století Langerové do svého podniku rozsáhle investovali. Velkou pozornost věnovali především zlepšení výsledné kvality svého zboží. Zakoupili proto pozemky v obci Oskava nedaleko Šternberka, na nichž se nacházelo staré lichtenštejnské vrchnostenské bělidlo a mezi lety 1835 a 1836 jej přebudovali na moderní bělidlo s úpravnou. V Oskavě a okolí rovněž pracoval značný počet námezdních tkalců, jež Langerům umožnil, aby si zde zřídili také nákladnickou faktorii na hrubá plátna. Počátkem 40. let se roční produkce celého podniku pohybovala mezi 20–22 000 kusy bavlněného a směsového zboží o délce 30 lktů a 5–6 000 kusy čisté lněného zboží, které se zhotovovalo na více jak 150 stavech. V souvislosti s dalším navyšováním výrobní kapacity podniku se v 60. letech začalo veškeré tkaní látek přesouvat do obce Libina (resp. tehdy Německá Libina), v níž si firma vystavěla ruční tkalcovnu. Zde se na žakárových stavech zhotovovalo zejména jemné a damaškové zboží, damaškové ubrusy a prostírání.⁴⁴ V polovině století již podnik zaměstnával cca 480 dělníků pracujících na 400 stavech, což z něj činilo třetí

42 Dubská, Pavla: Langer, rodina podnikatelů v textilním průmyslu. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy, supplementum 5, Ostrava 2020, s. 113.

43 Ryšková, Michaela – Dubská, Pavla – Mertová, Petra: Průmyslové dědictví. Lnářství, bavlnářství a hedvábnictví Šumperska a Jesenicka. Ostrava 2021, s. 37–38. V následujících letech do firmy vstoupili i další Norbertovi synové – August (* 1807), Johann (* 1809) a Norbert junior (* 1811). Od roku 1852 byla firma zapsána v obchodním rejstříku vedeném u krajského soudu v Olomouci.

44 Ryšková, M. – Dubská, P. – Mertová, P.: Průmyslové dědictví, s. 37–38.

největší subjekt svého druhu v obvodu olomoucké obchodní a živnostenské komory.⁴⁵

Již ve 20. letech firma provozovala také pobočku na náměstí Judenplatz 1 v centru Vídně, nejprve jako prodejní sklad a od poloviny 19. století jako svou obchodní a finanční centrálu.⁴⁶ V jejím čele stál Franz Langer, a to až do 29. 4. 1872, kdy zemřel v důsledku ochrnutí plic.⁴⁷ S ohledem na to, že Franz žil trvale ve Vídni a jím vedená firemní pobočka byla protokolována u tamějšího obchodního soudu, spadalo jeho pozůstalostní řízení do jurisdikce právě této instituce.⁴⁸

Z dokumentů obsažených v dochovaném pozůstalostním spise, dnes uloženém ve Wiener Stadt- und Landesarchiv ve fondu vídeňského obchodního soudu, vyplývá, že Franz po sobě zanechal závět, která byla sepsána ve Vídni 22. 6. 1870. Její přesné znění ale neznáme, zachoval se pouze protokol potvrzující její předložení soudu. S jistotou však víme, že si přál svůj majetek rozdělit mezi svou manželku Caroline (*1818), dceru vídeňského c. k. fortifikačního truhlářského mistra Vincenze Hefeheho, která měla získat polovinu manželova jmění, a jejich děti – dceru Caroline a syny Franze (*1840), Wilhelma (* 20. 3. 1843, Vídeň – † 13. 2. 1904, tamtéž) a duševně nemocného Bruna,⁴⁹ jímž měla každému náležet jedna osmina otcova majetku. V závěti byly zřejmě určeny i drobné dary pro další příbuzné, přátele či sloužící (např. stříbrný krucifix), jak dokládají přílohy k dílčím inventářům majetku zůstavitele.

Ty začaly být soudně pověřenými odhadci sestavovány v polovině května 1872. Na jejich základě byl poté v listopadu téhož roku sepsán hlavní inventář zahrnující aktivní a pasivní složku pozůstalosti. Důsledně v nich byl přítom odlišován soukromý majetek od majetku obchodního, tedy spojeného s Franzovými podnikatelskými aktivitami.

Velmi skromně působí na první pohled soupis Franzova osobního majetku, který byl celkově ohodnocen na pouhých 239 zlatých 43 krejcarů rakouské měny. Zahrnuta v něm byla nepatrná hotovost 16 zlatých 43 krejcarů, prádlo a oblečení, z něhož byl zřejmě nejhodnotnější položkou kožich v hodnotě 25 zlatých, dále několik kusů nábytku a dvě cennosti, konkrétně zlatá brož za 10 zlatých a zlaté hodinky na řetízku ohodnocené na 30 zlatých. Zdá se tedy, že Franz Langer nebyl zastáncem luxusního způsobu života. Naproti tomu dochované záznamy o jeho osobních dlužných částkách naznačují, že oblastí, do které se nezdráhal

45 ZAO-OI, Obchodní a živnostenská komora Olomouc, inv. č. 2314, kart. 252.

46 Dubská, P.: Langer, rodina podnikatelů v textilním průmyslu, s. 114; Federmann, Ernst: Die Leinen-, Baumwoll- und Kunstseidenwarenfabrik der Firma Norbert Langer & Söhne. Nedatováno. Rukopis uložen v SOKA Šumperk.

47 Fremden-Blatt, 26, č. 122, 4. 5. 1872, s. 13.

48 Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále WStLA), Handelsgericht Wien (dále HG Wien), Verlassenschaftsabhandlungen A2, sign. 28/1872 Franz Langer. Pokud není uvedeno jinak, byly následující informace čerpány z tohoto pozůstalostního spisu.

49 Jako poručník byl Brunovi určen jeho bratr Franz.

vložit nemalé peníze, byla kvalitní lékařská péče. Jeho dědicové byli povinováni uhradit částku 544 zlatých 32 krejcarů za služby nemocnice a 1 209 zlatých 82 krejcarů za další zdravotní péči.

Za zmínku jistě stojí, že značnou sumu vynaložila rodina i za pohřební obřady, které se konaly 1. 5. 1872 ve vídeňském farním kostele na náměstí Am Hof, přičemž rakev se zemřelým byla uložena do samostatného hrobu nacházejícího se na hřbitově ve Währingu (dnes 18. vídeňský městský obvod).⁵⁰ Celkově se náklady na Franzův pohřeb, které mj. zahrnovaly vazbu smutečních věnců, stráž u rakve či ozdobení hrobu, vyšplhaly na 892 zlatých. Vedle toho pozůstali zaplatili dalších 118 zlatých za své smuteční oblečení.

Výrazně vyšší hodnoty dosahoval obchodní majetek Franze Langer. Jeho aktivní složka činila úhrnem 264 000 zlatých 30 krejcarů. Největší podíl na ní mělo naskladněné zboží v hodnotě 101 886 zlatých 90 krejcarů a evidované pohledávky, zejména u odběratelů, odhadnuté na sumu 112 651 zlatých 85 krejcarů. U části pohledávek ale byla udána pouze jejich nominální hodnota, některé byly označeny jen jako částečně vymahatelné, jiné jako pravděpodobně nedobytné. Zbytek aktiv tvořilo vybavení vídeňské firemní pobočky, hotovost zanechaná ve firemní pokladně ve výši 7 954 zlatých 27 krejcarů a nepatrné množství cených papírů. Konkrétně se jednalo o devět kusů tzv. stříbrné renty v nominální hodnotě 100 zlatých za kus, které ale byly oceňovány na základě kurzu platného k okamžiku Franzovy smrti, tj. počítalo se 71 zlatými 40 krejcarů za kus.

Pasivní složka Franzova obchodního majetku byla v hlavním inventáři pozůstalosti vyčíslena na 145 991 zlatých 55 krejcarů. Zahrnovala nejružnější půjčky od obchodníků, soukromých osob či členů rodiny, v neposlední řadě byl mezi pasiva zahrnut také podíl na mateřské firmě Norbert Langer & Söhne sídlící ve Šternberku v hodnotě 33 651 zlatých 58 krejcarů. Poněkud překvapivě je tento podíl, stejně jako celé rodinné podnikání situované na Moravě, v rámci pozůstalostního řízení zmiňováno pouze jednou, a to v souvislosti s tímto Franzovým podílem. V žádném z inventářů se neobjevují firemní nemovitosti, ani vybavení výrobních provozů.⁵¹

Po porovnání aktivních a pasivních položek veškerého Langerova majetku byl kladný zůstatek pozůstalosti ohodnocen na 132 450 zlatých 79 krejcarů. Zřejmě s ohledem na problematiku určování hodnoty a vymahatelnosti některých pohledávek, na průtahy při vyplácení, resp. vydávání darů podle závěti a v nepo-

50 Fremden-Blatt, 26, č. 119, 1. 5. 1872, s. 16.

51 Výše podílu Franze Langer. téměř odpovídá hodnotě jeho vkladu vyčísleného v roce 1854 při příležitosti uzavření dodatků ke stávající společenské smlouvě firmy Norbert Langer & Söhne. Tyto dodatky definitivně upravovaly vlastnictví podniku po smrti Norberta Langer, který byl až do roku 1848 jeho výhradním vlastníkem. Hodnota firmy byla v roce 1854 vyčíslena na necelých 126 000 zlatých. Vklad Franze Langer činil 36 854 zl. 20 kr., Karla Langer 29 751 zl. 14 kr., Augusta Langer 37 277 zl. 57 kr. a Norberta Langer jun. 21 746 zl. 18 kr. Viz ZAO-OI, KS Olomouc, sign. Q 1852/16, kart. 171; tamtéž, inv. č. 4054, sign. A X 372, kart. 209.

slední řadě zřejmě i v souvislosti se situací okolo duševního zdraví Franzova syna Bruna, se pozůstalostní řízení protáhlo až do roku 1875, kdy bylo definitivně uzavřeno. Podrobnější informace o jeho průběhu ale bohužel k dispozici nemáme, v pozůstalostním spise se nedochovala žádná význačnější korespondence či jiné písemné doklady, které by na tuto skutečnost vrhaly více světla.

Návrh na rozdělení dědictví byl sestaven v listopadu 1874, přičemž kladný zůstatek pozůstalosti byl ještě ponížen, a to na 118 008 zlatých 75 krejcarů. Dle klíče uvedeného ve Franzově poslední vůli obdržela vdova Caroline Langerová částku necelých 59 004 zl. a každé z jejich dětí po 14 571 zlatých 9 krejcarech. Vedením podniku byli po smrti Franze Langer pověřeni jeho synové Franz a Wilhelm, kteří jej spravovali spolu se syny Franzova bratra Karla.

Firma se úspěšně rozvíjela i pod vedením dalších generací. Kupříkladu v roce 1930 provozovala firma Norbert Langer & Söhne tři mechanické tkalcovny a malý tovární provoz v Uničově s 1 016 stavy, dvě úpravny a jedno bělidlo příze a látek, jednu mechanickou šicí dílnu a pletárnu, jednu barvírnu a tiskárnu, jeden ateliér a malířství desénů a jednu továrnu na výrobu obalových materiálů. Celkově tehdy zaměstnávala okolo 2 500 osob. Langerové řídili svůj podnik až do skončení druhé světové války, kdy byl znárodněn a stal se součástí národního podniku Moravsko-slezské lnářské závody se sídlem v Šumperku.⁵²

Textilní průmyslu na severní Moravě tak byl s osudy rodiny Langerů spjat více jak 150 let. Dochovaná pramenná základna, roztržštěna po moravských, českých i rakouských archivech, nám poskytuje ale jen velmi omezené možnosti poznat životní dráhy jednotlivých členů rodiny či vývoj samotného podniku, což platí zejména o osobě Norberta Langer a o generaci jeho synů. S ohledem na to představuje pozůstalostní spis Franze Langer, byť méně obsáhlý než řada jiných, nezastupitelný zdroj informací, který nám umožňuje poodhalit hodnotový svět a společenské postavení tohoto podnikatele, stejně tak jako nám pomáhá utvořit si základní představu o hodnotě rodinného podniku či podrobněji o sortimentu a cenách vyráběného zboží.

52 Ryšková, M. – Dubská, P. – Mertová, P.: Průmyslové dědictví, s. 39–40.

DAVID GUTMANN (1834–1912)

Třetí příklad – pozůstalostní spis Davida Gutmanna – se vymyká především svým rozsahem. Je tomu tak z toho důvodu, že David Gutmann se společně s bratrem Wilhelmem vypracoval ze skromných poměrů mezi skutečnou podnikatelskou špičku Rakouského císařství. Tomu odpovídal i rozsah majetkových aktiv zemřelého podnikatele. Mezi deseti obyvateli Vídně s nejvyššími ročními příjmy nalezneme v předvečer první světové války hned pět osob z rodiny Gutmannů a lze tedy říci, že společně s Rothschildy tvořili skutečnou *crème de la crème* rakouské podnikatelské elity.⁵³ David Gutmann byl v roce 1910 s ročním příjmem 3,5 milionu K pátým nejbohatším obyvatelem Vídně, jeho synovec Maxmilian pak s ročním příjmem 4,5 milionů K dokonce třetím nejbohatším Vídeňanem hned po Albertu Rothschildovi a bankéři Theodoru Taussigovi.⁵⁴ Jestliže pozůstalostní spis Wilhelma Gutmanna se dochoval pouze ve velmi neúplné podobě⁵⁵, spis Davida Gutmanna zaujímá ve vídeňském Stadt- und Landesarchiv pět plných kartonů.⁵⁶

Příběh podnikatelské rodiny Gutmannů, fungující dodnes v oblasti špičkového privátního bankovníctví (Bankhaus Gutmann), začal v malém moravském městě Lipníku. Zde Marcus Leopold Gutmann (1774–1838) navázal na činnost svého otce a obchodoval s uherskou vlnou a vlněnými tkaninami, zvláště pak s flanelem. V polovině 30. let se však jeho podnikání dostalo z neznámých příčin do velkých problémů, což vedlo ke zchudnutí rodiny a jeho předčasnému úmrtí. Zemřel téměř bez prostředků a nezletilé děti musela finančně zajistit jeho manželka Dobrisch (1799–1853?). Ta také pomohla svému nejstaršímu synovi Wilhelmu v počátcích podnikání a podporovala jej. Wilhelm Gutmann (1826–1895) začal kolem roku 1848 skupovat společně s dalšími lipnickými obchodníky obilí na Hané a distribuoval jej po severní Moravě a Slezsku. K vzestupu jeho firmy zásadním způsobem přispěl fakt, že se roku 1842 Lipník na téměř pět let stal konečnou stanicí Severní dráhy císaře Ferdinanda. Wilhelmu se začalo dařit, do svého obchodního sortimentu zařadil též sádra a především hornoslezské uhlí, které se záhy stalo dominantní obchodovanou komoditou. Rostoucí rozsah obchodní činnosti jej následně přiměl k rozhodnutí přibrat k podnikání bratra Davida (* 2. 12. 1834 – † 14. 5. 1912). V roce 1856 společně založili ve Vídni firmu *Gebrüder Gutmann*, která se posléze stala jedním z největších a nejvlivnějších velkoobchodních domů v monarchii a jedním z nejvýznamnějších uhelných impérií

53 K rakouské větvi rodiny Rothschildů nejnověji Sandgruber, Roman: *Rothschild. Glanz und Untergang des Wiener Welthauses*. Wien–Graz–Klagenfurt 2018. Český překlad: Týž: *Rothschildové. Za evropským a českým příběhem dynastie bankéřů*. Praha 2022.

54 Sandgruber, R.: *Traumzeit für Milionäre*, s. 24.

55 WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. 2.3.3.A2.53/1895.

56 Tamtéž, sign. A11 71/1912, kart. A11-260; A11-261; A11-262; A11-263a; A11-263b.

v Evropě.⁵⁷ Během 60. a 70. let 19. století se Gutmannům podařilo ovládnout téměř polovinu těžby uhlí a výroby koksu v Rakouském Slezsku. Začali také úzce spolupracovat se svými dosavadními konkurenty, rodinou Rothschildů. Tento etablovaný velkopodnikatelský rod přibral Gutmanny do svých obchodů a roku 1865 na ně přenesl zodpovědnost za chod svých báňských a hutních podniků na Ostravsku. Tím byly položeny základy jednoho z největších průmyslových gigantů Evropy, Vítkovického horního a hutního těžarstva, které bylo oficiálně ustaveno v roce 1873. Na počátku 90. let 19. století již pracovalo ve službách bratří Gutmannů údajně více než 50 000 zaměstnanců.⁵⁸

Rychle se též proměnil sociální status obou podnikatelů. V září 1877 byl Wilhelm a devět měsíců na to i David vyznamenáni Řádem železné koruny III. třídy a na základě něho byli oba povýšení do rytířského stavu. Jejich život doznal proměny směrem k aristokratizaci vystupování. Natrvalo přesídlili do Vídně, kde si nechali vybudovat reprezentativní paláce na prominentních adresách, které si v ničem nezačaly s paláci staré rodové šlechty. Wilhelm Gutmann si zřídil kolem roku 1870 Palais Gutmann na Beethovenplatz 3 ve vídeňském vnitřním městě a v Badenu si nechal postavit architektem Alexandrem von Wielemans skvostnou vilu. V první polovině 70. let si David Gutmann nechal vystavět palác na dodnes mimořádně prestižním Schwarzenbergplatz 11 (podle dobového číslování šlo o Schwarzenbergplatz 13; vystavěn v letech 1876–1877 podle plánů architektů Heinricha Clause a Josepha Grosse).⁵⁹ Mladší David si navíc v roce 1887 zakoupil od hraběte Franze Kuenburga velkostatek Tovačov,

57 Firma sídlila před první světovou válkou na Fichtegasse 10 v bezprostřední blízkosti Palais Gutmann. Měla formu veřejné obchodní společnosti a hlavní činností firmy byl velkoobchod. Vedle hlavního vídeňského sídla provozovala ještě pobočky v Brně a Opavě. Veřejnými obchodními společníky byli v roce 1914 Max Ritter von Gutmann, Siegwart Freiherr von Mayer-Ketschendorf, Rudolf Ritter von Gutmann a Wilhelm Hermann Ritter von Gutmann. Viz výpis z obchodního rejstříku. WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. A11 71/1912, kart. A11-260.

58 K podnikatelské rodině Gutmannů blíže Zářícký, Aleš: *Gebrüder Gutmann*, Wien. Stručná historie nejen jednoho obchodního a bankovního domu. In: Kubů, Eduard – Šouša, Jiří (edd.): *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 445–453; Týž: *Velkopodnikatel příklad Heinricha hraběte Larisch-Mönnicha, Josefa Zwierziny a Wilhelma Gutmanna*. In: Lukáš Fasora (ed.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2008, s. s. 28–46; Týž: *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005, s. 89–102; Županič, Jan: *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*. Praha 2012, s. 305–312; Gaugusch, Georg: *Wer einmal war. Das jüdische Großbürgertum Wiens 1800–1938. Band 1*. Wien 2011, s. 1029–1041; Arnbom, Marie Theres: *Friedmann, Gutmann, Lieben, Mandl und Strakosch. Fünf Familienporträts aus Wien vor 1938*. Wien–Köln–Weimar 2002, s. 63–104; Pacher, Gerold: *Der Reichtum der Familie Gutmann vor dem Erstem Weltkrieg. Das Erbe von Wilhelm Gutmann*. Munich 2022.

59 Castellitz, Ernst: *Unternehmer und Kunstförderer. Mäzene und Sammler – ein Vergleich anhand von ausgewählten österreichischen Beispielen um 1900 und um 2000*. Wien 2021, s. 286–289.

v rámci, kterého zavedl výnosné pěstování cukrové řepy a v roce 1891 vybudoval cukrovar v Tovačově-Anníně. V samotném Tovačově pak nechal rekonstruovat zdejší zámek do podoby letního sídla. Wilhelm Gutmann pak zakoupil rozsáhlé dolnorakouské panství Jaidhof se dvěma zámky.⁶⁰

David Gutmann zemřel ve své vile v Badenu, přičemž se v úmrtním listu, jehož opis byl přiložen v pozůstalostním spise, jako příčina úmrtí uváděly střevní vředy a srdeční slabost.⁶¹ Pozůstalostní spis byl založen velmi krátce po podnikatelské smrti, první záznam do jednacího protokolu byl zapsán již 18. května, tedy pouhé čtyři dny jeho úmrtí. Porovnáním položek uvedených v seznamu aktového materiálu s dochovaným spisem vyplývá, že se nám nedochovaly zdaleka všechny písemnosti. Komplexní a podrobné informace zde máme k oceňování podnikatelského majetku ve Slezsku⁶², naopak méně informací nalezneme k jeho životnímu stylu. Velmi důležité bylo ocenění podílu v rodinné firmě, které je v pozůstalosti podrobně popsáno. Inventarizace a ocenění obchodního podílu trvalo celý rok, a to z toho důvodu, že v rodinné firmě se vedlo nejen oficiální firemní účetnictví, ale také řada privátních a speciálních účetních knih. Dochován je v pozůstalostním spisu také podrobný materiál k ocenění průmyslových provozů i nemovitostí na tovačovském panství. Naopak chybí některé inventáře, které jsou zpravidla u obdobně rozsáhlých pozůstalostí zvláště pozoruhodné, jako např. soupisy uměleckých děl či cenností.

Zesnulý podnikatel po sobě zanechal nejen mimořádně rozsáhlý majetek, ale také několik verzí testamentu. Podle všeho nechal vyhotovit postupně čtyři poslední vůle: první již 17. února 1903, druhou pak 27. července 1904, třetí 15. března 1910 a poslední verzi nechal sepsat krátce před svou smrtí 4. března 1912.⁶³ V pozůstalostním spise máme k dispozici znění první a třetí verze testamentu, ale taktéž zápis o plnění ustanovení poslední vůle z 22. prosince 1914, která reflektuje ustanovení posledního testamentu, který byl pro dědické záležitosti rozhodující. Zásadní rozdíl mezi posledním testamentem a těmi předchozími spočíval v tom, že jako univerzálního dědice ustanovil David pouze svého vnuka Wilhelma Hermanna (1889–1966), kdežto mladšího vnuka Hanse Emila (1891–1937), se kterým původně počítal jako s druhým univerzálním dědicem, této výsady zbavil. Oba vnuci byli potomky v té době již nežijícího jediného Davidova syna Ludwiga (1860–1900). Bratři byli podle všeho dosti rozdílné povahy. Jestliže Wilhelm Hermann převzal otěže rodinného podnikání, jeho bratr

60 K aristokratizaci rodiny blíže Horčíčka, Václav: Elsa kněžna von und zu Liechtenstein, rozená von Gutmann. Dcera velkopřemyslníka na evropském trůně. In: Spyra, Janusz – Zářický, Aleš – Županič, Jan (ed.): Šlechticův žid, žid šlechticem. Židovské elity a židovská šlechta v novověku a v moderní době. Ostrava 2015, s. 177–182.

61 WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. A11 71/1912, kart. A11-262.

62 Tamtéž, kart. A11-261.

63 Tamtéž, kart. A11-260.

Hans Emil inklinoval k velkorysému životnímu stylu. Podle vzpomínek Heinricha Benedikta to byl „*laskavý mladý muž, krásný jako obrázek, který byl pro svou rozmařilost postaven pod kuratelu a který se oženil se známou a mimořádně krásnou kurtizánou*“.⁶⁴ Vnučkovi Hansi Emilovi a dalším šesti vnučkám, resp. jejich potomkům zůstavitel přiřkl dědický podíl, který byl posléze stanoven v dělení pozůstalosti. Komplikovaná situace nastala u čtyř Davidových dcer – Berthy (* 1862), Hermine (* 1863), Irmy (* 1866) a Helene (* 1870). V původních verzích testamentu měly být s ohledem na to, že již byly dříve finančně vypořádány, vyloučeny z dělení pozůstalosti.⁶⁵ Nicméně na základě platné verze poslední vůle si nakonec každá přišla ještě na dar ve výši jednoho milionu rakouských korun.

V poslední vůli ukazuje David nejen svou víru v Boží milosrdenství, ale i jistou míru skromnosti. Především nabádá, aby se obřady spojené s jeho pohřbem odehrávaly bez pompy a přepychu, dokonce s odmítnutím květinových darů. Ani náhrobek neměl být označen nápisy chválícími jeho činy, ale jen jeho jménem a jménem jeho otce v německém a hebrejském jazyce a obvyklými daty. Důrazem na střidmost pohřbu Gutmann poněkud vybočoval. Mnoho podnikatelů totiž právě pohřeb pojalo jako možnost poslední velké sebe prezentace.⁶⁶ Rodina však přání zemřelého dodržela. Dodnes nalezneme na vídeňském centrálním hřbitově v židovském oddělení Gutmannovskou hrobku, která zaujme svou střidmostí, neokázalostí a vkusností.⁶⁷

Panství Tovačov zdědili vnukové rovným dílem, ale měla být zajištěna jeho nedělitelnost. Palác na vídeňském Schwarzenbergplatz včetně veškerého vybavení, starožitností, zlata, stříbra (mimo cenné papíry, hotovost a oblečení zemřelého) i vilu v Baden-Rauhenstein zdědil starší vnuček Wilhelm. David Gutmann v závěti avizoval založení rodinné nadace s kapitálem ve výši 400 000 K, které měly být vyděleny z pozůstalostních aktiv a měly být zhodnocovány zajištěnými cennými papíry. Výnosy z nadace měly být určeny pro Davidovy potomky stejně jako pro sourozence Davidovy manželky Sofie (1839–1902), kteří by se ocitli v nouzi.⁶⁸ V závěti také pamatoval na dobročinné dary. Celkem 5 000 K vyčlenil na dary pro vídeňské chudé, stejnou částku daroval vídeňské židovské náboženské obci pro její chudé členy a dalších 5 000 K na chudinský ústav vídeňské židovské obce.

64 Benedikt, Heinrich: *Damals im alten Österreich. Erinnerungen*. Wien 1979, s. 217.

65 Šlo o mimořádně vysokou sumu 11 772 550 K, která byla Davidovým dcerám vyplacena jako tzv. *Vorausempfang*.

66 Popelka, P.: *Podnikání a životní styl*, s. 45–77.

67 Keil, Martha (ed.): *Von Baronen und Brantweinern. Ein jüdischer Friedhof erzählt*. Wien 2007, s. 41–64.

68 K založení rodinné nadace skutečně došlo v závěru prosince 1916 registrací nadační listiny. Základní kapitál tvořily obligace třetí rakouské válečné půjčky z roku 1915 ve jmenovité hodnotě 434 500 K.

Soupis majetkových aktiv v pozůstalosti přináší řada inventářů a dokumentů. Velmi přehledně majetková aktiva i pasiva nacházíme sepsána ve vymezení dědických podílů (Pflichtteils-Berechnung) z 2. dubna 1914. Zde je třeba podtrhnout, že se nejedná o hlavní majetkový inventář a patrně je zde evidován pouze majetek, který po ocenění sloužil jako základ pro vymezení majetkových podílů. Majetek Davida Gutmanna určený pro dělení sestával: 1. z nemovitostí – paláce na Schwarzenbergplatz v hodnotě 700 000 K, vily v Badenu v hodnotě 174 000 K, zemskodeskového statku Tovačov v hodnotě bezmála osmi milionů a podílu na nemovitém majetku souvisejícím s báňskou činností v ostravsko-karvinském revíru v hodnotě téměř šesti milionů⁶⁹; 2. z movitého majetku – podíl na firemních aktivech Gebrüder Gutmann převyšující 12,5 milionů K, podíl na dalších různých podnikatelských aktivitách v hodnotě téměř devíti milionů, hotovost převyšující 26 000 K, pohledávky ve výši 456 000 K, cenné papíry v aktuální kurzové hodnotě převyšující 3,7 milionů K a další movitý majetek v hodnotě 427 000 K. Celková majetková aktiva zemřelého podnikatele tak dosahovala bezmála 41 milionů K. Majetková pasiva převyšovala dva miliony rakouských korun a z největší části byla tvořena podílem na závazcích těžářstva Orlová-Lazy ve výši téměř půldruhého milionu K. Čisté dědictví bylo v dokumentu oceněno na bezmála 38,8 milionu K. K této majetkové sumě byl posléze přičten ještě mimořádně vysoký finanční transfer ve výši 11 772 550 K, který proběhl již dříve ve prospěch čtyř Davidových dcer.

Takto rozsáhlý majetek prodělal po smrti Davida Gutmanna další proměnu, a to s ohledem, že pozůstalost byla sestavována a vypořádávána postupně. Cenné papíry i majetkové podíly se tak dále finančně zhodnocovaly a množovaly. Je až neuvěřitelné, kolik tento velký majetek vydělal za prvního půldruhého roku po podnikatelově smrti. Jen cenné papíry v pozůstalosti „vydělaly“ za devatenáct měsíců téměř 490 000 K, příjmy z aktivit firmy Gebrüder Gutmann byly vypočítány na 835 000 K, velkostatek Tovačov s cukrovarem byly vysoce rentabilní a vydělaly více než 850 000 K a z dalších podnikatelských aktivit více než 176 000 K. Celkový nárůst hodnoty pozůstalosti byl odhadnut na 8 282 000 K. Na druhé straně stály četné majetkové výdaje. Jednak se jednalo o nejrůznější poplatky, které s vyřizováním pozůstalosti souvisely. Jen státní poplatek za převedení majetku u takto velké pozůstalosti převýšil 712 000 K a společně s dalšími poplatky se tento typ výdajů vyšplhal až na 1 638 000 K. Poměrně vysoké byly ale i provozní ztráty a platby na provoz podniků, takže čistý majetkový výnos za dané období činil „jen“ 2 205 000 K. Zjištění skutečné aktuální hodnoty majetku pak sloužilo

69 Celková skutečná hodnota báňského majetku Davida Gutmanna však byla pravděpodobně vyšší. Ocenění báňského majetku (jáma Sofie v Porubě, Hlavní šachta a Nová šachta v Lazích, jáma František Josef v Dolní Suché a koksovna v Lazích) z dubna 1913 totiž uvádí, že čistá hodnota tohoto majetku po odečtení investic činila 24 143 095 K.

k vypočítání majetkových podílů jednotlivých dědiců – v tomto případě primárně sestřám Wilhelma Hermanna a bratrovi Hansi Emilovi.⁷⁰

Pozůstalostní spis Davida Gutmanna nabyl značného rozsahu i z toho důvodu, že majetkové záležitosti soud řešil velmi dlouho a poslední písemnosti zde byly dokonce evidovány ještě ve druhé polovině 30. let. To bylo ale již v době, kdy rodinní příslušníci byli nuceni reagovat na novou situaci, související se zásadními politickými změnami v Evropě.

ZÁVĚR

Pozůstalostní spisy zůstávají přes byrokratickou standardizaci sledovaného období stále pestrým a překvapujícím zdrojem našeho poznání podnikatelského světa rozvíjející se průmyslové modernity. Zůstávají vedle vlastních firemních/podnikových archivů a případně též archivů rodinných nejzásadnějšími historickými prameny pro poznání dějin podnikání a podnikatelů až do roku 1948. Mají velký potenciál nejen pro poznání individuálních osudů podnikatelů a jejich majetkového zázemí, ale také pro poznání podnikatelské kultury a životního stylu. Testamenty, které některé podnikatelské pozůstalosti obsahují, pak tvoří doposud nedoceněný a stále minimálně využívaný pramen pro podnikatelské dějiny.

Tato studie vznikla jako výstup projektu studentské grantové soutěže reg. č. SGS12/FF/2023 Československá společnost v první polovině 20. století II., řešené v roce 2023 na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

70 WStLA, HG Wien, Verlassenschaftabhandlungen (Abhandlungsakten) A2, sign. A11 71/1912, kart. A11-260.

materiály / materials

...meinem Herz. Dieser Quade ...
...die gütliche Richtung ...
...Zellen ...
...abliegen, und ...
...heiligen Fort, in die ...
...alle ...
...wir ist ...
...ganz ...
...weil es ...
...in ...
...disponieren und ...
...von dato ...
...meinen ...
...vielmehr ...
...damit es ...
...Angelegen, auf ...
...Zamt und ...
...so ...
...liter ...
...abzählen lassen wir ...

...ist ...

Mestské elity Skalice vo svetle testamentov a príbuzných písomností zo 17. storočia

Urban elites of Skalica in the light of the testaments and related papers from 17th century

Richard Drška

ABSTRAKT

Testamenty, pozostalostné súpisy a delby majetkov predstavujú dôležité zdroje informácií pre dejiny slobodných kráľovských miest v Uhorsku v ranom novoveku. Primárne umožňujú podrobne identifikovať majetkovú základňu príslušnej rodiny a pred zavedením matrik sú aj dôležitým zdrojom genealogických informácií. V kombinácii s údajmi o postavení v rámci spoločnosti (mešťan, šľachtic), zastávaných úradných postoch (famiľiár, mestská inteligencia, volený predstaviteľ mesta, stolice, tridsiatnik) možno bližšie určiť jej postavenie v dobovej spoločnosti a zaradiť konkrétnu osobu k mestským elitám. Formálne znaky, resp. časti jednotlivých druhov písomností viažucich sa na smrť človeka ponúkajú tiež informácie o vierovyznaní, zbožných odkazoch, umožňujú pomerne presne určiť dátum úmrtia. Množstvo informácií, ktoré obsahujú, ich tak radia v Skalici, ako i ostatných uhorských mestách k najdôležitejším prameňom pre výskum obyvateľstva v 16.–18. storočí.

ABSTRACT

Testaments, inventories of property and its divisions deeds are important sources of information for the history of the free royal cities in Hungary in the Early Modern times. They primarily make it possible to identify in detail the assets of the family concerned and are also an important source of genealogical information before the registers are introduced. In combination with data on the position within the company (townsman, nobleman), the official positions held (familiar, urban intelligence, elected representative of the city, administrative region, or customs officer), it is possible to determine more closely its position within the society of that time and to include a specific person among the urban elites. The formal features or parts of the various types of death-related documents also offer information about religion, pious legacies, and enables to determine a relatively precise date of death. The amount of information they contain makes them both in Skalica and in the other cities of Hungary one of the most important sources for research of population in the 16th to 18th century.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Uhorsko; Skalica; testament; pozostalostný súpis; delba majetku; mestské elity; verejné funkcie; vlastná rodina; nehnuteľný a hnutelný majetok; zbožné odkazy

KEYWORDS

Hungary; Skalica; testament; inheritance list; division of property; urban elites; city office; blood family; real estate and movable property; pious legacies

Skalica, ako je známe, získala výsady slobodného kráľovského mesta pomerne neskoro, až na jeseň 1372 v Trnave od Ľudovíta I. z Anjou.¹ Príznačnou pre jej vývoj počas 15. a veľkej časti 16. storočia bola pozícia zálohovaného alebo do dedičnej šľachtickej držby udeleného mesta. V rokoch 1392–1434, de facto však len do júna 1432, ju vlastnili Stibor zo Stiboríc st. a ml.² Následne vyše dva roky do jesene 1434 sa tu zdržiavala husitská posádka s veliteľom Jánom z Vrbna. Keď potom mesto dostalo trvalú kráľovskú posádku, bol jeho bezprostrednou nadriadenou vrchnosťou veliteľ tejto posádky – kráľovský kapitán. Tým najznámejším, ktorý Skalicu využíval ako oporný bod pre plienenie rozsiahlych území Moravy a Dolného Rakúska, bol v rokoch 1438–1450 Pankrác zo Sv. Mikuláša.³ Koncom 15. storočia, najskôr v roku 1497, získali mesto do zálohu Zápoľskí – Štefan s manželkou Hedvigou a ich syn Ján.⁴ Po nešťastnej bitke pri Moháči mesto obsadil jeden z nových uhorských panovníkov Ferdinand I. Habsburský a už v roku 1527 ho zálohoval majiteľom susedného Strážnického panstva Žerotínskym, s ktorými mala Skalica už prv neustále chotárne spory.⁵ Vzájomná animozita sa po zálohovaní mesta prejavila sústavným poškodzovaním skalického chotára, väznením mešťanov a prudkými spormi vo veci zasahovania do mestskej samosprávy, čo musel riešiť panovník a rôzne kráľovské komisie. Skalica si napriek takémuto osudu a popri ďalších peripetiách najmä vojenského charakteru istotne vďaka úsiliu mešťanov a vedenia mesta obhájila post slobodného kráľovského mesta, čo potvrdil i zákonný článok 3 z roku 1514

- 1 Štátny archív Trnava (ŠA TT), pracovisko archív Skalica (PA Skalica), Magistrát mesta Skalica (MG Skalica), Listiny, číslo (č.) 7; Viestová, Zora: Šesťstoročné privilégium Skalice ako základ vývoja mestskej správy. Zborník Záhorského múzea v Skalici 3, 1972, s. 26–27; Sedlák, Vincent a kol. (eds.): Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vládou anjouovských kráľov. Bratislava 2002, s. 240–241, č. 89.
- 2 Dvořáková, Daniela: Rytier a jeho kráľ. Budmerice 2003, s. 104.
- 3 Lukačka, Ján: Skalica v stredoveku. In: Drahošová, Viera (ed.) Skalica. Skalica 2014, s. 126.
- 4 Tamže, s. 130.
- 5 Šátek, Jozef: Vzťahy medzi strážnickými pánmi Žerotínskymi a Skalickou. Zborník Záhorského múzea v Skalici 5, 2009, s. 11.

o majetkoch a príjmoch kráľovskej koruny i jej prijatie do skupiny tavernických miest v roku 1577.⁶

MESTSKÁ SPRÁVA A MESTSKÉ ELITY

Samotná mestská správa i mestské právo vychádzali zo vzoru Trnavy, ktorá bola po právnej stránke pre Skalicu materským mestom.⁷ Dokladá to napokon pomerne bohatá korešpondencia týchto dvoch miest z prvej polovice 16. storočia zameraná v prevažnej miere na riešenie komplikovaných súdnych prípadov či výklad mestského práva.⁸ Volebným dátumom v Skalici bol každoročne sviatok sv. Juraja – 24. apríl. Vo voľbách sa kreovala skupina vyšších aj väčšina nižších mestských úradníkov, pričom k nižším patrili správcovia mestských inštitúcií, ktoré vznikli na základe postúpenia niektorých menších regálnych práv mestu. Boli to: mestský pokladník, správcovia pivovaru, špitálsky úradník, kostolníci, dozorcovia trhu, dozorcovia jatiek, správcovia rybníkov, hájníci a hotari, štvrtníci, mýtnici a kontrolóri účtov. Vyššími úradníkmi boli: richtár, mešťanosta, po roku 1617 mestský kapitán, senátori, notár, majster viničných vrchov – tzv. horný a členovia vinohradníckeho úradu.⁹

V systémeestskej správy Skalice v druhej polovici 16. a v 17. storočí sa sformovala skupina rodov, ktorých príslušníkov možno označiť za mestské elity.¹⁰ V podmienkach Skalice, ale i iných slobodných kráľovských miest vtedajšieho kráľovského Uhorska, ako Trenčín alebo Prešporok išlo o pomerne heterogénnu skupinu obyvateľstva miest z viacerých aspektov. Ak platí, že mestské elity v širšom stredoeurópskom priestore boli nositeľmi politickej, hospodárskej a kultúrnej moci,¹¹ poľským a uhorským špecifikom bolo koncentrovanie pozemkového vlastníctva v rukách mestských elit a časť mešťanov slobodných kráľovských miest bola vyslovene závislá od roľníctva, chovu dobytky a vinohradníctva.¹² To

6 Corpus iuris Hungarici. Tomus 1. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1751, s. 326, zák. čl. 3/1514; Mertanová, Štefánia: Ius tavernicale. Bratislava 1985, s. 82.

7 Lehotská, Darina: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: Zborník FF UK Historica 10, 1959, s. 77, 81.

8 Korešpondenciu uverejnil Varsik, Branislav (ed.): Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia. Bratislava 1956.

9 Blížšie k celej problematikeestskej správy i konkrétnych osôb, ktoré sa na uvedených pozíciách objavili, pozri: Drška, Richard: Mestská správa Skalice do roku 1711. Skalica 2016.

10 Duchoň, Michal: Rodinné väzby v prostredí mestských elit na príklade Modry, Pezinka a Svätého Jura v rokoch 1600–1720. In: Forum Historiae 6, 2012, č. 1, s. 35. <http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2012/texty_1_2012/duchon.pdf> [4. 4. 2018]

11 Peřinová Helena: Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních padesáti letech. Český časopis historický 104, 2006, 1, s. 116–117.

12 Miller, Jaroslav: Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700). Praha 2006, s. 21, 33, 298–299. Lacko, Miroslav: Levoča a levočské elity v storočí kameralistickéj hospodárskej politiky (1690–1790). Z minulosti Spiša 28, 2020, s. 127.

bol aj prípad Skalice, či napríklad Levoče. Rôznorodosť tejto skupiny podčiarkuje ich spoločenský status, nadobudnuté vzdelanie či vierovyznanie. Vo svojich rukách koncentrovali okrem politickej moci aj značné finančné prostriedky a pozemkové vlastníctvo, ktoré vystupujú do popredia práve v testamentoch a vo veľkej miere tvorili základ kariérneho postupu v správnych štruktúrach mesta. Dôležitou východiskovou pozíciou v podmienkach Skalice bola i skutočnosť, že išlo často o bohatých alebo nobilitovaných mešťanov, drobných zemanov, ktorí sa v meste usadili ako utečenci pred Turkami, familiárov významnejších šľachtických rodov, ako boli napr. Cobarovci (Czobor), Révayovci, Lórantovci, Ilešházi-ovci (Illésházy), kráľovských tridsiatnikov, prípadne o osoby s vyšším vzdelaním, ktoré sa uplatnili najmä na poste notára.¹³ Samozrejme, primárna bola schopnosť riadiť a spravovať verejné a hospodárske záležitosti.¹⁴ V užšom zmysle slova boli teda mestskými elitami len tí jednotlivci, ktorí zastávali najdôležitejšie posty v mestskej samospráve, ako sú richtár, mešťanosta, mestský kapitán, členovia senátu, a v Skalici aj vinohradnícky majster – horný. V 16. storočí išlo v drivej väčšine o mešťanov a iné skupiny obyvateľstva, najmä šľachta bola z riadenia miest vylúčená. Zmenené pomery po bitke pri Moháči však znamenali prílev šľachty do miest, pričom časť z nej sa snažila presadiť svoj vplyv aj v mestskej správe, a to jednak ako úradníci so skúsenosťami z hospodárskej správy panstiev alebo jednoducho sobášnym zväzkom s niektorým mešťanským rodom. Navyše spoločenskú štruktúru miest začali od prelomu 16. a 17. storočia výraznejšie dopĺňať aj nobilitovaní mešťania, čo možno chápať aj ako dobový módný trend.¹⁵ Bežnou skutočnosťou sa tak v 17. storočí stalo, že najvýznamnejší funkcionári uhorských slobodných kráľovských miest mali armáles a boli šľachticmi.¹⁶ V širšom zmysle však nemožno zo skupiny elit žijúcej v konkrétnom meste vylúčiť duchovenstvo, vojakov, najmä tých z radov šľachty, šľachtu a niektorých bohatých mešťanov, ktorí neparticipovali na riadení mesta, rôznych úradníkov pôsobiacich vo feudálnej správe panstiev, v správe stolíc, či kráľovských úradníkov, a, samozrejme, aj vzdelancov, ako boli napríklad pedagógovia mestských škôl, lekárnici. Dôležitým znakom sú vzájomné príbuzenské väzby.¹⁷ Termín elity, tak nezahŕňa len

13 Pozri napr. heslá: Bogáty, Klubnik, Rokitaj.

14 Duchoň, Michal: Rodinné väzby v prostredí mestských elit..., s. 35.

15 Miller, Jaroslav: Uzavřená společnost a její nepřátelé, s. 147–149. Németh, H. István: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? *Forum historiae* 2, 2008, 2, s. 1–29.

16 Okrem Skalice sú podobné trendy zdokumentované aj v Kremnici, Trenčín či malokarpatských vinohradníckych mestách Pezinok, Modra a Svätý Jur. Duchoň, Michal: Mešťan. In: Duchoňová, Diana – Hanula, Matej a kol. (eds.): Človek raného novoveku. Bratislava 2020, s. 284.

17 Porovnaj v podmienkach Trenčína Brindza, Peter: Trenčianska mestská elita a jej genealogické väzby v storočí stavovských povstaní. Stropkov – Trenčín – Lysá pod Makytou 2015, najmä s. 11–12, 167; Federmayer, Frederik: Postavenie úradníka a možnosti úradníckej kariéry v ranonovovekom Uhorsku. In: Duchoňová, Diana – Hanula, Matej a kol. (eds.): Človek raného novoveku. Bratislava 2020, s. 120.

mešťanstvo, osoby a rody aktívne v mestskej správe, ale aj iné popredné vedúce skupiny mestskej society.¹⁸ Z takto špecifikovaných mestských elít sa pozornosť v prípade Skalice bude v predložennom príspevku sústreďovať na osoby zastávajúce post richtára, mešťanostu a mestského kapitána s priahliadnutím na výpovednú hodnotu dochovaných testamentov, pozostalostných súpisov a delieb majetkov ako i množstvo ďalších prameňov z mestského archívu Skalice, ktoré dopĺňajú obraz podrobnejšie predstavených osobností mestskej správy.

STAV A CHARAKTER PRAMENNEJ ZÁKLADNE

Testamenty, ako písomné vyjadrenia poslednej vôle poručiteľa vo vzťahu k vlastnej rodine a najmä hnutelnému i nehnuteľnému majetku, vznikali v Uhorsku na základe zvykového práva a k ich zákonnej úprave prišlo až v roku 1715.¹⁹ Samozrejme, že takto vyjadrená posledná vôľa musela spĺňať isté náležitosti, ako bol vek dvanásť rokov, zdravý rozum, schopnosť prejavíť vlastnú vôľu pred adekvátnymi svedkami, najčastejšie členmi senátu a majetok musel byť voľne disponovateľný.²⁰ Z hľadiska výpovednej hodnoty testamenty odzrkadľujú realitu, a teda veľmi presne poukazujú na majetkové pomery poručiteľa, pričom môžu niekedy prinášať aj informácie o vzťahu poručiteľa k majetku, resp. k vlastnej rodine ako dedičom, čím čiastočne poodhaľujú aj rodinné vzťahy, či už v kladnej alebo zápornej podobe.²¹ Okrem testamentov, ktoré tvoria najväčšiu časť písomností venujúcich sa majetkovej držbe mešťanskej vrstvy, možno k tomuto typu priradiť z hľadiska výpovednej hodnoty i pozostalostné súpisy a posmrtné delby majetku.

Prirodzene, pre výskum mestských elít na základe testamentov a príbuzných písomností je dôležitý stav pramennej základne k takto zvolenej téme. Najdôležitejším zdrojom informácií je archív mestského magistrátu, ktorý však pre časté požiare Skalice v rokoch 1559, 1583, 1592, 1601, 1615, 1620, 1631, 1639,²² vo-

18 Bada, Michal: Niekoľko úvodných poznámok k vývoju mestských elít v stredovekom a ranonovovekom urbánnom prostredí. In: Bada, Michal a kolektív (eds.): Z vrcholu na okraj. Elity a marginalizované skupiny v dejinách našich miest. Bratislava 2023, s. 18.

19 Haas – Kianička, Daniel: Výpovedná hodnota kremnických testamentov zo 16. storočia. Mesto a dejiny 4, 2015, 1, s. 6. Pozri tiež Luby, Štefan: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 2002, najmä s. 530–531.

20 Tamže, s. 7.

21 Duchoň, Michal: „Maličký statek, který mi Pan Buch propustil“ Dom a domácnosť malokarpatských mešťanov v 17. storočí vo svetle testamentov a pozostalostných inventárov. Historické rozhľady 2, 2005, s. 54–55. V Skalici je takýmto podrobným testamentom poodhaľujúcim vzťahy otca so synom a nevestou testament Jána Pogranyho z 10. apríla 1706 s dodatkami zo 17. decembra 1710 a 22. februára 1711. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Liber testamentorum et divisionum 1694–1806, č. 184 (staré č. 36), fol. 143–153.

22 Drška, Richard: Keď v Skalici oheň ničil... (požiare mesta v 16. a 17. storočí). Záhorie 19, 2010, 1, s. 2–3.

jenské pohromy – z nich najmä Bočkajovo (Bochkay) povstanie²³ – je zachovaný pre druhú polovicu 16. storočia len torzovite, kompletnejšie až od počiatku 17. storočia, čo platí aj pre testamenty skalických mešťanov. V súčasnosti je tak možné z tohto pohľadu skúmať mestské elity Skalice na základe dvoch kníh testamentov z rokov 1617–1694 a 1694–1806 a 9 škatúl, ktoré obsahujú približne 1 400 kusov jednotlivín z časového rozpätia rokov 1605–1866.²⁴ Vôbec najstarší dochovaný testament skalického mešťana patrí mäsiarovi Mertlovi z roku 1541 a je uložený v archíve mesta Trnavy. Skalica totiž nevedela, ako rozdeliť dedičstvo po ňom, keďže skoro celý majetok odkázal deťom z druhého manželstva a podieľu sa domáhali i potomkovia z prvého manželstva, a preto si žiadala poučenie od trnavského magistrátu.²⁵

Ak zoberieme za smerodajné volebné záznamy zachytené v magistrátnych protokoloch precízne od 80. rokov 16. storočia, vystriedalo sa do roku 1711 na troch najdôležitejších postoch mestskej správy richtára, mešťanostu a mestského kapitána dovedna 69 osôb. Celkovo sa zatiaľ podarilo identifikovať v mestských písomnostiach testamenty, pozostalostné súpisy a delby 25 funkcionárov a 11 manželiek, pričom nie je vylúčené, že po podrobnejšom štúdiu genealogických väzieb a ich spresnení môže cifra pri ženských testamentoch ešte stúpnuť. Počet dochovaných písomností vzhľadom na počet osôb je pomerne nízky, čo napokon podčiarkuje i skutočnosť, že len v štyroch prípadoch máme k dispozícii testament príslušného mestského úradníka i jeho manželky.

Z hľadiska samotného pomenovania tohto právneho aktu skalickí mešťania používali označenia: testamentum/testament, pořadek, fassio/fassia, posledni wula, kssaft, ostatny wula, poručenstw, postremae voluntatis, porzizeny, dispositio, amicabilis compositio a stretávame sa i s posmrtnými súpismi a delbami nesúcimi titul consignatio seu inventar, resp. divisio/rozdyľ, a napokon pri senátorovi Matejovi Bosnayim má testament z roku 1702 formu úradného svedectva vystaveného mestom. Formálne usporiadanie skúmaných testamentov

23 Povstalci mesto obsadili na jar 1605, v lete ho dobyli spojené české a moravské vojská a držali ho až do roku 1607. Osud mestských písomností v týchto pohnutých časoch dokumentuje Protokol kúpy a predaja vinohradov z rokov 1592–1610, ktorý odcudzili v roku 1606 vojaci a do Skalice bol vrátený v roku 1608 z českého Písku. Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 23, 43–44.

24 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16); Liber testamentorum et divisionum 1694–1806, č. 184 (staré č. 36); kart. Testamenta No. 1–160 (1612–1809), Testamenta No. 161–300 (1615–1813), Testamenta No. 301–450, Testamenta No. 451–650, Testamenta No. 651–850, Testamenta No. 851–1000, Testamenta No. 1001–1150, Testamenta No. 1151–1262, Testamenta 1606–1745, 1788–1866.

25 Varsík, B.: Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia, s. 238–240, č. 137; s. 247–248, č. 144; s. 248–250, č. 145; s. 251, č. 147; s. 251–253, č. 148; s. 253, č. 149.

má v zásade ustálenú štruktúru,²⁶ na úvod najčastejšie s invokačnou formulkou v znení: „*Ve jmeno Nerozdilnej Trojicý Svatej Boha Oce, Sina ý Ducha S.*“, a po nej informáciu o telesnej nemoci poručiťa a zdravom rozume, pri ktorom činí testament s odkazom duše do rúk Všemohúceho a tela ku kresťanskému pochoванию.²⁷ Zriedkavo figurujú už v tejto úvodnej pasáži svedkovia alebo poručníci, ktorí majú dozerat' na výkon ustanovení testamentu a želaní testátora, častejšie však býva táto pasáž zaradená až na konci testamentu.²⁸ Výnimočne sa objavujú aj odvolávky na právne zvyklosti platné v Uhorsku, obsiahnuté v Tripartite. V roku 1616 sa odvolával na čl. 57 I. časti o voľnom nakladaní šľachtica so svojím majetkom Bazil Helciades, v roku 1668 sa na rovnaký článok a navyše čl. 13 a 14. III. časti o priznaniach pred richtárom a prísaznými a nadobúdaní držby dedičstva odvolával Ján Rokitay.²⁹ Krátke arengy ako súčasť úvodných pasáží sú skôr výnimočné, a poukazujú najmä na nestálosť ľudského života na tomto svete a neistú hodinu smrti. Anna Šimonovičová (Ssimonovith) konštatuje v auguste 1680 „*dobru pamiet gesscze magicze, niniegssy swieta tochtó nestale czase a metliczku moroweg rany, ktoru na nas myly P. Buch, dopuszczaty raczy, przed oczyma swimym magicze ...*“, a preto pre prípad choroby robí testamentárnu dispozíciu.³⁰

V pozícii svedkov sa najčastejšie objavujú členovia senátu, prípadne iné významné osoby žijúce v meste. V testamente Jána Bogátého z roku 1637, ktorý okrem pôsobenia v správnych štruktúrach mesta bol skalickým kráľovským

26 Porovnaj Haas – Kianička, D.: Výpovedná hodnota kremnických testamentov zo 16. storočia, s. 7.

27 V roku 1616 sa vyjadril bývalý mestský notár a richtár Bazil Helciades takto: „*Ya Basylius Hilkowic jsauc od Pana Boha všemohucihó nemocy navšřiven, a považujice nestalost vieku, věduc o tom, že smřt jřsta, ale hodina její nejřsta. Smřřvše se se Panem Bohem a Stvřřitelem svym, strany tohto maličkeho statku sveho který jsem službami svymi vyslužil, a protož ho take mohnu dati komu chce a ma dobra vůle jest.*“ Anna Klimková, vdova po Václavovi Hanákovi v roku 1631 uviedla: „*Ja Anna Klymkovich pozustala vdova po neb. dobrej pamietí panu Václavovy Hanakovy spolumiešřieninu a obyvately miesta tohto Skalice. Uznávajic nestalost zřyvota meho tielesneho nevieduce take dne, ani hodiny v kterau by mnie Pan Buch povolati račil pokud ješřtie při dobry pamietj zustavam pořiadek tento učiniti sem umynila. Však přednie dušy mu mylu v ruce Krysta Pana a Spasitele meho poručim, tielo pak odkud poslo, obyčejem křřtianskym a kathyolckym poctive k zachráníeni.*“ Andrej Ribenský v roku 1655 hovorí: „*Ego Andreas Ribenskj, sentiens se in sanitate habere defectum, mente tamen sana et integra, de bonis meis a domino Deo mihi concessis dispositionem facere constitui in hunc modum ut sequitur. Primum et ante omnia animam meam Deo et Redemptori meo commendo, corpus autem terrae unde traxit originem ad honestae sepeliendum lego.*“

28 Výnimku predstavuje napr. testament Kataríny, manželky Eliáša Pergera (Bergera) z 21. marca 1635. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 71r.

29 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamenta No. 161–300, č. 218; Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 316v. Štenpien, Erik: Tripartitum. Bratislava 2008, s. 113, 271.

30 Tamže, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 364r. Príklady areng aj v poznámke 27.

tridsiatnikom, sú zachytení skalický dekan Tobiáš Bolerázy, richtár Ján Baterna, kráľovský účtovník Štefan Kersztúri a senátori Ján Tarek a Juraj Pograni.³¹ V roku 1680 nechala spísať svoj testament Anna Šimonovičová (Ssimonovith), manželka Michala Gericího (Gericzy), a to v prítomnosti richtára Jána Pogranyho, kanonika a skalického dekana Michala Imricha Sustoviča (Szustovicz), mešťanostu Jána Jančíka (Janczik), senátorov Františka Mateja Bosnayho, Jána Šomoda (Somody), Juraja Senéšiho (Szenniessy) a notára Jána Lonského.³²

Dôležitou súčasťou, ktorá umožňuje približne datovať dobu smrti poručiteľa, bol údaj o publikovaní a vyhlásení testamentu, pričom osoby, ktoré boli v pozícii dedičov, alebo sa domnievali, že majú nárok na dedičstvo, často vzniesli protestáciu proti obsahu testamentu. Testament Jána Baternu, spísaný počas morovej epidémie v Skalici 27. augusta 1645, bol otvorený a prečítaný v dome testátora 7. júna 1646 v prítomnosti richtára Štefana Bajčího (Baychy), Juraja Baternu, Jána Rakolupskeho a Jánových sestier Kataríny a Kristíny.³³ Stalo sa tak približne mesiac po tom, čo Ján pred 10. májom zomrel.³⁴ Proti testamentu dlhoročného skalického richtára Jána Pogranyho protestovali pri jeho publikácii 1. júla 1712 na radnici v prítomnosti senátu syn Pavol svojím menom i menom sestry Kataríny a vnuk Ján menom matky Evy Slováčkovej (Slowacsek), vdove po Jurajovi Pograny a obaja protestujúci si vyžiadali vydať kópiu testamentu.³⁵ Úradné osoby, najčastejšie senátori spolu s notárom však nevystupovali aktívne len pri spisovaní testamentu, ale po smrti testátora dozerali aj na publikovanie a výkon testamentu.³⁶ Platilo to o to viac, že väčšina testamentov bývala najčastejšie uložená v archíve mestského magistrátu.³⁷ Dozor sa sústreďoval i na dohľad nad základinami, ktoré vznikli na základe závetov a vyplácali sa z nich peniaze za zádušné omše, magistrát kontroloval i výkon poručníctva nad neplnoletými dedičmi a jeho ochrany sa dovoľávali aj vdovy.³⁸

Čo sa týka jazyka skalických testamentov, pozostalostných súpisov a posmrtných delieb majetku, dominuje dobová slovenčina s prvkami miestneho nárečia,

31 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 81v.

32 Tamže, fol. 365v.

33 Tamže, fol. 158r.

34 Tamže, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 547r.

35 Tamže, Liber testamentorum et divisionum 1694–1806, č. 184 (staré č. 36), fol. 152–153.

36 Švecová, Adriana: Trnavské meštianske závetý (1700–1871) I. zväzok. Trnava 2014, s. 39. Bývalo zvykom, že sám testátor prosil poručníkov o dozor, prípadne im každému odkázal po 1 fl. alebo toliari ako to urobil v roku 1680 aj Michal Gerecy. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 373v.

37 Duchoň, Michal: Testamenty modranských a svätajurských mešťanov ako prameň k dejinám každodenného života v ranom novoveku. In: Ragačová, Júlia (ed.): Diplomatická produkcia v stredovekom meste. Bratislava 2005, s. 243.

38 Švecová, A.: Trnavské meštianske závetý (1700–1871), s. 40.

a to bez rozdielu, či išlo o mešťanov, alebo i významnejších šľachticov. Z celkového počtu 36 písomností testamentárneho charakteru je len 5 napísaných v latinčine – Petra Belayho, Andreja Rybenského a jeho manželky Anny, Mateja Bosnayho a delba majetku po nebohom Štefanovi Potockom a 2 v maďarčine – Jána Mellegha a Františka Zombatého. Latinčina okrem samotných textov testamentov sa najviac uplatnila v úvodných formulkách a pri spomenutých záznamoch o publikovaní.

Z konkrétnych písomností sa svojou výpovednou hodnotou radia k zaujímavejším testament bohatého mešťana Jána Batrnu z roku 1645, testament kráľovského tridsiatnika a richtára Jána Bogáteho z roku 1637, delba a postupný predaj majetkov talianskeho rodu Fabianovcov z rokov 1602–1609, testamenty tridsiatnika Jána Rokitaja a jeho prvej manželky Barbory Kerestúri z rokov 1668 a 1645, testament bohatého šľachtica a richtára Václava Hanakyho z roku 1626 a jeho manželky Anny Klimkovich z roku 1631, testament mešťana Martina Nemravu z roku 1691, ktorý zomrel bez mužského dediča, pozostalostný súpis domácnosti z roku 1617 po kráľovskom tridsiatnikovi a richtárovi Tomášovi Klubnikovi, delby majetkov po mešťanostovi Tomášovi Tichom z roku 1636 a ilešháziovskom familiárovi a richtárovi Jurajovi Wereswarym z roku 1617, ako i testament bohatý na informácie o medziľudských vzťahoch vo vlastnej rodine richtára Jána Pogranyho z rokov 1706–1711.

Veľmi výraznou tendenciou, ktorú pri obsadzovaní čelných mestských funkcií badať už od prelomu 16. a 17. storočia, je skutočnosť, že sa v nich čoraz viac presadzovali príslušníci drobnej šľachty, armalisti, familiári majiteľov okolitých hradných panstiev či osoby pôsobiace v kráľovských službách, najmä na pozícii tridsiatnikov. Potvrdzujú to aj tu publikované biografické medailóny osobností, z ktorých len jediný mal status mešťana. Vo veľkej miere to predznamenáva aj ich rodinné väzby a vzťahy v rámci mesta a, samozrejme, zamestnanie a zabezpečenie príjmov zodpovedajúce dobovým predstavám raného novoveku o statu-se šľachtica. Okrem spoločného menovateľa, ktorým bolo dlhodobé zastávanie niektorej čelnej funkcie v správe mesta, sa pri vyššie zmienených osobnostiach ukazuje aj ďalšia tendencia, a to kombinácie zamestnania v správe mesta s inou funkciou, čo spolu s pozemkovým vlastníctvom v chotári Skalice i blízkom okolí diverzifikovalo ich príjmy, a v prípade výpadku niektorého z nich to nemuselo rodinu výraznejšie negatívne zasiahnuť. Na poste tridsiatnikov sa tak uplatnili Ján Bogáty, Václav Hanák, Tomáš Klubnik a Ján Rokitaj. Pre Juraja Verešváriho bolo zrejme hlavným zdrojom príjmov pôsobenie v službách palatína Štefana Ilešháziho. Bratia Fabianovci a pravdepodobne aj Ján Pograny sa venovali kupectvu. Iné zamestnanie ako mestskú funkciu treba predpokladať aj pri zostávajúcich osobnostiach Jánovi Batrnovi, Martinovi Nemravovi a bratoch Tichých, čo môže potvrdiť v budúcnosti ďalší výskum.

Výnimočne sa dá prostredníctvom testamentu nazrieť aj do medziludských vzťahov v rodinách skalických mestských elít. Ťažkú situáciu mal pri koncipovaní svojho testamentu Ján Pograny, keďže jeho vlastný syn Pavol a Eva, vdova po jeho mladšom synovi Jurajovi, sa neznášali s Jánovou druhou manželkou Alžbetou Klinkovskou a po Jánovej smrti proti testamentu otca okamžite protestovali. Pavol Pograny mal zrejme už v mladosti ťažkú povahu a opakovane počas štúdií vo Viedni a Užhorode spôsobil otcovi starosti svojím správaním. Svojho svokra Martina Nemravu zasa nemal v oblube Pavol Ernest Salix. Po Nemravovej smrti totiž spísal zoznam finančných i vzťahových príkóri, ktorým čelil ako jeho zať.

Zaujímavý problém predstavuje aj epitaf Jána Rokitaja, ktorý sa spolu s druhou manželkou Alžbetou Máriou Baršňovou nechal pochovať v krypte Kostola Bolestnej Panny Márie skalického františkánskeho kláštora. Hoci nápis na mramorovej doske je datovaný do roku 1648, obaja manželia žili ešte ďalších dvadsať rokov. Ján zomrel v októbri 1668 a vdova Alžbeta Mária bola nažive ešte v roku 1682.³⁹ Ako vysvetlenie sa ponúka, že si dosku nechali obaja manželia vyhotoviť v predstihu, azda v obave náhlej smrti v dôsledku epidémie, prípadne sa tak mohli rozhodnúť v súvislosti so stavebnými úpravami kláštorného chrámu.

39 ŠA TT, PA Skalica, Pozostalosť Jozefa Šátka, kart. 36 Reha-Ru. Rokitajov testament z roku 1668, ako i skutočnosť, že Alžbeta Mária žila ešte v roku 1682, vyvracajú starší názor Miroslava Mindáša, ktorý predpokladal, že v Skalici žili v krátkom čase po sebe dvaja Jánovia rovnakého priezviska. V skutočnosti, aj podľa záznamov zo skalickej matriky narodených, ide o jednu a tú istú osobu. <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F=-YNCL3-?i=158=&cc=1554443&cat=1467769>> [14. 3. 2024]; Mindáš, Miroslav: Heraldické náhrobníky zo Skalice. In: Heraldika na Slovensku. Martin, 1997, s. 94–99.

MEDAILÓNY OSOBNOSTÍ⁴⁰**BATRŇA JÁN – bohatstvo skalického patriciátu****varianty priezviska:** Baterna, BattŇna**status:** šľachtic⁴¹**rodičia a súrodenci:** staršie sestry Katarína a Kristína⁴², brat Juraj.⁴³ Manželkou Juraja bola Marketa Dankowich spomínaná v roku 1632.⁴⁴**konfesia:** katolík**zamestnanie:** mestský podnotár, pravdepodobne v rokoch 1617–1621.⁴⁵**verejné funkcie:** senátor 1623–1624, 1626–1628, 1629–1631, 1632–1634; mestský kapitán 1631–1632; mešťanosta 1638–1641, 1643–1645, 1646–1647; richtár 1636–1638, 1641–1643; 21. januára 1641 po smrti richtára Štefana Potockého ho centumviri ako mešťanostu poverili zastávať do volieb aj úrad richtára⁴⁶**vlastná rodina:** manželka Alžbeta Prasatka, dcéra Alžbeta (* 10. mája 1629)⁴⁷, vydatá za Martina Lužického (Lužiczky)⁴⁸**nehnutelný majetok:** dom na námestí odkázaný Jánovi matkou (po vyplatení oboch sestier), ktorý nechal po požiari v roku 1620 nanovo zaklenúť a osadil novým krovom, po požiari v roku 1639 znovu pokryť šindľom – odkázal manželke a dcére Alžbete, tie mali vyplatiť z neho obe Jánove sestry. Dom lokalizovaný vedľa domu Andreja Révaja (Révay) bol v roku 1650 ocenený na 1500 fl., z nich

40 Štruktúra jednotlivých záznamov vychádza z prác Frederika Federmayera. Federmayer, Frederik: Archontológia a jej význam pre genealogický výskum. In: Genealogicko-heraldický hlas 19, 2009, č. 1–2, s. 3–12; Federmayer, Frederik: Juraj Rakovický (†1657) – riaditeľ Uhorskej komory (archontologicko-biografický profil). In: Historické štúdie 47, 2013, s. 89–98. Z týchto záznamov sme sa snažili určiť varianty priezviska, status, dátum a miesto narodenia, rodičov a súrodencov, konfesiou, zamestnanie, dôležité funkcie v mestskej správe, vlastnú rodinu, hnutelný a nehnuteľný majetok, zbožné odkazy, dátum spisania testamentu a dátum a miesto úmrtia. V prípade, že sa niektoré údaje nepodarilo zatiaľ zistiť, príslušný záznam sme vypustili.

41 Ján spolu s bratom Jurajom boli povýšení do šľachtického stavu Ferdinandom II. v roku 1628.

Szluha, Márton: Nyitra vármegyeék nemes családjai. I. kötet. A-K. Budapest 2003, (CD-rom).

42 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 677r–677v. Obe žili ešte v roku 1650. Jánovým švagrom bol Ján Dubovič (Dubowicz).

43 Tamže, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 158r.

44 Sasinek, František Vítazoslav: Počet Obecný miesta Skaliczce. In: Slovenský letopis 4, 1880, sošit 3, s. 238.

45 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 122.

46 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 417r.

47 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F=Y8NW9-?i5=&cc1554443=&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV1XR-R8P> [21. 2. 2020]

48 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 677r–677v.

mal Martin Lužický vyplatiť Kataríne a Kristíne po 500 fl. Namiesto toho im dal vlastný otcovský dom na Potočnej ulici s majerom v hodnote 650 fl. a Alžbeta im postúpila nejaké peniaze z vinohradov a postupne mala splatiť 500 fl.⁴⁹ Ak by sa manželka Jána Batrnu znovu vydala, mala jej časť domu pripadnúť dcére, ak by aj tá zomrela, mal dom prejsť na obe jeho sestry a ich potomkov. Vlastné role nemal žiadne, nejaké mal len v zástave, do vyplatenia ich mali užívať žena s dcérou. Tri vinohrady „*W blinnicznych, w Wysokych polech, w Krawich horach*“ odkázal dcére, dva „*we Sspetych a w Starych horach*“ spolu s jedným zastaveným „*w Nowosadich wrchnich*“ do vyplatenia pripadli manželke.

hnuteľný majetok: 1400 fl. v dukátoch, toliaroch a starých kráľovských; pohľadávky, ktoré mal Ján Batrna voči mestu za 17 meríc pšenice 34 fl., za koňa 25 tvrdých toliarov,⁵⁰ za pětitku⁵¹ červeného vína 25 fl., 69 fl. mu dlhoval Štefan Bajči (Bagchy), za čo dal Baternovi do zástavy strieborný pohár, za koňa 21 tvrdých toliarov dlhoval notár Ján Rakolupský. Spolu s ďalšími menšími dlhmi si všetko mali rozdeliť manželka a dcéra. Ak by manželka zomrela, má všetko pripadnúť dcére, v prípade smrti dcéry sa jej diel mal rozdeliť medzi Jánovu manželku a deti jeho dvoch sestier. V truhlici uschovanej na hrade Ostrý Kameň bolo 7 pozlátených pohárov, 6 strieborných pásov, asi 14 zlatých prsteňov, aj to si mali rozdeliť manželka a dcéra. Hnuteľné veci, ako obilie a víno odkázal Ján manželke a dcére Alžbete. 40 fl., striebornú šablú a granátový kabát odkázal Jánovi Dubovičovi (Dubowicz). Granátovú mentieku bratovi Jurajovi Baternovi. Dlh 60 fl. náležiaci nebohému Lukášovi Luboveckému (Lubowyczky) mala manželka zaplatiť farskému kostolu.

zbožné odkazy: Ján Batrna odkázal na zádušné omše 100 fl. františkánom; 10 fl. na kopáčsky (debnársky) oltár. V prípade vymretia potomkov po dcére a Jánových sestrách polovica statku má pripadnúť františkánom a druhá farskému Kostolu sv. Michala Archanjela.

dátum spísania testamentu: 27. augusta 1645

dátum a miesto úmrtia: † pred 10. májom 1646, Skalica⁵²

49 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 677v.

50 Hodnota tvrdého toliara sa menila. V roku 1625 to bolo 1 fl. 25 den.; v roku 1632 to bol 1 fl. 70 den.

51 Pětitka – sud o objeme 5 urien.

52 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 230.

BOGÁTY JÁN – bohatstvo i dlhy kráľovského tridsiatnika**varianty priezviska:** Bogaty de Dées, Bogathj, Bogathy, Bogathj, Bogati**status:** šľachtic⁵³**rodičia a súrodenci:** otec Štefan Bogáthy, matka Žofia Beczency⁵⁴ (* okolo 1560 – † pred 1595), bratia⁵⁵**konfesia:** katolík**zamestnanie:** kráľovský tridsiatnik v Skalici 1623–1637⁵⁶**verejné funkcie:** senátor 1616–1617; richtár 1617–1618, 1620–1621**vlastná rodina:** manželka Katarína Zongor,⁵⁷ dcéra Anna⁵⁸, manželka Juraja Hanakyho

nehnutelný majetok: dom na námestí, majer, role, vinohrady, záhrady, poddavných s mlynom v Popudínach⁵⁹ odkázal manželke Kataríne, po jej smrti deťom alebo jej dcéry Anny a Juraja Hanakyho majú pripadnúť $\frac{3}{4}$ majetkov, $\frac{1}{4}$ – t. j. majetky darované Jánovi rodinou Beczency (Beczency) za ochranu písomných dokumentov na ich skalické majetky v čase stavovských povstaní, odkazuje späť jej príslušníkom. Väčší vinohrad „w Hlinicich“ odkázal manželke. Menší vinohrad „Hlinik“ a vinohrad „Zlodegowecz“⁶⁰ spolu s roľami, lúkami a záhradami v prípade smrti detí dcéry Anny majú pripadnúť Michalovi Bogátému (Bogáthy). Mlyn v Popudínach, ktorý bol 70 rokov pustý a Ján ho znovu vybudoval, odkázal zaťovi Jurajovi a jeho deťom, v prípade ich smrti mohli mlyn obdržať príbuzní z rodu Bogáty (Bogáthy), ale najprv mali zaťovi Jurajovi vyplatiť 1 000 fl.; podiely alebo čiastky na majetkoch „Salayskych, Tolvayskych a Somodskych“, ktoré nechal Ján v úžitku brata, odkázal deťom Anny a Juraja Hanakyho.

53 Rod bol povýšený do šľachtického stavu v roku 1546 Ferdinandom I. v osobe Jána Literáta z Boghátu. Feder Mayer, Frederik: Kráľovskí úradníci a šľachta v pomoháčskom období. In: Drahošová, Viera (ed.): Skalica. Skalica 2014, s. 875.

54 Žofia bol dcérou zástupcu palatínskeho miestodržiteľa a radcu Uhorskej komory Klemeneta Beczencyho a Uršuly Thyburezovej. Za Štefana sa vydala v Skalici 27. septembra 1579. Slovenský národný archív, Zay – Ugrocz, Bučiansky archív, Kališovské písomnosti, Razghovské, kart. 297; Feder Mayer, Frederik: Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov palatínskych miestodržiteľov). In: Historický časopis 59, 2011, č. 3, s. 511–513. Štefanovým bratom bol František Bogáty, ktorý patril v roku 1613 k popredným predstaviteľom evanjelikov v Skalici. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. domorum 1572–1613, č. 188 (staré č. 8), fol. 114v, 268v–269r.

55 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 81r. Keresteš, P.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku IV. Nitrianska stolica, s. 29 uvádza ako Jánovho brata Františka, ale pravdepodobne to bol jeho strýko.

56 Feder Mayer, F.: Kráľovskí úradníci a šľachta v pomoháčskom období, s. 876.

57 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 807v, 808v.

58 V čase spisania testamentu 3. augusta 1637 bola už nebohá.

59 Dnes časť obce Popudinské Močidlany, okr. Skalica.

60 Vinohradnícke hory v skalickom chotári.

hnuteľný majetok: mentieku a pozlátenú šablú odkázal Ján Michalovi Bogátému (Bogáthy); 50 fl. Helene Melegovej (Melegh); podlžnosti voči Uhorskej komore boli 6 fl., ak by sa objavili ďalšie, má ich vyrovnať jeho manželka Katarína; mentieku odkázal strýkovi Štefanovi Potockému.⁶¹

Súpis dlhov nebohého Jána Bogátého (Bogáthy), ktoré v roku 1653 vymáhal súdnou cestou jeho zať Juraj Hanaky. Požičal mu: 120 širokých toliarov v roku 1633, ktoré mal nebohý splatiť Menhartovi Marsinajovi; 150 fl. minutých na lekára v čase choroby nebohého; 70 fl. na pohreb nebohého; 75 fl. za postavenie majera pred Hornou bránou; 50 fl. na cesty do Prešporka pri skladaní tridsiatnických účtov v Uhorskej komore; 318 fl. na opravu domu na námestí po požiari v roku 1639; 60 fl. investovaných v roku 1638 do vinohradov nebohého; 50. fl. investovaných do vinohradov v roku 1639; 140 širokých toliarov na vyplatenie majetku nebohého; iné doplatky na lekára a za reštancie voči Uhorskej komore.⁶²

zbožné odkazy: Ján Bogáty odkázal františkánom 2 sudy, teda 20 vedier z úrody nového vína.⁶³

dátum spísania testamentu: 3. augusta 1637

dátum a miesto úmrtia: † 20. augusta 1637, Skalica⁶⁴

61 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 80v–81v.

62 Tamže, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 807v, 808v. Okrem toho boli pri tomto súpise i potvrdenia o dlžobe voči Václavovi Hanakovi vo výške 13 dukátov a 10 tvrdých toliarov z roku 1625 a 80 fl. z roku 1626. Tamže, fol. 809r.

63 Tamže, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 81v. V Skalici sa najčastejšie používal sud o objeme 10 vedier, čiže urien. Urna – 54,4 l.

64 Tamže, Pozostalost Jozefa Šátka, kart. 4 Bla–Br.

FABIAN DANIEL – Taliani v Skalici**varianty priezviska:** Ffabian, Italus, Wlach**status:** šľachtic⁶⁵**rodičia a súrodenci:** brat Ján, žijúci v Skalici, sestry Mathiusa, vydatá za Petra Muruzhule a Sabida, vydatá za Petra Derejana (Dereġan), žijúce obe v Taliansku⁶⁶**zamestnanie:** kupec**verejné funkcie:** senátor 1594–1596, 1597–1599; richtár 1599–1600**vlastná rodina:** manželka spomínaná v roku 1587 a v roku 1600 pod menom Alžbeta⁶⁷

nehnutelný majetok: Daniel odkázal celý majetok svojim dvom sestrám. Sabide pripadla polovica domu na rohu ulice vedúcej k Dolnej bráne vedľa pustého domu nebohého „Baboczage“; polovica majera pred Dolnou bránou; vinohrady „Spetth“ a „Kolebka“⁶⁸; role o veľkosti 28 ½ honu obsiate oziminami i jarinami, dve rúbanice. Jej manžel Peter Derjan (Dereġan) podiel predal 19. mája 1602 za 1 109 fl. inému Talianovi Petrovi Valentovi (Walent). Do tejto sumy sa rátali dlhy, ktoré ostali po bratoch Danielovi a Jánovi a Peter ich mal zaplatiť. Kupcom do Viedne 273 fl. 30 grajciarov a iným kupcom 505 rakúskych toliarov.⁶⁹ Deťom po sestre Mathiusi pripadla druhá polovica majetku, a to polovica domu, vino-

65 Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej MNL), Archív Uhorskej komory: Conscriptiones portarum (Sectio „E. 158“), Comitatus Nitriensis Regestum Taxae Nobilium Unius Curiae et Armalistorum, Item Molitorum, Anabaptistarum et Iudeorum in Comitatu Nitriensi existentiorum Anno domini 1600, fol. 71. Armáles bol vyhlásený na kongregácii v roku 1595. Keresteš, P.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku IV. Nitrianska stolica, s. 70.

66 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. domorum 1572–1613, č. 188 (staré č. 8), fol. 299r; Peter Muruzhule zomrel pred 30. májom 1604. Tamže, fol. 283r.

67 Tamže, fol. 87v, 232r. Keresteš, P.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku IV., s. 70 spomína k roku 1608 Danielových synov Jána a Daniela ml., ktorých otčimom mal byť ich starší brat Peter, zvaný Derreáo študujúci v Taliansku. Peter Derjan (Dereġan) bol však mužom Sabidy, sestry nebohého Daniela Fabiana, a bol splnomocnencom v Taliansku žijúcich príbuzných nebohých Daniela a Jána Fabianovcov. V rokoch 1602 a 1604 v Skalici usporiadal veci ohľadom dedičstva po bratoch, pričom majetok predal Petrovi Valentovi (Walent). Do Skalice sa vrátil ešte v rokoch 1608–1609, keďže Peter Valent (Walent) zomrel a majetok pravdepodobne nestihol splatiť. Peter Derjan (Dereġan) spomína, že majetky boli veľmi spustošené v dôsledku povstania a on sám sa veľmi finančne vyčerpal. Preto 2. júna 1608 pred odchodom do Talianska splnomocnil na ochranu a obranu práv na tieto nesplatené majetky Jána Jasenského (Jazzensky). Tamže, fol. 299r–300r. Konkrétne išlo o polovicu majetkov nebohých Daniela a Jána Fabianovcov, ktorú Peter Valent (Walent) do svojej smrti nezaplatil. Peter Derjan (Dereġan) po svojom návrate z Talianska predal tieto majetky 25. apríla 1609 Jánovi Jasenskému (Jazenský) a jeho manželke za 228 fl. Tamže, fol. 300r a 301v.

V roku 1594 pri zámene vinohradov medzi Danielom Fabianom a Jánom Strážnickým (Strazniczki) sa uvádza ako Danielova manželka Kristína. Nie je zatiaľ jasné, či ide o chybu pisára alebo mal Daniel postupne dve manželky. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. vinearum 1581–1593, č. 189, (staré č. 9), fol. 114r, 115r.

68 Ide o vinohradnícke hory.

69 1 toliar = 70 rakúskych grajciarov v roku 1602. Tamže, fol. 260v.

hrady „w Hliniku“ a „w Spetich“ a 28 ½ honu rolí, ktoré zmocnenec Peter Derjan (Dereĵan) predal v roku 1604 za 1109 fl. opäť Petrovi Valentovi (Walent).⁷⁰ Spomenutý nárožný dom vedľa Petra Baboča (Babocz) kúpil Daniel v roku 1587 za 200 fl. od Mateja Cholbových (Cholbowých).⁷¹

Manželka Alžbeta ako vdova kúpila dom „w Rzitopasych“ medzi domami Jána Bednára (Bednarz) a Martina Smrdirobota v roku 1600 za 230 fl. od Františka Tihlára (Tihlarz).⁷²

hnuteľný majetok: nebohí bratia Daniel a Ján mali pohľadávku voči Talianovi Baptistovi Dezban vo výške 290 rýnskych za kupecké veci. V roku 1604 musel preto predať Dezban dom „w Dlazeny uliczi proti w Jattkam leziczi“, tzv. „Wictorinowski“ v hodnote 400 fl., z týchto peňazí mali byť vyplatení veritelia.⁷³ Ďalšiu pohľadávku mali bratia voči obchodníkovi Martinovi Derjanovi (Dereĵan) vo výške 220 rýnskych, ktorý bol tiež ich švagrom.⁷⁴ V roku 1604 bol už Martin Derjan (Dereĵan) nebohý, a preto došlo k predaju jeho domu spolu s vinohradom „w Wyssokem poli“ o 5 greftoch, aby sa mohli vyplatiť veritelia.⁷⁵

dátum spísania testamentu: pred 19. májom 1602 prebehla deľba majetku⁷⁶

dátum a miesto úmrtia: † 7. – 18. februára 1600, Skalica⁷⁷

70 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. domorum 1572–1613, č. 188 (staré č. 8), fol. 283r–283v.

71 Tamže, fol. 87v.

72 Tamže, fol. 232r.

73 Tamže, fol. 288v–289v.

74 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. vinearum 1581–1593, č. 189 (staré č. 9), fol. 59v.

75 Tamže, fol. 281r–282r. 1 rýnsky = 60 grajciarov v roku 1604. Spomenutý vinohrad kúpil a od roku 1591 pôvodne vyplácal Daniel Fabian, v roku 1593 ho však prepustil švagrovi Martinovi Derjanovi, ktorý mal doplatiť zvyšnú sumu. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. vinearum 1581–1593, č. 189 (staré č. 9), fol. 59r–59v.

76 Tamže, fol. 260r.

77 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 204.

HANAK VÁCLAV – richtárom otec aj syn**status:** šľachtic⁷⁸**konfesia:** katolík**zamestnanie:** Václav – v roku 1623 sa spomína ako kráľovský tridsiatnik v Senici⁷⁹**verejné funkcie:** senátor 1610–1611, 1612–1614, 1621–1622, 1626–1627; majster viničných vrchov 1609–1610, 1611–1612, 1614–1615; mešťanosta 1617–1621, 1625–1626; richtár 1615–1617, 1622–1624**vlastná rodina:** manželka Anna Klimkovich a syn Juraj (*1611) spomínaní v roku 1626.⁸⁰ Jurajovou prvou manželkou bola Anna Bogáthá, druhou Eva Papová⁸¹**nehnutelný majetok:** Ján odkázal všetky nehnuteľnosti – dom a vinohrady manželke a synovi, ak by sa manželka znovu vydala, mala dostať 200 toliarov a vinohrad „w Zlodiegowczych“. Syn Juraj, v prípade, že nebude mať potomkov, mohol majetok odkázať komu chce.

Anna odkázala celý majetok synovi Jurajovi.

hnuteľný majetok: Václav odkázal manželke 4 strieborné pásy, ostatné zlaté a strieborné veci spolu so šatstvom synovi Jurajovi. U dlžníkov alebo v hotovosti mal Václav 631 dukátov, 3 000 toliarov a 26 ½ grajciara, 4 500 fl. v drobných minciach. 50 sudov vína sa malo predáť a peniaze odložiť pre syna Juraja.⁸² 12 fl. odkázal Kataríne Uhlíčkovkej (Uhlyczkowa) a malo sa jej aj istej Márii dať na sukne „lindyssowze“. Jurajovi Tichonovi odpustil polovicu z dlhu 200 fl. Václav sám dlhoval spolu 13 fl. 40 den.

Anna dala chovanici Márii jalovicu, dve konopné plachty, dve konopné cíchy, dvojce tenké rukávce, jednu podušku, červený damaškový kabátik, súkna na ušitie sukne, barančinový kožuš, škrobenice, 5 fl. a pri vydaji sa jej mali vystrojiť

78 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 49.

79 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Acta privatorum C–H, 17–19. stor.

80 Tamže, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 59v, 52r. V závere testamentu žiada Václav poručníkov, aby „byl řačily bedlivu starost mitj jak na manzielku mu tak y na syna meho jestly zieby pak miely od nekoho ublizenj vedle nich staly aby ochraniovaly a chraničj byly. Syna meho na všelyjake dobre věci a mravy cvičily a vedly coby předkem bylo ke cti Panu Bobu a duši geho k spasenj a dobrým lydem ku potiešenj. Stateček pak který sem mu poručil ten, aby ste mu do ruku nedávaly, nez pod mocy svau miely az. do zrostu a věku dospieleho a do rozumu zdravého, nybř na zadost jeho s tebo statku jemu na marne věci a daremnj utratu nic nedaly, ale radiej k tomu statečku po mně zustaleho více zhromazdiovaly a přispařaly kdez se ya v tom mnoha odsľubovatj Pan Buh rač v tom věčna odpłata byti.“

81 Sobáš uzatvorili v roku 1640. <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939N-W4C3-7?i=715&cc=1554443&cat=1467769>> [4. 4. 2023] Žila ešte v roku 1699, kedy sa spomínajú aj jej deti Štefan (*1654), Zuzana, manželka Daniela Klobussiczkeho, a nebohá dcéra Anna. ŠA TT, PA Skalica, Pozostalost Jozefa Šátka, kart. 12. V roku 1658 sa ako jeho manželka uvádza Eva Körmendy, pravdepodobne však ide o osobu totožnú s Evou Papovou, keďže predtým a po tom sa uvádza vždy ako jeho manželka Eva Papová. Tamže, MG Skalica, Emptiones et venditiones agrorum, č. 194 (staré č. 17), fol. 459.

82 V Skalici sa najčastejšie používal sud o objeme 10 vedier, čiže urien. Urna = 54, 4 l.

„*odavky*“. Zuzane Rohateckej (Rohateczkych) odkázala Anna modrý aksamitový kabátik so zlatými tkanicami, Albrechtovi Výborkových (Wyborkowych) 6 fl., Alžbete Klimkových (Klymkowjých) 4 fl., modrú cimazínovú sukňu a čapicu, vincúrovi 5 fl., Pučálkovej (Puczalczenie) červený kožuch a jeden „*czechel*“ (?), starej Bagitke (Bagitcze) kolárik „*co v Kyjovie syju*“ a jeden „*czechel*“, medzi chudobu sa mali rozdeliť ďalšie šaty a napokon viacerým osobám odpustila dlhy.⁸³

fundácie: Václav odkázal farskému kostolu sv. Michala peniaze, ktoré mal u viacerých dlžníkov, spolu asi 200 fl., františkánom sud vína, do mestského špitála sud vína, do mestskej školy na kúpu šiat pre chudobných žiakov „*mendikov*“ 12 fl.

Anna odkázala na hlavný oltár sv. Michala vo farskom kostole 100 fl.; františkánom 100 fl.; na oltár sv. Urbana 10 fl.; do špitála sud vína a chudobným obed; jedno teliatko si mali rozdeliť františkáni a špitál.⁸⁴

dátum spísania testamentu: 18. mája 1626.⁸⁵ Manželka Anna Klimkovich 14. marca 1631⁸⁶

dátum a miesto úmrtia: † medzi rokmi 1626–1629⁸⁷

83 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 60r.

84 Tamže, fol. 59v.

85 Tamže, fol. 51v–54r.

86 Tamže, fol. 60r.

87 ŠA TT, PA Skalica, Pozostalost Jozefa Šátka, kart. 12.

KLUBNIK TOMÁŠ – domácnosť kráľovského tridsiatnika**status:** šľachtic⁸⁸**konfesia:** katolík**rodičia a súrodenci:** brat Andrej⁸⁹**zamestnanie:** kráľovský tridsiatnik v Skalici pred rokom 1608⁹⁰**verejné funkcie:** senátor 1610–1612, 1615–1616; richtár 1608–1609**vlastná rodina:** manželka, synovia Michal⁹¹ a Juraj, dcéry Katarína, Fružina a Anna.⁹²**nehnutelný majetok:** dom na námestí medzi domami Juraja Melega (Melegh) a Link Janošky (Janossky), v ňom bola malá svetnica, komora, sieň, čeladná svetnica, na dvore komora a krmník, pod domom pivnica. Klubnik vlastnil ešte 2 stodoly, maštal, 8 ½ honu rolí, jeden vinohrad „*v Parnofajte*“ a jednu malú rúbanicu.**hnutelný majetok:** v malej svetnici – 2 stoly, 2 police, 2 zelené postele, 2 almary a v nich listy, 11 cínových mís, 6 cínových tanierov, 5 cínových kanvíc a 1 cínová fľaša, 4 stoličky s operadlami, biela truhlička, v nej šatka, jedny rukávce a dva kusy plátna, prázdna červená a biela truhlica, 11 slamníkov, jeden paplón;v komore – veľká truhlica v nej kožuch „*brunatny*“⁹³, paplón „*muchirovy*“⁹⁴, podšitá šubka „*tupltikitova*“ morskej farby, modrý podšitý kožuch, „*brunatna*“ sukňa, červená „*cimazinova*“⁹⁵ sukňa, „*tikitova*“⁹⁶ sukňa, „*brunatna*“ šubička Tomášovej manželky, mužská čiapka podšitá kuními kožušinami, „*granatova*“⁹⁷ šuba podšitá vlčou kožušinou, letná *granátová* mentieka, zelená „*jolseruha*“⁹⁸, v tej istej truhlici malá truhlička a v nej 3 strieborné poháre s pozláteným okrajom, biely strieborný pohár, potrhaný mužský strieborný pás, pozlátený ženský pás, ženský pás na červenom aksamite, vrchnák z veľkého pohára, 6 strieborných lyžičiek, dva zlaté prstene, tretí pozlátený, štvrtý strieborný s červeným kameňom; v spomenutej veľkej truhlici dve biele habánske misy, 6 menších misiek, 2 džbány s cínovými vrchnákmi, tretí džbán bez vrchnáka, 3 medené svietniky, plechová fľaša, zbrane – „*pulhak*“, krátka ručnica a šabľa; v ďalšej bielej truhlici v komore konopná plachta, jedna cvilichová⁹⁹ cícha, jeden „*kramsky*“ obrus, 5 domácich

88 Federmayer, F.: Kráľovskí úradníci a šľachta v pomoháčskom období, s. 876. Používal predikát z Hájnik a Slovenskej Lupče.

89 Pozostalosť Jozefa Šátka, kart. 20, fasc. Klo.

90 Federmayer, F.: Kráľovskí úradníci a šľachta v pomoháčskom období, s. 876.

91 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Litterae missiles 1616–1622, list z 12. februára 1618.

92 Tamže, Protocolum empt. et vendit. domorum 1614–1645, č. 193 (staré č. 23), fol. 412r–412v.

93 Červený.

94 Muchajer – orientálna vlnená látka z kože srsti, neskôr kombinovaná s hodváhom.

95 Jemné cudzozemské súkno.

96 Druh taftu.

97 Krvavočervený.

98 Mužský kabátec?

99 Lanové plátno.

obrusov, jeden „*kramsky*“ uterák, druhý uterák zo židovského plátna, jedna konopná plachta, jedna tenká plachta, 4 zástery „*recowé*“, 3 podbradníky, 2 zlatom a hodvádom vyšívane šatky, uterák zo židovského plátna, 2 konopné uteráky, dve rukávce, starý červený damaškový kabátik, druhý starý zelený „*tupltikito*vy“, 2 perlové „*przitek*“, 2 staré koberce; okrem toho v komore jeden biely škrich, sud prosa, sud prosnej kaše s mericou, tisíc šindľových klinec, železná obruč, železná riečica, bravčová masť, 51 drevených tanierov, jedna prázdna geletka, prázdny súdok, kosa, železné putá na koňa;

v sieni – jeden preš, malá kaďa, trečaf, „*vandliczka*“¹⁰⁰, 2 škrichy naplnené ražou;

v čeladnej svetnici – biela truhlica, v nej drobné železo, štok, stôl, lavica, truhlica na rezanie kapusty, 2 ražne, 2 rošty, 2 naberačky, 2 trečafy, korýtko na miešenie, 5 súdkov na ocot, medený hrniec;

v komore na dvore – kapusta (asi kvasená), tri menšie kade, „*tlmak*“, sedlo, ½ pôlta slaniny, 4 merice šošovice, hrniec bravčovej masť, železná píla, 4 merice jačmeňa;

v krmníku – 3 bravy, okrem toho (asi vo dvore) 15 oviec, 4 kravy, 2 jalovice, býk, 7 sviň a 7 prasiatok, 2 vozy, koč okutý železom, 2 brány, 4 „*hnojnicze*“, gréfy, pluh, 2 saní, prázdny biely škrich;

v pivnici – 6 sudov a 10 urien bieleho vína, 7 urien červeného, na dolievanie polovičný sud bieleho a 3 vedrá červeného vína, jeden malý súdok vína na ocot, prázdny malý súdok, jeden veľký a dva malé lieviky;

v dvoch stodolách – dovedna asi 23 kôp jačmeňa, suržica, ovos, pri stodole malý stoh ovsa;

v maštali – 3 kone;

zbožné odkazy: Tomáš s manželkou darovali farskému Kostolu sv. Michala strieborný kríž¹⁰¹

dátum písania testamentu: 10. decembra 1617 pozostalostný súpis¹⁰²

100 Okrúhla nádoba.

101 Sasinek, František Vítázoslav: Zo skalického inventáru. In: Slovenský letopis 2, 1877, sošit 1, s. 83–84.

102 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. fol. 25r–26r. Celý hnuteľný i nehnuteľný majetok kúpil v rokoch 1618–1619 za sumu 1129 fl. Michal Pálfi (Pálffy). Tamže, Protocolum empt. et vendit. domorum 1614–1645, č. 193 (staré č. 23), fol. 412r–412v.

NEMRAVA MARTIN – lakomec bez mužských potomkov**varianty priezviska:** Nemrawa**status:** mešťan**konfesia:** katolík**verejné funkcie:** strážca vinohradov 1647–1648, 1654–1655; správca pivovaru 1663–1665; kostolník 1665–1666; člen vinohradníckeho úradu 1655–1658; majster viničných vrchov 1658–1659, 1667–1668; senátor 1660–1662, 1666–1668; richtár 1669–1670**vlastná rodina:** manželka Katarína Jedlycskova,¹⁰³ dcéry Katarína (*1648), Dorota (*1650), vydatá za Pavla Ernesta Salixa,¹⁰⁴ synovia Ján (*1654), a Andrej (*1664),¹⁰⁵ druhá manželka Eva Lehoczka¹⁰⁶**nehnutelný majetok:** dva vinohrady v poddanskej dedine skalického špitála Prietržke, dva vinohrady v Skalici v *Hornich Novosadoch* odkázal do opatery zaťa Pavla Ernesta Salixa pre vnučku Alžbetu. Okrem vinohradov dostal Salix roľu označovanú padielek v „*Dłubich Padielczich*“ a roľu jednu štvrt v „*Nowich rolach*.“ Väčšinu majetku mali zdediť Nemravova vnučka Alžbeta, vydatá za Pavla Pogranio a Martinova druhá manželka Eva Lehoczka.Alžbete mala pripadnúť roľa vo veľkosti jednej štvrt v „*Gezernem polý*“ a inú roľu v polovičnej veľkosti v tej istej lokalite mal pre ňu dočasne obrábať zať Salix. Rovnako sa mal starať o roľu vo veľkosti ½ štvrt pod vinohradmi „*Psiký*.“ Ďalšie dve role, každú vo veľkosti ½ štvrt, odkázal Alžbete Nemrava v „*Ssirokiem polý*“ a polovičný padielek v „*Dłubich Padielczich*“. Alžbeta mala zdediť aj novú štepnicu.Manželka Eva mala do smrti vlastniť dom, stodolu a zvyšok roľ: polovicu padielka „*pod Lesem*“, roľu vo veľkosti štvrt v „*Ssirokiem polý*“ smerom od Sudoměřic, jeden úhor v „*Dłubich Padielczich*“, menší vinohrad v chotári Prietržky, iný vinohrad v hodnote 100 fl. v „*Hornich Nowosadoch*“, štepnicu vedľa záhrady tunajších jezuitov a včelín „*na Prostniczy*“.¹⁰⁷

Jánovi Czech z Predmestia odkázal malú roľu.

103 Sobáš uzavreli v januári roku 1647. <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939N-W4CS-T?i=721&cc=1554443&cat=1467769>> [4. 4. 2023]

104 Spolu mali deti Františka a Alžbetu. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Acta privatorum N–Pi, 17.–19. storočie.

105 <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YN2Z-P?i112=&cc=1554443&cat=1467769>>; <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YNZD-3?i=130&cc=1554443&cat=1467769>>; <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YNZC-6?i=151&cc=1554443&cat=1467769>>; <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YNC8-Z?i=210&cc=1554443&cat=1467769>> [8. 3. 2024]

106 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Acta privatorum N–Pi, 17.–19. storočie.

107 V roku 1685 mu z včelína ukradli med. ŠA TT, PA Skalica, Pozostalost' Jozefa Šátka, kart. 30.

Po smrti manželky mal majetky dočasne spravovať zať Pavol Ernest Salix, a všetko malo pripadnúť uvedenej vnučke Alžbete s výnimkou vinohradu za 100 fl., ten mohla vnučka vyplatiť alebo ho mohla Eva Lehoczka slobodne predať.¹⁰⁸

hnuteľný majetok: 50 dukátov malo pripadnúť zaťovi Salixovi. Manželke Eve odkázal Martin všetko víno, obilie, okrem niektorých sudov, ktoré označil ako svoje vlastné, tie mali pripadnúť zaťovi Salixovi. Deťom Juraja Manovicza a Žigmunda Karassa sa malo vyplatiť po 50 fl.¹⁰⁹ Na vystrojenie pohrebu sa mali použiť peniaze získané z predaja volov, voza, vína a šatstva.

zbožné odkazy: 50 fl. mala vyplatiť manželka Eva na farský kostol, a to z úrody obilia a hrozna v aktuálnom roku 1691. V prípade smrti vnučky Alžbety odkázal Nemrawa celý majetok farskému Kostolu sv. Michala Archanjela a kostolu kláštora františkánov.

dátum spísania testamentu: 6. apríla 1691

dátum a miesto úmrtia: † 6. apríla – 25. júna 1691¹¹⁰

108 Vzťah medzi svokrom Martinom Nemrawom a Pavlom Ernestom Salixom nebol ideálny. Salix v nedatovanej osobnej výpovedi, ktorá bola spísaná zrejme po smrti Nemrawu, vykreslil svokra spolu s jeho prvou manželkou ako lakomcov. Spomína, že dcére Dorote nechceli kúpiť ani poriadne šaty, takže ešte pred svadbou jej vo Viedni nakupoval, čo bolo treba. Samotná svadba stála Salixa asi 150 fl., pretože svokor zaplatil len víno, hovädzie mäso a maslo. Salix investoval aj do nemravovského domu, dovedna 160 fl., a hoci peniaze mu svokor po Dorotinej smrti vrátil, materiál, ako kameň, drevo či hlinu už nezaplatil a Salix sa musel z domu aj odsťahovať. Ťažký životný osud, keď mu postupne zomreli syn František, manželka Dorota a napokon aj dcéra Alžbeta, mal zrejme vplyv na to, že sa sťažoval aj na to, že mu neprispeli ani na ich pohreby. Podobne ako pri manželke sa staral sám bez svokra aj o dcéru Alžbetu, ktorej mal pripadnúť celý nemravovský majetok. Hoci Alžbeta časť mladosti strávila u svokrovcov, otec Salix ju naďalej šatil a aj na jej svadbu, keď sa vydávala za Pavla Pograniho, vynaložil asi 500 fl. a ďalších 39 fl. 39 den. zaplatil za dcérin pohreb, pretože Pograni sa vyhovárал, že nemá ani babku. V závere výpovede Pavol Ernest Salix konštatuje, že na „Nemrawowske koleno“ dovedna utratil asi 800 fl. a túto sumu nijako nemohli vynahradiť majetky, ktoré mu svokor Martin Nemrawa dal do užívania v podobe vinohradu, nejakých rolí a po smrti manželky Doroty si to všetko zobral nazad. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Acta privatorum N–Pi, 17.–19. storočie

109 Tamže. Oba sa krátko po publikovaní testamentu domáhali okrem odkázanej sumy peňazí aj ďalších majetkov z dedičstva, pričom sa odvolávali na to, že už krátko po svadbe požičala Nemrawowi 120 fl. príbuzná jeho prvej manželky Anna Jedlyczkova a Nemrawa ich užíval bezúročne a vrátil ich až po dlhom čase. Ako odškodné žiadali vydanie jednej role z dedičstva, ako i rolí odkázaných pôvodne farskému Kostolu sv. Michala, ktoré chceli získať do prenájmu, pričom sľubovali odvádzať kostolu každoročný úrok.

110 Tamže.

POGRANY JÁN – 28-krát zvolený richtárom

varianty mena: Pograny de Derfel, Poghranj, Poghrany, Poghranj, Poghraň, Pograni, Pogranj, Pogranj, Pograň, Pograň, Pográň, Pográny, Pográň

status: šľachtic¹¹¹

dátum a miesto narodenia: 11. mája 1631, Skalica¹¹²

rodičia a súrodenci: otec Juraj († 1645 na mor),¹¹³ matka Anna Borssowych¹¹⁴, súrodenci Michal, Dorota a Anna, manželka Jakuba Dluholúckeho (Dluholuczky)¹¹⁵

konfesia: katolík

verejné funkcie: senátor 1658–1663, 1669–1670, 1673–1674, 1675–1676, 1688–1689, 1693–1694; mestský kapitán 1667–1669, 1670–1673, 1677–1680; mešťanosta 1687–1688, 1700–1701; richtár 1676–1677, 1680–1687, 1689–1692, 1694–1700, 1701–1712. Ján v testamente odpustil všetkým, ktorí mu ublížili počas veľkej opozície voči magistrátu a najmä jeho osobe v rokoch 1687–1688

vlastná rodina: prvá manželka Katarína Waydnerin pochádzala z Olomouca.¹¹⁶ Z manželstva sa narodili dcéra Katarína, vydatá za Juraja Veleckého (Weleczy), spolu mali syna Karola; dvaja synovia Pavol, ktorý si vzal za manželku Alžbetu Salixovú¹¹⁷ a Juraj, ktorého manželkou bola Eva Slováčková (Slowaczek). Obaja študovali na školách v Olomouci, Viedni, Prešporku, Užhorode. Druhou manželkou Jána bola najneskôr od roku 1685 Alžbeta Klinkovská (Klinkowska).¹¹⁸ Ján vystríhal deti z prvého manželstva, aby boli spokojné s odkazmi otca, pokiaľ

111 Juraj Pograny spolu s manželkou a deťmi boli povýšení do šľachtického stavu Ferdinandom II. 22. januára 1634. Armáles bol vyhlásený v Nitrianskej stolici až zo značným časovým odstupom v roku 1660. Štátny archív v Nitre (ďalej ŠA Nitra), Župa Nitrianska I., Nobilitaria – odpisy armálesov, č. 243, kart. 3; Szluha, Márton: Nyitra vármegyék nemes családjai. II. kötet. L–Z. Budapest 2005, (CD-rom).

112 <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YN8W-Q?i=43&cc=1554443&cat=1467769>> [23. 2. 2024]

113 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Diarium sess. magistrat. annorum 1617–1658, č. 4 (staré č. 15), fol. 540r. V Skalici žil najneskôr od roku 1603, keď vystupuje ako svedok pred senátom. Tamže, Diarium sess. magistrat. annorum 1595–1610, č. 2 (staré č. 21), fol. 431r.

114 Tamže, Protocolum empt. et vendit vinearum 1611–1647, č. 195 (staré č. 13), fol. 14v.

115 Szluha, M.: Nyitra vármegyék nemes családjai. II. kötet. L–Z. Jakub Dluholúcky, ako manžel Anny spolu s ich deťmi Jánom a Alžbetou bol tiež adresátom nobilitácie Ferdinanda II. ŠA Nitra, Župa Nitrianska I., Nobilitaria – odpisy armálesov, č. 243, kart. 3

116 Katarína bola vdovou, z prvého manželstva mala syna Jána. ŠA TT, PA Skalica, Pozostalost' Jozefa Šátka, kart. 31, fasc. Pog. Tamže, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit domorum 1646–1828, č. 197 (staré č. 26), fol. 28r. Szluha, M.: Nyitra vármegyék nemes családjai. I. kötet. A–K ju označuje ako Katarínu Weiner, ich dcéru však nesprávne nazýva ako Annu.

117 Spomínaná v roku 1696. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Emptiones et venditiones agrorum, č. 194 (staré č. 17), fol. 97.

118 Tamže, Protocolum empt. et vendit domorum 1646–1828, č. 197 (staré č. 26), fol. 48r. Jej prvým manželom bol Ján Slowaczek, s ktorým mala deti Jána a Kristínu. Tamže, Diarium sess. magistrat. annorum 1674–1692, č. 5 (staré č. 31), fol. 433v.

chcú mať Božie požehnanie, aby neubližovali jeho druhej manželke Alžbete, pretože mu dobre slúžila, starala sa o neho v chorobách.

nehnutelný majetok:

Ján

otcovský dom na ulici Řytopasy (dnes Potočná) vedľa uličky vedúcej pri evanjelickom kostole (dnes Kostol Milosrdných bratov) Ján predal v roku 1663, keď opustil Skalicu v dôsledku obáv pred pustošiacimi Osmanmi a spolu s manželkou a deťmi sa uchýlili do Olomouca.¹¹⁹ Po návrate kúpil v roku 1669 dom rovnako na ulici Řitopasy za 468 fl. od Juliany Körmöndyovej, vdovy po Františkovi Ribnianskom (Ribnyansky)¹²⁰ a na jeho vyplatenie a zaplatenie dlhov, ktoré na ňom boli, postúpil jezuitom dva dedičné vinohrady vo „*Visokich polech*“. Iný dom kúpil Ján od Evy Araňašiovej (Aranyassý), manželky Gašpara Rečického (Recziczky) – z neho odkázal druhej manželke Alžbete veľkú svietnicu, komoru, síňku, veľkú kuchyňu, záhradku a v spoločnom užívaní mal byť podjazd, veľká pivnica maštal, dvor. Zvyšok domu mal pripadnúť zaťovi Jurajovi, pokiaľ mu nebude splatený dlh 300 fl. Päť vinohradov „*v Kozich horach*“, z nich najlepší sa mal predat a peniaze použiť na zádušné omše za Jána u karmelitánov, a druhá polovica peňazí na Kaplnku sv. Urbana. Jeden z vinohradov mal pripadnúť manželke Alžbete spolu so štepnicou a roľou vo veľkosti $\frac{1}{2}$ štvrte „*v Sirokem poly*“, kúpenými od pani Dusardky, mala užívať do smrti, potom mali pripadnúť dcére a synom.¹²¹ Ostatné tri vinohrady spolu s tromi vinohradmi „*v Starich horach*“ pripadli dcére Kataríne a synom. Zaťovi Jurajovi Veleckému (Weleczky) odkázal vinohrad „*Visoke pole*“, „*Nemravovsku*“ štepnicu, pole padielek pri Lese a iný padielek, pretože mal u neho dlhy a na kúpu niektorých nehnuteľností si od neho požičal peniaze. Ján odkázal $1 \frac{1}{2}$ padielka pri Lese synovi Pavlovi. Dcére Kataríne odkázal $\frac{1}{2}$ padielka a iný padielek „*pod Staru tihelnyu*“. Mala si tiež vyplatiť zo zástavy $\frac{1}{2}$ padielka „*v Yezernem poly*“ a nivku „*v Lazuskach*“, obe vo veľkosti 2 meríc. Synovi Jurajovi odkázal dva vinohrady „*v Propastyach*“, ktoré sa orú. V zálohu mal Ján dva révayovské padielky „*pod Staru tihelnyu*“, peniaze za ich vyplatenie sa mali rozdeliť medzi farský Kostol sv. Michala, františkánov, jezuitov, pavlínov, mestský špitál a posledný podiel dcére Jánovej sestry. Záhradu za Dolnou bránou odkázal synom a dcére. V zálohu u Jánovej sestry boli synom a dcére na vyplatenie ďalšie role – roľa jedna štvrt „*vedle Visokich pol*“, padielek „*v Dlubých padelcých*“ a roľa „*v Yezernem poly*“, dve role „*v Sirokem poly*“, každá vo veľkosti štvrte, vyplatené zo zálohu jedným zo synov, mali sa s nimi podeliť všetky deti.

119 Tamže, *Protocolum empt. et vendit. domorum 1646–1828*, č. 197 (staré č. 26) fol. 20v. Transkacia bol do knihy zanesená až 14. novembra 1664.

120 Tamže, fol. 28r.

121 Vinohrad jej napokon nechal k voľnej dispozícii.

Alžbeta Klinkovská (Klinkowska)

podiel na dome od manžela Jána Pogranyho v hodnote 200 fl. odkázala zaťovi Štefanovi Bošnaimu (Bosnay), manželovi dcéry Kristíny z prvého manželstva s tým, že má zaplatiť pohrebné útraty. Vinohrad „*Novosad*“ odkázala synovi Jánovi Slováčkovi (Szlowaczek) z prvého manželstva. Druhý vinohrad odkázala dcére Kristíne. Tretí vinohrad sa mal predat', z peňazí vyplatiť dlhy a 10 fl. na zádušné omše. Roľu „*pod Visokim polem*“ odkázala synovi Jánovi; inú roľu „*pod Strazniczkima vinohradj*“ podľa testamentu manžela Jána Pogranyho prenechala pravdepodobne vnukovi Jánovi Pogranymu. Štepanicu odkázala dcére syna Jána Slováčka (Slowaczek).

hnuťelný majetok: dlh 300 fl., ktoré si Ján vypožičal od zaťa Juraja Veleckého (Weleczyk) na vyplatenie dlhov a na financovanie štúdií synov. Náklady na Jánov pohreb sa mali hradiť z predaja dvoch koní a voza; iného mladého čierneho koňa odkázal mladšiemu synovi Jurajovi. Manželke Alžbete odkázal Ján všetky hnuťelnosti – obilie, víno, šatstvo, nábytok, dobytok, „*kteri gešce Moravčicj nepobrali*“.

Alžbeta Klinkovská

Vnučke Terézii, dcére Jána Slováčka (Slowaczek) odkázala 9 vankúšov. Vnučke Anne podušky. Ostatné šatstvo si mala Terézia podeliť s Annou, dcérou Štefana Bošnaima (Bosnay).¹²²

zbožné odkazy: peniaze z predaja vinohradu „*v Kozich horach*“ sa mali použiť na zádušné omše za Jána u karmelitánov, a druhá polovica peňazí na Kaplnku sv. Urbana. V zálohu mal Ján dva révayovské padielky „*pod Staru tibelnju*“, peniaze za ich vyplatenie sa mali rozdeliť medzi farský Kostol sv. Michala, františkánov, jezuitov, pavlínov, mestský špitál a posledný podiel dcére Jánovej sestry. Na obnovenie obrazov Umučenie Krista na kríži a Posledný súd, umiestnené na „*kostnici*“, pravdepodobne karneri sv. Anny, sa mali použiť peniaze, ktoré zostali z nákladov na pohreb, ak by chýbalo, mala doplatiť manželka Alžbeta.

122 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamenta No. 651–850, č. 822.

dátum spísania testamentu: 10. apríla 1706¹²³; druhá manželka Alžbeta 9. júla 1720¹²⁴
dátum a miesto úmrtia: † medzi 22. februárom 1711 a 1. júlom 1712¹²⁵

- 123 Dňa 17. decembra 1710 urobil Ján dodatok k testamentu. V ňom zmenil niektoré odkazy. Päť vinohradov „v Kozínach“ odkázal na zádušné omše za svojich priateľov (príbuzných?) farskému Kostolu sv. Michala, františkánom, jezuitom, karmelitánom a pavlínom. Manželka Alžbeta ako náhradu dostala k voľnej dispozícii štepnicu pri rieke Morave „v Krivem kutye“, darovanú Jánovi pani Dusardkou. Na financovanie Jánovho pohrebu sa mal predat' voz a voľy, pretože kone vzali kuruci, ak by peniaze naň i na opravu obrazov na kostnici nedostačovali, má doplatiť magistrát za Jánove dlhé a verné služby. Za dlhy, ktoré mala Katarína Kotúcka (Kotuczka) voči Jánovi alebo zaťovi Jurajovi Veleckému (Weleczky), získal Ján dve role, tie mali pripadnúť deťom po nebohom zaťovi. Iné peniaze, ktoré dlhovala Kotúcka (Kotuczka), sa mali rozdeliť polovica vdove Eve Pogranyovej a druhá na morovú kaplnku, ktorú hodlali postaviť jezuiti. Podľa testamentu zaťa Juraja Veleckého (Weleczky) mala odovzdať Jánova manželka Alžbeta široké toliare do Strážnice na zhotovenie korunky Panny Márie na veľkom kláštorom oltári. Manželke Alžbete odkázal Ján aj peniaze v hotovosti – v rôznych minciach spolu asi 250 fl. Posledný dodatok vyhotovil Ján 22. februára 1711, pokiaľ by nebola spokojnosť s delbou troch vinohradov medzi Jánove deti, zo strany deti Jána, brata jeho prvej manželky Kataríny z Olomouca, majú sa vinohrady predat' a peniaze podeliť magistrát. Víno zostaté po prvej manželke Kataríne sa malo predat' a peniaze použiť na zádušné omše u karmelitánov. Ján napokon vystríha magistrát, aby nedovolil rušiť jeho poslednú vôľu, pretože vie, „ze Pavel sin muj spolu z Evu nebosčika sina meho Gurky manzelku se od včilajšku mej manzelce broziju, a protoz su prinucen oznamit, ze muj sin Pavel mnye a moju nebošku prvinejšy manzelku mnohokrat do velkej skody, utrati vpravil, kdiz sa ze skol ve Vidni ztrbel, a do marneho života se odevzdal, a na galliae zverbovan, a do jejích voza, juz vzaty na to s cesty nebosčik P. Septics z panem Kotuczem tam ve Vidni bivoše su jeho vimohly, a od pula nahebo domu dovezly, kdezto zasej zkrze pana patera velkomozneho Pálffy Ferdinanda, z velku utratu sem ho do Ungvaru vpravil pro uhersku reč vpravil, ale y tam sve slovo nezdrzal, jak bil sľibil NB nez zas do novich utrat mnye pripravil, oč nic vice pisat nechcem“. Prosí preto pánov, aby nedopustili synovi Pavlovi a neveste Eve robiť zle jeho druhej žene Alžbete, aspoň dokiaľ nepríde do Skalice dcéra Katarína alebo jej deti.
- 124 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamenta No. 451–650, č. 638.
- 125 Tamže, Liber testamentorum et divisionum 1694–1806, č. 184 (staré č. 36), fol. 152–153. Proti testamentu protestovali Pavol Pograny svojím menom i menom sestry Kataríny a Ján Pograny menom svojím a svojej matky Evy Slovákovej (Slowacsek), vdovy po Jurajovi Pograny. Ján Pograny bol pochovaný v rodinnej krypte, ktorú vo farskom Kostole sv. Michala Archanjela nechal vybudovať v roku 1637 Jánov otec Juraj. Hoferka, Martin: Šaštínsky (vice)archidiakonát v 16.–18. storočí. Skalica, 2011, s. 50.

ROKITAJ JÁN – z mestskej samosprávy do kráľovského úradu**varianty mena:** Rokita, Rokitay, Rokyta, Rokyta, Rokyttay, Rokýtthay**status:** šľachtic¹²⁶**rodičia a súrodenci:** otec Valentín, matka Anna Kýliany¹²⁷**konfesia:** katolík¹²⁸**zamestnanie:** kráľovský tridsiatnik v Skalici 1652–1666¹²⁹**verejné funkcie:** správca špitála 1630–1631; centumvir najneskôr od 1659; senátor 1631–1632, 1633–1634, 1636–1639, 1640–1642, 1644–1646, 1647–1648; mestský kapitán 1632–1633, 1639–1640, 1646–1647; kontrolór účtov 1667–1668¹³⁰**vlastná rodina:** manželka Barbora Kerestúri (Keresturj),¹³¹ druhou manželkou bola Alžbeta Mária Báršonová (Barsony). Zosobášili sa 31. marca 1646, spolu mali deti Annu, vydatú za Jána Baršona (Barsony), Jána a Katarínu, manželku neskoršieho notára Volfganga Jankoviča¹³²**nehnutelný majetok:** Ján odkázal všetok hnutelný a nehnuteľný majetok manželke Alžbete Márii Baršonovej, ktorá ho mala spravovať do dospelosti detí. Následne mal byť majetok rozdelený na dve polovice a tie mali pripadnúť manželke a ich synovi Jánovi mladšiemu. Alžbeta Mária mala ako vdova užívať polovicu majetku, a to až do prípadu, že by sa znovu rozhodla vydať. V takom prípade jej náležalo veno v hodnote 500 fl., ktoré, ak by nechcela nechať synovi, má ju tento vyplatiť. Staršia dcéra Anna dostala už počas Jánovho života dva vinohrady, a to vo *Wisokem poly* a v *Zlodiegowczy*. V prípade smrti jediného syna Jána si mali sestry rozdeliť celý majetok. Ján si pri spisovaní testamentu stanovil podmienku, že si do svojej smrti ponechá v užívaní niektoré poľnosti. Konkrétne spomína v každom poli (chotár Skalice sa delil na tri základné: Jazerné, Široké a Vysoké) jednu roľu vo veľkosti 2 honov, vinohrad v hore „*Sspeti*“ a jednu lúku pri Horách, „*aby nebilo rzeczeno, że sem wihnanecz statku sweho, a od tochtó czasu, gestlizze bych czo*

126 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 49.

127 Bola dcérou Octaviána Kýliana a sestrou Margaréty, vydatej za Petra Valenta (Walent) †24. apríla 1606. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Acta privatorum Re–Sch, 16.–19. stor.

128 Aktívne vystupoval proti skalickým evanjelikom. ŠA TT, PA Skalica, Pozostalosť Jozefa Šátka, kart. 36 Reha–Ru.

129 Fallenbüchl, Zoltán: Állami (királyi és császári) tisztségszűvelők a 17. századi Magyarországon. Budapest 2002, s. 259.

130 Drška, R.: Mestská správa Skalice, s. 219–226, 228–230, 239, 246.

131 Bola dcérou Štefana Kerestúriho, familiára a tajomníka palatína Mikuláša Esterházyho. Duchoňová, Diana: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť. Bratislava 2017, s. 223, 250. Štefan Kerestúri, pravdepodobne mladší brat Barbory, bol kontrolórom potvrdení o zaplatení tridsiatku na moravských hraniciach v rokoch 1632–1640. Fallenbüchl, Z.: Állami (királyi és császári) tisztségszűvelők a 17. századi Magyarországon, s. 153. Barbora mala ešte mladšiu sestru Annu.

132 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 184 (staré č. 16), fol. 316v; Pozostalosť Jozefa Šátka, kart. 36 Reha–Ru.

swu cznosity nabil, spolu s porciu tuto, abych bil sloboden zanechat komu chczy“, pričom na záver testamentu pripája ešte výstrahu: „Pakližeby me dítě, které na tego meg fassý a divisy přezstati nechtielo, abi mu nicz nedala, než mezy druhe ditky geho czastku rozdielila. Wssak aby s tohoto statku meho nicz nerozmrhala, any neodprodala manželka ma, než do zrostu gegich nalezilie dochowala, ta gest wule ma.“

Barbora Kerestúri vlastnila po otcovi Štefanovi a bratovi Štefanovi dom na Veľkom rínku vedľa radnice (v súčasnosti mestská knižnica), ktorý bol v čase spísania testamentu v užívaní skalického magistrátu. Dom odkázala manželovi Jánovi Rokytaymu. Ďalší dom s príslušnosťami patrila doživotne Barbore v Žabej ulici, bol však už dlhú dobu v zálohu Jána Tanffalda. Po Barborinej smrti mal pripadnúť právoplatným dedičom, keďže však nejavili o vyplatenie záujem, Barbora túto možnosť previedla na svojho manžela Jána. Ten mal zdediť aj lúku pod „*Chradisskem*“, vinohrad po otcovi v hore „*Kemaneczich*“ musela znovu kúpiť, pretože jej sestra Anna ho predala, odkázala ho strýkovi Michalovi Kerestúrimu. Rovnako mala jemu a jeho sestre Magdaléne pripadnúť aj roľa po otcovi v „*Syrokem poly*“. Alžbete Baršonovej odkázala Barbora vinohrad v hore „*Zlodegowczich*“.

hnuteľný majetok: staršej dcéry Anne mali matka Alžbeta Mária so synom Jánom vyplatiť 300 fl. a pripadnúť jej malo aj šatstvo. Podobne aj mladšia dcéra Katarína mala získať šatstvo a financie vo výške 500 fl. Ján nechal manželke Alžbete Márii voľnú ruku v rozdelení všetkých zvrškov, zlatých a strieborných predmetov, reťazí a prsteňov medzi potomkov, s výnimkou jednej zlatej reťaze, ktorú má dať matka najmilšiemu dieťaťu a k úžitku všetkých majú byť rozdelené veci hospodárskeho charakteru.

Barbora Kerestúri odkázala všetky odevy manželovi a podobne mu pripadli aj všetky strieborné predmety.

zbožné odkazy: podľa želania Barbory Kerestúri mal jej manžel Ján časť šatstva prenechať tunajším františkánom ako odplatu za zádušné omše a modlitby.

dátum spísania testamentu: Ján 9. októbra 1668;¹³³ Barbora 20. mája 1645

dátum a miesto úmrtia: Ján † medzi 9.–10. októbrom 1668; Barbora † medzi 20. májom 1645 – 30. marcom 1646

133 Tamže, fol. 316v–317v; Testamenta No. 301–350, č. 348.

TICHY JÁN A TOMÁŠ – bratské rešpektovanie štatútu o nemožnosti spoločného zasadania v jednom úrade mesta

varianty mena: Tichi, Tichý, Tychy

status: šľachtici¹³⁴

rodičia a súrodenci: otec Gašpar,¹³⁵ bratia Ján a Tomáš¹³⁶

konfesia: evanjelici¹³⁷

verejné funkcie: Tomáš senátor 1583–1584, 1588–1589, 1591–1593, 1595–1596, 1602–1603; mešťanosta 1601–1602. Ján senátor 1599–1600; mešťanosta 1596–1597; richtár 1593–1595, 1597–1599

vlastná rodina: Jánova manželka Barbora¹³⁸; Tomášova manželka Dorota¹³⁹ a ich synovia Martin¹⁴⁰, Juraj a najmladší Imrich, dcéry Kristína a Zuzana

nehnutelný majetok: Tomášovi patrili dva susedné spustnuté domy na námestí, jeden poschodový v susedstve Jána Bogátého (Bogáthy) v hodnote 400 fl., druhý susediaci s domom Mikuláša Nemčanského (Niemczansky) v hodnote 100 fl. Väčší dom pripadol podľa krajinského práva najmladšiemu synovi Imrichovi, ak by to odmietol, môže ho vyplatiť súrodencom druhý najmladší brat Juraj. Najstaršiemu bratovi Martinovi pripadol menší dom, aby si ho opravil.

Martinovi, najstaršiemu bratovi pripadli: 2 ½ greftu vinohradu „v Vysokem poly“, z neho mal vyplatiť ale bratovi Imrichovi 25 fl.; ½ rúbanice vedľa Pala Kermendyho, iná rúbanica, ktorá bola v zálohe; pustý vinohrad „Vlčy hurky“; roľa „pod

134 MNL, Archív Uhorskej komory: Conscriptiones portarum (Sectio „E. 158“), Comitatus Nitriensis Regestum Taxae Nobilium Unius Curiae et Armalistorum, Item Molitorum, Anabaptistarum et Iudeorum in Comitatu Nitriensi existentiorum Anno domini 1600, fol. 71. Keresteš, P.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku IV. Nitrianska stolica, s. 244.

135 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamenta No. 651–850, č. 822.

136 Tamže, Protocolum empt. et vendit. domorum 1572–1613, č. 188 (staré č. 8), fol. 98r.

137 Keresteš, P.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku IV. Nitrianska stolica, s. 244. Na základe testamentu Jánovej manželky Barbory a zbožných odkazov, ktoré zanechala, bola prinajmenšom ona katolíckeho vieroveryznania.

138 Manželstvo zostalo pravdepodobne bezdetné, pretože Barbora majetkové podiely svojho muža Jána odkázala sirotám po švagrovi Tomášovi. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamenta No. 651–850, č. 822. Svoje rodové majetky i majetky, ktoré jej pripadli po nebohom manželovi Jánovi, odkázala deťom svojej sestry Zuzany Martinovi, Jánovi, Václavovi, Matúšovi a Barbore. Najväčšie podiely pripadli synovcovi Martinovi spolu s domom, z neho mal Martin vyplatiť 100 fl. sirotám po nebohom švagrovi Tomášovi Tichom, zaplatiť prípadné Barborine dlhy a vyplatiť 50 fl. na oltár Panny Márie a 50 fl. na farský Kostol sv. Michala. Tamže. Barbora sa potom znovu vydala, v roku 1601 už vystupuje ako manželka Pavla Záhumeniča (Zahumených). ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. vinearum 1581–1592, č. 189 (staré č. 9), fol. 190v.

139 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Protocolum empt. et vendit. domorum 1572–1613, č. 188 (staré č. 8), fol. 632r.

140 Jeho manželkou bola Katarína. 11. novembra 1636 spolu krstili syna Imricha. <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YNZP-C?i=42&cc=1554443&personUrl=%-2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV1H2-RHW>> [4. 3. 2020]

Vlčyma burkamy“ zastavená za 7 fl.; roľa o 2 honoch „*v Dlhých padielcých*“; $\frac{1}{4}$ padielka „*podle Nemčanskeho*“ o $\frac{1}{2}$ hone; roľa štvrtka vo veľkosti 2 honov „*U Starich šibenýc*“; roľa o 2 honoch „*Nad Vynohrady*“; roľa „*v Yezernem poly*“ až k Starohorskému potoku zastavená v sume 11 fl. a iná roľa pokračujúca za touto zastavenou vo veľkosti $\frac{1}{2}$ honu; záhradka za Hornou bránou.

Deťom nebohej Kristíny pripadlo: 8 greftov vinohradu „*v Psycých*“, rúbanica zastavená za 15 fl. u Petra Charváta (Charwat); padielek o 1 hone „*pod Vlčyma burkamy*“, zastavený za 7 fl.; $\frac{1}{2}$ padielka o 2 honoch „*v Dlhých padielcých*“, $\frac{1}{4}$ padielka „*podle Nemčanskeho*“ o $\frac{1}{2}$ hone; roľa $\frac{1}{2}$ štvrte o 2 honoch; $\frac{1}{2}$ role o 2 honoch „*nad Vynohradky*“; roľa o 1 hone „*v Yezernem poly*“, zastavená za 10 fl.; roľa o 1 hone v tom istom poli.

Sestre Zuzane pripadli: polovica vinohradu o 2 $\frac{1}{2}$ grefte „*v Parnofaytich*“, rúbanica zastavená u Jána Citeráka (Cziterak) v sume 14 fl.; roľa o 1 hone „*pod Vysokým polem*“; roľa o 1 $\frac{1}{2}$ hone „*Sekery*“; $\frac{1}{4}$ padielka „*vedle Nemčanskeho*“ o $\frac{1}{2}$ hone; roľa o 2 honoch „*v Šyrokem poly*“; roľa o 1 hone v tom istom poli zastavená v sume 6 fl.; roľa o 1 hone „*v Yezernem poly*“ a padielek o 2 honoch zastavený u Pavla Padiele v sume 10 fl.

Jurajovi pripadli: druhá polovica vinohradu o 2 $\frac{1}{2}$ grefte „*v Parnofaytich*“, zvyšná $\frac{1}{2}$ rúbanice vedľa Pavla Kermendyho; štepnicia zastavená u Juraja Patku; roľa o 1 hone „*pod Vysokým polem*“; druhá polovica role o 1 $\frac{1}{2}$ hone „*Sekery*“; $\frac{1}{4}$ padielka „*podle Niemčanskeho*“ o $\frac{1}{2}$ hone; roľa o 2 honoch „*v Šyrokem poly*“ zastavená u Jána Padiele v sume 20 fl.; roľa o $\frac{1}{2}$ hone „*v Yezernem poly*“; iná roľa o 3 honoch v tom istom poli; roľa o 1 hone „*v Padielcých u Vyšniovcu*“ zastavená u Jána Padiele v sume 4 fl.; roľa o 1 hone „*od Propastnyho potoka az k mezam Vrazystským*“ pripadajúca bratovi Martinovi – má si ju Juraj vyplatiť; miesto na majer v hodnote 50 fl. za Dolnou bránou – z neho mal vyplatiť súrodencov.

Imrichovi pripadli: 25 fl. ako výplata z vinohradu od najstaršieho brata Martina; rúbanica zastavená u Pavla Padiele v sume 10 fl.; roľa o 1 hone „*pod Vysokým polem*“; roľa o 1 hone v tom istom poli zastavená za 6 fl.; roľa o 1 hone „*v Dlhých padielcých*“; roľa s úhorom o 2 honoch „*v Šyrokem poly*“ siahajúca po Sudoměřický potok; roľa o 2 honoch „*v Yezernem poly*“; roľa o 2 honoch „*v Nových rolach*“, zastavená u Andreja Rybianskeho v sume 13 fl.¹⁴¹

hnuteľný majetok: za šaty mal Martin vyplatiť bratovi Jurajovi 10 fl.

141 Podiel najmladšieho brata Imricha, keďže nebýval v Skalici, dokiaľ sa nevyjadrí, či ho prijíma, majú ho užívať zvyšní dvaja bratia. Rovnako i dom, dokiaľ sa k nemu Imrich neprihlási, môže ho užívať brat Juraj s tým, že všetky investície mu v prípade prevzatia domu musí Imrich zaplatiť.

dátum spísania testamentu: 17. júla 1636 delba majetku nebohého Tomáša.¹⁴²
23. júla 1606, Skalica, Barbora, vdova po Jánovi Tichom¹⁴³

dátum a miesto úmrtia: Ján † medzi 4. februárom a 8. augustom 1600;¹⁴⁴ Tomáš † medzi rokom 1602 a 23. júlom 1606

142 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 74r–76r.

143 Tamže, Testamenta No. 651–850, č. 822.

144 MNL, Archív Uhorskej komory: Conscriptiones portarum (Sectio „E. 158“), Comitatus Nitriensis Regestum Taxae Nobilium Unius Curiae et Armalistorum, Item Molitorum, Anabaptistarum et Iudeorum in Comitatu Nitriensi existentiorum Anno domini 1600, fol. 70–71. ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Porotocolum empt. et vendit. vinearum 1581–1593, č. 189 (staré č. 9), fol. 190v.

VEREŠVÁRY JURAJ

varianty priezviska: Veressuáry, Weresswary, Wereswarj, Wereswarj

status: šľachtic¹⁴⁵

zamestnanie: familiár Štefana Ilešházyho (Illyésházy), provizor Bánovského panstva¹⁴⁶, kastelán hradu Pajštún v roku 1596, provizor Pajštúnskeho panstva 1597–1598¹⁴⁷

verejné funkcie: senátor 1601–1602; mešťanosta 1606–1607, 1611–1612; richtár 1602–1603, 1610–1611

vlastná rodina: synovia Gašpar¹⁴⁸ a Melichar

nehnuteľný majetok: mesto zabralo za reštancie zo správovania mestského špi-tála z Jurajovho majetku roľu o 6 honoch v „*Yezernem poly*“ a padielek o 5 honoch v poli „*Krzivý kuť*“. Zvyšné majetky, ako role, lúky, štepnice, sady, vinohrady, dom s lúkou v horách a majer sa mali rozdeliť medzi oboch synov. Prítom však podľa testamentu nebohého otca pripadol dom so záhradou a lúkami v horách v sku-točnosti synovi Melicharovi.¹⁴⁹

Juraj vlastnil: „*v Yezernem poly*“ 5 padielkov, každý vo veľkosti 2 honov, nivku „*u Pusteho mlina*“ vo veľkosti 3 honov a roľu o 6 honoch, zastavenú pánovi Leden-ickému (Ledeniczi). „*Pod Wisokim polem*“ mal padielek „*u Tibelny*“ vo veľkosti 1 honu, nivku „*u Bogatich sadu*“ o 4 honoch, nivku „*u Lazušky*“ o 6 honoch, nivku „*vedle Schisty*“ o 2 honoch a roľu „*proty Kniezy chrastj*“ o 5 honoch. „*W Širo-kem poly*“ roľu štvrt „*Raipalowsku*“ o 5 honoch, roľu štvrt „*nad Pana Yasenskeho*“ o 4 honoch, zastavenú pánovi Ledenickému (Ledeniczi). „*V Krzivem Kutie*“ 5 padielkov o 6 honoch, z nich 5 honov pripadlo mestu a posledný vo veľkosti 1 honu bol v zástave. Dva vinohrady „*v Hliniku*“ a dva „*v Mokre Hoře*“ sa podelili synom a rovnako sa mala rozdeliť i štepnicia „*Zlatnikovska*“ a majer s príľahlou záhradou.

hnuteľný majetok: každý syn mal dostať po 3 strieborné lyžice a po 1 cínovej kanvici; Gašparovi pripadli 3 cínové misy, postriebrená šabľa, Melicharovi druhá s pozlátenými „*boglarj*“. Melicharovi 2 kotlíky, Gašparovi medená kanvica. Gašparovi jeden obrus, jedna perina, väčšia a menšia truhlica, 2 kravy, jalovica, oší-paná, 4 husi a sliepky. Melicharovi jeden obrus, malá poduška, spálňa v komore, 4 truhlice, 2 kravy, jalovica, ošípaná, 3 husi a sliepky. Príbuzným nebohého Juraja

145 Usudzujeme tak na základe funkcií familiára a provizora, ktoré zastával.

146 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 109.

147 Federmayer, Frederik: Úradníci panstva Stupava v rudolfskom období. In: Stupava 7, 2012–2013, s. 24–25.

148 Gašpar a sirota po ňom zomreli pred 21. augustom 1618. K dedičstvu sa prihlásil brat Melichar, aby s ním nemohla disponovať Gašparova manželka. ŠA TT, PA Skalica, MG Ska-lica, Diarium sess. magistrat. annorum 1611–1624, č. 3 (staré č. 22), fol. 308v. Gašparovou manželkou bola Katarína Skolowa, ktorá sa po jeho smrti znovu vydala najneskôr v roku 1620 za Pavla Jassensky. Tamže, fol. 368r.

149 Majetok v Skalici získal Juraj v roku 1599 kúpou od Petra Belaya za 1513 fl.

mali synovia vyplatit' spolu 100 fl. Obaja bratia si mali rozdelit' a vymáhať otcove pohľadávky, prípadne zaplatit' aj dlhy po ňom. Melicharovi pripadol kôň za 50 fl., Gašparovi dva kone, voz i pluh. Úrodu zo zasiateho obilia si mali rozdelit' na polovicu a podobne stoličky v otcovskom dome. Vinohradnícke náčinie odkázal Juraj Melicharovi.

dátum spísania testamentu: 13. apríla 1617, delba majetku¹⁵⁰

dátum a miesto úmrtia: † koncom roka 1611, Skalica.¹⁵¹

ZÁVER

Ako vidno, testamenty skalických mešťanov poskytujú množstvo informácií o rodinných väzbách, majetkovom postavení, finančnom zabezpečení i zdrojoch príjmov nielen protagonistov mestskej samosprávy, ale vo všeobecnosti všetkých skupín obyvateľstva, ktoré zanechali svoje testamenty. Poskytujú jedinečné informácie vo viacerých rovinách. Z hľadiska majetkového je zrejmé, že najdôležitejším predmetom testovania boli domy, vinohrady, polia a záhrady. Z hnutel'ných vecí najmä predmety z drahých kovov, peniaze, šatstvo, menej vybavenie domácností. Vzhľadom na absenciu matrík, najmä pre prvú polovicu 17. storočia sú testamenty, pozostalostné súpisy a delby majetku často jediným zdrojom genealogických údajov o testátorovi a jeho rodine, výnimočne naznačujú i vzájomné medziľudské vzťahy. Množstvo zbožných odkazov zase poodhaľuje intenzitu rodinného náboženského života.

Samozrejme, v záujme čo možno najpodrobnejšieho obrazu o jednotlivých najvýznamnejších rodoch, ktoré usmerňovali život v meste, bude potrebné zamerať sa v ďalšom výskume na cechové písomnosti, ktoré naznačia mieru, v akej sa venovali príslušníci týchto rodov remeslu, kúpnopredajné knihy mesta, ktoré pomôžu zmapovať ich majetkovú základňu (domy, vinohrady, role) a napokon veľkú skupinu písomností označených ako *Acta privatorum*, obsahujúcich ďalšie pramene, ktoré sú rozčlenené podľa jednotlivých rodov. Opomenúť netreba ani písomnosti stoličnej proveniencie a pri šľachticoch vlastníacich majetky aj mimo Skalice prichádzajú do úvahy i archívy hodnoverných miest, pred ktorými mohli títo urobiť svoj testament.

Potrebné bude hlbšie sa venovať aj otázke terminológie, nakoľko predložený súbor osôb, ktoré patrili k elitnej skupine obyvateľov Skalice, mal svojimi rodinnými väzbami alebo pôsobnosťou presah aj mimo mesta. Tým vyvstáva otázka, či ide výlučne len o mestské elity, alebo by ich bolo žiaduce správnejšie označovať

150 ŠA TT, PA Skalica, MG Skalica, Testamentorum, divisionum et transactionum ab anno 1617 usque 1694, č. 183 (staré č. 16), fol. 22r–23r.

151 Drška, R.: Mestská správa Skalice do roku 1711, s. 209.

za regionálne spoločenské elity.¹⁵² Zjavné je to napríklad pri skalických tridsiatnikoch, keďže zastávali pozíciu v kráľovskej správe. Obdobne tak možno uvažovať aj o Jurajovi Verešvárym, ktorý bol familiárom neskoršieho palatína Štefana Ilešházyho. Napokon, zdá sa, že aj v sledovanom období 17. storočia boli v rámci obsadzovania popredných postov určujúce vzájomné genealogické prepojenia, ktoré nutne vedú k nastoleniu otázky nepotizmu v skalickej mestskej správe.¹⁵³ Bádanie v tomto smere by mohlo priniesť zaujímavé zistenia azda aj pre skalický tridsiatkový úrad či pozície v správe blízkych feudálnych panstiev.

152 Porovnaj Federmayer, F.: Postavenie úradníka a možnosti úradníckej kariéry v ranonovovekom Uhorsku, s. 98.

153 Drška, Richard: Medzi familiaritou a mešťanstvom. Z osudov šľachtického rodu Bajčiovcov v 16. a 17. storočí. In: Zborník Záhorského múzea v Skalici, 2022, č. 9, s. 72–86.

Majetkové pomery popradských mešťanov v 18. storočí

Property rates of Poprad's townsmen in the 18th century

Ľuboš Janaček

ABSTRAKT

Cieľom predloženého príspevku je poukázať na možnosti využitia testamentov a pozostalostných inventárov pri výskume dejín každodennosti východoslovenského mesta Poprad v 18. storočí. Práve tieto pramene sú totiž jedinečným zdrojom informácií nielen k poznaniu bytovej a materiálnej kultúry miestneho meštianskeho obyvateľstva, ale aj historickej topografie, genealógie, archontológie či sfragistiky. Osobitne sa v rámci príspevku zameriavame na majetkové pomery najvýznamnejších popradských mešťanov. Okrem ich hnutelného a nehnuteľného majetku (domy, domáce zariadenie) si bližšie všímame predovšetkým existenciu meštianskych knižníc, spôsob vtedajšieho odievania a veľkosť jednotlivých hospodárskych dvorov. Zámerom však nie je vytvoriť iba vecný súpis majetku, ktorým títo mešťania disponovali, ale tiež priblížiť ich širšie rodinné vzťahy a väzby na ostatných obyvateľov mesta.

ABSTRACT

The aim of the presented contribution is to point out the possibilities of using testaments and residual inventories in research into history of everyday life of East Slovak city of Poprad in 18th century. These historical sources are precisely that, what are a unique fountainhead of information, not only on the housing and material culture of the local urban population, but also on the historical topography, genealogy, archontology and sphragistics. As part of our contribution, we are focusing specifically on the property situation of the most important urban residents in Poprad. In addition to their movable and immovable property (houses, home furnishings), we note in particular the existence of local libraries, the way in which they were dressed at the time and the size of the various farm buildings. However, the intention is not only to create a factual inventory of the assets held by these townsmen, but also to bring their broader family relationships and ties to the rest of the city inhabitants.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Poprad; pozostalostné inventáre; testamenty; dejiny každodennosti

KEYWORDS

Poprad; residual inventories; testaments; history of everyday life

■ Mesto Poprad je v súčasnosti právom považované za hospodárske centrum Spiša. Až do vybudovania košicko-bohumínskej železnice koncom 19. storočia však v rámci lokálneho päťmestia (Spišská Sobotá, Poprad, Veľká, Matejovce a Stráže pod Tatrami) zostávalo skôr na periférii záujmu pred ekonomicky rozvinutejšou Spišskou Sobotou.¹ V rokoch 1412–1772 tvoril Poprad súčasť zálohu,² ktorý bol odstúpený Poľskému kráľovstvu výmenou za 37 000 kôp českých strieborných grošov. Zrejme ani jednej zo zúčastnených strán – Žigmundovi Luxemburskému (Uhorsko) a Vladislavovi II. (Poľsko) – vtedy nenapadlo, žeby doba tohto zálohu mohla pretrvať až 360 rokov.³ Formálne patrili zálohované mestá a obce naďalej Uhorskému kráľovstvu, príjmy z nich však plynuli výlučne poľskej pokladnici.⁴ Bolo teda v jej najlepšom záujme, aby záloh hospodársky prosperoval. Okrem garancie pôvodných uhorských práv a privilégií mu preto poľská koruna postupne udeľovala rôzne ďalšie výsady, z ktorých najvýznamnejším bolo právo slobodného obchodu.⁵ Poľskí panovníci ponechali zálohovaným mestám tiež pôvodnú spoločnú samosprávu a vytvorili Provinciu 13 spišských

1 Chalupecký, Ivan: Poprad v dejinách Spiša. Z minulosti Spiša 14, 2006, s. 7–14.

2 Súčasťou zálohu bolo 13 výsadných spišských miest: Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Spišské Vlachy, Lubica, Vrbov, Spišská Belá, Ruskinovce, Tvarožná, Poprad, Spišská Sobotá, Matejovce, Veľká, Stráže pod Tatrami. Okrem týchto miest sa do zálohu dostal aj hrad Lubovňa, Podolínecka pevnosť, mestá Stará Lubovňa, Podolíneček a Hniezdne, ako aj dediny patriace pod Lubovniansko-podolínske domínium: Hraničné, Chmeľnica, Jakubany, Jarabina, Káče, Kamienka, Kremná, Krendželovka, Litmanová, Medzibrodie, Mníšek nad Popradom, Nová Lubovňa, Pilhov, Podsadok, Veľký Sulín, Závodie, Nižné a Vyšné Ružbachy. Števík, Miroslav: Prehľad vývinu osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša. In: Sandecko-spišské zošity 2 [online]. Stará Lubovňa 2007. s. 27. Dostupné z <http://www.hradlubovna.sk/wp-content/uploads/2016/02/zeszyty-spiiskie-t-2_ok.pdf> [7. 3. 2023].

3 Suchý, Michal: Spišské mestá v poľskom zálohu. In: Marsina, Richard (ed.): Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 73.

4 Žarnovský, Peter: Problematika vplyvov a diferentného prístupu v rámci územia spišského zálohu. *Historica Carpatica* 46, 2016, s. 7–16.

5 Vojtas, Jozef: Z minulosti Lubice. In: Chalupecký, Ivan (ed.): Z minulosti Lubice. Zborník k 725. výročiu získania mestských práv. Lubica 1996, s. 33.

Obr. č. 1 Portrét popradského medikováča, kostolníka a richtára Adama Františka Bösza ml. (Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi)

miest, na čele ktorej stál volený spišský gróf („*comes Provinciae XIII oppidorum Scepusiensium*“).⁶

V priebehu 18. storočia sa kládol neustále vyšší dôraz na špecializáciu a diferenciáciu jednotlivých úsekov mestskej samosprávy, v dôsledku čoho sa pôvodné kompetencie richtára a mestskej rady prerozdělili medzi viacerých jednotlivcov.⁷ Na odovzdanie rodinných dedičstiev dohliadali v Poprade dvaja sirotníci („*Waisenherrn, Waisenväter*“). Jeden z nich bol volený spomedzi mestskej rady, druhý naopak spomedzi členov mestskej obce.⁸ Ich kontrole podliehalo takisto dedičstvo polosirôt, avšak vždy v súčinnosti s matkou alebo otcom, ktorí v dobe ich neplnoletosti zväčša spravovali tento majetok. Sirotníci mali zisťovať, či nedochádza k nehospodárnemu narábaniu s týmto majetkom alebo inej forme nezákonného scudzenia. Dedičský majetok (polo)sirôt bol evidovaný v osobitných sirotských zápisniciach.

BÖSZ (BOESZ, BOESZE, BESZ)

Rodina Bösz patrila k významným katolíckym rodinám, ktorá sa na územie Popradu prisťahovala niekedy na začiatku 20. rokov 18. storočia. Adam František Bösz st. a následne jeho syn Adam František Bösz ml. zastávali v Poprade úrad mestského richtára po viac než dve desaťročia. Napriek nespornému významu tejto rodiny, zostáva jej pôvod viac menej neznámy. Najstaršiu zmienku o Adamovi Františkovi st. nachádzame pri sobáši s vdovou Dorotou Lorentzovou, ktorý sa konal 7. apríla 1722 v Mlynici.⁹ Dorota mala z predošlého manželstva dcéru Alžbetu, ktorú Adam František st. prijal za vlastnú. Z ich troch spoločných detí sa dospelosti dožil iba syn Adam František (* 1723). V čase jeho narodenia nevlastnil Adam František st. na území Popradu ešte žiadnu nehnuteľnosť. K jej kúpe pristúpil až v priebehu jesene 1727, keď kúpil od Tobiasa Stacha dom v hodnote 300 zlatých. Podľa kúpno-predajnej zmluvy uzavretej 14. septembra 1727 pred mestskou radou sa predávajúcemu zaviazal zaplatiť do najbližšieho sviatku svätého Michala (29. september) sumu 200 zlatých, zvyšok mu mal kupujúci uhradiť v desaťročnom splátkovom kalendári, vždy po 10 zlatých k sviat-

6 Kurtyka, Janusz: Starostwo spiskie (1412–1769/70). In: Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (edd.): *Terra Scepusiensis*. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław 2003, s. 487–532. K spišským starostom pozri: Kollárová, Zuzana: Spišskí starostovia. In: Bukowski, Waldemar – Jurek, Tomasz (edd.): *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych* 2. Kraków 2012, s. 787–802.

7 Bartl, Július: Vývoj mestskej samosprávy vo vzťahu k ekonomike miest. *Historický časopis SAV* 21, 1973, č. 4, s. 595–596.

8 Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), pracovisko Archív Poprad (ďalej pA PP), Magistrát mesta Poprad (ďalej MMP), Kniha č. 4 („*Sirotský protokol*“).

9 ŠA PO, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SA LE), Zbierka cirkevných matrik zo Spiša (ďalej ZCM), r. k. Mlynica sobášení 1688–1843, inv. č. 448, s. 10.

ku svätého Michala.¹⁰ Podľa zmluvy k domu prislúchal jeden ročiak, teľa, pivné zariadenie, záhrada a pole. Už v roku 1732 sa Adamovi Františkovi st. podarilo obsadiť miesto v mestskej rade. Následne v rokoch 1733–1734 a 1742–1756 pôsobil v Poprade ako richtár. Získané funkcie mu priniesli nielen nový obnos finančných prostriedkov, ale hlavne významné spoločenské postavenie, ktoré sa po jeho smrti vo veku 85 rokov prejavilo napríklad v tom, že bol pochovaný priamo v Kostole svätého Egídia.¹¹

Jeho syn Adam František Bösz ml. zrejme v mladosti navštevoval miestnu ľudovú školu. Podľa prameňov ovládal nemecký a slovenský jazyk.¹² Dňa 28. októbra 1755 sa oženil s Evou Katarínou, dcérou spiškosobotského richtára a krajčira Andreja Hausera a jeho manželky Žofie Javorskej.¹³ Po takmer roku od sobáša sa Adam František ml. vzhľadom na prebiehajúce tehotenstvo svojej manželky rozhodol odkúpiť rodičovský dom v hodnote 1341 zlatých.¹⁴ Z tejto sumy však rodičom reálne vyplatil len polovicu, nakoľko sa predtým podieľal na jeho výstavbe a rozširovaní. K domu prináležali podľa zmluvy dvor, kapustnisko, dve zariadenia na výrobu piva a jedna krava. Obaja rodičia si zároveň stanovili podmienku, že budú môcť ostať bývať v zadnej izbe domu (vedľa komory) až do svojej smrti, pričom ich syn im mal prispievať na živobytie sumou 10 zlatých ročne. Otec Adam František st. si vo svojom vlastníctve ponechal len 6 akrov pôdy, ktoré mali po jeho smrti pripadnúť synovi. Iba menšie kapustnisko mala získať nevlastná dcéra Alžbeta, vyd. Bonuszová. Vážené spoločenské postavenie Adama Františka st. malo zaiste nemalý podiel aj na kariére jeho syna, ktorý v rokoch 1765–1767 a 1776–1784 zastával funkciu richtára. Okrem toho vykonával v Poprade funkciu kostolníka („*aedituus*“). Podľa súpisu obyvateľov vykonaného v roku 1773 vlastnil Adam František ml. dovedna 8 kráv a 8 ošípaných. Jeho ročná daň vo výške 38 zlatých a 46 ½ grajciara bola jednou z najvyšších v meste.¹⁵

Rodinný život Adama Františka ml. však už tak šťastný nebol. Jeho manželka Eva Katarína zomrela v roku 1771 na následky náročného pôrodu.¹⁶ Adama Františka to zrejme hlboko zasiahlo, pretože sa po jej smrti už viackrát neoženil. Z ich šiestich detí sa dospelosti dožili iba dcéry Eva Dorota (* 1757) a Žofia Katarína (* 1760). Neznáme pohnútky, možno práve zmieňované tragédie v rodine, dnes môžeme už iba hádať, primäli Adama Františka Bösza, aby si dobrovoľne siahol na život. Jeho mŕtve telo bolo nájdené 2. júla 1784 pri vstupe do lesa.¹⁷

10 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 3 („*Mestský protokol*“), s. 127.

11 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad zomretí 1760–1843, inv. č. 1030, s. 9.

12 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 6 („*Protokol skutkov mešťanov*“), s. 127–129.

13 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Spišská Sobota sobášení 1755–1839, inv. č. 724, s. 1.

14 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 3.

15 Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej MNL), Országos Levéltár (ďalej OL), Urbaria et conscriptiones, E 156a, Fasc. 121, No. 036.

16 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad zomretí 1760–1843, inv. č. 1030, s. 18.

17 Tamže, s. 35.

Obr. č. 2 Portrét popradského papiernika, inšpektora ev. a. v. cirkvi a richtára Samuela Ciesera st. (*Podtatranské múzeum v Poprade*)

Vzhľadom k tomu že po sebe nezanechal mužského potomka, vymrela rodina Adama Františka Bösza po meči.

Staršia dcéra Eva Dorota sa stala manželkou rektora popradskej školy Andreja Brauna, ktorý bol synom matejovského rektora Mateja Jozefa Brauna a Žofie Alžbety, rod. Lerchovej. Do spoločného manželstva vstúpili 18. januára 1774 v Poprade. Meštianske právo sa podarilo Andrejovi Braunovi získať 17. marca 1786. Mladšia dcéra Žofia Katarína sa vydala za Ignáca Lercha, syna medikováča Gašpara Antona Lercha a Anny Žuzany zo Spišskej Soboty. Ich svadba sa konala 1. novembra 1778 v Poprade. Po sobáší zostal Ignác Lerch pôsobiť v Poprade ako medikováč. Za popradskeho meštana bol prijatý 18. júna 1779. Potom ako v roku 1794 náhle ovdovel, sa rozhodol oženiť s Magdalénou Šustrikovou z Liptova. Podľa zvyklosti však bol najskôr povinný sa vysporiadať so svojimi neplnoletými deťmi Johanou (15-ročná), Karolínou (13-ročná), Jozefom (9-ročný) a Juliánou (7-ročná). Pozostalostný súpis vykonal 13. mája 1796 sirotníci Juraj Freitag a Pavol Maleter. Spolu s manželom vlastnila zosnulá Žofia Katarína dom č. 21 nachádzajúci sa medzi domami Zuzany Schwabovej (vdovy po Michalovi Weberovi) a Pavla Lányiho.¹⁸ Ohodnotený bol na 900 zlatých. Vlastnili tu dve kone, dve kravy, päť býčkov a štyri ošípané. Okrem toho zanechala svojim deťom v hotovosti 735 zlatých. Z ďalšieho hnutelného majetku sa v súpise spomínali: jedna spájacia lemovka, osemnásť perlových náhrdelníkov, desať párov strieborných podpätkov, deväť orientálnych kravát, jedna almara, dve obyčajné debny s oblečením, jeden voz, jeden pluh, jeden konský postroj, jedenásť cínových tanierov, päť kusov strieborných jedálenských lyžíc, dva pekáče, jeden pohárik, tri železné lopaty, štyri motyky, jedny železné hrable, dve medené kotlíky a dve medené kávové kanvice.

CZIESER (CZISER, ZIESER)

Rodina Czieserovcov patrila k známym výrobcom papiera. Podľa pamäti dobšinského lekára Jána Cziesera z roku 1833 pochádzala jeho rodina z územia Vratislavskej diecézy.¹⁹ Pramene, z ktorých čerpal, nám nie sú známe. Je pravdepodobné, že pri ich písaní vychádzal z rodinného tradovania, ktoré sa však z generácie na generáciu mohlo skresliť. Spoľahlivo vieme pôvod rodiny doložiť v obci Hniezdne, kam sa prisťahovala približne v polovici 17. storočia.

Zakladateľ a prvý majiteľ popradskej papierne Jakub Czieser st. bol obyvateľom neďalekého mestečka Veľká.²⁰ Rodina tu bola etablovaná už dlhšie. V rokoch 1686–1721 bol veľčianskym papiernikom napríklad Ján Czieser. Jakubov

18 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 4, s. 418.

19 Tamže, Severoslovenské celulózky a papierne, n. p. v Ružomberku, výrobnia Poprad 1692–1962 (ďalej SSCP), inv. č. 164, kart. 17.

20 ŠA PO, pA PP, Mestečko Veľká, Kniha č. 1 („Mestský protokol“).

brat Benjamín Czeser tu dokonca na prelome 17. a 18. storočia zastával funkciu mestského richtára. Za účelom vybudovania papierne uzavrel Jakub Czeser 8. júna 1692 s popradskou mestskou radou zmluvu o kúpe pozemku na ohybe rieky Poprad.²¹ Mestskej rade sa za ňu zaviazal každoročne zaplatiť koncesionársky poplatok vo výške štyroch dukátov vždy so splatnosťou k sviatku svätého Jána. Prvý takýto poplatok mal byť uhradený už na budúci rok po začatí papierenskej výroby. Mesto v zmluve ešte od Jakuba Czesera žiadalo, aby do mŕtveho ramena rieky, kam si Popradčania chodili močiť konope, vždy dodával toľko vody, koľko bude treba. Na druhej strane sa mesto zaviazalo, že sa postará o to, aby tu mohol nerušene vykonávať svoje remeslo. Pod hrozbou peňažného trestu bolo zakázané úmyselné znečisťovanie rieky, ktoré by znehodnocovalo jeho výrobky. Súčasne získal povolenie na chov troch kusov dobytky. Papierne začala oficiálne svoju výrobu v roku 1693.²² Zrejme práve v tom čase sa Jakub Czeser presťahoval so svojou rodinou do Popradu. V roku 1708 bol dokonca zvolený do mestskej rady ako prísažný. Nebyť jeho náhlej smrti v nasledujúci rok, určite by sa jeho profesionálna kariéra vyvíjala viac než sľubným smerom. Pochovaný bol 4. decembra 1709 v Poprade.²³

Po smrti Jakuba Czesera st. sa novou majiteľkou papierne stala jeho manželka Alžbeta Bornayová. Vlastníctvo papierne v rukách vdovy nebolo v tom čase ničím neobvyklým, avšak výrobný proces musel zabezpečovať papiernik. V tomto prípade sa ním stal jej prostredný syn Jakub (* 1686), ktorý mal v čase otcovej smrti 21 rokov. Pribúdajúci vek a zhoršujúce zdravie primäl Alžbetu odovzdať v roku 1725 papierne plne do rúk jej syna, ktorý ju podľa vlastných slov pomohol vybudovať.²⁴ Papierne mala v tom období hodnotu 822 uhorských zlatých a visela na nej dlžoba vo výške 342 uhorských zlatých. Okrem papierne a dedičstva po otcovi, ktoré predstavovalo 80 uhorských zlatých, bol nový majiteľ povinný sa vyrovnáť aj s ostatnými súrodencami. Po finančnej stránke mali Ján, Zuzana, Samuel, Eva a Margaréta získať 88 uhorských zlatých. Vyplatení však mali byť postupne, počnúc najstarším až po najmladšieho. Jednotlivé sumy vyplatil Jakub Czeser po smrti matky v nasledovnom harmonograme: dňa 5. novembra 1737 Jakubovi Lánymu, manželovi Evy Czeserovej, dňa 10. apríla 1738 Samuelovi Czeserovi, dňa 19. januára 1740 Martinovi Dirhanovi, manželovi Zuzany Czeserovej a dňa 22. februára 1740 Jánovi Lánymu, manželovi Margaréty Czeserovej. S takýmto javom pri odovzdávaní papierne medzi otcom (v tomto prípade matkou) a synom sa stretávame pomerne často a bol to zrejme tiež jeden z dôvodov, prečo si Czeserovci dokázali udržať predmetnú popradskú papierne až do roku 1898, keď ju odkúpil rakúsky podnikateľ Viliam Hamburger. Záver testamentu obsahoval

21 Tamže, MPP, Kniha č. 3, s. 3. Hodnoverný odpis, ktorý si nechal v roku 1850 vyhotoviť majiteľ popradskej papierne Dávid Czeser, syn Samuela Czesera mladšieho. Tamže, SSCP, sign. 1/1850.

22 K dejinám papierne pozri: Decker, Viliam: Dejiny papierní v Poprade. Martin 1956, 82 s.

23 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad zomretí 1708–1760, inv. č. 1029, s. 2.

24 ŠA PO, pA PP, SSCP, sign. 1/1725.

ešte osobitné ustanovenie hovoriace, že Jakub je povinný sa až do smrti postarať o svoju matku a musí jej v papierni zabezpečiť adekvátne bývanie primerané jej postaveniu. Posledným prianím Alžbety Czieserovej bolo, aby Jakub nenechal zažívaný spôsob ručnej výroby papiera, ktorý sa naučil od svojho otca.

Okrem papierne vlastnil Jakub Czieser na území Popradu dom v hodnote 800 zlatých.²⁵ Dňa 20. apríla 1750 sa ho rozhodol predať svojmu švagrovi Jurajovi Kleinovi, ktorý si z kúpnej ceny ponechal polovicu (400 zlatých) ako vyrovnanie dlhu, druhú polovicu vyplatil rovným dielom medzi jeho štyri deti. Podľa kúpnopredajnej zmluvy k domu prislúchalo zariadenie na výrobu piva a pálenky, kotol na umývanie, voz a pluh. Z hospodárskych zvierat sa spomínali štyri kone, dve kravy a dve ošípané.

Osobný život Jakuba Cziesera ml. sa niesol v znamení viacerých rodinných tragédií. Jeho prvá manželka Anna Mária Henschová zo Spišskej Soboty mu aj s ich spoločnou dcérou Evou Alžbetou umreli v krátkom slede za sebou v priebehu augusta 1720, keď Poprad zasiahla smrtiaca epidémia červienky („*dysenteria*“).²⁶ S druhou manželkou Margarétou Kleinovou zase dlhú dobu nedokázal splodiť mužského potomka. Celý život ho teda asi oprávnené sprevádzala obava ohľadom zaistenia mužského potomka. Okrem dcér Anny Márie, vyd. Reiszovej (* 1722), Alžbety, vyd. Lányiovej (* 1730) a Margaréty, vyd. Kochovej (* 1737) sa dospelosti dožil iba najmladší syn Samuel (* 1733).

Samuel Czieser sa vedenia papierne ujal ako devätnásťročný na základe poslednej vôle svojho otca zo 4. apríla 1752.²⁷ Hodnota papierne so všetkým jej príslušenstvom, ktoré vtedy tvorili obytný dom, budova glejárne, záhrada a kapustné pole, bola 800 uhorských zlatých. Podobne ako jeho otec, tak aj Samuel bol povinný sa finančne vysporiadať so svojimi sestrami, ktorým mal v ročných intenciách vyplatiť 200 uhorských zlatých (50 zlatých ročne). Rovnakým dielom sa malo medzi súrodencov rozdeliť takisto ďalších 200 uhorských zlatých, ktoré

Obr. č. 3 Pečať
Samuela Cziesera st.
(1766)

25 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 3.

26 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad zomretí 1708–1760, inv. č. 1029, nečísl.

27 ŠA PO, pA PP, SSCP, sign. 1/1752.

pochádzali z predaja papiera v Sedmohradsku. Popradská papiereň si počas jeho pôsobenia vybuďovala medzi ostatnými slovenskými papierňami významné postavenie, dôkazom čoho bol ten fakt, že sa tu za jeho života konalo až päť papiernických zhromaždení (1762, 1768, 1771, 1773, 1774).²⁸

Samuel Czieser bol počas svojho života ženatý celkovo dvakrát. Dňa 12. novembra 1754 sa v Spišskej Sobote oženil so Zuzanou Johannovou, ktorá pochádzala z váženej rodiny Jakuba Johanného a Kataríny Henschovej.²⁹ Do manželstva si so sebou priniesla veno v hodnote 800 zlatých. Po náhlejšom manželkinej smrti vo veku 26 rokov sa 26. júla 1765 oženil s Evou Rozáliou Reiszovou, vdovou po Matejovčanovi Jánovi Brozsovi, dcérou kežmarského evanjelického kazateľa Gregora Reisha.³⁰ Krátko po narodení ich prvej spoločnej dcéry Anny Márie (* 1766) sa Samuel Czieser rozhodol zaopatriť deti zo svojho prvého manželstva, medzi ktoré rozdelil finančnú čiastku zodpovedajúcu rodinnému venu jeho prvej manželky.³¹ Deti Anna Zuzana (* 1756), Eva Alžbeta (* 1757) a Samuel (* 1762) mali rovnako získať ďalších 400 uhorských zlatých z jeho vlastných prostriedkov. Oblečenie po ich zosnulej matke sa malo rozdeliť tiež iba medzi tieto tri deti.

Dobré životné pomery Samuela Cziessera sa odzrkadlili v kúpe viacerých nehnuteľností. V roku 1768 kúpil dom od popradského meštana Martina Lumnitzera v hodnote 300 uhorských zlatých, ktorý sa nachádzal vedľa domu Jakuba Szolkového.³² V roku 1771 kúpil ďalší dom od meštana Jakuba Seblera v hodnote 1550 zlatých. Ten sa nachádzal na vtedajšej Letnej ulici č. 124 medzi domami Andreja Šcherffela a Samuela Bretza.³³ Nevyužívaný dom sa rozhodol v roku 1779 odovzdať svojmu najstaršiemu synovi Samuelovi za 200 zlatých.³⁴ Dňa 23. júla 1790 mu predal aj papiereň, ktorej hodnota bola stanovená na 1 000 rýnskych zlatých.³⁵ Za túto sumu ju mal Samuel ml. prebrať do svojho vlastníctva, ale keďže ju nebol schopný splatiť naraz, boli mu v zmluve umožnené postupné splátky. Prvých 100 zlatých malo byť splatných na Jakuba (25. júla 1791), ďalšie roky sa už jeho splátky mali postupne navýšiť na 200 zlatých. Samuel Czieser starší si v zmluve prostredníctvom osobitnej klauzuly ešte vyhradil právo raz ročne vyrobiť 5 balíkov papiera, t. j. 50 rysov papiera. Po odchode do dôchodku pôsobil Samuel Czieser ako inšpektor evanjelickej cirkvi a mestský funkcionár. Za vrchol jeho kariéry môžeme označiť rok 1789, keď bol zvolený do funkcie popradského richtára. Pôsobil tiež ako mestský pokladník. Pozostalostný súpis po jeho smrti vykonal 18. júna 1798 popradský podrichtár Juraj Freitag, notár

28 ŠA PO, pA PP, MPP, Kniha č. 76 („*Kniha papiernikov*“).

29 ŠA PO, ŠA LE, ZCM, r. k. Spišská Sobota sobášení 1718–1755, inv. č. 723, 35.

30 Tamže, ev. a. v. Kežmarok sobášení 1763–1827, inv. č. 236, 7.

31 ŠA PO, pA PP, SSCP, sign. 1/1766.

32 Tamže, sign. 1/1768.

33 Tamže, sign. 1/1771.

34 Tamže, sign. 1/1779.

35 Tamže, sign. 1–2/1790.

Jakub Szolkovy (sused) a sirotník Jakub Maleter. Spomínali sa v ňom nasledovné položky:

Domy a hospodárske budovy	Dom č. 124 ležiaci medzi domami Jakuba Hönscha a Jakuba Scherffela (1500 zl.), dom vedľa Jakuba Szolkovoho (166 zl. 40 gr.), poľná stodola (41 zl. 40 gr.)
Hospodárske zvieratá	1 dvojročná kobyľa (20 zl.), 1 šesťročná kobyľa (45 zl.), 1 deväťročná kobyľa (18 zl.), 1 osemnásťročná kobyľa (10 zl.), 1 hnedý valach (20 zl.), 1 dvojročný valach (20 zl.), 3 kravy (25 zl.), 2 dvojročné býčky (10 zl.), 7 ošípaných (9 zl. 30 gr.)
Hnuteľný majetok	1 polozakrytá brčka (40 zl.), 1 voz (10 zl.), 1 kazeta (10 zl.), 1 pohovka (5 zl.), 4 kožené kreslá (4 zl.), 1 komoda (3 zl.), 1 šatník (3 zl.), 18 cínových tanierov, 2 cínové polievkové misy, 2 cínové pekáče (7 zl. a 48 gr.), 3 cínové kávové kanvice (3 zl.), 3 strieborné lyžice (4 zl.), 2 medené kotly (1 zl. 69 gr.), 1 nástenné hodiny (10 zl.) a 1 väčšie zrkadlo so zlatým rámom (4 zl.)

RODINA MALETER (MILLETER, MIELETER, MÜLLETER)

Najstaršie zmienky o príslušníkoch šľachtickej rodiny Maleter pochádzajú už z konca 16. storočia, keď v rokoch 1593 a 1596 pôsobil v Spišskej Novej Vsi ako richtár Ján Milleter. Nobilitačnú listinu získali v roku 1663 bratia Juraj a Gregor Milleterovci, ktorí sa vyznamenali dlhoročným pôsobením v samospráve Spišskej Novej Vsi a Provincie 13 spišských miest.³⁶ Na území Popradu sa však natrvalo usídlil až Pavol Maleter, vnuk nobilitovaného Juraja.³⁷ V rámci samosprávy mesta Poprad sa aktívne angažoval už jeho syn Pavol ml. Postupne zastával funkciu nielen člena mestskej rady (1722, 1724, 1731, 1746, 1751, 1755, 1759–1760, 1763), ale aj sirotníka (1739–1740) a mestského rečníka (1752). Funkciu richtára sa však podarilo získať až jeho synovi Jánovi Maleterovi (1771–1775).

Ján Maleter sa narodil 16. februára 1723 v Poprade. V mladosti zrejme navštevoval miestnu ľudovú školu. Podľa zachovaných prameňov ovládal iba nemecký a slovenský jazyk. Bol vyučeným krajčírskym majstrom. Z jeho rodinného života vieme, že bol dvakrát ženatý. Prvýkrát sa oženil 12. novembra 1743 s Annou Máriou, dcérou člena mestskej rady Tomáša Zimmermanna a Žofie Lányiovej.³⁸ Potom ako Ján Maleter náhle ovdovel, sa 12. februára 1747 oženil s Máriou, dcé-

36 Szluha, Márton: Szepes vármegye nemes családjai. Budapest 2013, s. 223.

37 Förster, Jenő: Nemességigazolási perek Szepes vármegye levéltárban. In: Közlemények Szepes vármegye múltjából IV. Lőcse 1912, s. 213–214.

38 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad sobášení 1708–1760, inv. č. 1029, nečísl.

rou Popradčana Tomáša Glatza a Márie Kaschovej.³⁹ Podľa zachovaného súpisu obyvateľov z roku 1773 bývali spolu v dome č. 18, ležiacom medzi domami Pavla Szepischa a Pavla Bergera. Jeho hodnota bola stanovená na 250 zlatých. Ročne platil daň vo výške 24 zlatých a 59 grajciarov.⁴⁰ Ján Maleter bol pochovaný 17. apríla 1782 v Poprade.⁴¹ Majetkový súpis bol vykonaný 18. júna 1782 prostredníctvom sirotníkov Juraja Freitag a Michala Forbergera. V rámci menšieho hospodárstva vlastnil Ján Maleter krátko pred svojou smrťou 2 kravy (8 zl. 33 den.), trojročného vola (5 zl.) a 6 ošípaných (8 zl.). Z hnuiteľností sa spomínala poľovnícka flinta (2 zl.), bunda (10 zl.), pokladnica (1 zl.), Biblia vydaná v Leipzigu (7 zl.), ženská modlitebná knižka od Jána Quirsfelda (50 den.), starý v Bratislave spevník (40 den.) a levočský spevník (1 zl.).⁴²

Jánova jediná dcéra Zuzana (* 1748) sa stala manželkou Matejovčana Jána Reinbergera mladšieho, ktorý s ňou po sobáši ostal bývať v Poprade. Ich rodinný dom, ktorého trhová hodnota bola vyše 254 zlatých, ležal medzi domami Juraja Glaszera a Juraja Loischa.⁴³ Oba Jánovi synovia z druhého manželstva sa rozhodli pokračovať v otcových šľapajach a vyučili sa za krajčírov. Starší Pavol (* 1751) sa po svadbe s Máriou Gotzmannovou presťahoval do Veľkej, mladší Jakub (* 1757) ostal žiť so svojou manželkou Evou Katarínou Reinerovou v Poprade.

RODINA ROXER (ROKSER, ROCHSER)

Výskyt priezviska Roxer, odvodený od nemeckého názvu spišskej obce Rakúsy („*Roks*“), bol na Spiši pomerne častý. Nositelia tohto mena sa v Poprade spomínali už v prvej tretine 17. storočia. V priebehu 18. storočia tu najväčší vplyv získala rodina farbiarskeho majstra a richtára Tobiasa Roxera. Staršia genealogická literatúra uvádza ako jeho rodičov kežmarského senátora Pavla Roxera a Zuzanu Henschovú.⁴⁴ Na základe dostupných matrik však musíme túto teóriu vyvrátiť. Tobias Roxer totiž v skutočnosti pochádzal zo Spišských Vlách a do Popradu sa presťahoval až po svojom sobáši s Evou, dcérou popradského prísazného Jána Roxera a jeho manželky Zuzany. Svadba sa konala 30. októbra 1736 v prítomnosti svedkov Martina Lániho a Tomáša Koscha.⁴⁵

Dňa 8. novembra 1745 sa Tobias dohodol so svojou svokrou Zuzanou Roxerovou na odkúpení jej domu v hodnote 900 zlatých.⁴⁶ Podľa vzájomnej dohody mal do najbližšieho sviatku svätého Pavla (29. jún) zaplatiť v rámci prvej splát-

39 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad sobášení 1708–1760, inv. č. 1029, nečísl.

40 MNL, OL, Urbaria et conscriptiones, E 156a, Fasc. 121, No. 036.

41 ŠA PO, SA LE, ZCM, r. k. Poprad zomretí 1760–1843, inv. č. 1030, s. 32.

42 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 4, s. 267–269.

43 Tamže, s. 264.

44 Szluha, M.: ref. 36, s. 329–331.

45 ŠA PO, SA Levoča, ZCM, r. k. Poprad sobášení 1708–1760, inv. č. 1029, nečísl.

46 ŠA PO, pA PP, MPP, Kniha č. 3.

ky 600 zlatých. Zvyšnú sumu jej mal následne vyplatiť v pravidelných ročných splátkach po 25 zlatých vždy k sviatku svätého Pavla. K domu prináležali tri akre pôdy, kapustnisko s lúkou a záhradou, voz, pluh a brána obťahnutá štyrmi ružami. Svokra si zároveň stanovila podmienku, že bude môcť ostať bývať v prednej izbe domu až do svojej smrti. V rámci živobytia jej mal Tobias prispievať ročne 25 zlatých. Rozsiahly majetkový základ vybudovaný v relatívne mladom veku a vzdelanie predurčovali Tobiasa Roxera na aktívne pôsobenie v mestskej samospráve. Ako jeden z mála ovládal súčasne nemecký, latinský, slovenský aj maďarský jazyk.⁴⁷ Doložiť ho vieme ako člena mestskej rady (1749, 1752, 1754, 1765–1767), rečníka (1756) a richtára (1757–1764, 1768–1770).

Jeho jediný syn Samuel Roxer sa rozhodol pokračovať v otcových šľapajach a vyučil sa za farbiara. Dňa 9. februára 1762 sa oženil s Annou Máriou Lániovou z Matejoviec, s ktorou vlastnil spoločný dom v hodnote 2200 zlatých nachádzajúci sa v rámci prvej štvrte medzi domami Michala Scherfela a Jána Strompfa. Okrem toho mu patrila ešte glejáreň, stodola a záhrada pri miestnej papierni v hodnote ďalších 200 zlatých.⁴⁸ Nebyť jeho predčasnej smrti vo veku 36 rokov (pochovaný bol 14. júla 1772 v Poprade), určite by sa Samuel po otcovom vzore angažoval v mestskej samospráve. Jeho manželka sa druhýkrát vydala 8. júla 1776 za istého Tobiasa Roxera. Podľa vtedajšej zvyklosti sa bola povinná vysporiadať so svojimi deťmi – Evou Katarínou, Samuelom, Jánom Jurajom, Annou Máriou, Annou Zuzanou a Tobiasom (narodený už ako pohrobok). Inventárny súpis vyhotovili 23. septembra 1776 sirotníci Michal Husz a Michal Forberger. Už pri jeho zbežnom pohľade je zrejmé, že Samuel Roxer patril napriek nízkemu veku k najmajetnejším Popradčanom. Podľa súpisu sa na jeho hospodárstve nachádzalo sedem koní (123 zl.), 3 voly (13 zl.), 4 kravy (40 zl.) a 10 ošípaných (18 zl.). Už na prvý pohľad zaujme rozsah jeho domácej knižnice, v ktorej sa okrem početnej nábožensko-teologickej literatúry nachádzali tiež právnické, štylistické či jazykovedné príručky, čo naznačuje, že bol zrejme absolventom vyššieho gymnaziálneho (lyceálneho) štúdia.⁴⁹

47 ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 6, s. 349.

48 Tamže, Kniha č. 4, s. 217.

49 Etmeschen bey Nicolaus Förster (48 den.), Anchora Sacra Studiosorum Litzig(48 den.), Rigaisches Gesangbuch (84 den.), Sauers Straffbuch (24 den.), Freyeri Oratorie Dietrice Institutiones Catheticae (2 zl. 24 den.), Ciceronis Epistolarum natis Saszky Geographia (2 zl. 40 den.), Latinitatis Virgilius Liber Sinonimorum (1 z. 44 den.), Tessaurs Eligentiarum (24 den.), Rivini Vesper Stunden (2 zl. 4 den.), Hellers Betrachtungen über Sonn und Fest Evengelle (2 zl. 4 den.), Breslauer Gesangbuch (2 zl. 4 den.), Lemgoer Hand Biebel (2 zl. 4 den.), Tibemanus Postill (2 zl. 4 den.), Krompholtzens Postill (2 zl. 4 den.), altes Gebethbüchlein (18 den.), Dantziger Gesangbuch (60 den.), Leibtziger Gesangbuch (1 zl. 2 den.), Leutschauer Gesangbuch (1 zl. 50 den.), 2 Schmolkische Comunionbuch (96 den.), Lemgoisches Gesangbuch (60 den.), Starkens Morgen- und Abend Andachten (3 zl. 66 den.), Breslauer Gesangbuch (2 zl. 4 den.), Schadens Briefsteller (90 den.), Strigauer Gesangbuch

Opomenúť určite nemôžeme ani detailný popis oblečenia. V súpise sa spomínajú napr. dve kožuchy bez podšívky so strieborným lemovaním.⁵⁰ Jeden z nich mal olovenú farbu, trinásť párov strieborných gombíkov a jednu striebornú mentiketu (24 zl. 65 den.). Druhý kožuch bol tmavomodrej farby rovnako s trinástimi párami strieborných gombíkov a jednou striebornou mentiketou (20 zl. 85 den.). V súpise je ďalej uvedených päť sák utkaných z holandskej látky. Jedno z nich bolo olivovozelenej farby s trinástimi párami strieborných gombíkov, hodvábnymi šnúrkami a jedným párom strieborných putiek (13 zl. 21 den.). Druhé malo olovenú farbu, hodvábné šnúrky a 17 párov strieborných gombíkov (11 zl. 20 den.). Tretie malo francúzsky modrú farbu, hodvábné šnúrky a 17 párov strieborných gombíkov (11 zl. 38 den.). Štvrté malo opäť olovenú farbu, strieborné lemovanie, osemnásť párov strieborných gombíkov, jeden pár strieborných putiek a 12 párov rukávových putiek (24 zl.). Posledné sako bolo tmavomodrej farby so strieborným lemovaním, sedemnástimi párami strieborných gombíkov a dvoma párami putiek (12 zl.). Ďalej sa v súpise spomína ešte päť rôznych opaskov a tri páry nohavíc. Jedny boli tmavomodré s úzkym lemovaním (1 zl. 50 den.). Druhý pár bol tmavej olovenej farby a strieborným lemovaním (2 zl.). Posledný pár nohavíc mal rovnakú farbu a hodvábné šnúrky (1 zl.). Z ďalšieho domáceho vybavenia sú v rámci súpisu uvedené napr. tieto položky:

Striebro	1 servis, 12 kusov jedálenských lyžíc, 60 párov rôzne veľkých gombíkov
Mosadz a kov	4 svietniky, 1 kávová kanvica a 1 mažiar
Meď	1 veľký varný hrniec, 1 stará pokrievka, 1 kastról s pokrievkou, 2 poľné kotly, 1 starý kotlík, 1 veľké sitko, 2 kávové kanvice a 1 kanvička
Cín	3 polievkové misy, 10 plytkých mís, 34 tanierov, 3 dezertné misy, 3 čajové kanvice, 2 svietniky a 1 servírovacia lyžička

*Obr. č. 4 Pečať Tobiasa Roxera
(1752)*

(36 den.), Prespurger Gesangbuch (60 den.), Rambachs Handbüchlein (72 den.), Hilmar Curas (90 den.). ŠA PO, pA PP, MMP, Kniha č. 4, s. 212–213.

50 Tamže, s. 212.

ZHRNUTIE

Za obzvlášť významný prínos predloženého príspevku možno považovať predovšetkým prehľadné spracovanie životopisov najvýznamnejších popradských mešťanov z 18. storočia (Bösz, Czierer, Maleter, Roxer). Vzhľadom na ich dlhoročné pôsobenie v rámci popradskej samosprávy požívali tieto osobnosti určitý status elity, čo sa prejavilo aj v ich nadobudnutom majetkovom imaní. Práve spomenuté testamenty a pozostalostné inventáre nám umožnili nahliadnuť do ich všedných domácností. Môžeme vidieť, že vrstve najmajetnejších obyvateľov záležalo na kvalitnom zariadení domácností. Mestská rada (sirotníci) postupovala pozornejšie práve pri spisovaní ich pozostalostných inventárov, než ako to bolo pri obyvateľoch zo sociálne slabších pomerov. Z uvedeného textu je zrejmé, že popradskí obyvatelia, hoci pochádzali z menšieho a nie príliš významného mestečka na úpätí Vysokých Tatier, dbali na dopĺňanie a rozširovanie svojho domáceho mobiliáru rôznymi cennými prírastkami. Z ich pohľadu išlo hlavne o vlastnú reprezentáciu a ukázanie sociálneho postavenia, keď sa napríklad na ulici ukázali s luxusnejším odevom, pohostili svojich známych a priateľov striebornou súpravou alebo sa pred nimi pochválili zaujímavým prírastkom vo svojej knižnici. Aj preto zmysel nášho v príspevku vidíme v pokuse naznačiť túto problematiku a rozbehnúť širší výskum vybavenia meštianskych novovekých domácností v širšom meradle. Inak nám dôležitá časť meštianskej kultúry zostane neznáma.

PRÍLOHA – EDÍCIA PRAMEŇA

1. [Poprad], 1725 december 17.

Testament Alžbety Czieserovej, rod. Bornayovej, vdove po zosnulom papiernickom majstrovi Jakubovi Czieserovi staršom a súčasnej majitelky popradskej papierne, v ktorom odovzdáva spomínanú popradskú papiereň v hodnote 822 uhorských zlatých svojmu prostrednému synovi Jakubovi Czieserovi mladšiemu a takisto mu určuje hlavné podmienky finančného vyrovnania s ostatnými členmi rodiny.

Im Nahmen der heyligen Dreyfaltigkeit.

Nachdeme der allerhöchste Gott mich Elisabeth Ziserin gebohrne Bornayn nach seinen allweisen Rath und Willen in daß Krank od(er) Sichbette gelegen und bey mir befunden, daß die Schmertzen von Tag zu Tag ja von stündlich zunehmen. So habe dahin trachten wollen zu vörderst meine Seele dem jenigen, der sie mir eingepflantzet, widerumb in seine treue Vaterhände zu befehlen, dem Leib (:wen(n) mich Gott mit einen seeligen Abschied wird versehen haben:) der kühlen Enden, die unser aller Mutter ist anzuvertrauen. Inzwischen aber, damit Friede Liebe und Einigkeit auch unter meinen lieben Kindern wohnen möge, habe mir gefallen lassen mein Hauß zubestellen. Welches zwar einzig u(nd) allein, in dem Papiermihlhauß einen Garten in Feldchen an d(er) Popper gelegen und wenigen Papiervorrath bestehet. Dieses alles habe in Betrachtung, daß mich mein mittlerer Sohn Jacobus nach meines seelig verstorbenen Eheherrn (und) treulich mit seiner Handarbeit versorget, daß Werk ehrlich versehen und getriben, also, daß ich in meinen Wittwenstandt, mit denen unversorgten Kindern und habenden Schulden fortbringen können, auch sonsten unter die Armen gegriffen hatt, wo es die Noth ervorderte. So habe ihm solch obgemeltes Papiermihlhauß zu samt Garten und Vorrath umb fl. 822, i(st) e(s) achthundert und zweyundzwanzig ungr(ische) Gulden übergeben wollen. Und zwar dergestalt, daß nachdeme er nicht nur wie obgemeldet Schulden bezahlt hatt, sondern auch die grossen Posten, die in fl. 342 bestehen, bey gewissen Freunden, von welchen meine Kinder Nachricht haben gedämpfet. So soll ihme diese bemelte fl. 342 von der Hauptsum(m) en d(er) fl. 822 defalciret werden, die ubrigen fl. 480 sollen ratae proportionale unter meine liebe Kinder vertheilet werden. Deren ein jedes alß Johannes Susanna, Jacobus, Samuel Eva und Margaretha oder derer beyden letzteren ihre hinterlassene Kinder p(er) fl. 80, i(st) e(s) achtzig ungr(ische) Gulden haben. Nachdeme aber durch die beywesende Kinder und Freunde betrachtet worden, so hatt sich gemelter Sohn Jacobus resowiret von selbigen Vorath jeden p(er) fl. 8 zu zulegen. Werden also von bemelten Kindern und Weiselein jedes von dem Possessori fl. 88 zu gewarten und zu empfangen haben, doch nicht simul et semel, sondern nach dem Alter alß von ältesten biß zu dem jüngsten. Ubrigens

wird gemelter mein Sohn Jacobus zu samt seiner Liebsten ihre Hertzen von mir nicht werden, sondern so ferne mich der liebe Gott nach seiner Züchtigung von dieser meiner Krankheit wollte genesen lassen. Er verpflichtet und verbunden sein wirdt mich mit aller Nothwendigkeit und Unterhalt zu versorgen. Auch die Wirtschafft nicht zu ändern, sondern selbige in solchen Stande, wie sie von mir und ihm vorhero gepflogen, auch künftig biß zu meinen Absterben verbleiben und getrieben werden soll. Dieses alles habe ich vor Beamte mit wohlbedachten Richter und gesundter Vernunfft auff d(a)z Papier bringen und setzen lassen, damit es nach meinen Tod unverbrüchlich und unvervnukt steiff und vest von meinen Kindern und Erbnehmenden solle so und nicht anders gethan und gehalten werden. So geschehen im Jahr 1725 d(en) 17. Decembr(is).

Elisabetha Ziserin gebohrne
Bornayn

Coram me Gregorio Reiß
Coram me Jacobus Lany
Coram me Johann Cziser
Coram me Samuel Cziser

2. [Poprad], 1752 apríl 4.

Testament Jakuba Cziesera mladšieho, papiernického majstra a majiteľa popradskej papierne, v ktorom odovzdáva spomínanú popradskú papieren v hodnote 800 uhorských zlatých svojmu jedinému žijúcemu synovi Samuelovi Czieserovi staršiemu a takisto mu určuje hlavné podmienky finančného vyrovnania s ostatnými členmi rodiny.

Im Nahmen der allerheiligsten hochgelobten Dreyfaltigkeit.

Nachdehme ich Jacobus Zieser baldt nach Ableben meiner vor dreyen Jahren waylandt selig verschiedenen Ehefrauen in Erwegung meines durch Gottesgnade erreichten hohen Alters mir die gänzliche Rechnung machte, daß ich die baufällige Hütten dieses vergänglichhen Leibes nunmehr auch bald ablegen und meiner seeligen durch einen Gottgebe sanfft und seeligen Todt in die frohe Ewigkeit nachfolgen würde. So habe allerdiengs auch gleich im Eingang meines betrübten Wittwerstandes alle Sorg und Gedanken dahin gerichtet, wie ich nach dem ausdrücklichem Befehl Gottes bey Zeiten mein Hauß bestellen und mit meiner wenigen Verlassenschafft, weil ich noch lebe bey gesunder und vollkommener Vernunfft, in beywesen ehrlicher Zeigen unter meinen Kindern gebührendt disponieren und Richtigkeit machen möchte. Als habe mich von dato keinesweges mehr entschließen können, noch wollen meinen vorgefasten Entschluß länger anstehen zulaßen, sondern vielmehr denselben zu seiner endlichen Erfüllung zubringen, damit ich so dann mich zu einen seeligen Simeonis Stündlein bereit machen. Auch dermahleinst zwischen meinen Erben allen künfftigen Zank und Zwiespalt vorsichtiglich verhütten möchte. Dannenhero ich auch diesen meinen letzten und ernsten Willen hier formaliter entwerffen und durch nachgehende Puncta wohlbedächtig abfaßen laßen, wie folget:

Zu förderst, empfehle ich meine arme, aber durch christi Bluth zum ewigen Leben theuer erkauffte Seele, Gott dem him(m)lischen Vater zur seeligen Auffnahm in die frohe Ewigkeit den verblichen Körper, aber an die hinterlaßenen Erben zur christlichen Leichenbestattung.

Andertens, so will ich auch hiemit absolute verordnet und verschaffet haben, daß mein Sohn Samuel Zieser in Betrachtung seiner bißherigen mir allweg erwiesenen kindlichen Liebe und Treue, deßen ich mich zu Ihm [.....] biß an mein Ende sicherlich versehen, nach meinen Gottgebe seeligen Absterben die Papiermühle, auch alle dem, was darinnen Erdnagel und Mauerfest ist nebst den Garten und LeimHauß als Possessori legitime vor 800 rh. fl., das ist achthundert rheinische Gulden zu fallen, solle mit allen und jeden darzu gehörigen Pertinentien, wie auch in den Stökelchen einen Krautgarten darbey Ihme über dieses Verbleiben solle die lange Theil zum Voraus, wie auch von denn obgedachten 800 rheinischen fl. 200 Ungr. fl., sage zweyhundert ungrische Gulden anstatt seines Außsatzes bekommen solle.

Drittens, soll Margaretha Zieserin von denen obigen 800 Rhn. fl. zweyhundert ungr(ische) Gulden nebst einen Ertach Aker auf dem Werth genan(n)t anstatt Brautschmuckes zum Voraus bekommen.

Vierstens, sollen die übrigen Aker unter die drey Kinder Anna Maria Reissin Elisabetha Lanin und Margaretha Zieserin zertheilet werden. Die Frucht aber am Kalchoffen solle denen beyden und versorgten Kindern zufallen.

Fünfftens, von dem in Siebenbürgen geliefferten Druckpapier, welches noch folgen solle und in 200 ungr. fl. bestehet, «soll Samuel Zieser und Margaretha Zieserin ein jedes per 16» ungr. fl. zum Voraus bekommen. Die übrigen nemlich «100» 200 Ungr. fl. sollen unter alle gleich getheilet werden.

«Sechstens, das noch in der Arbeit liegende Papier soll Samuel Zieser denn anderen dreyen Kindern 30 Ungr. fl. außzahlen.»

Letztens, soll die Außzahlung von denen überbliebenen 560 Ungr. fl. der Papiermühles jährlichen außgezahlet werden per ungr. fl. 50 und soll von dem aeltesten Erben angefangen werden, alß nemlich Anna Maria Reissin Elisabetha Lanin Samuel Zieser und Margaretha Zieserin.

Gleichwie es aber schließlichen bey diesen allen und jeden in dieser meiner testament(ischen) Constitution disponierten Puncten sein bedenken, sondern alle Veränderung haben soll, also will ich auch diesen meinen abermahligen wohlbedächtigen und letzten Willen unter wiederhohlter Empfehlung meines Geistes in die treuen Vaterhände Gottes und Wünschung alles leibl(ichen) und geistl(ichen) Seegens an meine gesamte Erben schließen, selben allhiesigen wohlweisen Stadtgerichte zu geneigter Corroborirung einreichen mit gehorsamer Bitte bey ereigneten Fall mit obrigkeitlichen hohen Autorität steiff und fest darüber zuhalten. So geschehen derer in beywesen am Ende dieses unterschriebenen Zeugen.

Poprad d(en) 4ten April 1752.

Jacobus Zieser
Coram me Tobias Roxer
Coram me Georgius Freytag
Coram me Richter v(nd) Rath

recenze / reviews

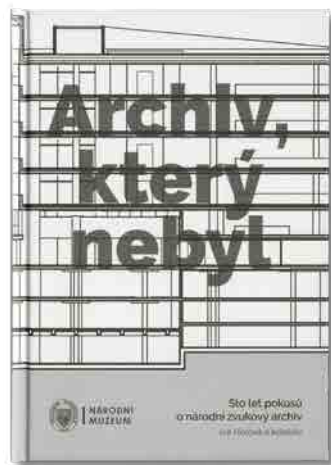

Iva Horová a kol.:

Archiv, který nebyl.

STO LET POKUSŮ
O NÁRODNÍ ZVUKOVÝ
ARCHIV.

Praha: Národní muzeum, 2022, 212 s.

Kolektivní monografie 11 autorů mapuje dějiny snah o zřízení národního zvukového archivu v českých zemích, počínaje přibližně rokem 1927, kdy máme doloženy první koncepční plány a pokusy o realizaci této myšlenky. K tomu je nutné podotknout, že tyto snahy, aktualizované také v současnosti, zůstávají dosud nenaplněnou ambicí a podle všeho se zdá, že nebudou realizovány ani v blízké budoucnosti, jak nakonec naznačuje publikace.

Problematiku otevírá úvodní stať Ivy Horové a Martina Mejzra, v níž jsou představeny ambice jednotlivých kapitol knihy a dílčí problematiky, jimž se kapitoly věnují. Uvádějí důvody, které v minulosti vedly k snahám o založení národního zvukového archivu a které v současnosti vedou k aktualizaci těchto snah a plánů. Absence národního zvukového archivu, jako centrálního pracoviště a současně státního fonoarchivu, který funguje v některých vyspělých zemích světa, může podle autorů postupně vést ke ztrátě záznamů řady významných hudebních děl, výtisků notových partitur a dalšího doprovodného materiálu. Jeho domácí absenci nahrávala roztržštěnost uložených zvukových dokumentů a archiválií, i rozdílnosti ve způsobech jejich ochrany, zpracování, bezpečného ukládání a případného zpřístupňování v jednotlivých institucích. Na druhé straně si autoři uvědomují, že ani v současnosti není zatím reálné zřízení národního zvukového archivu, už vzhledem k jeho nejasnému institucionálnímu zakotvení i formální podobě, na kterých se nedokážou shodnout jednoznační zastánci jeho zřízení, neboť často preferují představy svých vlastních pracovišť, na kterých působí. Ta se často od sebe odlišují pojetím institucionální činnosti, s ohledem na svého zřizovatele. Proto se v současnosti představa zastánců národního zvukového archivu „pohybuje na nikoliv zřetelně vymezeném území, někde mezi archivnictvím,

muzejnictvím, knihovnictvím a v neposlední řadě na hranici mezi společenskovědními a humanitními obory jako jsou muzikologie, etnologie či mediální studia“,¹ jak autoři přiznávají. I z těchto důvodů zastánci instituce v současné době rezignují na konceptuální přístup a na možné koncepty realizace tohoto dlouhodobého cíle. Dalším problémem je v českých zemích striktně rezortní přístup zainteresovaných institucí, tj. odlišnosti vyplývající z jejich vztahu ke svým zřizovatelům, tedy ministerstvům. Tomu je přizpůsobena navíc i legislativa, kterou se pak ve své činnosti řídí. Nezanedbatelným problémem je dále nedostupnost finančních prostředků pro zřízení národního zvukového archivu, zejména v situaci, kdy není ujasněné, v jaké podobě by vlastně mohl existovat.

Autoři se na jedné straně zaštiťují dostupností potencionálních zvukových nahrávek, které by pro plánovanou instituci mohli získat, na straně druhé však mylně spatřují omezení pouze v literě autorského zákona, což je jistě pohled zjednodušující. Problematika případného zpřístupňování nahrávek by bezesporu představovala největší problém, který by se odvíjel především od institucionálního zakotvení instituce, ale také ve způsobu, jakým by byly zvukové nahrávky získávány a dále digitálně přepisovány.

V dalších kapitolách se jednotliví autoři věnují historickým snahám o zřízení národního zvukového archivu v Československu. V kapitole Matěje Kratochvíla² sledujeme pokusy Fonografické komise České akademie věd a umění pořídit nahrávky lidové hudby vybraných regionů českých zemí (fonografické válečky, gramofonové desky). Přestože se jednalo o nesystematicky vedený přístup, výsledkem byl ojedinělý zvukový archiv, který byl nedávno úspěšně digitalizován.

V kapitole Víta Holečka, Michala Hory a Martina Mejzra³ jsou popsány první pokusy o vytváření fonoték ve 30. letech 20. století a návrhy na jejich koncepční budování. Aktivita spjaté především se jmény Mirko Očadlíka, Karla Čapka či Jaroslava Bartoše. Pozornost je věnována i prvním, byť odlišným koncepčním návrhům „*státní fonotéky*“ (Mirko Očadlík, Vladimír Helfert, Emanuel Uggé). V tomto případě byl poprvé identifikován záměr, aby byly do fonoték k autorským hudebním dílům zařazovány také politické projevy a záznamy rozhovorů s významnými osobnostmi. Stejnou pozornost pak autoři věnovali neúspěšným projektům divadel hudby, zřizovaných od roku 1949 a činnosti prvních hudebních oddělení knihoven, vznikajících v letech 1949–1951.

-
- 1 Horová, Iva – Mejzr, Martin: Úvod, in: Archiv, který nebyl. Sto let pokusů o národní zvukový archiv. Praha: Národní muzeum, 2022, s. 8.
 - 2 Kratochvíl, Matěj: Zvukový archiv Fonografické komise ČAVU, in: tamtéž, s. 12–23.
 - 3 Holeček, Vít – Hora, Michal – Mejzr, Martin: Od vizí národní fonotéky po zavádění diskoték v knihovnách a v divadlech hudby, in: tamtéž, s. 24–45.
-

Eva Jeřutov⁴ připomnla v dalř kapitole roli Archivu eskoslovenskho rozhlasu jako specializovaného archivu. Popsala jeho vývoj a poslání, připomnla jeho programov využit pro vysílání pořadí Ro v minulosti i v současnosti. Od roku 2013 je součastí archivu i Gramoarchiv, kter patř k největřm v esk republice. Připomnla snahu rozhlasu z roku 1930 vybudovat nrodn zvukov archiv, zmř, kter byl v archivu znovuořiven v letech 1992–1993. Nespch obnoveného zmřu byl podle autorky způsoben mimo jiné i tm, že eskoslovensk (respektive esk) rozhlas je veřejnoprávní institucí, kter nemá svého jednoznačného zřizovatele. Po dvojím nespchu myřlenka nrodn fonotéky, kter by fungovala př eskm rozhlasu, byla institucí opuřřten. Situaci nezmnil ani nov pokus z let 2014–2016, do kterého se zapojila dceřn společnost rozhlasu Radioservis. Zmř se nezdařil dílem z technických důvodů, dílem z nedotaen připravovanch smluvních ujednání mezi Radioservisem a provozovatelem Virtuální nrodn fonotéky.

Kapitola Markéty Kabelkov⁵ představuje dějiny a souasn aktivity fonotéky Hudebnhistorickho oddlen Národního muzea – eskho muzea hudby. Sbřkotvornou činnost, souřřednou zpočátku spáře na notov materiál a rzn partitury, později doplnily také akvizice zvukových nahrávek. Autorka připomnla snahy Jaroslava Vanickho z let 1962–1966 o vybudování „nrodn diskotéky“, předevřm akvizicí gramofonových desek, snahy, kter nemohly bř pln realizovány. Významným krokem k rozvoji tamř fonotéky bylo zaloen Muzea esk hudby v roce 1976. V roce 1992 ale dořřlo k vrazn strukturalní promn muzea, kter ztřila přpadnou realizaci myřlenky zřdit nrodn fonotéku př muzeu. Autorka se dále věnuje koncepci zpracování zvukových nahrávek z roku 1966 (zásadám z pera Jindřicha Kellera), změnám v následujících letech i souasn situaci muzea. Muzeum se v současnosti př zpracování zvukových nahrávek řd knihovnickými standardy, přhlř vřak k doplnkov evidenci muzejní či archivní specifikace. Od roku 1995 probřh digitln přepis nahrávek, nejprve fonografickch vleek, v rámci projektu Nov fonograf pak od roku 2018 také řelakovch gramofonových desek.

Petr Ferenc v dalř kapitole pojednává vývoj podniku Supraphon a nastřu je možnosti vybudovat nrodn fonotéku přmo v Supraphonu.⁶ S ohledem na bohat soubor zvukových nahrávek se tato přpadn role Supraphonu očekávala, nicmnř hlavn z ekonomických důvodů k ní podnik nikdy nepřistoupil, ani vlastn na tuto roli nikdy neaspiroval.

4 Jeřutov, Eva: esk rozhlas a idea Národního zvukového archivu, in: tamtř, s. 46–60.

5 Kabelkov, Markéta: Fonotka Hudebnhistorickho oddlen Národního muzea – eskho muzea hudby, in: tamtř, s. 61–82.

6 Ferenc, Petr: Idea nrodn fonotéky a firma Supraphon. Mohl Supraphon př rokem 1989 suplovat roli nrodn fonotéky? In: tamtř, s. 83–88.

Kapitola Petra Bakly a Mojmíra Sobotky⁷ představuje zvukový archiv obecně prospěšné společnosti Hudební informační středisko, založený Nadací Českého hudebního fondu. Autoři poukázali na akviziční činnost a zpřístupňování partitur, tiskovin a zvukových nahrávek, především domácí provenience a další dokumentační a vydavatelské aktivity, včetně pořadatelské činnosti. Nechybí informace o digitalizaci zvukového archivu a jeho zpřístupnění prostřednictvím webové databázové platformy Musicbase.

Michal Hora⁸ se v následující kapitole vrací k pokusům o zřízení české národní fonotéky v 90. letech 20. století. Jednalo se v zásadě o pokusy Národní knihovny ČR a České národní skupiny IAML z let 1994–2002 o zřízení samostatné instituce, podobné představám iniciovaným v minulosti. V letech 1994–1998 se připravovala koncepce instituce a definovaly možné úkoly, kterým by se měla věnovat. Korigování koncepce v roce 1998 však narazilo na mnoho rozdílných představ zainteresovaných institucí, včetně právní formy plánovaného pracoviště. Nebylo tedy jasné, zda takové pracoviště může vůbec vzniknout, zda nebude lepší pověřit jednu ze zainteresovaných institucí, či rovnou rezignovat na pouhou institucionalizovanou formu spolupráce institucí. Opět se projevil různý charakter a poslání zúčastněných institucí, znemožňující potřebnou shodu (archivy / knihovny / muzea). Odlišnosti panovaly (a panují) též v oblasti evidence a zpracování zvukových nahrávek. Podobně se lišily představy o digitalizaci zvukových nahrávek. Výsledkem četných jednání tak byla pouze shoda na průzkumu institucí na výskyt zvukových dokumentů a archiválií, který však nebyl zcela naplněn. Protože ani Národní knihovna, ani Muzeum české hudby se nechtěly stát centrální institucí dlouhodobě vyvíjených snah, rezignovalo se nakonec pouze na „centrální evidenci a poradenství“, s projektem digitalizace části fonotéky Muzea české hudby.⁹ Situaci navíc zkomplikovala povodeň v Praze v roce 2002. Autor pak výše popsané snahy završené neúspěchem uzavírá slovy: „dle mého názoru šance z konce 90. let nebyla při maximalistickém pohledu na věc, tj. při plánu získat politický vliv a finance na vybudování nové instituce reálná.“¹⁰

Iva Horová¹¹ v samostatné kapitole představila projekt „Virtuální národní fonotéky“ (od roku 2020 „Národní fonotéky“), který měl být alternativou k neúspěšně vyvíjeným snahám o zřízení samostatné instituce. Projekt byl zaměřen především na hudební knihovny a možnosti digitalizace jejich zvukových nahrávek s podporou jednotlivých grantových projektů MK ČR. Cílem byla evidence

7 Bakala, Petr – Sobotka, Mojmír: Archiv nahrávek soudobé české hudby Hudebního informačního střediska, in: tamtéž, s. 89–98.

8 Hora, Michal: Snahy o vytvoření institutu „česká národní fonotéka“ koncem 90. let 20. století, in: tamtéž, s. 99–112.

9 Tamtéž, s. 109.

10 Tamtéž, s. 111.

11 Horová, Iva: Historie (nejen) Virtuální národní fonotéky, in: tamtéž, s. 113–134.

zvukových nahrávek a metodický návrh jejich katalogizace a následný digitální přepis. V různé míře se podle autorky zapojilo 25 institucí (zpravidla knihovny, ale též Český rozhlas a Česká televize), vytvořen byl „souborný katalog metodou sběru a deduplikace záznamů z nejrůznějších zdrojů“.¹² V roce 2014 vznikla pracovní skupina pro ochranu, digitalizaci a zpřístupňování zvukových dokumentů, s následnou garancí Moravské zemské knihovny jako metodického centra. Přes tyto výsledky institucionální spolupráce v letech 2015–2016 ochabla a Moravská zemská knihovna, která byla na začátku tohoto projektu takřka gestorem Národní fonotéky, se rozhodla soustředit se na jiné priority. V roce 2018 se podařilo získat podporu Národní technické knihovny v Praze k dalšímu provozování portálu národní fonotéky, podpořenou dotací z programu VISK 1, s příslibem další podpory Národního muzea v Praze. Víze nové spolupráce však opět vedla z různých důvodů do ztracena. Neprošel ani návrh na vytvoření „Metodického centra pro zvukové nahrávky.“

Poslední kapitola Bohuše Získala¹³ je bilančním textem k výše uvedeným snahám. Autor trefně popsal zásadní problém, který Českou republiku trápí, totiž dva odlišné institucionální přístupy, které dosud hatily (a dosud vlastně hatí) snahy iniciátorů zřídit národní fonotéku. „První lze zjednodušeně označit za doménu archivu nebo muzea, kdy cílem je nahrávky systematicky uchovávat pro budoucí generace a v případě muzea i zasadit do určitého historického nebo kulturního kontextu. I pokud se nahrávka plnohodnotně převede na data, může být za historicky hodnotný uznán i nosič, například díky jeho původu či provedení. Na tomto poli se odehrávají diskuze o vhodném způsobu uložení nosičů, jejich digitalizaci a dlouhodobém uchování dat. S tím souvisí i potřeba vše „správně“ a dostatečně popsat a zpřístupnit zejména badatelům v dané oblasti. Druhá rovina... spočívá v zajištění dostupnosti nahrávek pro širokou posluchačskou obec... Zde hrají zásadní roli knihovny jako instituce zajišťující přístup široké veřejnosti ke kulturním hodnotám... Pro reprodukci zvukové nahrávky již není třeba disponovat fyzickým nosičem a ani navštívit konkrétní fyzické místo.“¹⁴ Přesto se zdá, že zastánci národní fonotéky nerezignovali, zejména poukazem na dílčí posuny k cíli, kterými byl právě projekt Virtuální národní fonotéky. „Ukazuje navíc, že i cestou „zdola“ lze dosáhnout dílčích úspěchů,“ dodává optimisticky Bohuš Získal.¹⁵

12 Horová, Iva: Historie (nejen) Virtuální národní fonotéky, s. 139–143.

13 Získal, Bohuš: Závěr, in: tamtéž, s. 135–138.

14 Tamtéž, s. 136.

15 Tamtéž, s. 138.

Následuje tabulka s chronologickým výčtem aktivit a (víceméně neúspěšných) snah směřujících k vytvoření národní fonotéky.¹⁶ Dále je v publikaci zařazen soupis zkratk a číslované textové přílohy (většinou zápisy z vybraných jednání).¹⁷ Následuje soupis pramenů a literatury,¹⁸ obsahující též nevydané příspěvky a prezentace. Dále jsou zařazeny stručné medailony autorů jednotlivých kapitol.¹⁹ Publikaci uzavírají anglické souhrny jednotlivých kapitol²⁰ a jmenný rejstřík.²¹

Richard Mahel

16 Získal, B.: Závěr, s. 139–143.

17 Tamtéž, s. 144–165.

18 Tamtéž, s. 166–191.

19 Autorský kolektiv, in: tamtéž, s. 192–196.

20 Tamtéž, s. 197–208.

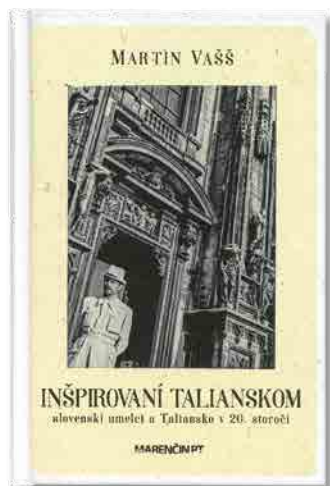
21 Tamtéž, s. 209–211.

Martin Vašš:

Inšpirovaní Talianskom: slovenskí umelci a Taliansko v 20. storočí.

Marenčin PT, Bratislava 2024, 272 s.

**ČTIVÁ MONOGRAFIE
O SLOVENSKÝCH UMĚLCÍCH
INSPIROVANÝCH ITÁLIÍ.**

Tradice Itálie jako zdroje tvůrčí inspirace sahá v rámci evropské kultury až do 18. století. Středomořská země nabízela bohatou historií s kořeny v antice, rozmanitou přírodu i pestrou urbanistiku centra a periferie. Zatímco studijní cesty českých sochařů, architektů a spisovatelů počínaje Karlem Hynkem Máchou a konče Karlem Čapkem jsou dostatečně známé, o zahraničních inspiračních zdrojích svěbytné slovenské kultury toho víme stále velmi málo. Z tohoto důvodu lze jen uvítat nejnovější příspěvek Martina Vašše. Dnes již etablovaný historik působící na Univerzite Komenského v Bratislavě poprvé na sebe výrazněji upozornil knihou o vývoji slovenské otázky v meziválečném období.¹ V období 2016–2018 publikoval trilogii o bratislavské umělecké bohémě v letech 1920–1945.² V roce 2020 vydal knihu *Zmenení Parížom* o slovenských umělcích inspirovaných francouzskou metropolí.³ Následně zveřejnil několik dílčích

1 Vašš, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938). Martin 2011.

2 Vašš, Martin: Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945. Bratislava 2016; Zlatá bohéma. Umelecká bohéma v Bratislave 1920–1938. Bratislava 2018; Týž: mezi snom a skutočnosťou. Umelecká bohéma v Bratislave 1938–1945. Bratislava 2018.

3 Vašš, Martin: Zmenení Parížom. Slovenský umelci a Paríž v 20. storočí. Bratislava 2020.

studií na téma Itálie jako místo interkulturního dialogu pro vybrané slovenské intelektuály.⁴

V recenzované knize pojednal o celkem 32 umělcích rozdělených chronologicky do čtyř částí. První zahrnuje tři medailony se zaměřením na období do první světové války. Druhá část věnována meziválečnému období přibližuje celkem 11 biogramů. Zřetelně ukazuje, že tvůrčí aktivitu slovenských umělců velmi napomohla existence společné československé republiky. Válečnému období jsou věnované čtyři medailony třetí části. Závěrečná, nejobsáhlejší část pojednává o 14 umělcích se zaměřením na období po roce 1945. Jedná se převážně o katolicky orientované intelektuály, z nichž mnozí byli aktivní během existence autoritativního Slovenského štátu a kteří následně zvolili Itálii jako místo svého (dočasného) exilu.

Výběr 32 umělců může vyvolat otázku, zda autor někoho neopomněl nebo naopak jinému nevěnoval příliš mnoho neadekvátní pozornosti. V každém případě je nutné autorovu volbu respektovat; M. Vašš přiblížil jak dostatečně známé osobnosti (Ján Smrek, Štefan Žáry), tak méně známé umělce (Teodor Jozef Mousson, Matilda Čechová). Prostřednictvím memoárů, dobové korespondence a článků v tisku přibližuje, kde se pohybovali a tvořili v Itálii vybraní intelektuálové, s kým se přitom setkali a v neposlední řadě jaký měl pobyt v zemi na Apeninském poloostrovu význam pro jejich pozdější profesní a umělecké působení. Za cenné pokládám nalezení odpovědi na elementární otázku, z čeho intelektuálové své pobyty financovali, přičemž v závěru monografie přináší autor shrnující typologii (s. 197).

Kniha *Inšpirovaní Talianskom* představuje v rámci historiografie unikát, a proto bylo nutné vycházet především z archivních dokumentů osobní provenience uložených v Archíve výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie a v archivu Slovenské národnej knižnice – Literárneho archívu (oba v Bratislavě). Je škoda, že autor nepřipojil alespoň stručný rozbor významu použitých nevydaných pramenů a nezhodnotil úskalí využití memoárové a dobové literatury pro dnešní výzkum. Ve všech případech se jedná o vysoce subjektivní druh pramenů, který vyžaduje, je-li to možné, kritickou konfrontaci s dalšími dokumenty.

Recenzovaná práce má reprezentativní tvrdou vazbu a zajímavou obálku. Na první pohled zaujme. Na přední straně obálky dominuje fotografie Jána Želibského v Miláně z roku 1938 uchovávaná v Archívu výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie. Zadní strana knihy je věnována anotaci knihy a biogramu Martina Vašše. Nakladatelství Marenčin PT odvedlo kvalitní práci; kniha zahrnuje rovněž černobílou fotografickou přílohu s vyobrazením hlavních aktérů

4 Vašš, Martin: Slovenskí spisovatelia a ich dialóg s Talianskom v medzivojnovom období. *Studia Academica Slovaca* 50, 2021, s. 297–317; Týž: Italy's Cultural Influence on Slovak Artists in the Interwar Period. *Verbum historiae* 10, 2022, No. 1, s. 68–85.

monografie. Tato nadstandardní a potřebná formální úprava by nebyla možná bez finanční podpory projektu VEGA 1/0456/4 Slovenský intelektuál v 1. polovici 20. storočia v zrkadle doby.

Martin Vašš předložil čtivou a heuristicky pečlivě zpracovanou monografii. Knize by nepochybně prospělo studium archivních dokumentů a dobových publikací v Itálii, které by pomohlo zpřesnit nebo potvrdit v monografii vyslovené hypotézy. Nepochybuji o tom, že nejnovější kniha M. Vašše představuje důležitý příspěvek v oblasti poznání slovenských kulturních dějin. Ukazuje totiž důležitost a mnohdy nezastupitelnost zahraničního pobytu pro umělce a konkrétní zdroje inspirace pro jejich pozdější profesní a tvůrčí dráhu.

Miroslav Šeptaġ

shrnutí / summary

Jana Vojtíšková

Knihy kšaftů královských měst ze středních a východních Čech (aktuální metodika diplomatického výzkumu raně novověké pramenné materie)

The registers of testaments of royal towns from central and eastern Bohemia (current methodology of diplomatics research of early modern source material)

Knihy kšaftů náleží k pramenům, které jsou badatelské obci velmi dobře známy. Předkládaná studie představila tento typ pramenů pohledem diplomatiky, přičemž se soustředila na prezentaci aktuální metodiky výzkumu, kterou autorka příspěvku rozvíjí ve vlastních pramenných sondách a do níž zasvěcuje při vedení absolventských prací i studenty Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. I když článek teritoriálně shrnuje nejvýznamnější výsledky výzkumu vybraných testamentárních knih z oblasti středních a východních Čech, může být východiskem pro studium tohoto typu pramenů i v dalších oblastech Čech. S velkou opatrností je třeba zkoumat zejména knihy kšaftů z doby před vydáním Koldínových Práv městských (1579). Při překročení formálního diplomatického rozboru je možno velmi úspěšně rozvinout kontextuálně pojatý výzkum, jehož výsledky mohou významně přispět k poznání kulturního vývoje sledované lokality v nejširším slova smyslu. Pod takto široce chápané kulturní dějiny je vedle výzkumu měšťanských domácností a zbožných odkazů možno mj. zahrnout i rekonstrukci dobové městské kanceláře a před přijetím Koldínových Práv i transformaci okruhů městského práva. Předpokladem je aplikace interdisciplinárního výzkumu v účelně vymezeném dobovém kontextu. I když s vydáním Koldínových Práv klesá počet zakládaných knih kšaftů, neboť kšafty byly s ohledem na ustálení dobové praxe uzavírány spíše jen v případě nějaké komplikované rodinné situace či v případě zbožných odkazů, zůstávají tyto prameny velmi cenným zdrojem rozmanitých informací, a je proto na místě věnovat i jim náležitou badatelskou pozornost. Také u těchto knih testamentů by však měla být nejprve provedena komplexní diplomatická analýza pramene, stanovující jeho historickou hodnotu a výpovědní potenciál.

The registers of testaments belong to historical sources that are very well known to the research community. The study presented this type of sources through a diplomatic perspective, focusing on the presentation of the current research methodology, which the author of the contribution develops in her own source probes and into which she dedicates students of the Faculty of Arts of the University of Hradec Králové while conducting her graduate work. Although the article summarizes territorially the most important research results of selected testamentary registers from Central and

Eastern Bohemia, it may be a starting point for studying this type of historical sources in other areas of Bohemia. In particular, the registers of testaments from before the publication of Koldín's City Rights (1579) should be examined with great care. If the formal diplomatic analysis is exceeded, contextual research can be developed very successfully, the results of which can contribute significantly to the knowledge of the cultural development of the observed site in the widest sense. Under such a widely understood cultural history, in addition to the research on townsmen households and pious legacies, the reconstruction of the period city office and, before the adoption of Koldín's Rights, the transformation of the municipal law circuits can be included. The premise is the application of interdisciplinary research in a purposefully defined period context. Although with the publication of Koldín's Rights the number of established registers of testaments decreases, because testaments were rather concluded only in the case of some complicated family situation or in the case of pious legacies, these historical sources remain a very valuable resource materials of diverse information, and it is therefore important to give them appropriate research attention as well. But also for these testament registers, a comprehensive diplomatics analysis of every source should first be made, establishing its historical value and narrative potential.

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková

Diplomaticky, právně i obsahově unikátní testament jedné brněnské měšťanky z roku 1595

Diplomatically, legally and in content-unique testament of a Brno townswoman from 1595

Barbora Střelická ze Střelice byla jedinou mezi brněnskými testátory (čímž je myšlena nejen ženská, ale i mužská populace), která si přímo určila písaře, přičemž jeho původ z Hustopečí zůstává zahalen tajemstvím. Detailní rozbor jejího posledního pořízení po stránce diplomatické, obsahové i právní v kontextu dochovaných brněnských testamentů předmětné doby odhalil mnohé zvláštnosti. Ačkoli její poslední vůle evidentně svědčí o doslova hrdé příslušnosti k měšťanskému stavu, byla po 6 let (1581–1587) provdána za příslušníka nižší šlechty Floriána Pravětického (toho ale byla až druhou (?) ženou). Neuvádí sice žádný svůj pozemkový majetek na venkově, ale sumy uvedené v jejích pozůstalostních odkazech překvapují svou výší i zaměřením – zcela mimořádné jsou odkazy mnoha brněnským církevním institucím, jimiž pamatovala na spásu své duše. Zřejmě nešlo o pózu, ale o skutečně bohobojnou ženu, která například také pamatovala na českou kapli u farního kostela sv. Jakuba i na „učení“ jednoho z mimobrněnských sirotků. Na druhé straně překvapuje její nepochybná orientace v brněnských poměrech (a známosti s předními konšely, neoplyvajícími však právě příkladnou morální pověstí) a také ve vyšších společenských kruzích, která jí zřejmě dovoľovala pouštět se do úvěrového podnikání. Je také jedinou brněnskou ženou předbělohorského období, která si v testamentu vymínila pochování ve farním kostele a pořízení „tabule“ k hrobovému místu na náklady vykonavatelů závěti. Nepochybně tedy šlo o cílevědomou a velmi zajímavou měšťanku, navíc cizího (nejspíše slezského) původu, jejíž památka zůstává mezi gotickými klenbami brněnského farního kostela dodnes tiše přítomna.

Barbora Střelická from Střelice was the only one among the early testators from the City of Brno (meaning not only the female but also the male population), who directly intended a scribe, since his origin from Hustopeče remain shrouded in mystery. A detailed analysis of her last will in diplomatic, content and legal terms in the context of the surviving testaments from Brno of the time, revealed many peculiarities. Although her last will evidently proves her literally proud affiliation with the townsmen class, she was married for 6 years (1581–1587) to a member of the lower nobility, Florián Pravětický (but she was only his second (?) wife). She does not list any of her land holdings in the countryside, but the sums mentioned in her estate legacies surprise with their amount and aiming – quite extraordinary are heritages to many church institutions in Brno, through which she remembered the salvation of her

soul. It was obviously not a pose, but she was a truly God-fearing woman who, for example, also remembered the Czech chapel at the parish church of St. James even on the „apprenticeship“ of one of the orphans living outside from Brno. On the other hand, it surprises her undoubted orientation in the city relationships (and acquaintances with leading town councillors, but them with not exactly exemplary moral credentials), and also in higher social circles, which seemed to allow her to go into the credit business. She is also the only one woman of the period before the Battle of the White Mountain who in testament requested burial in the parish church and the acquisition of a „board“ to the grave site at the expense of the executors of her last will. She was undoubtedly a purposeful and very interesting townswoman, moreover of foreign (most likely Silesian) origin, whose memory still remains quietly present among the Gothic vaults of the parish church of Brno.

Kristína Sedláčková

Testamentární praxe v královském městě Litoměřicích na přelomu 16. a 17. století aneb domnělý a nepořádný kšaft Mikuláše Hlávky

A testamentary practice in the royal city of Litoměřice at the turn of the 16th and 17th century or the imagined and messy testament of Mikuláš Hlávka

Předkládaný příspěvek nabízí dvě témata: nejprve popisuje podobu dochovaných originálů testamentů z přelomu 16. a 17. století pro královské město Litoměřice, o nichž se doposud nevědělo, poté upozorňuje na potřebu studovat kšafy v konfrontaci a komparaci s jinými dochovanými prameny jako jsou např. soudní akta.

Originály kšaftů byly psány na papírový arch, který byl následně složen do „obálky“ a zapečetěn. I přes velké ztráty se jedná o důležitý soubor měšťanských pečeti. Vedle toho je zajímavý celkový layout dokumentu (jednoduché zdobné iniciály, zvýraznění invokace či intitulace, vlastnoruční podpisy kšaftujících či dožádaných osob). Pro bližší poznání testamentární praxe v Litoměřicích jsou důležité záznamy na „obálce“. Zpravidla se jednalo o tři zápisy, jež nás informují, jak bylo s testamenty manipulováno a jaký byl časový interval mezi sepsáním, podáním či publikováním kšaftu a za jakých okolností k tomu docházelo.

Ačkoliv četba jednotlivých kšaftů a následných záznamů o jejich podání a publikování, v nás vyvolává představu, že se jednalo o bezpečný právní akt, který kšaftujícím zajišťoval pokojné předání majetku vybraným dědicům, pohled do soudních knih tuto jistotu značně narušuje. Autorka příspěvku vybrala jeden příklad, který rozebírá podrobněji. Ukazuje na něm složitost právní situace na přelomu 16. a 17. století, kdy se kmetská stolice brání ze všech sil svému císařem připravovanému zániku a o to víc zdůrazňuje svoji výjimečnost a nepostradatelnost, zatímco mezi litoměřickými obyvateli se již šíří znalost Koldínových městských práv. Dochází tak ke střetu dvou právních okruhů, staroměstského a litoměřického (magdeburského). V důsledku toho se spory často přesouvají k apelačnímu soudu do Prahy. Zatímco kmetští soudci u něj hledají oporu a podporu svého výjimečného postavení a potvrzení svých starobylých práv, litoměřičtí měšťané se již snaží opírat o Koldínův zákoník, který jim na jedné straně nabízel větší volnost odkazovat své majetky v rámci rodiny, jak ji vnímáme dnes, (ne z pohledu pokrevní příbuznosti) a na druhé straně jim umožňoval flexibilnější vysvědčování kšaftů prostřednictvím dvou svědků, nikoli v přítomnosti zástupců kmetské stolice. Rozebíraný proces tak ukazuje, že na prahu roku 1610 již kmetská stolice, resp. ji nahrazující šestisoudcové, ztrácí na svém výjimečném postavení a pozvolna se prosazuje právo staroměstské.

Presented contribution offers two themes: first, it describes the form of surviving original testaments from the turn of the 16th and 17th centuries for the royal city of Litoměřice, which were not yet known, then it draws attention to the need to study testaments in confrontation and comparison with other preserved sources such as judicial files.

Originals of testaments were written on a paper sheet, which was then folded into an „envelope“ and sealed. Despite the heavy losses, it concerns of an important set of townsmen seals here. In addition, the overall layout of the document is interesting (simple decorative initials, highlights of invocation or intitution, handwritten signatures of testators or demanded persons). For a closer understanding of the testamentary practice in Litoměřice, the entries on the „envelope“ are important. As a rule, there were three entries informing us how the testaments were manipulated, and what the time interval was between writing, filing, or publishing the testament, and under what circumstances this occurred.

Although reading the individual testaments and subsequent records of their filing and publishing gives us the idea that this was a secure legal act that ensured that the testators passed the property peacefully to their chosen heirs, looking at the court registers greatly undermines that certainty. The author of the contribution selected one example, which she discusses in more detail. It shows the complexity of the legal situation at the turn of the 16th and 17th centuries, when the Old Men Tribunal resists with all its might the emperor's impending demise, all the more emphasizing its exceptionalism and indispensability, while knowledge of Koldín's urban rights is already spreading among Litoměřice's inhabitants. There is thus a clash of two legal circuits, that of the Old Town and the new, Litoměřice's (Magdeburg's). As a result, disputes often move to the Court of Appeal in Prague. While the Old Men judges seek from him the support and the pillar of their exceptional position and the affirmation of their ancient rights, the inhabitants of Litoměřice are already seeking to rely on the Koldín Code, which offered them, on the one hand, greater freedom to refer their properties within the family as we perceive it today (not from the perspective of blood kinship) and, on the other hand, allowed them more flexible certification of testaments through two witnesses, not in the presence of representatives of the Old Men Tribunal. The process discussed in the contribution thus shows that, on the threshold of 1610, the Old Men Tribunal, or the replacing it with six judges, loses its exceptional status and gradually asserts the Old Town law.

Zuzana Dziová

*„Wiewohl ihr jeziger Mann sie nicht gebührlich verhalten,
nichtsdesto weniger will sie solches alles vergessen,
und verläst ihm alles und jedes...“*

Manželia a deti v testamentoch prešovských mešťanov v 2. polovici 17. storočia

**Marriage couples and children in testaments
of Prešov's townsmen in the second half
of 17th century**

Príspevok ponúka skrz odpisy posledných vôľ pohľad do rodinných vzťahov obyvateľov Prešova v období rokov 1661–1700. Práve v závetoch totiž často nájdeme v rámci manželských vzťahov vyznania lásky, poďakovania za vernosť, starostlivosť a pomoc. Nájdeme tu však aj sťažnosti na svojho životného partnera a teda zápisy dosvedčujúce, že ani v 17. storočí sa ľuďom nevyhýbali manželské problémy. Podobne je to aj vo vzťahu rodičov a detí. Aj tu rodičia ďakovali svojim deťom za starostlivosť a pomoc, ale ani vtedajším súčasníkom sa nevyhli problémy vo vzťahu s deťmi. S tým súvisí aj bližšia analýza poslednej vôle Leonarda Hieronymidesa, ktorý mal veľmi pekný vzťah so svojimi dvoma dcérami a veľmi komplikovaný vzťah so svojimi dvomi synmi. Rovnako tak v závetoch nájdeme aj zápisy týkajúce sa hľadania vhodného opatrovníka a poručiteľa pre nedospelé deti. Osobitná pozornosť je venovaná problematike nevlastných detí, ich interakcií s nevlastnými rodičmi a ich zaopatreniu. Z celkového pohľadu tak predkladaná štúdia dáva čitateľovi zároveň aj možnosť zhodnotiť dokumentačnú a výpovednú hodnotu poslednej vôle ako prameňa pre výskum dejín rodiny v Prešove z historicko – právneho pohľadu a z pohľadu vzťahov.

The contribution offers, through the composing of the last wills, a view of the family relations of the inhabitants of Prešov between 1661 and 1700. It is in wills that we often find, within the framework of marital relations, a confession of love, thanks for fidelity, care and assistance. However, we will also find complaints about their life partner, and therefore records which show that people were not spared from marital problems even in the 17th century. It is similar in the relationship between parents and children. Here, too, parents have thanked their children for their care and help, but even the contemporaries of that time have not been spared from the problems of the relation with children. Related to this is a closer analysis of the last will of Leonard Hieronymides, who had a very nice relationship with his two daughters, and a very complicated relationship with his two sons. Similarly, in testaments we will also find entries concerning the search for a suitable carer and guardian for immature children. Particular attention is paid to the issue of stepchildren, their interaction with

stepparents and their provision. From an overall point of view, the presented study also gives the reader the opportunity to assess the documentary and testimonial value of the testament as a historical source for research into family history in Prešov from a historical and legal point of view and from a relationship perspective.

Marie Ryantová

Testamenty a pozůstalostní spisy nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze z let 1694–1734 – jejich struktura a vyřizování

Testament and probate files of the lower clergy of the archdiocese of Prague from 1694 to 1734 – their structure and processing

Jedním z dokladů rozšiřování písemné praxe v novověku se stalo také vyřizování pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které se týkalo jejich soukromého majetku. Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si zmíněné prostředky, se poměrně brzy začala snažit tyto záležitosti ovlivnit, a proto postupně vydávala různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Tato nařízení byla vydávána zejména od druhé poloviny 17. století v rámci tzv. jarních či podzimních patentů, jejichž množství postupně narůstalo a týkaly se nejrozličnějších záležitostí. Pokud jde o pozůstalostní agendu, zaměřovala se příslušná nařízení nejen na vlastní projednávání dědictví, ale mnohá z nich věnovala pozornost přímo jednotlivým dokumentům, spojeným s úmrtím duchovního a potřebným pro zdárný průběh exekuce pozůstalosti, a upřesňovala způsob i postup jejich vyhotovování. Respektování těchto nařízení přitom souviselo s upevněním a rozvojem církevní správy na nejnižším stupni. Dochované písemnosti dokládají, že příslušným nařízením a jejich dodržování byla postupně věnována důkladnější pozornost, takže se průběh pozůstalostního řízení v průběhu doby zdokonaloval. Projevilo se to i v nárůstu počtu sepsaných testamentů, třebaže jejich včasné vyhotovování nadále zůstávalo problémem, což však souviselo nejen s odkládáním „posledních věcí člověka“ až na dobu bezprostředně hrozící smrti, ale i s obavami, aby výsledný dokument neztratil platnost. Vyšší nároky byly postupně vznášeny zejména na podobu inventáře pozůstalosti, který přinášel přehled o zanechaném majetku, ale současně sloužil jako pomůcka pro jeho rozdělení, a úkolem jeho autorů bylo zpracovat soupis podle jednotlivých tematických skupin a navíc doplnit i peněžní odhad všech položek. Důsledkem toho byl nejen vznik rozsáhlejších dokumentů, ale také delší doba jejich vytváření a v souvislosti s tím mnohdy i pozdější zaslání inventářů a případně i zpráv o úmrtí na konzistoř, někdy se prodlužovala i doba vyřizování celé pozůstalosti. Postupně přibývalo i dalších dokumentů v podobě žádosti o konfirmaci testamentu, zatímco naopak zprávy o vyřízení pozůstalosti jsou zachovány ve snižujícím se množství. Dochované písemnosti představují cenné soubory, které podávají cenné informace jak o procesu a průběhu vyřizování pozůstalostí, tak o samotných duchovních.

The processing of estates and legacies of deceased clergy concerning their private property also became one proof of the spread of written practice in modern times. The Archiepiscopal Consistory, in an effort to avoid the possibility of numerous controversies and to secure the said funds, soon began trying to influence these matters, and therefore gradually issued various regulations with which it wanted to support the clergy's initiative in this matter and to direct the process of estate management in some way. These regulations have been issued especially since the second half of the 17th century under the so-called spring or autumn patents, which gradually increased in number and covered a variety of issues. With regard to the probate agenda, the relevant regulations focused not only on the actual deliberation of inheritances, but many of them paid attention directly to the individual documents associated with the death of the clergy and needed for the successful course of executing the estates, and specified the manner and procedure for producing them. Respect for these regulations had to do with the consolidation and development of church governance at its lowest ebb. The surviving documents show that more thorough attention has gradually been paid to the relevant regulations and to compliance with them, so that the progress of probate proceedings has been improved over time. This was also reflected in the increase in the number of written testaments, although their timely drafting continued to remain a problem, but this was linked not only to the postponement of the „last things of man“ until the time of imminent death, but also to concerns that the resulting document would not lose its validity. The higher demands were gradually raised in particular on the form of the estate inventory, which provided an overview of the left over property, but also served as an aid to its distribution, and the task of its authors was to draw up an inventory by thematic group and, in addition, to add a monetary estimate of all items. The consequence of this was not only the emergence of larger documents, but also the longer duration of their creation and, in connection with this, often the later sending of inventories and possibly reports of death to the consistory, sometimes extending also the processing time of the entire estate. Other documents have gradually been added, in the form of an application for confirmation of the testament, while, on the contrary, reports of the execution of the estate have been preserved in diminishing quantities. Preserved documents represent valuable files that give valuable information about both the process and progress of the estate and also about the clergy themselves.

Pavel Pumpr

„Post cuius obitum et testamentum confectum inventum est.“

Testamenty kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783

**Testaments of the clerics of the Olomouc Diocese
from 1746 to 1783**

Předložená studie zkoumá na základě analýzy 101 pozůstalostních spisů kněží olomoucké diecéze z let 1746–1783 praxi při sestavování testamentů kněžími a další osudy těchto závětí v rámci pozůstalostního řízení po smrti duchovních. Výzvy církevních orgánů k sepsání závětí byly ve většině případů (71 ze 101) úspěšné. Na to, zda kněz pořídil závěť, měl vliv jeho věk, zdravotní stav a s ním související okolnosti úmrtí, a především pak přístup klerika ke smrti. Většina duchovních pořizovala testament s vědomím blížícího se konce života, nejčastěji několik dní před smrtí. V rámci pozůstalostního řízení biskupská konzistoř kněžské závěti podrobovala revizi. Nedostatky byly zjištěny jen v několika případech a i tehdy zpravidla konzistoř testament potvrdila. Z jejího pohledu nebyly totiž podstatné dílčí formální nedostatky, šlo jí především o principiální poslání testamentu. Proto také s ohledem na zbožné odkazy akceptovala závěti, které vykazovaly formální nedostatky. Jen zcela výjimečně konzistoř ze závažných důvodů platnost testamentu neuznala. Pokud byl testament potvrzen, stával se východiskem pro další nakládání s pozůstalostí, tedy pro její rozdělení mezi dědice. Celkově analýza dochovaných testamentů a dalších souvisejících písemností doložila, že ve sledovaném období a prostředí skutečně kněžský testament plnil funkci, kterou podle představ církevních orgánů plnit měl. Představoval tedy zaprvé akt víry, v jehož rámci kněží zbožnými odkazy pamatovali na spásu duše, zadruhé pak majetkoprávní pořízení, které mělo zajistit řádný a zbytečnými spory nezatěžovaný průběh pozůstalostního řízení. Na tom nic neměnil ani fakt, že v některých konkrétních případech nebylo možné kvůli nedostatečné čistě hodnotě pozůstalosti vyplatit všechny odkazy v plné míře, anebo že i navzdory existenci řádného testamentu mohlo být pozůstalostní řízení doprovázeno komplikacemi, případně i spory.

The presented study examines, on the basis of an analysis of 101 probate files by the priests of the Olomouc Diocese from 1746–1783, the practice of drawing testaments by clerics and further fates of these last wills in probate proceedings after the death of clerics. The church authorities' calls for a drawing up testaments were successful in most cases (71 out of 101). Whether the cleric made a last will was influenced by his age, physical condition and the circumstances surrounding his death, and above all by the cleric's approach to death. Most clergy took testament with the knowledge of the impending end of life, most often a few days before death. As part of the probate

proceedings, the Episcopal Consistory reviewed these testaments. Deficiencies were found in only a few cases and even then, as a rule, the consistory such testaments confirmed. From the consistory's point of view, partial formal deficiencies were not essential; it was all about the principled mission of testament. Therefore, it also accepted, with regard to pious legacies, testaments which showed formal deficiencies. Only in very exceptional cases the consistory did not recognise the validity of the testament for serious reasons. If the testament was confirmed, it became the starting point for further treatment of the estate, that is, for its division among the heirs. Overall, an analysis of surviving testaments and other related documents demonstrated that, in the period and environment under review, the truly clerical testament fulfilled the function that the church authorities believed it should have performed. It therefore constituted, first, an act of faith in which clerics, by pious legacies, remembered the salvation of the soul, and, second, a property acquisition intended to ensure the proper and unnecessary litigation of the unburdened conduct of probate proceedings. This was not altered by the fact that, in some specific cases, it was not possible to pay all references in full because of the lack of net worth of estates, or that, despite the existence of a proper testament, probate proceedings could be accompanied by complications and, possibly, disputes.

*Aleš František Plávek***Struktura pozůstalostní agendy
ve schwarzenberských archivech****The structure of the inheritance agenda
in the Schwarzenberg archives**

Způsobů, jimiž lze prokázat funkčnost historického archivního systému ve fondech schwarzenberských velkostatků ještě v současnosti je mnoho. Vezmeme-li jakoukoliv z osmi ukládacích rubrik a podrobíme-li ji detailní analýze, zjistíme, že vnitřní logika, s níž byl tento systém budován od přelomu 18. a 19. století, a v dalších desetiletích pečlivě udržován, funguje takřka dokonale. Hlavním důvodem je provázanost nejen uvnitř jednotlivých agend, ale také mezi nimi. Agenda pozůstalostní je ideálním příkladem, jak demonstrovat tento fakt na jednom typu úřední písemné produkce, navíc s evidentním přesahem do sociální skladby obyvatelstva, již aktivně reflektuje. Pozůstalostní spisy nereprezentují pouze dva nejznámější druhy písemné produkce, tedy inventáře a závěti, nýbrž celou řadu dalších dokumentů. Bez ohledu na postavení ve společnosti byly navázány jmenovitě na osoby, které se v souladu s tehdejšími životními normami snažily o přívětivější odchod z pozemského světa a ulehčení své duchovní situace i situace hmotné svých nejbližších. Chronologicky nejsou na své spodní hranici omezeny, naopak na své hranici horní končí s nástupem kapitalismu. Pochopitelně. Pozůstalostním záležitostí vymezili schwarzenberští archiváři samostatnou ukládací rubriku 5AE v rámci celkové správní agendy, která byla a je obsahově velice bohatá. Zastoupeny jsou v ní různé vrstvy tehdejšího obyvatelstva, od duchovních přes poddané až po osoby odjinud, ale zemřelé na tom kterém schwarzenberském panství. Bylo by však mylné se domnívat, že se pozůstalosti neobjevují ještě na jiných místech archivních souborů velkostatků. Kategorie, k nimž je při komplexně pojatém výzkumu zapotřebí přihlídnout, se nadto týkají i věcí církevních, poddanských a šlechtických.

Předložená práce si klade za cíl dostatečně popsat způsoby ukládání těchto písemností napříč celými fondy, jak v hlavní rubrice, ukázané na modelu treboňské tzv. staré registratury, tak v dalších subtypech ukládacích kategorií. Navíc objasňuje, proč se někdy až celé řady pozůstalostních spisů v současnosti již nemusejí nacházet v signované části archivního souboru. K potvrzení těchto premis bylo použito optimálně volené pramenné základny, představující různé typy historických dokumentů z osmi fondů schwarzenberských velkostatků z někdejších horních jihočeských a dolních severočeských knížecích majetků. K dokreslení některých popisovaných jevů bylo použito také konkrétních pozůstalostních případů, výběrově se stručným popsáním problematiky jejich aktérů.

The ways, in which the functionality of the historical archival system can be demonstrated in the funds of the Schwarzenberg manor farm estates till now, are still numerous. Taking any of the eight storage sections and subjecting them to detailed analysis, we find that the internal logic with which this system has been built since the turn of the 18th and 19th centuries, and carefully maintained over the next few decades, works almost perfectly. The main reason is the interconnection not only within individual agendas, but also between them. The probate agenda is an ideal example of demonstrating this on one type of official written production, in addition to an obvious overlap with the social structure of the population, which it actively reflects. Probate files represent not only the two most famous types of written production, namely inventory and last wills, but a variety of other documents. Regardless of their position in society, they were linked by name to persons who, in accordance with the norms of life at the time, sought a more welcoming exit from the earthly world and the relief of their spiritual situation as well as the material situation of their loved ones. Chronologically, they are not limited to their bottom line; on the contrary, they end up on their top line with the arrival of capitalism. Understandably. For probate matters, archivists of Schwarzenbergs have defined a separate 5AE storage section within the overall administrative agenda, which was and is very rich in content. Represented in it are various social classes of the population at the time, from clergy to vassals to persons from elsewhere, but deceased on the given Schwarzenberg dominion. However, it would be wrong to assume that estates do not yet appear in other places in the archive files of manor farm estates. Moreover, the categories that need to be taken into account in comprehensive research are also relevant to matters of the church, the serves and the aristocracy.

The presented work aims to adequately describe ways of depositing these documents across entire funds, both in the main section, shown on the model of Treboň's so-called Old Registry, and in other subtypes of deposit categories. Moreover, it explains why sometimes up to a number of probate files may no longer be in the signed part of the archive collectin at present. An optimally elected source base was used to confirm these premise, representing different types of historical documents from eight funds of Schwarzenberg large farms from the former Upper South and Lower North Bohemian properties. Specific probate cases have also been used to illustrate some of the phenomena described, selectively and with a brief describing the issues of their participants.

Lenka Martínková

Reforma vedení pozemkových knih a její společenské dopady: proměny praxe při převodu nemovitostí v letech 1780–1870

Land register management reform and its societal impacts: transformation of real estate transfer practices 1780–1870

Budování právního státu v rakouské monarchii otevřely osvětské reformy a vyvrcholil zásadní modernizační reformou justičního systému, která navázala na proměny z let 1756–1849. K 1. lednu 1850 začaly pracovat nové prvoinstanční okresní soudy, které tvořily jednotnou soustavu moderně pojatých úředních samosoudů. Příspěvek představuje sondu vycházející z analýzy registratur čtyř okresních soudů (Kamenice nad Lipou, Pacov, Pelhřimov, Počátky) náležejících od roku 1850 do politického okresu Pelhřimov. Zaměřuje se v první řadě na vznik moderní evidence nemovitého majetku fyzických osob, které do roku 1848 náležely k poddané vrstvě. Dále se zaměřuje na různé typy převodů majetku obecně a na dokumenty, které tyto převody evidovaly.

K právní unifikaci evidence držby nemovitostí došlo v západní části monarchie v souvislosti s vydáním Všeobecného občanského zákoníku roku 1812. Zcela nová situace v rakouském civilním soudnictví nastala po zrušení poddanství r. 1848. Stát vyžadoval od občanů plnění povinností včetně daňové, a proto převzal povinnost zajistit jim ochranu občanských práv včetně držby soukromého majetku. Příspěvek proto osvětluje i vztah mezi vyvazovacími spisy o výkupu z poddanství, které vedly tzv. vyvazovací komise a posléze je spravovaly berní úřady, a mezi zakládacími spisy pozemkových knih.

Pro potřeby okresního soudu bylo nutné zavést moderní evidenci, která nahradila gruntovní knihy. Staly se jí až do roku 1869–1870 tzv. zakládací spisy pozemkových knih čili sign. F vedené oddělením pozemkových knih. Spisy se vedly podle katastrálních území a v rámci katastrálních obcí se evidence vedla podle parcelních čísel jednotlivých pozemků a na nich stojících objektů, která jim byla přidělena v Stablním katastru. Tyto jednotky spolu s veškerými dalšími k nim náležejícími právními instituty, nemovitými věcmi, aktivy i pasivy, tvořily tzv. knihovní tělo. Postupně nahradily gruntovnice. Byly postupně uzavírány podle zákona o dělení částí knihovních těles (č. 18/1869 říš. zák.). Platnost zpočátku nebyla časově omezena, což se změnilo po vydání obecného zákona o pozemkových knihách (č. 95/1871 říš. zák.), na jehož základě byly uzavřeny a založeny byly nové pozemkové knihy. Od roku 1872 už bylo možné všechny vklady a změny vložit jedině do nových pozemkových knih. Čl. III knihovního zákona stanovoval, že soukromé listiny mohou být pro vklad, zápis či poznámku v pozemkové knize použity za předpokladu, že podpisy budou úředně ověřeny

bud' soudem anebo notářem. Z tohoto důvodu byl v roce 1871 současně novelizován i dosavadní platný Notářský řád z roku 1850. Až do roku 1949 byla intabulace změn v držbě nemovitostí povinná.

The building of the rule of law in the Austrian monarchy opened the Enlightenment reforms and it culminated in a major modernization reform of the justice system that followed the transformations of 1756–1849. On 1 January 1850, the new district courts of first instance began work, forming a unified system of modern formed official self-courts. The study presents a probe based on an analysis of the registry of four district courts (Kamenice nad Lipou, Pacov, Pelhřimov, Počátky) belonging since 1850 to the political district of Pelhřimov. It focuses first and foremost on the emergence of a modern record of real estate belonging to individuals who belonged to the subservient layer until 1848. It also focuses on different types of assets transfers in general and on the documents that registered these transfers.

The legal unification of real estate tenure records took place in the western part of the monarchy in connection with the issue of the General Civil Code in 1812. A completely new situation in the Austrian civil justice system occurred after the abolition of servitude in 1848. The state required citizens to comply with obligations, including tax, and therefore assumed the obligation to ensure their civil rights protection, including the possession of private property. The contribution therefore also sheds light on the relationship between the release files on the purchase from the servitude, which were kept by the so-called Release Commissions and then managed by the Internal Revenue Service, and between the founding files of the land registers.

For the needs of the district court, it was necessary to introduce a modern register, which replaced the homestead registers. They became up to 1869–1870 so-called founding writings of land registers, or sign. F, led by the Land Registry Department. The files were kept according to cadastral territories and within the cadastral municipalities the records were kept according to the parcustoms numbers of the individual parcels and the buildings standing on them, which were allocated to them in the Stable Cadastre. These units, along with all other legal institutes belonging to them, real estate, assets and liabilities, formed the so-called the basis of registry. Gradually, they replaced the homestead registers. They were composed by the Division of Parts of Basis Registry Act (No. 18/1869 of Imperial Code). The validity was initially not limited in time, which changed after the General Land Registry Act (No. 95/1871 of Imperial Code), on the basis of which the new land registers were composed and established. Since 1872, all the deposits and changes could only be put into new land registers. Art. III of the Registry Act, stipulated that private deeds could be used for a deposit, entry or notation in the Land Registry, provided that the signatures were officially certified either by a court or by a notary. For this reason, the current Notarial Order of 1850 was simultaneously amended in 1871. Until 1949 was the intabulation of changes in the tenure of real estate compulsory.

Marie Macková

„Mit oder ohne Testament.“

Testament a pozůstalostní agenda patrimoniální správy první poloviny 19. století

Testament and probate agenda of patrimony administration of the first half of the 19th century

Soudní reforma z roku 1783 přenesla na vrchnostenské soudy v českých zemích mj. i veškerá místně příslušná dědická řízení. Stopy této agendy jsou do dneška dochované mnohdy v téměř úplných řadách. Součástí pozůstalostního spisu mohla být nějaká forma testamentu nebo záznam o jeho neexistenci. Formální podobu testamentu stanovovalo císařské nařízení, věcnou pak ustanovení dědickeho práva ze Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811. Ve zkoumaném vzorku pozůstalostních spisů z panství Králíky a Ruda nad Moravou existují jak písemné testamentsy sepsané profesionálně, tak ty sepsané vlastní rukou, ale i ústní testamentsy pronesené před svědky a následně zaznamenané. Jejich vznik byl v prostředí vesnic a venkovských měst vyvolán buď změnou životní situace, nebo nějakým dlouhodobým záměrem. Část lidí ve sledované době umírala bez testamentu a netýkalo se to pouze osob náhle zemřelých. Zpracování tohoto informačního zdroje se nabízí jak statistickou metodou, tak využitím v regionálním zkoumání, ale stranou by neměla zůstat ani možnost mikrohistorické sondy.

The judicial reform of 1783 transferred to the manorial courts in the Czech lands, inter alia, all locally relevant succession proceedings. Traces of this agenda are still alive today, often in near-complete lines. The probate file may have included some form of testament or a record of its inexistence. The formal shape of the testament was laid down by imperial decree, and the substantive provisions of the law of succession from the General Civil Code of 1811. In the examined sample of the estate's probate files from the manors Králíky and Ruda nad Moravou, there are both written testaments written professionally and those written in own hand, but also oral testaments pronounced before witnesses and subsequently recorded. Their emergence in the environment of villages and rural towns was triggered either by a change in life situation or by some long-term intention. Some people died without testament at the observed time, and this did not only apply to those who died suddenly. The processing of this information source is offered both by statistical method and by use in regional examination, but the possibility of a microhistorical probe should not be sidelined either.

*Petr Popelka – Pavla Dubská***Podoby pozůstalostních spisů podnikatelů éry Františka Josefa I. Příklady pozůstalostí Davida Gutmanna, Friedricha Ulricha a Franze Langera****Forms of estate files of entrepreneurs of the era of Franz Joseph I. examples of estates of David Gutmann, Friedrich Ulrich and Franz Langer**

Pozůstalostní spisy zůstávají přes jejich byrokratickou standardizaci probíhající od vlády Marie Terezie a Josefa II. jedním z hlavních historických pramenů, který slouží jak pro rekonstrukci hospodářských aktivit podnikatelů, tak pro poznání jejich životního stylu. Zůstávají vedle vlastních firemních archivů a případně též archivů rodinných nejzásadnějšími historickými prameny pro poznání dějin podnikání a podnikatelů až do roku 1948. Testamenty, které některé podnikatelské pozůstalosti obsahují, pak tvoří doposud nedoceněný a v českém prostředí minimálně využívaný pramen pro podnikatelské dějiny.

Předkládaná studie se ve své první části zaměřuje na analýzu struktury pozůstalostních spisů. Ta byla po roce 1854 stanovena z velké části zákonem, avšak dochovaná podoba je výsledkem předchozího nakládání se spisy. Obsah pozůstalostních spisů se zpravidla sestával z řady typologicky odlišných písemností, z nichž některé byly vedeny obligatorně. Podnikatelské pozůstalosti však měly svá specifika. K nim patřila složitost oceňování firemního majetku, otázka míry oddělení firemního majetku od majetku osobního (v této věci panoval zjevně nejednotný přístup), ale i problém způsobu oceňování části podnikatelského majetku (typicky cenných papírů či technologicky složitých či unikátních celků – důlního majetku, hutí apod.).

Ve druhé části jsou představeny pozůstalostní spisy tří podnikatelů, a to jak s ohledem na zachovalost diplomatického materiálu, tak na výpovědní hodnotu dokumentů. Rozsáhlá pozůstalost Davida Gutmanna dokládá podobu pozůstalostního spisu předního bankéře a velkoobchodníka konce Rakouského císařství. Pozůstalostní spisy Friedricha Ulricha a Franze Langera pak ukazují majetková portfolia i životní styl podnikatelů v textilním průmyslu éry průmyslové revoluce. Analýza konkrétních pozůstalostních spisů pak naznačuje některé obecné rysy. Pozůstalostní řízení se v případě podnikatelských pozůstalostí zpravidla protahovala na roky, což souviselo s problematickým určováním hodnoty pozůstalosti, s vymahatelností některých pohledávek, s průtahy při vyplácení darů podle závěti a především pak s vypořádáváním nároků nezletilých dědiců. Pozůstalostní spisy pak ukazují na velmi rozdílný životní styl podnikatelů, ale i na obecnou snahu zajistit si špičkovou lékařskou péči i odpovídající posmrtnou památku.

Despite their bureaucratic standardization underway since the reign of Maria Theresia and Joseph II, probate files remain one of the main historical sources, serving both to reconstruct the economic activities of entrepreneurs and to learn about their lifestyles. They remain alongside the company's own archives and possibly the family's most crucial historical sources for knowledge of the history of business and entrepreneurs until 1948. Testaments, which some business estates contain, then form a hitherto underappreciated and minimally exploited source for business history in the Czech environment.

The study focuses in its first part on the analysis of the structure of probate files. This was laid down largely by law after 1854, but the surviving form is the result of a previous handling of the files. The contents of probate files generally consisted of a series of typologically different documents, some of which were kept obligatorily. Business estates, however, had their specifics. These included the complexity of valuing corporate assets, the question of the degree of separation of corporate assets from personal assets (there was clearly an inconsistent approach to this matter), but also the problem of the way in which part of business assets (typically securities or technologically complex or unique units – mining assets, smelters, etc.) was valued.

In the second part, the probate files of the three entrepreneurs are presented, both with regard to the preservation of diplomatic material and the narrative value of the documents. The vast estate of David Gutmann is exemplified by the probate file of a leading banker and wholesaler of the end of the Austrian Empire. The estate writings of Friedrich Ulrich and Franz Langer then show the property portfolios as well as the lifestyles of entrepreneurs in the textile industry during the industrial revolution. Analysis of specific probate files suggests some general features. In the case of business estates, probate proceedings generally stretched over years, which was linked to the problematic determination of the value of estates, the enforceability of certain claims, delays in making donations under the last will and, above all, the settlement of claims by enfant heirs. Probate files then point to the very different lifestyles of entrepreneurs, but also to a general effort to secure top medical care as well as adequate posthumous remembrance.

*Richard Drška***Mestské elity Skalice vo svetle testamentov a príbuzných písomností zo 17. storočia****Urban elites of Skalica in the light of the testaments and related papers from 17th century**

Testamenty poskytujú množstvo informácií o rodinných väzbách, majetkovom postavení, finančnom zabezpečení i zdrojoch príjmov všetkých skupín obyvateľstva slobodných kráľovských miest, ktoré zanechali takéto písomnosti. Okrem testamentov možno k tomuto typu písomností priradiť z hľadiska výpovednej hodnoty i pozostalostné súpisy a posmrtné delby majetku.

Pre výskum mestských elít Skalice na základe testamentov a príbuzných písomností je dôležitý stav prameňnej základne. V súčasnosti je možné skúmať mestské elity Skalice na základe dvoch kníh testamentov z rokov 1617–1694 a 1694–1806 a 9 škatúl, ktoré obsahujú približne 1400 kusov jednotlivín z časového rozpätia rokov 1605–1866. Najdôležitejšími mestskými úradníkmi a príslušníkmi mestských elít boli osoby zastávajúce post richtára, mešťanostu a mestského kapitána. Vo svojich rukách koncentrovali politickú moc, značné finančné prostriedky a pozemkové vlastníctvo. Celkovo sa na uvedených postoch v období 17. storočia (do roku 1711) vystriedalo 69 osôb, nateraz sa podarilo identifikovať v mestských písomnostiach testamenty, pozostalostné súpisy a delby 25 funkcionárov a 11 manželiek. Išlo o bohatých alebo nobilitovaných mešťanov, drobných zemanov, familiárov významnejších šľachtických rodov, kráľovských tridsiatnikov, prípadne o osoby s vyšším vzdelaním.

Pozornosť sa tak sústreďuje na formálnu štruktúru a náležitosti testamentov. Z konkrétnych písomností sa svojou výpovednou hodnotou radia k zaujímavejším testamenty notára a richtára Bazila Helciadesa – Hilковиča a jeho manželky Žofie z rokov 1616 a 1617, bohatého mešťana Jána Batrnu z roku 1645, testament z roku 1589 a kúpnopredajná zmluva z roku 1589 na skalické majetky šľachtica a mešťanostu Petra Belayho, testament kráľovského tridsiatnika a richtára Jána Bogátého z roku 1637, delba a postupný predaj majetkov talianskeho rodu Fabianovcov z rokov 1602–1609, testamenty Michala Gerecyho a manželky Anny z roku 1680 s veľkým množstvom zbožných odkazov, testament bohatého šľachtica a richtára Václava Hanakyho z roku 1626 a jeho manželky Anny Klimkovich z roku 1631, pozostalostný súpis domácnosti z roku 1617 po kráľovskom tridsiatnikovi a richtárovi Tomášovi Klubnikovi, delby majetkov po notárovi a richtárovi Baltazárovi Kozmovi z roku 1647, mešťanostovi Tomášovi Tichom z roku 1636 a ilešháziovskom familiárovi a richtárovi Jurajovi Wereswarym z roku 1617, ako i testament bohatý na informácie o medziľudských vzťahoch vo vlastnej rodine richtára Jána Pogranyho z rokov 1706–1711

Testaments provide a wealth of information on the family relations, status of property, financial security and sources of income of all the population groups of the free royal cities that have left such documents. In addition to testaments, in view of the probative value of such documents, there may also be inheritance lists and post-obit divisions of property.

For the research of Skalica's urban elites on the basis of testaments and related documents is important the state of the basis of historical sources. It is now possible to examine the urban elites of Skalica on the basis of two testament registers dating from 1617–1694 and 1694–1806 and 9 boxes containing approximately 1400 individual items from the period 1605–1866. The most important urban officials and members of the urban elites were those who held the post of reeve, burgomaster and city captain. They have concentrated political power, substantial funds and land ownership in their hands. A total of 69 persons took up these posts during the 17th century (until 1711), and so far they have been able to identify in the city's documents the testaments, inheritance lists and divisions of 25 officials and 11 spouses. These were wealthy or ennobled townsmen, small yeomen, familiars of major noble families, royal customs officers, alternatively also people with higher education.

Thus, attention is focused on the formal structure and formalities of the testaments.

Among the specific documents, the following will have a more interesting character with their report value: the testament of notary and reeve Bazil Helciades – Hilkovič and his wife Žofia from 1616 and 1617, the last will of rich townsman Ján Batrna from 1645, the testament from the 1589, and a contract of purchase and sale of Skalica's property of noble and townsman Peter Belay also from 1589, the testament of royal customs officer and reeve Ján Bogátý from 1637, division and gradual selling of a property of Italian dynasty of Fabians from 1602–1609, the last wills of Michal Gerecy and his spouse Anna from 1680 with a great amount of pious legacies, the testament of a rich noble and reeve Václav Hanaky from 1626 and his wife Anna Klimkovich from 1631, an inheritance list of household of royal customs officer and reeve Tomáš Klubník from 1617, the division of properties of a notary and reeve Baltazár Kozma from 1647, burgomaster Tomáš Tichý from 1636, and of Ilesházyi's familiar and reeve Juraj Wereswary from 1617, and also the testament rich of information about interpersonal relations in a blood family of reeve Ján Pograny from 1706–1711.

*Luboš Janaček***Majetkové pomery popradských mešťanov v 18. storočí****Property rates of Poprad's townsmen in the 18th century**

Za obzvlášť významný prínos predloženého príspevku možno považovať predovšetkým prehľadné spracovanie životopisov najvýznamnejších popradských mešťanov z 18. storočia (Bösz, Czieser, Maleter, Roxer). Vzhľadom na ich dlhoročné pôsobenie v rámci popradskej samosprávy požívali tieto osobnosti určitý status elity, čo sa prejavilo aj v ich nadobudnutom majetkovom imaní. Práve spomenuté testamenty a pozostalostné inventáre nám umožnili nahliadnuť do ich všedných domácností. Môžeme vidieť, že vrstve najmajetnejších obyvateľov záležalo na kvalitnom zariadení domácností. Mestská rada (sirotníci) postupovala pozornejšie práve pri spisovaní ich pozostalostných inventárov, než ako to bolo pri obyvateľoch zo sociálne slabších pomerov. Z uvedeného textu je zrejmé, že popradskí obyvatelia, hoci pochádzali z menšieho a nie príliš významného mestečka na úpätí Vysokých Tatier, dbali na dopĺňanie a rozširovanie svojho domáceho mobiliáru rôznymi cennými prírastkami. Z ich pohľadu išlo hlavne o vlastnú reprezentáciu a ukázanie sociálneho postavenia, keď sa napríklad na ulici ukázali s luxusnejším odevom, pohostili svojich známych a priateľov striedobornou súpravou alebo sa pred nimi pochválili zaujímavým prírastkom vo svojej knižnici. Aj preto zmysel nášho v príspevku vidíme v pokuse naznačiť túto problematiku a rozbehnúť širší výskum vybavenia meštianskych novovekých domácností v širšom meradle. Inak nám dôležitá časť meštianskej kultúry zostane neznáma.

In particular, the transparent processing of the biographies of the most important urban residents in 18th century (Bösz, Czieser, Maleter, Roxer) can be seen as a significant benefit of this presented contribution. In view of their long-standing activity in the local government, these individuals enjoyed a certain status of elite, which was also reflected in their acquired wealth. The above-mentioned testaments and residual inventories have allowed us to look into their ordinary homes. We can see that the class of the most affluent inhabitants depended on high-quality household appliances. The members of City Council responsible for inventories took more care in writing down their residual inventories than was the case for residents from socially weaker backgrounds. It is clear from the above-mentioned text that, anyhow they came from a small and not very important town at the foot of the High Tatra, the Poprad's residents were careful to supplement and extend their domestic equipment

with various valuable additions. From their point of view, it was mainly a matter of self-representation and a show of social status, for example, when they showed up on the street with more luxurious clothes, feasted on their friends and acquaintances with a silver set or boasted to them about an interesting addition to their library. That is also why we see the signification of our contribution in trying to indicate this issue and to launch a broader research into the equipment of the city households in modern times on a wider scale. Otherwise, an important part of the city's culture will remain unknown to us.

autoři / authors

PhDr. Richard Drška

Záhorské múzeum Skalica

Námestie slobody 13, 909 01 Skalica, Slovenská republika

richard.drška@zahorskemuzeum.sk

Mgr. Pavla Dubská, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0002-9538-2210>

Archiv Univerzity Palackého v Olomouci

Neředín 989, 779 00 Olomouc-Neředín

pavla.dubska@upol.cz

Mgr. Zuzana Dzivá

<https://orcid.org/0000-0002-5853-1790>

Murgašova 248/2, 083 01 Sabinov, Slovenská republika

zuzana.dziva@gmail.com

Mgr. Ľuboš Janaček

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky

Štátny archív v Prešove

pracovisko Archív Poprad

Sobotské námestie 18, 058 01 Poprad, Slovenská republika

lubos.janacek@minv.sk

PhDr. Hana Jordánková

Archiv města Brna

Dominikánské náměstí 1, 601 67 Brno

hanajordankova@gmail.com

doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0002-1905-1604>

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

Ústav historických věd

Studentská 84, 532 10 Pardubice

marie.mackova@upce.cz

PhDr. Richard Mahel, Ph.D.

Národní archiv

Oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek

Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4

richard.mahel@na.gov.cz

doc. Mgr. Lenka Martínková, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0002-8033-4806>

Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Ústav archivnictví a pomocných věd historických

Branišovská 1645/31a, 370 05 České Budějovice

martink1@ff.jcu.cz

PhDr. Aleš František Plávek

<https://orcid.org/0000-0002-5919-7077>

Státní oblastní archiv v Třeboni

Husova 143, 379 01 Třeboň

ales.frantisek.plavek@ceskearchivy.cz

doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0002-4504-8580>

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Katedra historie

Čs. legií 150/9, 701 03 Ostrava

petr.popelka@osu.cz

Mgr. Pavel Pumpr, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0001-8441-9893>

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Katedra historie

Čs. legií 150/9, 701 03 Ostrava

pavel.pumpr@osu.cz

Prof. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

<https://orcid.org/0000-0002-1779-2564>

Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Ústav archivnictví a pomocných věd historických

Branišovská 1645/31a, 370 05 České Budějovice

ryantova@ff.jcu.cz

Mgr. Kristína Sedláčková

Oblastní muzeum v Litoměřicích

Dlouhá 173, 412 01 Litoměřic

sedlackova@muzeumlitomerice.cz

doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.

<https://orcid.org/0000-0002-7887-7457>

Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Katedra archivnictví a pomocných věd historických

Pasteurova 3571/13, 400 96 Ústí nad Labem

ludmila.sulitkova@seznam.cz

PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0002-5504-1163>

Národní archiv

Oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek

Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4

miroslav.septak@na.gov.cz

doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

<https://orcid.org/0000-0003-1674-7873>

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Historický ústav

nám. Svobody 331, 500 02 Hradec Králové

jana.vojtiskova@uhk.cz

33/1/2025

paginaehistoriae

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU

Testamenty a pozůstalostní spisy

(Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku VI)

Recenze / Reviews: doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Redakce / Editorial team

Šéfredaktor / Editor-in-Chief: PhDr. Ing. Milan Vojáček, Ph.D.

Výkonná redaktorka a DOI / Managing Editor: ThDr. Mgr. Šárka Steinová, Th.D.

Technická redaktorka (online, DOI) / Administrative Editor (online, DOI): MgA. Magda Fišerová

Redakční rada / Editorial Board:

Mgr. Peter Konečný, Ph.D. (Slovenský banský archív Banská Štiavnica)

Prof. Dr. Christian Keitel (Landesarchiv Baden-Württemberg)

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta; Muzea Šumavy v Sušici)

Mgr. Jana Marešová, Ph.D. (Ústav dějin umění AVČR)

prof. PhDr. Peter Mičko, Ph.D. (Univerzita Mateja Bela v Banské Bystrici, Filozofická fakulta)

Dr. Florian Ruttner (Collegium–Carolinum)

Mgr. Jitka Močíčková, Ph.D. (Historický ústav AVČR)

doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická; Ústav pro studium totalitních režimů)

MMMag. Dr. Stefan Seitschek, BA (Universität Wien; Österreichisches Staatsarchiv)

PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D. (Jihočeská univerzita, Filozofická fakulta)

Mgr. Kateřina Zenklová, Ph.D. (Národní archiv)

Mgr. Adam Zítek, Ph.D. (Národní archiv)

Překlad / Translation: PhDr. Světlana Pavlíková

Obálka a sazba / Design: MgA. Magda Fišerová

Tisk / Print: RAIN tiskárna s.r.o.

Vydává Národní archiv / Published by the National Archives

Adresa / Address: Archivní 2257/4, 149 00 Praha 4

E-mail: sarka.steinova@na.gov.cz

Časopis vychází dvakrát ročně | *The journal is published twice a year*

<https://www.nacr.cz/vyzkum-publikace-akce/publikacni-cinnost/paginae-historiae>

© Národní archiv

Praha 2025

ISSN: 1211-9768 (*tištěná verze / print version*)

eISSN: 3029-7672 (*elektronická verze / electronic version*)

DOI: <https://doi.org/10.71832/n75r-9d39>